نيو ليك

نيو ليك

نیو لیك

نيو ليك

نیو لیك

نیو لیك

....

یادشګت

نړیوال سیاست د پخوا څخه د څو زبر ځواکونو ترمنځ ویشل شوی و، او نړۍ دوه قطبه ګڼل کیده د هغوی په نزد پخوا هم او اوس هم د سیاست تعریف د کمزورو ملتونو استثمار او د هغوی په شتمنیو باندې پوره تسلط پیدا کول و.

سیاست لکه د پخوا په څیر د هغوی له پاره د چل او غولونې هغه لاره وه چې دوی د هغې په واسطه پرې په نورو د غلبې واک ترلاسه کاوه د سیاست، استقلال او ازآدۍ تعریف د هغوی په وړاندې څه ځانګړې تعریف نه لره او څنګه به یې چې خوښه وه تعریفول به یې؟

دوه قطبه نړۍ په دې معنې چې یو اړخ ته د کمونیزم سور سیلاو و چې د امریکایي امپریالیزم تښر یې ورتولولو ته ورنږدې کړې و او د بله اړخه

امریکایي امپریالیزم و چی هڅه یې کوله ترڅو نړۍ د دیموکراسۍ د شعار لاندي په غرب کی د پالل شوو وګړو په واسطه د خپلو جاسوسي ادارو په زور په ملتونو ورووتپي .....

د افغانستان مسلمان ولس د اسلام او اسلامي سیاست د پتنګانو په ثیر د خپلو مجاهدانه سربندنو په واسطه د کمونیزم سیلاو نه یوازي دا چي بند کړ بلکه هغه چینه یي هم وروچه کړه او د شوروی امپراطوري یې لکه د انګلیس په ثیر دړی وړی کړه او تر روستی روسی یې ورونغښتله ، غربی سیا ستمداران خو د افغانستان د ولس دغه ستر بریالیتوب د خپل ځان او خپل تکناتوژۍ افتخار ګڼي.

خو اوس چی نړۍ یو قطبي حیثیت لري او امریکایي زبر ځواک غواړي د پخواني کمونیستي ښکیلاک میراث هم ترلاسه کړي دا دي نړۍ یې د خپل شیطاني او درواغژن سیاست په واسطه تر تسلط لاندي راوړي او لا لګیا دي راوړي یې.

نن د اسلامي هیوادونو توله شتمني چی د همدوی د شیطاني سیاست په واسطه یي امران او دیکتاتوران د دیمو کراسي تر عنوان لاندي ټاکل کیږی په مکمله توګه د دوي په تسلط کي پرته ده او د امریکا نفوس چي د نړۍ په سلو کي څلورتشکیلوي د نړۍ د په سلو کي د دیرش نه زیات طبیعي زیرمو مصرفوي او د دي زیرمو زیاته برخه د اسلامي هیوادونو د طبیعي زیمو څخه د دیموکراسي تر عنوان لاندي د برچي په زور اخستل کیږي. نن د ازآدي، استقلال او دیموکراسي معنی په مکمله توګه تغیر کړي ، پخوا به چي د کمونیزم سرو لښکرو کوم هیواد د خپل تسلط لاندي راوست نو هغه به یي مستقل او ازاد هیواد ګاڼه خو نن هر هغه هیواد چي د امریکایي او انګلیسي عسکري قواو په سلطه کي راځي دوی یي ازاد او مستقل ګڼي. پرون به د کمونیزم پلویانو د کمونستي لښکرو تسلط ته ازادي ویله خو نن غرب پرسته، بي مفکوري عناصر چي د امریکایي او انګلیسي فوځونو په اوږو سپاره په ولسونو حاکمیت پیدا کوي خپلي

نیو لیك

دغي واكمني ته ازادي او استقلال وايي ، دلته د اسلام او افغانستان د ستر ديني عالم، او پوه سياستوال نابغه سيد جمال الدين افغان خبره چي: "ازادی اختسال کیږی ورکول کيږي نه، او د پاتی اسلاميزم بنسټ اينښيودونكى هغوى چي پرون د انګليس او روس نه د ازادي په خاطر فدا كاري كړي او خپل ولس يي د هغوي د عسكري ځواكونو د بيرحمانه او غاصبانه تسلط نه ازاد كړي او پخپلو وينو يي ازاد ساتلي مجاهد او قهرمان و خو نن چي خپل ولس د څو ميليونو ډالرو او روبلو په مقابل كي پلوري او يا يي پلورلي او د پردو د غلامانو په څير د هغوي هر امر ته په لوړ غږ هو صيب وايي د مجاهد او قهرمان په لقب ملبس كيږي او دا ټول د همدغه شيطاني سياست يوه برخه ده.

غواړم خبره لنډه كړم او لوستونكو ته عرض كړم چي د اسلامي سياست تر عنوان لاندي دغه كتاب چي څه موده پخوا د اسلامي تحريک د غړو د فكري تربيي په خاطر ترجمه كړي و چي په لږ وخت كي د هجرت په ځينو پوهنتونونو كي يي د تعليمي نصاب ځاي ونيو په لنډ او عالمانه توګه يي نه يواځي د اسلامي سياست تشريح كړي بلكه اسلامي سياست يي د شيطاني سياست سره په پوره مقايسوي توګه تشريح كړى.

ما هڅه كړې چي ژباړه يي ساده او روانه وي ترڅو د اسلامي سياست مينه وال او زمونږ د ټولني ټول وګړي تري پوره ګټه واخلى.

زه د پيغام نشراتى مركز څخه چي د دي كتاب د بيا خپرولو له پاره ئې اقدام كړي يو عالم ممنون يم او د لوي خداي جل جلاله نه د دوي له پاره د خير او بركت دعا كوم او لوستونكو ته پري د پوهي توفيق غواړم.

په درناوی

قريب الرحمن " سعيد "

ناروی

....

سریزه

لوی قادر الله جل جلاله د عرش نه تر فرشه پوری ټولی نړی پیدا کونکې او خالق دی چې د دی حقیقت څرنګوالی نه یوازی په قرآن کریم او آسمانی صحیفو کې لیدل کیږی، بلکه بشری فطرت، سلیم عقل ،انسانی تاریخ د پخوانیو آثارو پیژندونکو پوهانو څرګندونی او نوی ساینسی اختراعات ټول ، د مخلوقاتو د پیدا کوونکې او پالونکې ذات الله جل جلاله شته والی ثابتوی .

پاک خدای جل جلاله د خپل مخلوق څښتن او واکمن دی هغه د خپل مخلوق د نظم د چلولو له پاره نه خو کوم پیری، انسان او ملک ته داسی اختیار ورکړیدی چې څه ډول چې وغواړی د واکمن او ټولواک بادشاه په څیر د کائیناتو نظم او نسق وچلوی او تصرف په کې وکړی او نه ئی طبعیت [نیچر] ته حواله کړی چې څنګه وغواړی په هغه لور ئی روان کړی بلکه د کائناتو ټول نظام یوازی د همدی یوه الله جل جلاله په قبضه او قدرت کښی دی ،الله رب العالمین پخپله تشریعی حاکم دی لکه څنګه ئی چې د انسان د جسمانی ژوند د جوړښت او پایښت له پاره د خپلو نعمت

نو خزانی پیدا کړیدی په همدی توګه ئی د انسان د روحانی، اخلاقی او تمدنی ژوند د پرمخ تګ له پاره د عدل او انصاف په بنسټ ولاړ د ژوندانه نظام هم جوړ کړیدی چې په هغه کې د ژوندانه د هر اړخ له پاره ځانګړی لاربښوونی او قوانین شته دی .

د الله تعالی ذات د کمال په ټولو صفاتو متصف او د هر عيب او نقص څخه پاک دی.

ماضی، حال او مستقبل ټول د هغه په علم کښی دی- څرنګه چې د هغه ذاتی اغراض او غوښتنی نشته نو لدی امله د هغه له لوری رالیږلی شوی قانون یعنی د اسلام مبارک دین هم د هر ډول عیب او نقص څخه پاک او د هر دور او وخت له پاره ور او مناسب دی .

د دی حکمونه او قوانین دکوم خاص فرد او یا ځانګړی ډلی او قوم د غوښتنو او خواهشاتو تابع نه بلکه د ټول بشریت د انسان د مصلحت او ښیګڼو په بنسټ ولاړ دی د دنیوی او اخروی ژوندانه ښیګڼو دواړه د الهی نظام په پیروی پوری تړلی‌دی ځکه چې دا د ژوندیو نړیواله او هراړخیزه تګ لاره ده .

د دی بشپړ او پاک نظام د اصولو سرچینه الهی وحی او رسالت دی رسول او نبی د حقیقی حاکم ، باوری نماینده او سفیر دی ، د نبوت د پای ته رسیدو نه وروسته ، اوس د اسلامی نظام د تشریعی قوانینو ماخذ قرآن او سنت دی او په دی دواړو ماخذونو کې د ژوندانه د هراړخ له پاره اصول، احکام او لأرښوونی شته دی .

هیڅکله داسی تصور او خیال هم نه پیدا کیږی چې الله جل جلاله د خپلو معصومو او سپیڅلو انبیاؤ او رسولانو په واسطه یوازی د عقیدی او عباداتو احکام خپل مخلوق ته رالیږلی او اجتماعی، اقتصادی، سیاسی او تمدنی احکام او قوانین ئی نه وی رالیږلی .

هغه خلک چې دا ډول فکر او تصور ولری نو هغوی یا په اسلام پوره باور نه لری او یا ئی په دی هکله د پوهی کمی ده .

انسان مدنی الطبع یعنی اجتماعیت خوښوونکې دی د انس او یو د بل سره د مینی او محبت د ژوند تیرول د هغه فطری غوښتنه ده، مدنی او ټولنیز ژوند له پاره د سیاسی نظام شته والی یو ضرورت دی، نو اسلامی نظام هم یو سیاسی نظام لری چې د همدی سیاسی نظام د

تشريح او توضيح له پاره دا کتاب ليکل شويدی .

په اصل کښی دا کتاب په پينځو بابونو مشتمل وه چې لومړنی مسوده يې1401هجری قمری کال د محرم الحرام په 12نيټه چې1980عيسوی کال د نومبر د مياشتی د21 نيټی سره سمون خوری پای ته رسيدلی وه چې د هغوی عنوانونه ئی په دی ډول وه : خالقيت ، مالکيت ، حاکميت ، رسالت ، سياست چې د ورقو شمير ئی په منځنی کچې تر800 صفحات پوری ورسيد چې يو ځای چاپول يی مناسب هم نه و او د مالی وسائلو د کمښت له امله مشکل هم وه، نو دوهم ځلی کتنی پر مهال مناسب وګڼل شوه چې کتاب په دوه برخو وويشل شی چې لومړی برخه ئی د خالقيت ، مالکيت او رسالت د دری فصلونو څخه جوړه شی او په دويمه برخه کې سياست پوری اړ موضوعاتو را ټول کړای شی ، څرنګه چې حاکميت هم د سياست پوری تړلی اړخ دی نو له دی ا مله مو هغه دکتاب په همدی دويمی برخه کښی شامل کړ او مونږکوښښ وکړ چې دا دويمه برخه چې د سياست پوری د مربوطو موضوعاتو څيړنه کوی لومړی چاپ او نشر شی ځکه چې نن ورځ په نړۍ کښی همدا موضوعات ډير زيات تر بحث لاندی دی، او د اسلام د سياسی نظام په اړه ډول ډول خبری روانی دی او که الله جل جلاله توفيق راکړ لومړی برخه به هم نشر کړو. مونږ دا دويمه برخه په دريو لويو بابونو ويشلی ده :

لومړی باب : د سياست تعريف او اقسام

دويم باب : غير اسلامی سياسی نظرئی

دريم باب : اسلامی سياست يا اسلامی خلافت

مونږکوښښ کړی چې د ټولو څيړنو د ثبوت او تشريح لپاره د قرآن کريم آياتونه د رسول کريم صلی‌الله عليه وسلم احاديث د خلفاء راشدينو صحابه کرامو رضی الله تعالی عنهم او تابعينو رحمه الله عليهم ويناوی او فقهی پوهانو حوالی ورکړو- په ليکنه کې د احاديثو

او تفاسیرو د مستندو او باوری کتابونو څخه استفاده شوی ده ځکه چې د تاریخ او د مغازی په کتابونوکښی‌کمزوری روایات هم راغلی دی ، په همدی توګه د فقهاؤ اقوال هم د فقهی د مستندو او مروجو کتابونو څخه رانقل شوی دی .

د کتاب لومړی او دوهم باب چې په لومړنیو څیړونو مشتمل دی خو د کتاب دریم باب یعنی اسلامی سیاست او یا اسلامی خلافت د کتاب اساس تشکیلوی، نو ددی کتاب اصل موضوع د اسلامی نظام د اصولو او بنسټونو څیړنه ده.

اللهم ارنا الحق حقا و ارزقنا اتباعه و ارنا الباطل باطلاً و ارزقنا اجتنابه و صلی‌الله علی قائد المهاجرین و المجاهدین و علی اله و اصحابه اجمعین

ګوهررحمن
دارالعلوم تفهیم القرآن مردان
1401 هجری قمری کال د محرم الحرام میاشتی 16 نیټه
چې د 1980عیسوی کال نومبر میاشتی 25 نیټی سره سمون خوری

نیو لیك

....

لومړی باب

د سیاست د کلیمي لغوی معنی :

سیاست د امارت په وزن د سَاسَ یَسُوْسُ څخه د قَال یَقُوْلُ پـه وزن د مصدرصیغه ده، د دی فعل مصدر سوس قولُ په وزن هم راتلای شی، نـو د سیاسـت او سـوس اصـلی معنـی دا ده " اصـلاح کـول او ښائسـته کـول" د همـدی لغـوی معنـی پـه اسـاس دا دواړه کلیمـی د ریاسـت، حکومت او د هیواد د چارو د سنبالولو په ځای استعمالیږی ځکه چې د ریاست هدف او مرام هم د خلکود حالت اصلاح او بهتر والی دی .

ابن منظور افریقی رحمه الله علیه چې په 711 هجری کال کې وفات شوی په دی هکله لیکې :

والسیاسه القیام علی‌الشئ بمایصلحه والسیاسه فعل السائس ... ورجل ساس من قوم ساسه و سِواس . انشد ثعلب .

ساده قاده لکل جمیع ساسه للرجال یوم القتال

والسـوس الریاسـه یقـال ساسـوهم سوسـا و اذا راسـوه قیـل سوسـوه واساسوه

سست الرعیه سیاسه وسوس فلان امربنی فلان ای کلف سیاستهم وسوس الرجل امورالناس علی‌ما لم یسم فاعله اذا ملک امرهم ویروی قول الخطیئه

لقد سوست امر بنیک حتی - ترکتهم ادق من الطحین[1] .

د یوه شی د اصلاح له پاره د ملاتړلو او کلکو ودریدلو تـه سیاست وایـی چې د یـو مـدبر او لارښـود کـار دی، نـو هغـه څـوک چې د قـوم د

---

[1] - لسان العرب دار صادر بیروت چاپ 6 ټوک 108مخ د سوس ماده - النهایه د ابن الاثیر2 ټوک 192 مخ د سوس ماده - تاج لعروس شرح قاموس 4 ټوک 169 مخ د سوس ماده

سردارانو او لارښوونکو له ډلی څخه وی هغه ته سائس ویل کیږی .
ثعلب په خپل شعرکې ویلی دی :
[هغه د هرلښکر لارښود او قوماندان دی او د جنګ په وخت کې د عسکرو رهبر او لارښود]
سوس په منظمه توګه د حکومت او ریاست پرمخ بوتللو ته وایی ، د ساسوهم سوسوهم سوساً معنی ده هغه په خلکو حکومت کړی ، کله چې خلک کوم شخص خپل سردار او قائد وټاکې نو هغه ته ویلی کیږی تسوسوه و اساسوه [هغوی هغه خپل مشر وټاکه] ، سست الرعیه سیاسه معنی ده : زه د خپل رعیت نظم و نسق چلوم او په هغو حکمرانی کوم ، سوس فلان امر بنی فلان معنی ده : هغه شخص د هغی قبیلی د معاملاتو مسئول وګرځول شو[هغه ته د سیاست او حکمرانی دروند پیتهی وروسپارل شو] .
کله چې څوک د خلکو حاکم او پادشاه وټاکل شی نو ویل کیږی چې : سوس الرجل امورالناس
حطیئه په خپل یو شعر کې ویلی دی :
زه یې ستاسی د اولاد پالونکې او مسئول ټاکلی یم
نو ما هغوی د دلول شوی غنمو د اوړو څخه زیات میده کړل
په صراح اللغات کې یی په فارسی ژبه د سیاست ژباړه " رعیت داری کردن " کړی ده
امام غزالی رحمه الله علیه چې په 505 هجری کال کې وفات شوی د سیاست په هکله داسی وایی :
استصلاح الخلق وارشادهم الی الطریق المستقیم المنجی فی الدنیا والاخره [د خلکو اصلاح او هغی لاری ته لارښوونه چې د دنیا او آخرت د خلاصون یوازنی ذریعه ده سیاست ویل کیږی] .
په بل ځای کې لیکلی چې :
وهی التالیف والتعاون و الاجتماع علی اسباب المعیشه وضبطها[

سياست هغه تدبير دی چې د ژوندانه د وسائلو د تنظيم او د هغی په محور دوګرو د را ټوليدو د هغو ترمنځ د محبت او تعاون سبب ګرځی[2]
.

د سياست معنی مکر، فريب ، غولول او جنګول نه، بلکه سياست د هغی پوهی او حکمت نوم دی چې د خلکو تر منځ ورورولی، محبت، يووالی او اتفاق را پيدا کوی، څوک چې د طبقاتی کشمکشونو او جګړی جوړولو باعث ګرځی سياست پوه نه دی بلکه حقيقی سياست پوه هغه دی چې د ښه مدبر او منتظم تر څنګ نامتو مصلح او د اخلاقو معلم هم وی .

د سياست تعريف

د مسلمانوسياسی پوهانو په نظر:

علامه ابن خلدون رحمه الله عليه چې په 808 هجری کال کې وفات شوی د سياست په هکله داسی ليکلی :

فالسياسه و الملک هی کفاله للخلق و خلافه لله فی العباد لتنفيذ احکامه فيهم [سياست او حکومت د بندګانو د ساتنی او د هغوی د ګټو د ساتنی او کفالت او په بشری ټولنه کې د الله جل جلاله د احکامو د تطبيق له پاره د الله جل و علی شانه نيابت او استازيتوب دی][3] .

امام راغب اصفهانی رحمه الله عليه چې په 502 هجری کال کې وفات شوی د سياست په تعريف کې دری ځيزونه په ګوته کوی :

عماره الارض [د ځمکې آبادول اود هغی ترقی اوجوړول] ، تنفيذ احکام الله [د الله جل جلاله د حکمونو نافذول]، مکارم الشريعه [د

---

[2] - احياء علوم الدين کتاب العلم لومړی باب ا ټوک 9 مخ - المنجد364 مخ سوس ماده - کليات ابوالبقاء الحنفی د 1095هجری کال 374 مخ

[3]- مقدمه ابن خلدون بيروت چا پ 113 مخ

....
ښو اخلاقو اختيارول [4] .

ابوالوفا ابن عقيل بغدادی رحمه الله عليه چې په 513 هجری کال کې وفات شوی د سياست په هکله ليکلی چې :

السياسهما کان من الافعال بحيث يکون الناس معه اقرب الی الصلاح و ابعد من الفساد [سياست د هغه تدبيرونو نوم دی چې د هغه په واسطه خلک د صلاح او ښيرازی او ټولنيزو ګټو په لور نږدی او د فساد او ورانی څخه ليری کيږی[5] .

شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله عليه دا ډول فرمايلی دی چې :

وهی الحکمه الباحثه عن کيفيه ربط الواقع بين اهل المدينه [سياست او حکمت د هغه فن نوم دی چې د يو هيواد د وګړو تر منځ د اجتماعی اړيکو د کيفيت څخه بحث کوی] .

د پورتنيو ټولو تعريفونو څخه داسی نتيجه په لاس راځی چې : سياست يو فن او حکمت دی چې موضوع ئی د حکومتی چارو سنبالول او تنظيمول ، او مرام ئی د عامه ګټو ساتنه او د خلکو ترمنځ اړيکې او ارتباط د يوی قاعدی او قانون په واسطه کنترولول دی .

سياست د فقهی پوهانو له نظره :

فقهی پوهانو د سياست عام مفهوم په دی ډول بيان کړی دی د اصلاحی تدبيرونواختيارول او د حکومت نظم ونسق پرمخ بوتللوته سياست ويلی کيږی لکه څنګه چې ابن عابدين شامی رحمه الله عليه او ابن نجيم رحمه الله عليه د دی جامع مفهوم يادونه کړی ده[6].

---

[4] - الذريعه الی مکارم الشريعه 8 باب 18مخ

[5] - الطريق الحکميه فی‌السيا سه الشرعيه د ابن قيم رحمه الله عليه د 1961 کال مصر چاپ 15مخ - اعلام الموقعين 4 ټوک 460 مخ

[6] - مجموعه شامی 3 ټوک 203 مخ کتاب الحدود - البحرالرائق لابن نجيم رحمه الله عليه بيروت چاپ 5 ټوک 76مخ په آخرد کتاب سرقه کی .

خو د فقهي په کتابونوکې د سیاست کلمه په عمومي توګه د[تعزیري سزاګانو] له پاره استعمال شوی ده، هغه چې د قرآن او سنت د ښکاره نصوصو څخه ثابته نه وي، خو د شرعي قواعدو مطابق وي او مقصد ئې د ټولنيز مصلحت مراعت او فساد د منځه وړل وي .

سياست هغه تدبيرونو ته ويل کيږي چې د هغې په واسطه د ټولنيزو ګټو او مصالحو ساتنه وشي، او د جرائيمو د سزا نه مقصد هم د مجرمينو اصلاح او د خلکو د مال ، ځان ، ابرو، او عزت ساتنه ده، همدا علت دی چې د سیاست د لغوي معنی مفهوم په دی سزاګانو باندی تحقق پیدا کوی .

حدود هغه سزاګانو ته ويل کيږي چې د قرآنکريم د ښکاره نصوصو او يا د صحابه رضی الله عنهم د اجماع نه ثابت او ټاکل شوی وی لکه د زنا، غلا، قطع طريق [لاری شکونکې]، شرابوڅښل ، قذف حد....

د قصدی قتل او ټپی کولو سزا ګانو ته په شرعي اصطلاح کې قصاص ويل کيږي او د بعضی جرمونو سزاګانو ته کفارات ويل کيږيلکه د قسم کفاره، د ظهار کفاره د روژی کفاره، د سهوی قتل کفاره، خو په اصولی توګه په حدودو، قصاص اوکفاراتو ټولو باندی د سياست اطلاق کيږي ځکه چې د دی شيانو مقصد هم د ټولنيزو ګټو او مصالحو ساتنه او د ټولنی اصلاح ده .

ابن عابدين رحمه الله عليه فرمايي : وهذا تعريف للسياسه العامه الصيادقه علی جميع ما شرعه الله تعالی لعباده من الاحکام الشرعيه [دا [د بندګانو د ګټو او اصلاح تدبيرونه] د هغه عام سیاست تعریف دی چې د الله جل جلاله په ټولو احکامو صدق کوی ، هغه احکام چې الله جل وعلا شانه د خپلو بندګانو د ګټو له پاره مقرر کړی دی[7] .

خوپه فقهي ژبه کې سیاست هغه جزاګانوته ويل کيږي چې د هغې ثبوت او تعين د قرآن ، نبوی سنتواو د صحابه کرامو رضیالله عنهم د

[7]- مجموعه شامی 3 ټوک 203 مخ کتاب الحدود

اجماع څخه نه وی شوی ، دی ډول سزاگانو ته تعزیرته هم ویل کیږی چې په دری ډوله دی :

لومړی : په سلگونو هغه گناهونه اوجرمونه دی چې د هغی سزاگانی منصوص نه دی د دی ډول جرائیمو له پاره د اسلامی شریعت د پرهیزگارو پوهانو یوه اداره یا مقنن مجلس [د شوری مجلس] چې د سزا تر ټولو کمه او لوړه کچې او څرنگوالی، تعینولای شی او قاضی ته دا اختیار ورکوی چې د هغه تعزیری قانون په چوکاټ کې کومه سزا چې مناسبه وگڼی ورکړی،که چیری په دی ډول قانون د شوری مجلس لخوا یا بلی کومی مجازی اداری لخوا نوی نافذ شوی، نو بیا هم محکمی ته دا حق ورکړل شوی چې د شرعی اصولو په رڼا کې چې هره سزا لازمه وگڼی مجرم ته ورکړی .

دوهم : هغه قاطع ثبوت چې د منصوصه حدودو او د قصاص د نفاذ له پاره ضروری وی خود قانونی شرائطو په بنسټ موجود نه وی، مگر عدلیی ته د ښکاره شواهدو په رڼا کې ډاډگیرنه پیدا شوی وی چې په یوه رنگ نه یوه رنگ د جرم ارتکاب صورت نیولی وی، نو په دی حالت کې د حدودو نفاذ نشی کیدای، خو محکمه چې د عدل په رڼا کې هره تعزیری جزا خوښه کړی مجرم ته یې ورکولای شی ځکه چې حدود په شبه ساقط کیږی او تعزیزی سزا د ظنی ثبوت په اساس هم ورکول کیدای شی .

دریم : شکل ئی دا دی چې د حدودو د تطبیق له پاره خو قطعی ثبوت موجود وی لیکن د جرم مرتکب هغه دولتی کارمند وی چې په خپله د جرمونو د مخنوی مسئول وی او یا جرم کوونکې په مکرر ډول د جرم ارتکاب کوی یا د جرم ارتکاب په ډیره دردناکه او وحشت ناکه طریقه شوی وی ، نو په دی حالت کې قاضی ته دا اجازه ده چې د ټاکلی جزا نه پرته نوره جزا هم د تعزیر په ډول ورکړی خو په دی شرط

چې په دی کې ئیکوم مصلحت په نظرکې نیولی وی[8] .

د عبدالرزاق رحمه الله علیه په کتاب مصنف کې دی چې : حضرت علی رضیالله عنه د روژی په مبارکه میاشت کې شراب څښونکو ته د مقررو اتیا دورو نه علاوه شل دوریسزا نوره همه ورکوله[9] .

ابن شهاب زهری رحمه الله علیه فرمایی : څوک چې د روژی په میاشت کې د شرابو د څښلو مرتکب شی نو اتیا دوری سزا به ورکول کیږی او په کوڅو کې به وګرځولی شی چې خلک یی د جرم څخه ترڅو چې د رسوائی څخه یی عام خلک عبرت واخلی خبر شی .

همدا راز د لمانځه نه کونکوته هم ابن شهاب زهری رحمه الله علیه همدا د رسوا کولو تعزیر تجویز کړی دی[10].

پورته ذکر شوو دری واړه سزاګانو ته د فقهی پوهانو تعزیرهم ویلی دی او د سیاست اطلاق ئی هم په همدی سزاګانوکړی دی .

مشهورحنفی فقیه شیخ علاوالدین طرابلسی رحمه الله علیه د خپل کتاب معین الحکام دریمه برخه د تعزیری سیاست د بیانولو له پاره خاص کړی ده، ځینی خلکو اعتراض کړی وه چې د غیر منصوصو سزاګانو ورکول ظلم دی ، او دا څرګنده ده چې منصوص سزاګانی یوازی یو څو دی او د جرائمو اقسام سلګونو ته رسیږی ، نوکه چیری د هری سزا له پاره د نص وجود شرط وګرځول شی ، نوی د خاصو مجرمانو پرته به ټول مجرمین بی له کومی ویری او خطری ، په کاملی آزادی سره د خلکو د مال ، ځان او آبرو په لوټولو شروع وکړی دا

[8] - شامی 3 ټوک 247 مخ

[9] - مصنف لعبدالرزاق رحمه الله علیه 9ټوک 231 مخ باب الشراب فی رمضان 1972بیروت چاپ

10- مصنف لعبدالرزاق رحمه الله علیه 9ټوک 231 مخ باب الشراب فی رمضان 1972بیروت چاپ

اعتراض کونکې په یوی انتها کې خوا وه خو په بل طرف ځینی خپل غرضی سیاسی مشران او حکمرانان د خپلو ذاتی مصالحو په خاطر بی له کوم ثبوت څخه خلکو ته سزاګانی ورکوی او هغوی تعذیبوی او ربړوی ئی ، خو بهانه یې دا وی چې دا د سیاست او مصلحت غوښتنه او تقاضا ده، دغه درنده صفته خلک کله د مصلحت او سیاست په نوم حتی د منصوصی احکامو په بدلیدو هم صرفه نه کوی .

په دغه دواړه افراط ډلو د تنقید په خاطر علامه طرابلسی لیکلی دی چې : سیاست تعزیری او تغلیظی قانون دی چې په دوه برخوویشل شوی :

ظالمانه سیاست چې اسلامی شریعت یی حرام ګڼی او عادلانه سیاست چې د هغی په واسطه د مظلوم حق هغه ته سپارل کیږی او د مفسدینو مخه پری نیول کیږی او د اسلامی شریعت اصلی مقصد پری تر لاسه کیږی ، نو د داسی ډول شرعی سیاست اختیارول واجب دی .

د عادل سیاست نه سترګی پټول روا نه دی ځکه د هغه په پرېښودلو د خلکوحقوق تر پښو لاندی کیږی، جرم کونکو ته دجرم لاری پرانیستل کیږی ، د وینی تویولو،آبرو او عزت لوټولو، او د خلکو په مالونو د غاصبانه قبضی له پاره لاره آواریږی ، نود داسی شرعی سیاست نه منکریدل د شرعی نصوصو او راشدینوخلفاؤ رضی الله عنهم د اعمالو د تردید سره مترادف او برابر دی

اما ځینی خلکو په دی هکله د افراط بل مخ غوره کړی دی هغوی د شرعی حدودو نه د تیری په کولو سره د ظلم مختلف ډولونه او سیاسی بدعتونه ایجاد کړی دی ، دا خلک پدی باور لری چې شرعی سیاست د امت د مصلحت او عامه ګټو د ساتنی څخه قاصراو عاجز دی [نعوذبالله] .

دا ناپوهی او غټه غلطی ده ، ځکه چې الله جل جلاله فرمایلی دی " مونږ تاسی له پاره دین پوره کړی دی ، پدی دین کې د انسانانو دینی

او دنيوى ګټې په پوره توګه موجود دى ، رسول اکرم صلى‌الله عليه وسلم فرمايلى دى " ترڅو چې تاسى د الله جل جلاله په کتاب او د رسول اکرم صلى الله عليه وسلم په سنتو عمل کوى بى لارى به نشى [11].

د حافظ ابن قيم رحمه الله عليه ويناهم د لږڅه مخکې وروستوالى سره په همداسى ده بلکه داسى معلوميږى چې علامه طرابلسى رحمه الله عليه دا ټول عبارت د ابن قيم رحمه الله عليه دکتاب نه رانقل کړى خوحواله ئى نه ده ورکړى [12].

شيخ الاسلام مرغنيائى رحمه الله عليه چې په 593 هجرى کال کې وفات شوى په هدايه کې ئى د زنا د حد تشريح د حنفى مسلک سره سم په دى ډول کړى ده : د بې واده مسلمان د زنا په حدکې دورى او د وطن نه شړل دى يو ځاى نه کړاى شى خوکه چيرى امام ته [اميرالمؤمنين يا قاضى] په دى کې کوم مصلحت په نظر راځى نو د خپلى راى په اساس د ئى د څه وخت له پاره د وطن څخه شړلاى شى چې دا زياته کړل شوى سزا [وطن څخه شړل] تعزير او سياست دى .

ځکه چې کله دا تعزيرى او سياسى سزاء ګڼوره ثابتيږى ، خو فيصله د وخت د امام د نظر پورى تړلى ده د ځينى صحابه کرامو رضى‌الله عنهم نه د زانى د وطن څخه د شړلو روايت په همدى سياسى او تعزيرى سزا باندى بناء دى[13] .

ابن عابدين شامى رحمه الله عليه چې په 1352هجرى کې وفات شوى ليکې: د سياست لفظ د هغه سزاګانو له پاره هم استعماليږى چې د هغه په ذريعه دمجرمينو ټکونه او اصلاح کيږى لکه فقهاء وايى چې

---

[11]- معين الحکام فيما يتردد بين الخصمين من الاحکام 207 مخ مصر چاپ 1310 هجرى قمرى کال

[12]- الطرق الحکميه 16،15مخونه - اعلام الموقعين 4 ټوک 462مخ

[13]- هدايه د فتح القدير شرح کتاب الحدود 5 ټوک 241 نه تر 144 مخونو پورى 1970 کال د مصر چاپ

که چيری يو سړی په لواطت او غلا عادی شوی وی نو سياسه هغه قتل کيدای هم شی لکه څنګه چې د يو بدعتی په اړه دا خبره مخکې بيان شوی ده . ځينی فقهاؤ د سياست تعريف داسی کړی دی چې سياست هغه تعزيری او تغليظی سزا ده چې د اسلامی شريعت دقواعدو او اصولو سره برابر وی که څه هم په ښکاره ډول د هغه بيان په نصوصوکې نه وی .

ځکه چې د اسلامی شريعت اساس د ايمان څخه وروسته د ټولنی څخه د فساد په ورکولو و لاړ دی .

ولذا قال فی البحر و ظاهرکلامهم ان السياسه هی فعل شيئ من الحاکم لمصلحه يراها و ان لم يرد بذالک الفعل دليل جزئی[14].

په بحرالرائق کې يی ويلی دی چې : د فقهاء د ويناؤڅخه په ښکاره همدا څرګنديږی چې سياست د يوه حکمران هغه فعل [کړنه] او تدبير دی چې د خلکو ګټی او مصلحت ورته په کې ښکاری که څه هم ددی فعل له پاره د هغه سره کوم خاص دليل موجود نه وی خود شرعی اصولو په بنسټ وی او د منصوصو او اجماعی احکامو خلاف نه وی .

دا ډول عبارتونه د فقهی په کتابونوکې بی شميره راغلی چې ورڅخه ثابتيږی چې تعزيراتو ته سياست ويل کيږی او د فقهی په کتابونوکې دا لفظ د همدی مقصد لپاره استعمال شوی .

د سياست تعريف

د نوی عصر د پوهانوله نظره :

د عربی ژبی د سياست کليمه د انګليسی ژبی د[Politics] د کليمی سره هم معنی نه ده د عربی ژبی د سياست کليمه هراړخيزه مفهوم لری لکه د نفس اصلاح کول،کورنی سياست، تعزيری سياست،او ټول اصلاحی‌کارونه د همدی‌کليمی په مفهوم کې شامل

14- مجموعه شامی 3 ټوک 204 مخ – بحر الرايق 5 ټوک 11مخ

دی خـود انګلیســی ژبــی[Politics]کلیمــه یــوازی د ملکــې، ملــی اوحکـومتی سیاست لـه پـاره اسـتعمالیږی چې پـه عربـی ژبـه کـې ئـی مرادف کلیمه السیاسه المدنیه ده .

Politics]]پولیټکس یوه یونانۍکلمه ده چې د پـولس نـه اخیسـتل شوی او معنی ئی ښاری حکومت دی چې دا لفظ پـه یونـانی معناګـانو سره د دیارلسمی پیړی پـه پیـل کې پـه فرانسـوی ژبـه کـې هم اسـتعمال شوی وه او په هغی وخت کې د سیاست تعریف داسی کیده

د سیاست معنی ده د ښـاری حکومت پوهـه او فـن حاصـلول ، خـو د عمومی مفهوم په لحاظ سیاست ټولو هغه فنون ته وایی چې د انسـانی ټولنی له پاره د اهمیت وړ دی .

د دیارلســمی پیــړی وروســته دی کلیمــی ترقــی وکــړه چــې اوس د پولیټکس[Politics] لفظ یوازی د حکومت داری په فن پوری وتړل شـوه .

پـه انسـائیکلو پیډیـا الکبیـره کـې د سیاسـت اصطلاحی تعریف پـه ډول شوی دی چې :

فـن حکـم الدولـه اودراسـه المبـادی التـی تقـوم علیهاالحکومـات والتی تحدد علاقاتها بـالمواطنین وبالـدول الاخری [د حکومـت کولـو پوهی ته سیاست ویل کیږی یا په بل عبارت دا د هغـه بنسـټیزو اصـولو علـم دی چې د هغـی پـه واسـطه حکومتونـه جوړیـږی او د حکومـت او خلکـو تـرمنځ پـری اړیکـې قایمیـږی او د نـورو هیوانـو سره د اړیکـو د ټینګولو حدود پری ټاکل کیږی] [15].

په 1870کال کې ویل شوی وه چې :

السیاسه علم حکم الدول [سیاست پـه خلکـو د حکومت کولـو علـم دی] .

[15]- علم السیاسه د ډاکټرحسن صعب د لبنان د پوهنتون استاد لومړی فصل 20 مخ 1970کال د بیروت چاپ

خوپه 1962کال کې ئی دارنګه تعریف وشو:
السیاسه فن حکم المجتمعات الانسانیه [سیاست په انسانی ټولنو د حکومت کولو فن دی][16]
په المنجدکې ئی دا ډول تعریف شوی دی :
فن الحکم و اداره اعمال الدوله الداخلیې والخارجیه و منها السیاسه الداخلیه والخارجیه [سیاست د حکومت کولو فن ته او د حکومت د داخلی او خارجی چارو اداره کولو ته وایی چې داخلی او خارجی سیاست د هغی یو برخه ده][17] .
د اوسنی عصر سیاست پوه بلنچلی لیکلی دی چې :
سیاست هغه پوهه ده چې د بحث اومذاکری موضوع ئی سلطنت وی
.
ایډورډجیمز د سیاست تعریف په دی ډول کوی :
د حکومت د فرائضواجراکول او هغه خلک په نظم وضبط کې ساتل چې د یوی ټولنی په شکل کې را ټول شوی وی .
د ادیانو او اخلاقو انسائیکلوپیډیا د سیاست د تعریف په باب داسی لیکې :
د سیاست نه مقصد د حکومت نظم و نسق دی [18].
د نوی عصر د علماء تعریفونه سیاست په برخه کې هماغه دی کوم چې د اسلامی سپیڅلی دین پوهانو څو پیړی ترمخه په خپلوکتابونوکې درج کړی دی خلک د اروپا غټو غټو نومونو څخه ویریږی او که نه نو په تیرو شوو پاڼوکې د مسلمانو لغت پوهانو ، سیاست پوهانو، او د فقهی د پوهانو څخه چې کوم تعریفونه د

16- مدخل الی علم السیاسه د ډاکټرجمال الاتاسی 7مخ د مشق چاپ
17- المنجد 362 مخ د سوس ماده
18 د اسلامی حکومت نظام 200مخ د مولانا حامدالانصاری لیکنه 1956 عیسوی کال د هندوستان ډهلی چاپ

سیاست په هکله رانقل شوی ښکاره ، روښانه او هراړخیزدی .

عملی سیاست :

پورتنی تعریفونه د نظری سیاست او علمی سیاست پوری اړه لری خو د عملی سیاست بنسټ په سیاسی تجربو باندی اینښوول شوی دی ،د سیاسی مفکر اوسیاسی قائد ترمنځ فرق همدومره دی لکه د علم او عمل ترمنځ او یا د فکر او تجربی ترمنځ ځکه چې یوازی د سیاست د فلسفی په زده کړی یو شخص سیاسی مشر نه ګرځی .

د مثال په توګه یو شخص د طب پوهنځی په پای ته رسولو او یا د طبی کتابونو په مطالعی د ډاډ وړ ډاکټرنه جوړیږی ترڅو چې د مرضونو د تشخیص او دارو ورکولو اوږده تجربه ونه کړی .

ځینی دین پوهان داسی دی چې په کتاب الله ، نبوی سنتو او فقهی باندی ښه پوهیږی خو نه وینا کولای شی او نه د دوه کسو ترمنځ تصفیه، په همدی ډول د انسانی ټولنی د پرمخ بیولو د فلسفه او د حکومت داری په اصولو او قواعدو پوهیدلو سړی سیاست پوه [PoliticalScience] او پروفیسور خو جوړیږی، لیکن سیاسی لاربنود اود نظم او نسق قائد نه شی کیدای ترڅو پوری‌چې په عملی توګه سیاسی تجربه په لاس نه وی ورغلی .

ابن خلدون رحمه الله علیه د علمی او نظرئی سیاست توپیر په ښه ډول واضح کړی دی :

علماء او مفکرین چې په فکری نظرعادی شوی دی د معنی په دریابونوکې غوټې وهی د محسوساتو ځخه معقولات اخلی، او په ذهن کې قواعد اوکلیات په مجرده توګه ساتی، ترڅوئی په عمومی شکل سره نافذکړی. د خاصو خلکو او قومونو لحاظ ساتل د هغوی عادت نه وی، دا مفکرین د ذهنی قواعدو او فکری نظریاتو پرته هیڅ عملی تجربه نه لری .

خو سیاسی قائدین بیرونی واقعی حقایق او حالات هم په نظرکې

لری ځکه کیدای شی چې په حالاتو او واقعاتوکې کوم داسی حقیقی خنډ وی چې د هغی له امله په هغه حالاتو نه شی قیاس کیدای چې په ښکاره هغه ته ورته برېښی او دا خنډونه د هغی سیاسی نظری چې د هغی نفاذ مطلوب وی، په خلاف وی. یو ټولنه په بلی ټولنی نه شی قیاس کیدای ځکه چې که دواړه ټولنی په یو شی کې سره ورته وی نو په ډیرو شیانوکې به توپیر ولری . څرنګه چې مفکرین د عمومی احکامو په صادرولو په یو بل باندی په قیاس کولو عادی وی نو کله چې دوی د عملی سیاست په هکله تفکر کوی نو هغه د خپل فکربه قالب کې ځای په ځای کوی او د خپل خاص استدلال په اساس عملی سیاست تلی، خو په نتیجه کې په عملی میدان کې د سختو غلطیو سره مخامخ کیږی، نو همدا علت دی چې په عملی سیاست کې په هغوی اعتماد نه شی کیدای .

افلاطون ډیرلوی سیاست پوه او فیلسوف وه، خو د واقعاتواوحالاتو تجربه دهغیموضوع نه وه، بلکه ویل به ئی چې حالات د نظریاتو په واسطه پیداکیږی، ارسطو د افلاطون د شاګردانوله ډلیځخه وه،خوهغه په تجرباتیاو عملی سیاست اعتقاد درلوده. هغه د مختلفو قومونو او حکومتونو د تجربو وروسته خپله سیاسی نظریه څرګنده کړه. همدا علت دی چې ارسطو ته د سیاست امام او لومړی ښوونکې ویل کیږی او د هغه کتاب [السیاسیات] ئی ډیر ستایلی دی ، د نظریاتی پوهی سره عملی پوهه ضروری ده ځکه چې یوازی په نظرئی باندی یوخیالیحکومت جوړیدای شی. خویوځمکنی واقعیحکومت نه شی جوړیدلای.

د یو شان سیاسی فکرسره سره د هغی عملی تطبیق او هغه ته عملی بڼه ورکول او د یو نظم په چوکاټ کې راوستل د خلکو په عادتونو او غوښتونوکې د توپیر په اساس په پوره اندازه لری والی کیدای شی موجود وی ، خو دا توپیر همداسی بڼه لری لکه دیوی مانۍ

د ظاهری ډيزائن او نقشی ترمنځ توپير دی لکه د امريکا ، انګلستان، فرانسی ، جرمنی او نورو جمهوری رياستونه يو ډول دی يعنی لادين جمهوريت ، خو د دی جمهوريت عملی نقشه او د نظم چوکاټ په دی ملکونوکې يو له بل سره پوره توپيرلری .

لکه د روس او چين چې د يوی نظرئی خاوندان دی [کمونيزم اومارکسيزم] ، خو په حکومتی چوکاټ او اداره کې ئی ډير زيات بيلوالی موجود دی - په همدی توګه د پادشاهی فکريو دی چې د ټولو اختياراتو منبع بايد په خپله شاه وی، خو په عملی توګه ئی په کړنه کې ډير توپير ليدل کيږی .

عقلی سياست او شرعی سياست :

علامه ابن خلدون رحمه الله غليه سياست د قانون په اعتبارتقسيم کړی دی، هغه ليکې چې:

۱ } پادشاهی د قانون په ځای دمطلق العنان پادشاه په زور او قوت باندی ولاړه وی، چې په هغه کې د غضب او حيوانيت نښی او آثار ليدل کيږی داسی حکمرانان په خپل رعيت باندی د يو درونډ بار حيثيت لری چې د هغوی د تباه کولوپه هڅه کې وی ، نو د داسی حالاتو د اصلاح له پاره د سياسی قوانينود وضع کولو د ضرورت احساس پيدا کيږی، چې د هغی وفاداری په حکامو او رعيت دواړو باندی لازمی ده .

2 } که چيری دا قوانين د قوم د عاقلانو، د حکومت د مسئولينو او نورو پوهانو په واسطه وضع شوی وی ، نو بيا پدی قوانينو ولاړ سياست ته عقلی سياست ويل کيږی .

3 } اوکله چې دا قوانين د الله جل جلاله مقررکړی قوانين وی چې د رسول صلی الله عليه وسلم په واسطه نافذشوی وی نو دی ته دينی سياست ويل کيږی چې د دنيا او آخرت دواړو له پاره ګټه ور دی .

نو ظالمانه پادشاهی هغه حکومت ته ويل کيږی چې خلک د

پادشاه د ذاتي غوښتنو پوره کولو ته اړباسي .
سياسي حکومت [عقلي سياست] هغه ته ويل کيږي چې خلک د عقلي نظرياتواو قوانينو پابندي‌کوي او مقصد ئې دنيوي گټې او آرام ژوند، او د دنيوي تاوانونو او ستونزو څخه نجات اوخلاصون وي .
خلافت [ديني سياست] له هغه حکومت څخه عبارت دی چې خلک د اسلامي تصور او شرعي قوانينو پابند اوسي او هدف يې د دنيا او آخرت د ژوند گټې او مصالح لاس ته راوړل وي، ځکه چې اسلام کې د دنيا د ټولو حالاتو قدر او قيمت د آخرت د گټو په اعتبار سره دی .
د ابن خلدون رحمه الله عليه د تقسيم، تجزيه په دې ډول هم کيدای شي چې سياست په اصولي توگه په درې ډوله دی : حيواني سياست ، عقلي سياست ، ديني سياست .
حيواني سياست نه د عقلي قانون تابع دی او نه د شرعي قانون ، بلکه د بادشاه اود هغه د درباريانو د نفس خواهشات ئې قانون دی او يا د حاکم شخصي يا حاکمي طبقي د حيواني خواهشاتو تکميل د هغه مقصد وي د دې قسم د سياسي نظام مثالونه بادشاهت ، آمريت ، عسکري حکومت او اشتراکيت دی چې ډير لوی لعنت دی ، چې دې سياست ته دحيواني سياست نوم ورکول بالکل په ځای دی .
عقلي سياست د هغې قانون پابندوی چې د عاقلانو، پوهانواو د قوم د شريفو خلکو په واسطه جوړشوی وی، او مقصد ئې د خلکو د دنيوي گټو او مصالحو ساتل وی چې مثالونه ئې په قانوني پادشاهي ، او غير مذهبي جمهوريتونوکې ليدل کيږي، خو په عقلي سياست کېهم د اخروي او ابدي ژوند د فلاح او ښيگڼې طرف ته کومه پاملرنه نه ده شوې .
ديني سياست يوازې هغه حقيقي هراړخيز او گټور سياست دی چې په هغه کې د انسان حقيقي او هميشني نيک بختي هم په نظرکې نيول

شوی او د دنيوی فلاح او ښيګڼې ضمانت هم ورکوی ، او همدی نظام ته اسلامی خلافت ویل کیږی .

غوره سیاست او جاهلی حکومت :

ابونصر فارابی رحمه الله علیه چې په 349 یا343 هجری قمری کال کې وفات شوی سیاست او ریاست په دوه برخوویشلی:

الریاسه الفاضله [غوره ریاست] اوالریاسه الجاهلیه [جاهل ریاست] ، هغه په خپل کتاب اَحصا ء ا لعلوم په پنځه فصل کې د العلم المدنی ترموضوع لاندی داسی لیکلی :

- ❖ د مدنی علم یا ټولنیزاوتمدنی علم اصلی موضوع دا ده چې د انسان د اختیاری افعالو د اقسامو تعریف دی وشی .
- ❖ د هغه فطری ، رغبتونو او اخلاقی ښسڼونو پلټنه دی وکړل شی چې د اختیاری افعالوسرچینه تشکیلوی .
- ❖ هغه غوښتنی او مقصدونه په ګوته کړی شی چې د هغی د لاس ته راوړو د پاره دا اختیاری افعال تر سره کیږی .
- ❖ د حقیقی نیکبختی او خیالی او وهمی نیکبختی ترمنځ یې توپیر ښکاره کړی .
- ❖ د حقیقی او واقعی نیک بختی او خوشحالی لاس ته راوړل په دی دنیا کې ممکن نه دی او دا یوازی د دنیوی ژوند ځخه ورسته ، د آخرت په ابدی ژوندکې تر لاسه کیدای شی.
- ❖ خیالی او فرضی نیک بختی او سعادت په دی دنیاکې،د دولت، ثروت ، عزت او شهرت او نورو عارضی خوښیو او خوشحالیو نوم دی
- ❖ د حقیقی سعادت د لاس ته راوړوله پاره چې کومو اخلاقو او افعالو [سنن فاضله] بهترینو رواجونو او قوانینوته ضرورت دی هغه د ریاست نه پرته نه شی نافذکیدای اوکه چیری دمخه نافذ شوی وی نود هغی تحفظ اوساتنه د ریاست نه پرته

....

نشی ترسره کیدای .

والریاسه ضربان : ریاسه تمکن الافعال والسنن والملکات الارادیه التی شانها ان ینال بها ما هو فی الحقیقه سعاده و هیالریاسه الفاضله ، و المدن و الامم المنقاده لهذه الریاسه هی المدن والامم الفاضله ، و ریاسه تمکن فیالمدن هی الافعال والشیم التی تنال بها ماهیمظنونه انها سعادات من غیر ان تکون کذالک و هی الریاسه الجاهلیه

[حکومت په دوه ډوله دی : لومړی هغه حکومت دی چې په هغه کې عادات او استعدادنو ته پیاوړتیا ورکول کیږی د کومو په واسطه چې حقیقی سعادت ترلاسه کیږی همدی ته غوره حکومت یا فاضله ریاست ویل کیږی ،یعنی بهترین حکومت، او هغه ټولنه او قومونه چې د داسی حکومت مطیع اوتابعدار وی د غوره ټولنو او غوره قومونه په نوم یادیږی ، دوهم ریاست هغه دی چې په ټولنه کې د هغه افعالو او عاداتو د کلکوالی او رواجوالوکوښښ کوی چې دخیالی اووهمی نیک بختی اوخوښی ذریعه ګرځی خو په حقیقت کې داسی نه وی دی ته جاهلی حکومت یا [ریاست جاهلیه] ویل کیږی [19]] .

د فارابی د تحقیق مطابق د حکومت او سیاست اصل مقصد او هدف باید د خلکو حقیقی خوښی او همیشنی نیکبختی وی چې یوازی په دنیوی خوښی اوخوشحالی پوری نه وی تړلی بلکه د روحانی او اخلاقی معیارونو لوړوالی ئی لازمی او ضروری شرط وی، نوپه دی اساس د فاضله ریاست د ویلوهغه حکومت مستحق دی چې د خلکو د ټولنیزی خوشحالی سره سره د هغوی د روحانی او اخلاقی معیار د لوړولو فکر ئی هم کړی وی او د دنیوی کامیابی په څنګ کې ئی د اخروی کامیابی له پاره هم څه اهتمام کړی وی .

انسان په فطری لحاظه ښه اخلاق خوښوی، خو شر او بد اخلاق د هغی د حیوانی خواهشاتو او غوښتنو څخه را پیداکیږی اوکه نه نو هغه

---

[19]- احصاء العلوم پنځم فصل 1949 عیسوی کال د قاهره چاپ د فارابی لیکنه

د انسانيت په اساس د غوره او ښو اخلاقو خوښونکې دی ، نو لدی کبله دا ضروری ده چې یو سیاسی رهبر سیاسی د پوهی ترڅنګ د ښو لوړ اخلاقو او کره کړنې په درلودو سره په ټولنه کې د تقلید وړ نمونه وی – هغه شخص چې سیاسی واک هم ولری او د ښو اخلاقو څښتن هم وی او په ټولنه کې د نیکې او ښه اخلاقو د خپرولو کار هم کوی تر څویوه صالحه او ښه ټولنه جوړه شی نو داسی شخص ددی مستحق دی چې د الله جل جلاله خلیفه شی او حکومت ته ئی اسلامی خلافت ویلی شی

مګرکوم حکومت چې د خیالی او عارضی خوشحالی په لورمتوجه وی او د حقیقی خوشحالی او ابدی ژوند په رابطه هیڅ فکر نه کوی او د بدو اخلاقو او قبیحو افعالو د ترویج له پاره کوښښ کوی او د ښو اخلاقو او د الله جل جلاله او د هغۍد رسول اکرم صلی‌الله علیه وسلم د اطاعت په لارکې خنډونه پیداکوی نو دا د بی عقلوحکومت او جاهلی ریاست [ریاست جاهلیه] دی .

فارابی رحمه الله علیه چې کوم سیاست ته [ریاست فاضله] نوم ورکړی نو ابن خلدون رحمه الله علیه ، ابن تیمیه رحمه الله علیه اونورو دینی پوهانو هغه ته د [سیاست دینیه] یا [سیاست شرعیه] اصطلاح استعمال کړی ده .

شرعی سیاست

د اسلام د سپیڅلی دین یو فصل دی :

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ فُرَاتٍ الْقَزَّازِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ قَالَ قَاعَدْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ خَمْسَ سِنِينَ فَسَمِعْتُهُ يُحَدِّثُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسُوسُهُمْ الْأَنْبِيَاءُ كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ وَإِنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي وَسَيَكُونُ خُلَفَاءُ فَيَكْثُرُونَ قَالُوا فَمَا تَأْمُرُنَا قَالَ فُوا بِبَيْعَةِ الْأَوَّلِ فَالْأَوَّلِ أَعْطُوهُمْ حَقَّهُمْ فَإِنَّ

اللَّهَ سَائِلُهُمْ عَمَّا اسْتَرْعَاهُم .

[ابوحازم سلمان الاشجعی رحمه الله علیه ویلیچې زه پنځه کاله دحضرت ابوهریره رضی‌الله تعالی‌عنه په مجلسونوکې شریک وم ما د هغه نه اوریدلی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی د بنی‌اسرائیلو سیاست د هغو د پیغمبرانو علیهم السلام په لاسونوکې وه کله به چې یو پیغمبر وفات کیده نوپه ځای به ئی بل پیغمبر راته، زما څخه وروسته بل پیغمبرنه راځی- خو زما خلفاء استاذی به موجود وی دا خلفاء به کله دیوه نه زیات هم وی. صحابه کرامو رضی‌الله عنهما تری پوښتنه وکړه چې د داسی‌حالاتوپه هکله به مونږ ته ستاسو حکم څه وی؟ هغه وفرمایل : د هغه بیعت پوره کړی چې لومړی ځل ورسره بیعت شوی وی [ترمخه مقررشوی وی] ، دخپلو خلفاو د اطاعت او فرمان ورنی‌حقوق اداکوی ځکه الله جل جلاله به د هغوی نه د هغوی د رعیت په هکله پوښتنه کوی[20]].

د نبی اکرم صلی‌الله علیه وسلم د دی حدیث څخه دا را په ډاګه کیږی چې سیاست د انبیاء علیهم السلام او پیغمبرانو علیهم السلام وظیفه او مسئولیت وه خو د نبوت د پای ته رسیدونه وروسته دا مسئولیت د هغوی د خلفاو په اوږوکیښودل شو- نوښکاره ده چې هرهغه کار چې د انبیاو په فرایضوکې شامل وی نو هغه د اسلام یوه برخه وی د نبی او د هغه د خلفا و اصلی وظیفه ددین قائمول دی نو هغه کار چې دین پوری نوی تړلی‌هغه په انبیا ئو علیهم السلام پوری هم نه تړل کیږی .

ځینی خلک چې د اوسنی زمانه د سیاست لوبغاړی او د اخلاقو او تهذیب نه لری سیاست ګوری نو د سیاست د کلیمی نه هم نفرت کوی

---

[20]- صحیح بخاری‌کتاب الانبیاء باب ماذکر عن بنی‌اسرائیل 2 ټوک 491 مخ - صحیح مسلم کتاب الاماره باب وجوب الوفا ببیعه الخلیفه .

خو د سیاستمدار خپل غرضی او ورانکاری په اساس د سیاست د کلیمیځخه نفرت کول د عقل او پوهی نه لری خبر ده لکه څنګه چې علم په دوه برخوویشل کیږی، نافع علم [ګټه وره پوهه] اوغیرنافع علم [بیګټی یا مضره پوهه]، همدا راز علماء اوپوهان هم په دوه برخو ویشل کیږی ، ربابین علماواو سوء علماء، نو همدا راز سیاست هم په دوه برخو ویشل کیږی، لومړی هغه سیاست دی چې د شریعت د اصولو او احکامو پابند وی، ددینی سیاست په نوم یادیږی اوبل هغه سیاست دی چې د دین او اخلاقو د قید نه آزاد وی نوهغه ته جاهلی سیاست ویل کیږی چې دغه دوهم ډول سیاست په حقیقت کې د واک او قدرت په سر جنګ دی – نو د دی ډول سیاسیګډونکو او سیاسی تجارانو چې ځومره بدی بیان شی بیا هم کمه ده، او په ځای دی چې یومسلمان ددی ډول سیاسی دلالانو څخه لری او تری متنفر وی او دا د ایمان غوښتنه هم ده ،خو د شرعی اصولو په بنسټ ولاړ سیاست پخپله دین او د انبیاو فریضه ده، نو ددی ډول سیاست نه نفرت کول اویا تری لریوالی اختیارول په حقیقت کې ددین دیوی ځانګی څخه لریوالی دی .

په پورتنی مبارک حدیث کې " د تسوسهم الانبیاء " دکلمو تشریح حدیث پوهانو په دی ډول کړی ده :

ای تتولی امورهم کما تفعل الامراء والولاه باالرعیه و السیاسه القیام علی الشیء بما یصلحه و ذالک لانهم کانوا اذا اظهروا الفساد بعث الله نبیاً یزیل الفساد عنهم و یقیم لهم امرهم و یزیل ما غیروا من حکم التوراه[د بنی اسرائیلو پیغمبرانو علیهم السلام د هغوی د امورو نظم ونسق په داسی ډول جوړاوه لکه څنګه چې حکام د خپل رعیت د امورو نظم او نسق جوړوی ، نو سیاست د یو شی د اصلاح له پاره د عزم او استقامت څخه عبارت دی ،دا سیاست پدی ډول وه چې کله به چې خلکو په فساد لاس پوری کاوه نو الله جل وعلی جلاله به هغوی ته

خپل نبی علیه السلام رالیږه ترڅو فساد مخه ونیسی او د هغوی د حالت د ښه کولو کوښښ یی کاوه او هغه تحریفات او تغیرات چې په تورات کې ئی راوړی وه هم تصحیح کول] .

امام ابن جوزی رحمه الله چې په 597 هجری قمری کال کې وفات شوی دارنګه فرمایی :

شیطان د وخت حاکمان غولوی او دی ته ئی هڅه وی چې په سیاسی امورو کې د خپل نظر مطابق عمل وکړی ،هغوی هم د همدی شیطانی وسوسی په اساس د شریعت په ځای د خپل نظر او شخصی فکر عمل کوی او دا غتمه تیروتنه ده ځکه چې شریعت الهی سیاست دی او دا د امکان نه لری چې په الهی سیاست کې دی کومه نیمګړتیا موجوده وی اود هغی نیمګړتیا په اساس دی د مخلوق جوړ کړی سیاست ته ضرورت وی ، الله جل جلاله فرمایی:

مافرطنافی الکتاب من شیء

[مونږ په کتاب کې د هیڅ شی کمی او نیمګړتیا نه ده پری ایښی] [21]

هر هغه څوک چې د دی بی دینه سیاست دعوه کونکې وی نوهغه په اصل کې په شریعت کې د نیمګړتیا دعوه کونکې دی او دا د کفرخبره ده

حافظ ابن قیم رحمه الله علیه چې په 751 هجری قمری کال کې وفات شوی لیکلی : ولا نقول ان السیاسه العادله مخالفه للشرعیه الکامله بل هی جزء من اجزائها و باب من ابوابها و تسمیتها سیاسه امراصطلاحی والا فاذا کانت عدلا فهی من الشرع [مونږدا نه وایوچې دا عادلانه سیاست دکامل شریعت په خلاف دی بلکه دا د شریعت د اجزاؤ څخه یوجز دی او ابوابو څخه یو باب نو دی ته سیاست ویل یوازی یوه اصطلاح ده اوکه نه کله چې د عدل او انصاف خبره شی نودا

[21]- تلبیس ابلیس اوم فصل.

د شريعت يوه برخه ده[22]].

د معين الحکام اقتباس ترمخه نقل شوی چې ويلی وه : د شرعی سياست خپلول واجب دی او د هغه مخالفت کول د شرعی نصوصو او د راشدينوخلفا ؤخخه د انکار کولو سره برابر دی .

ابن نجيم مصری حنفی رحمه الله د مقريزی د کتاب الخطط په حواله ليکلی چې : والسياسه نوعان سياسه عادله تخرج الحق من الظالم الفاجر فهی من الشرعيه علمها من علمها وجهلها من جهلها و قد صنف الناس فی السياسه الشرعيه کتبا متعدده و النوع الاخر سياسيه ظالمی فالشريعه تحرمها [سياست دوه ډوله دی،عادل سياست چې ددی سياست په واسطه د ظالم او فاجرڅخه د مظلوم حق واخستل شی او دا د شريعت يوه برخه ده - هغه ښوک چې پوهيږی او هغه ښوک چې نه پوهيږی پيژنی ئی او نه ئی پيژنی، او ليکوالانو ددی شرعی سياست په هکله ډيری ليکنې کړی بل ډول ئې ظالمانه سياست دی چې د شريعت لخوا حرام ګرځول شوی[23].

د شرعی سياست انواع :

اوس نودا خبره پوره واضح شوه چې[Poltics] پوليتکس يوازی د حکومت په چلولو پوری تړلی دی خو د عربی ژبې سياست په کليمې کې ټول ښيگڼيږ ، اصلاحی او تادبی تدبيرونه شامل دی په دی اساس د دی دا په ډولونو ويشل کيدای شی لکه مونږئی ويش په دی ډول هم کولای شو.

سياسه النفس : د نفس د اصلاح تدبيرونه، ترڅو خپله کړنه اصلاح کړی

سياسه البيت : په ښه توګه دخپل کورد امورو د پرمخ وړلو

---

[22]- الطريق الحکميه لابن القيم رحمه الله عليه 17 مخ - اعلام الموقعين 4 ټوک

[23]- البحرالرائق کتاب الحدود حد السرقه 5 ټوک 776مخ

....

تدبیرونه

سیاسه المنزل : دکورنۍ د نظام چلولو تدبیرونه په ښې طریقې سره

سیاسه الوعاظ: د ښوونې او روزنې او وعظ اونصیحت په واسطه د ټولنې د اصلاح کارپه غاړه اخستل

سیاسه مدینه : په ښه توګه د حکومت د نظم ونسق چلول .

سیاسه الدواب : د حیواناتو تابع کول اود هغونه په ښه طریقې سره دکاراخستو تدبیرونه .

امام غزالی رحمه الله چې په 505 کې وفات شوی د سیاست د اهمیت او اقسامو په رابطه لیکلي :

د انسان د اصولي اعمالو څخه تر ټولو لوړ او مهم عمل د سیاست هنر او فن دی ، د همدې عمل په واسطه په خلکو کې محبت ، مینه او یووالي را پیدا کیږي او اصلاح ئې صورت نیسي او همدې په واسطه خلکوته هغه لاربنوول کیږي چې په هغې باندې د تللو په اساس هغوی د دنیا او آخرت کامیابي لاس ته راوړي شي .

د سیاست څلور مرتبې دي :

السیاسه العلیا [لوړاو اعلی سیاست] : دا د انبیاءو سیاست دی چې د هغه په اساس د خلکو ظاهر او باطن اصلاح کیږي ، دا سیاست په هرخاص او عام پوری تړلی دی، د دې سیاست په واسطه په ښکاره توګه د احکامو او قوانینو نفاذ او انتظام صورت نیسي ا ود هغې د تعلیم او تربیې په اساس د خلکو په زړونوکې نیک صفات او غوره اخلاق ځای پیدا کوی .

سیاسه الخلفاء والملوک [د حکامو سیاست] : که څه هم د هغوی سیاست د هرخاص او عام وګړي له پاره وی خو د هغوی حکم ئې یوائې په ظاهری ژوندکې چلیږي ، خو په باطن او زړونوحکومت کول د هغوی په اختیارکې نه دی [مګردا چې حاکم عادل ، متقي ، زاهد او د نرم زړه خاوندوی] .

سیاسه العلماء والفقهاء [علما ؤ او فقهاؤ سیاست] : د هغوی سیاست د مادی قوت نه پرته د ښوونی اوروزنی‌په اساس صورت نیسی ځکه چې هغوی حاکمیت نه لری مگر ذهن خلک اود علم مینه وال ورڅخه گټه اخلی او د هغوی فقیری خپل ځانته پادشاهی گڼی، د اسلام په تاریخ کې داسی علماء ډیر تیر شوی دی او اوس هم شته چې خلک ئی د پاشاهانو څخه زیات احترام کوی او حکم ته ئی د حکمرانانو د حکم نه ورته ډیر اهمیت ورکوی .

سیاسه الوعاظ [د خطیبانواو واعظانو سیاست] : دوی د وعظ ، نصیحت او خطابت په واسطه د خلکو اصلاح کوی او د خلکو زړونو د تسخیروی او حکومت پری کوی[24] .

د اخوان الصفاء بیان کړی اقسام :

په څلورمه پیړی‌کې د اخوان الصفاء ټولنی، سیاست د یو ځانگړی فن په شکل معرفی‌کړی وه اگرچې د هغوی ځینی افکار گمراه کوونکې هم وه خو دی ټولنی د سیاست علم د اخلاقو د علم یوه څانگه گرځولی ده ددی علت دا دی چې دا خلک تر زیاتی اندازی پوری د افلاطون 347 قبل میلاد شپی ورځی تیرولی تر تاثیرلاندی وو .

افلاطون په خپل کتاب الجمهوریه او په بل کتاب النوامیس کې د سیاسی بحثونو او څیړونو په ترڅ کې د اخلاقو یادونه هم کړی ده ، د هغی په نظر، یوه نمونه سیاست پوه او مثالی حکمران هغه دی چې د علم ا وفلسفی په اعتبار هم په ټولو برتری ولری اود اخلاقواو اعمالوپه اساس هم د ټولوترمخه وی .

د اخوان الصفا د رسالو په اومه گڼه کې سیاست په پنځو برخو ویشل شوی :

1] السیاسه النبویه [دانبیا ؤ سیاست] : دا سیاست په پاکو او

---

[24]- احیاء العلوم کتاب العلم لومړی باب لومړی ټوک 9 مخ

مقدسو اصولو بناء شوی چې د فاسدو افکارو او تصوراتو څخه د انسانی نفسونو د ساتنی لاره او علاج ښئ.

2] السیاسه الملوکیه [دحاکمانو سیاست] : دا سیاست د شریعت ساتنه کوی په نیکپحکم کوی او د بدیوڅخه مخنیوی کوی، شرعی سزاګانی او حدود نافذوی د ظلم مخه نیسی ،د دښمنانو جرړی پری کوی او د نیکو خلکوکومک اوبسپنه کوی ، دا د پیغمبرانو ، خلفاءو او نیک خویه عادلوحاکمانو سیاست دی کوم چې د هری معاملی فیصله د حق او انصاف په بنیاد سره کوی .

3] السیاسه العامیه [د پرګنو سیاست] : داهغه سیاست او واک دی چې کوم سردار ته د خپلی قبیلی په خلکو،یا د ښار په اوسیدونکو باندی د ښار واکدارانو ته او یا په عسکرو باندی د هغوی قوماندان ته حاصل وی .

4] السیاسه الخاصیه [دکورنی د چارو سیاست] : دا هغه واک دی چې هر انسان ته په خپل کورکې حاصل او هرهغه تدبیر اختیاروی چې د هغی په واسطه ئی د کورنی نظم په ښی طریقی سره سرته رسی او اقتصادی ضروریات ئی تری پوره شی دا په اصل کې شخصی او کورنی سیاست دی .

5] السیاسه الذاتیه [د خپل نفس داصلاح سیاست]: دا سیاست د نفس او اخلاقو سره اړه لری دا په اصل کې د خپل نفس محاسبه ده چې د هغی په اساس انسان هروخت د خپلوکړو او ویناؤ ، پټو او ښکاره اعمالوحساب کوی[25] .

امام فخرالدین رازی رحمه الله چې په 606 هجری کال کې مړ شوی سیاست ئی په څوبرخوویشلیدی :

ا > سیاسه الملاک [دمالکانوسیاست] : دا هغه سیاست دی چې مالکانوته په خپلو ملکیتونوکې حاصل وی یعنی د خپل ملکیت او

25- رسائل اخوان الصفاوخلان الوفا 7 رساله 1957عیسوی کال د بیروت چاپ

....

جائیداد نظم اونسق پرمخ ورل .

2 > سیاسـه الملـوک [د حاکمـانو سیاسـت] : د مـادی ځـواک او حاکمانه واک سره د هیواد چاری او د رعیت د معـاملاتو نظم او نسـق پر مخ بوتلل .

3> سیاسه الملائکه [د پرینښتو سیاست] : د الله جل وعلی شانه د حکم اود هغه دورکړشوی قوت په واسطه په مخلوقـاتوکې د ډول ډول فرائضو سرته رسول .

4 > سیاسـه ملـک المـلاک [دپادشـاهانود پادشـاه سیاسـت] : دکائناتو د پیداکوونکی تکوینی نظام چې هغه ئی پـه خپـل قـدرت سـره پرمخ وړی .

سیاست د انسانی فطرت غوښتنه ده:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا

[د الاعراف سورت 187آیت]

[همدغه [الله جل جلالـه] هغـه ذات دی چې پیـداکړ یـی تاسـی لـه یوه نفس څخه اوپیدا کړی ئی‌ده لدی نفس څخه ښځه ددی له پاره ترڅو د هغی سره آرام پیداکړی] .

د لیسـکن کلمـه پـه هغـه نفسـیاتی‌حقیقت دلالـت کـوی چـې ټولنیز ژوند د انسان د فطرت غوښتنه ده، آدم علیه السلام ئی جنت تـه لیـږلی وو چیرته چې آرام او سکون او هر قسـم سـامان موجـود وو خـو الله جـل جلاله د انسان پدی فطری غوښتنی پوه وو چې دا [انسان] یوازی والـی نه شی زغملائی، نوپه همدی خاطرئی د هغی جوړه ،د هغـه د جـنس نـه پیدا کړه ترڅو دواړه د تولنیز ژوند څخه آرام لاس ته راوړی .

آدم اوحوا علیهمـا السـلام دواړو د سیاسـت البیـت [د کـور نظـام] برابرکړ چې د هغـی بنسـټ نـه د ودانـی ترون وو، نـه میراثـی پادشـاهی وه،اونـه د ظلـم حکومـت وه، بلکـه دا د انسـانی فطـرت غوښتنـه وه. د هغوی دواړو ترمنځ د میړه او ښځی نه پرته د آمر او مامور ترون هم وو-

نو ځمکې ته د رالیږلو سره سم ئی ور تـه د سیاست او ریاست [کـورنی ریاست] اصول هم وروښوول- او د ځمکې پـه سرئی د موجوده شیانو نومونـه هم ور پـه ګوتـه کـړی وه- او د ځمکې پـه سـر د انسـانی ټـولنی لومړی فطری او ساده حکومت وه- خوکلـه چې د انسـانانو شـمیر زیـات شـو نـو " سیاسـت البیـت " پـه " سیاسـت المنـزل " [دکـورنی سیاسـت] اوبیا په " سیاسه مدینه" [دیوملیحکومت شکل ونیو] .

ترلسو پیړیو پوری همدا نظم د یوڅو ورو خرابیونه پرتـه پـه ډیـره ښـه توګـه پـرمخ روان وه خـو د هغـی نـه وروسـتـه د شـرک او دنیـا پـالنی وبـا راګډه شوه چې د اصلاح له پاره ئی نوح علیه السلام راواستول شو.

ابـن الائیـر رحمـه الله علیـه چې پـه630 هجـری کـال کـې مـړ شـوی دارنګه فرمایی : وکان آدم علیه السلام مع مـا اعطاه الله مـن الملـک نبیاً رسولاً الی ولده و انزل الله علیـه احدی وعشـرین صـحیفه کتبهـا آدم بیده علمه ایاها جبریـل علیـه السـلام [آدم علیـه السـلام تـه الله جـل جلالـه د ځمکـې پـه سـرحکومت ورکـړی وه، خـوددی سـره هغـه د خپـل اولاد له پاره نبی او رسول هم وه پـه ده بانـدی الله جـل جلالـه یوویشـت صحیفی نازل کړی دی چې هغـه د جبرائیـل علیـه السـلام د ښـوونی پـه اساس په خپل لاس لیکلی وی] [26] .

وصارت الریاسه من بعد وفاه آدم لشـیث فـانزل الله علیـه فیمـا روی عـن رسـول الله خمسـین صـحیفه [د آدم علیـه السـلام د مـړینی څخـه وروسـتـه د ریاست چـاری د هغـه زوی شیث علیـه السـلام تـه وسـپارلی شوی چې الله تعالی جل جلاله پـه هغـه پنځوس صـحیفی را نـازلیکړی وی لکه څنګه چې د رسـول الله صلیالله علیـه وسلم څخـه روایـت دی] [27].

وقـام انـوش بعـد مضـی ابیـه شـیث علیـه السـلام لسـبیله بسیاسـه

[26] الکامل لومړی ټوک 48 مخ 1965 عیسوی کال بیروت چاپ
[27] تاریخ طبری لومړی ټوک 74 مخ

الملک و تدبیرمن تحت یدیه من رعیته مقام ابیه ولم یزل علی ما ذکرعلی منهاج ابیه لا یوقف منه علی تغییر و لاتبدیل وکان جمیع عمرانوش فیما ذکراهل التوراه تسع مائه سنه وخمس سنین [د شیث علیه السلام د تلو نه وروسته د هغه زوی انوش د ملکي سیاست او د رعیت د نظم ونسق دبرابرولو له پاره د خپل پلار په ځای کښیناست ، انوش د خپل پلار په لاره اوطریقه صحیح روان وه او د هغه په سیاست کې هیڅ رنګ بدلون نښه پیدا نشوه ،د تورات د پیروانو وینا ده چې د انوش عمر د950 کاله وه] .

د تاریخ په کتابونو کې د ملک ، ریاست، او سیاست کلمات راغلې چې د هغې نه دا معلومیږي چې انسان په ځمکه د قدم ایښودو سره سم یو ساده حکومت جوړکړی وه .

د انسان د کلمې لغوي څیړنه :

د انسان دکلمې په هکله د لغت پوهانو دوه ډوله نظرئی موجودی دی : لومړی وینا دا ده چې ددی کلمی اصلی‌حروف "ن ،س ،ی " دی او دا د نسیان څخه اخستل شوی چې معنی یی هیریدل دی یعنی د انسان معنی د هیرویدو خاوند دی ، ابن عباس رضی الله عنه نه هم یوروایت په دی ډول راغلی چې انسان خپله وعده او خبره هیره وی نو په همدی خاطر ورته انسان ویل کیږی او په دی اساس ددی کلیمی اصل انسیان د افعلان په وزن دی اود نسی ینسی د باب څخه دی لکه څنګه چې د ضحی یضحی څخه اضحیان لاس ته راځی یعنی د سپوږمی شپه .

خو د تهذیب اللغه لیکوال الازهری ، ابوالهیثم رحمه الله علیه او نورو لغت پوهانو او نحوی پوهانو وینا ده چې دا کلمه د " ا ، ن ، س " څخه ده چې د انس یا آنس څخه اخستل شوی ، معنی ئی، مینه ، محبت او تړون [ربط اوتعلق] دی او ضد ئی وحشت [نفرت] دی، د دی اصل خو انسیان دی لیکن وزن ئی فعلیان دی چې افعلان څخه نه دی . همزه د فعل د فاء په ځای راغلی زائده نه ده چې د وزن مثال ئی

حرصیان دی [د څرمنی پورتنۍحصه] ، د صحاح اللغات د لیکوال جوهری په نظر د دی وزن فعلان دی د دی وینا د ثابتید وپه خاطر ابن منظورافریقی رحمه الله علیه ډیر شواهد وړاندیکړی اوهمدا خبره صیحح هم معلومیږی [28].

د پورتنی لغوی او صرفی تحقیق نه دا معلومیږی چې د انسان تسمیه هم آنس اومحبت دی چې د وحشت او انفرادیت ضد دی ، د انسان فطرت ټولنیز دی، منافرت اوتنهائی نه ده، او سیاسی ژوند د همدی نظم، آنس ، محبت او یو ځای ژوند تیرولو نوم دی .

په یو بل آیت شریف کې د انسانی پرګنو په مختلفو ډولو دویشلوڅخه مقصدیو د بل سره پیژندګلوی ښوول شوی ده :

يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا [د الحجرات سورت 13 آیت]

[ای خلکو! مونږ تاسی د یوه نراو ښځیڅخه پیداکړی یاست او بیا مو په قومونو او قبیلو وویشلی ترڅو یو د بل سره وپیژنی] .

تعارف یو د بل پیژندلو او د بل په خوی پوهیدلو څخه عبارت دی او همدا تعارف د آنس ، محبت او تعاون بنسټ دی نو د دی نه معلومیږی چې انسانی خصلت، تنفر نه دی بلکه اُنس او پیژندنه ده او همدی ته مدنی او ټولنیز ژوند ویل کیږی]

ارسطو ته چې خلک د سیاست پلار وائی چې322 کاله وړاندی له میلاد څخه مړ شوی او د هغه دا کلمات د یوه مشهور متل په ډول پاته شوی چې [انسان مدنی الطبع دی] یعنی انسان یو سیاسی او اجتماعی حیوان دی هغه وایی چې که انسان سیاسی او تمدنی ژوند و نه لری نو هغه یا دیوتا [الله جل جلاله] دی یا یو څیرونکې حیوان ، هغه ته بیا انسان نه ویل کیږی .

---

[28]- لسان العرب باب السین فصل الهمزه څلورم ټوک 10 مخ

ارسطو د کتاب الاخلاق په لسم فصل کې ليکلی : ان الفلسفه التی تتناول الشئون الانسانيه تجدکما لها فیالسياسه [هغه فلسفه چې د انسانی چارو سره تړلی وی د هغه کامله درجه تاسی د سياست په شکل کې موندلائی شی][29] .

د افلاطون او ارسطو په څير ټول يونانی فيلسوفان سياست يو فطری شی ګڼی .

ابونصر فارابی رحمه الله عليه چې په 329 هجری کال کې مړ شوی چې د اسلامی سياست يو ځانګړی پوه ګڼل کيږی هغه په خپل کتاب چې د " السياسته المدينه " په نوم دی ليکلی د حيواناتو ځينی ډولونه هميشه يو د بل نه ليری اوسيږی لکه ډير بحری حيوانات او ځينی حيوانات يوازی د پيدا کيدو په وخت کې جدا وی ليکن پاتی ژوند ئی ټول يو ځای او اجتماعی وی ، ځينی نور حيوانات د عمراکثره وخت سره يوځای تيروی لکه ميږيان د شهدو مچې او هغه مرغان چې د ټوليو په څيرګرځی.

والانسان من الانواع التی لايمکن ان يتم لها الضروری من امورها و لاتنال ال افضل من احوالها الا اباجتماع جماعات [خوانسان د هغی ډلیڅخه دی چې ټولنيز ژوند پرته نه خپل اصلیضروريات پوره کولای شیاو نه د ژوند لوړو مرتبوته رسی] [30].

امام غزالی رحمه الله عليه د نظر دی چې : څلور ډوله فنون د انسان فطری ضرورت ګڼلی کيږی چې لاقوام للعالم دونها [د هغه نه پرته ددی دنيا نظام نه چليږی] : زراعت د خوراک له پاره - بناء دکورله پاره - حياکت دکاليوله پاره - سياست د نظم اونسق له پاره[31] .

د امام غزالی رحمه الله عليه د نظر مقصد دا دی چې لکه څنګه

---

[29]- علم السياسه دډاکټرحسن ليکنه 94مخ .

[30] - السياسيه المدينه د ابونصر فارابی ليکنه **69** مخ د بيروت چاپ

[31] - احياء العلوم لومړی ټوک **9**مخ کتاب العلم لومړی باب

چې د انسـان اصـلی ضـرورت کور،کـالی او خـوراک دی نـو پـه همـدی ترتیب سیاست اوحکومت هم د هغی د فطری ضرورتونو له جملی څخه دی چې د هغه سره جوخت پیدا کیږی .

د پروفیسور هارون خان شروانی نظر دی چې : په تاریخ کې شاید د داسی انسانی ټولنی ذکرنه وی شوی چې هلتـه سیاسی فکـر لـه اساسـه موجوده نه وی[32].

لنډه دا چې د حکومت او سیاست پـه هکله د تخلیـق نظریـه صـحیح نظریه ده په ټولو موجوداتوکې یوازی انسـان د سیاسـی نظم خاونـد دی چې دا سیاسی نظم د انسان د پیدا کیدو سره سم منځ ته راغلی په پیـل کـې د نفوسـو شـمیر کـم وه او خلـک شـریف او نیـک وه نـو د حکومـت شــکل هــم ســاده وه ، نــه لــوئی لــوئی اداری وی او نــه وســیع اداری چوکاټونـه ، نـه د وزیرانـو او مشـاورینو دومـره لـوی تعـداد وه او نـه د وسـلی دومـره ډیـری ذخیـری، وروسـته ئـی پـر مختـګ وکـړ او و سـیع سیاسـی اداری، او انتظـامی چوکاټونـه رامـنځ تـه شـول چـې پـه کـې کورنی، عمرانی ترونونو او زور و قوت خپلی خپلی نښـی راښـودی خو دا بـه بالکـل غلطـه خبـره او د انسـانی تـاریخ سـره نابلـدتیا وی چـې سیاسی فکر انسان ته وروسته ورکړل شوی اوکـه نـه نـود دی خـو پیـل د وحشی حیواناتو په څیر غیر مترقی ژوند سره وه هیڅکله داسی نـه وی ، بلکه سیاسی فکر د انسان د پیدا کیدو سره سم پیدا شوی ځکـه چـې الله جـل جلالـه لومړی انسـان پـه ځمکـه بانـدی د خلیفـه او حکمـران پـه صفت رالیږی وه .

سیاست ته غیرفطری ویل جهالت او ناپوهی ده:

ځینیخـام فکـره تـش پـه نامـه مفکـرین وایـی چـې د پیـل پـه وخـت انسـانان د تمـدنی او سیاسـی شـعورنه خـالی وو او د ریاسـت او تنظـیم

[32]- مبادیات سیاسیات دریم باب **30** مخ د شروانی لیکنه

سره بالکل آشنانه وو، دا فکرد ډیری مودی وروسته د حالاتود بدلیدو په اساس په دوی کې را پیدا شوی .

خو دی مفکرینو د خپلی دعوی د ثبوت له پاره نه مستند تاریخی شواهد وړاندی کړی او نه د قدیمه آثارو څخه نښه راوړی شی، او نه د سیکالوجی د اصولو څخه کوم اصل وړاندی کولای شی ، بلکه دا د هغوی یوه پوچې خیالی فلسفه ده دا د لویو لویو نومونو فیلسوفان نه یوازی د انسانی تاریخ سره نابلده وو، بلکه خپل نفس ئی هم نه وه پیژندلی ، ځکه چې د هغوی خپل نفس هم د انفرادی اوځانګړی ژوند په ځای اجتماعی او ټولنیز ژوند خوښوی ، د ځینو فیلسوفانو نظرخو دا دی چې انسان په پیل کې د امن وامان او خوښی او خوشحالی ژوندتیر اوه، وروسته بیا جنګونه اوطبقاتی کشمش شروع شوی ، نو کله چې خلک ددی وضعیځخه تنګ شول نو په خپلومنځوکې ئی یو تړون وکړ اود حکومت بنسټ ئی کیښود ، خو ځینی ددی پر خلاف وایی په د انسان لومړنی وخت د وحشت ، بربریت اوظلم وخت وه چې خلک د هغی څخه په تنګ شول د حکومت بنسټ ئی کیښود. د اول نظر خاوندانو څخه څه په لاندی ډول دی .

ماتماګوتم بدهٔ چې په 567 مخکې له میلاد څخه مړ شوی چې دا د نیپال یو شهزاده وه خو وروسته یی د راهبی او د رویشی ژوند غوره او شروع کړ، هغه فکرکاوه چې د انسان اولین ژوند د غم اودرد نه پاک وه ، خو وروسته بیا کورنی پیدا شوی اوشخصی ملکیتونه منځ ته راغلل ، قوم په پرګنواو طبقو وویشل شواو دداړه ماریو بازار تود شو، هماغه وه چې خلک دد ی ګډوډیوڅخه په تنګ شوه او د حکومت بنسټ ئیکیښښود اوکه نه نو انسان د شروع څخه د حکومت د فکر سره آشنا نه وه .

جان لاک چې په 1704هجری کال کې مړ شوی وایی :دا د تړونونو او غیر فطری سیاسی ادارو زیبښه ده ځکه چې پخوانیو خلکو په امن ،

محبت او یو د بل سره د بسپني او تعاون ژوند تیراوه ، فطری انصاف او انساني شعور د هغوی قانون وه او خلکو په خپله خوښه ددی فطری قانون پیروی کوله خو بیا هم په هر وخت کې د امن او امان د خرابیدو خطره موجوده وه،نو ددی خطرد مخنیوی اود ګډوډی د له منځه وړلو په خاطرخلکو یو د بل سره تړون وکړ او د حکومت بنسټ ئې کیښود ، ترڅو د خلکو د غوښتني او فطری انصاف مطابق فیصلی وکړی .

رسو چې په 1778عیسوی کال مړشوی دی : د د ه فکرهم هماغه دی چې د انسان لومړنی وختونه د خوښی، خوشحالی او بی غمی وختونه وه یعنی د ځانګړی توب اود[کسی را با کسی کار نه باشد] وختونه وه ، د جنګ اوبربریت نښی نښانی نه وی د ژوند ټول ضرورتو نه په آسانی ترلاسه کیده،دوګړیز ملکیت [فردی ملکیت] نوم نه وه، خو دغه د خوښی نه ډکه فضاء دی دوو عواملو پای ته ورسوله : لومړی د آبادی زیاتوالی او دوهم وګړیز ملکیت:

زما او ستا د فکر پیدا کیدل د خلکو په منځ کې د جنګونو سبب وګرځید ، نو خلک ددی وضع نه په تنګ شول او د حکومت د جوړولو له پاره ئی قدم پورته کړ.

کارل مارکس چې په 1883میلادی کال کې مړشوی ، دی یهودی نژادی فیلسوف به ویل چې ریاست او سیاسی اداری د[متنازع للبقاء] اوطبقاتی [پوړیز] جنګ زیږنده ده د هغی په واسطه د پانګی لرونکوساتنه کیږی اود زیارویستونکو زبیښنه،اوکه نه په پیل کې نه حکومت وه، نه وګړیزی پانګی اوملکیت، نه طبقات [پوړیز] وه او نه کورنی.

دده په نظرګډ ژوند [اشتراکې ژوند] یوه نمونه ئی ټولنه ده چې په هغه کې شخصی ملکیت او حکومتی اداری نه وی، بلکه پوره مساوات او آزادی په کې وی، خو نوموړی د طبقاتو د پای ته رسولو له پاره دکارګرانو د آمریت په بنسټ د مؤ قت حکومت د جوړولو طرفدار

....

وه .

د دوهمی نظریې لروونکو یعنی د هغه خلکوڅخه چې وایی چې د انسان لومړی دوره د ظلم او بربریت دوره وه، دوه کسه ډیرمشهوردی :

کوتلیا چې پـه 300 قبـل میلادکې مړشـوی دی دا د هندوسـتان یـو پخـوانی فیلسـوف وه نومـوړی حکومـت او سیاسـت غیرفطـری او د حالاتو زیږنده ګڼی ، چې د فکر لنډیز یې په دی ډول دی : د انسـانی تاریخ لومړی دوره د طموطمیت یعنی دکب د منطق دوره وه، د بحر د کبانو په څیر به هر قوی کمزوری خوړ، د کبانو طبیعی قانون هم دا دی چې قـوی کـب کمـزوری او ضـعیف کـب خـوری د طموطمیـت دوره د وحشـت ظلـم ،او بربریـت دوره وه همـدی د کـب منطـق انسـان دی تـه اړویست چې سیاسی اداری جوړی کړی او د خپل مـنځ څخـه یـو کـس د حکمران په حیث وټاکې .

هابس چې په 1679میلادی کې مړ شوی دی دا یـو غربـی مفکـر دی وایـی چـې سیاسـی اداری د عمرانـی تړونونـو د احسـان تـابع دی دا د فطرت غوښتنه نه ده بلکه دا د انسـان د لومړنی دوری عکاسی داسی کوی چې د لومړنی دوری انسان،وحشی،غریب او بـدترین انسـان وه ، غولونه چالاکې اوځورونه د هغی وخت د انسانانوطبیعی خاصیت وه .

همـدی تیـاره او د وحشـت نـه ډکوحالاتوغوښتنـه وه چـې انسـان ئی‌مجبورکړ، ترڅو د خپل منځ څخه یـو خپـل حکمـران وټاکـې‌او د هغـی په واسطه د خلکو ترمنځ امن اوامـان تینـګ کـړی اوخلـک بایـد د دغـه حکمـران تـابع او فرمـان وړونکـې اوسـی . یعنـی سیاسـی تنظـیم او حکومت د ضرورت زیږنده ده چې د فطرت د غوښتنی پـوری هـیڅ اړه نلری دا دواړه محترمین د انسانانو لومړی دوره ،په انسانی تـاریخ کـې بدترینه دوره بلی، خو د اسلام او انسـان د تـاریخ څخـه دا معلومیـږی چې د انسان لومړی دوره د توحید ، عدل ، ورورولی قربانی او د نیکو او غوره اخلاقو دوره وه ،خو د انسانی ژوندانـه دچاپیریـال د خرابیـدو

وروسته خرابی را پيدا شوه، چې د اصلاح له پاره ئی په هروخت کې انبياء عليهم السلام ، مصلحين او مجددين پيدا شوی دی .

دوهم باب

غیر اسلامی سیاسی نظریې

يو مشهوره وينا ده : وبضدها تتبين الاشياء [د شيانوڅرنګوالی د هغوی د ضد د پيژندلو په اساس کيږی] د رڼا اهميت هغه وخت ډير ښه احساس کيږی چې د تيارو تباهی او خرابی‌څادر غوړيدلی وی، د حق او باطل د عدل اوظلم او د ربتيا او درواغو د مخ په مخ مطالعی

په واسطه په پوهه کې زياتوالی راځی او د حق په حق والی باندی د ايمان او باور په په قوت کې ټينګښت پيداکيږی، نو په دی اساس لازمه ده چې د اسلامی سياست يا اسلامی خلافت د اصولود څرګندولو ترمخه د سياست او حکومت په هکله د غيراسلامی نظريواود هغوی د حکومتی چوکاټونو پيژندنه وکړو،ترڅو د هغیظالمانه او مشرکانه نظامونو د پيژندلوڅخه وروسته داسلام د عدل او انصاف د نظام چې بنسټ ئی په وحدانيت ايښوول شوی په ريښتينوالی زمونږ په باور او ايمان کې نورهم ټينکښت را شی .

په دی فصل کې د نړۍ د ټولو سياسی نظرياتو تفصيلی پيژندنه زمونږ هدف نه بلکه د هغه نظرياتو لنډه پيژنده او تعارف مو هدف دی چې په نړۍ کې خورا زيات شهرت او رواج لری .

ملوکيت يا ظالمه پادشاهی

په غير اسلامی حکومتونو او سياسی نظامونوکې د ټولوڅخه زيات ، او پخوانی رائج شوی حکومت ، ملوکيت يا پادشاهی ده په عربی ژبه کې ملک اوملک د لغوی معنی په اعتبارڅه بدکلمات نه دی ځکه د ملک لغوی معنی حکومت ، او د ملک لغوی معنا حکمران ده او څرګنده ده چې حکومت اوحکمرانی په خپل ځای څه - بد ندی په قرآن کريم کې د انبياؤ عليهم السلام حکومتونو ته هم ملک ويل شوی، په داسی حال کې چې د هغوی حکومت د اسلامی خلافت او د شرعی سياست په بنسټ ولاړ وه .

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ [د البقره سورت 102 آيت]

[او دوی د هغه جادو تابع شوی وه چې شيطان به د سليمان عليه السلام د حکومت [ملک] په وخت کې لوسته]

وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ [د البقره سورت 251 آيت]

[الله [جل جلاله] داود عليه السلام ته حکومت ورکړی وه]

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ [د ص سورت 20 آيت]

[او مونږ د داود علیه السلام حکومت ټینګ کړی وه].

وَهَبْ لِي مُلْكًا [د ص سورت 35 آیت]

[او سلیمان علیه السلام وویل: ای الله ! ماته حکومت راکړی] .

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنْ الْمُلْكِ [د یوسف سورت 101 آیت]

[یوسف علیه السلام وویل : ای الله تا ما ته حکومت راکړی]

امام راغب اصفهانی رحمه الله علیه د ملک مفهوم په دی ډول څرګندکړی :

الملک هو المتصرف بالامر و النهی فیالجمهور و ذالک مختص بسیاسه الناطقین.... وقال بعضهم الملک اسم لکل من یملک السیاسه اما فی نفسه و ذالک بالتمکین من زمام قواه و صرفهاعن هواها واما فیغیره سواء تولی ذلک او لم یتول [ملک [پادشاه] هغه څوک دی چې په خلکو کې د امر او نهی واک لری او دا د عقلمندو سیاست دی ... ځینی لغت پوهان وائی چې هرهغه چا ته ملک ویل کیږی چې په خپل ځان واک ولری او د خپل نفس واګی په لاس کې واخلی او قوتونه یی د نفس د تابعداری څخه وژغوری پدی حالت کې دا سړی پادشاه دی که د حکومت واګی یی په لاس کې وی او که نه ؟[33]].

دلته چې مونږ د کوم ډول ملوکیت او پادشاهی یادونه کوو د هغه لغوی معنا ملک [پادشاهی] نه ده بلکه هغه اصطلاحی ملوکیت او پادشاهی تری مقصد دی چې الله جل وعلی شانه ورته د فساد ، ظلم او بربریت خپرولو پادشاهی ویلی او رسول اکرم صلیالله علیه وسلم هغه د ملک عضوض [غوځونکیاوخوړونکې پادشاهی په نوم یاده کړی ده] .

[33]- مفردات القران باب میم سره د لامه 489 مخ د 1961 عیسوی کال د کراچی پاکستان چاپ

د ملوکیت تعریف

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّــةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ [د النمل سورت 34 آیت]

[اوکله چې پادشاهان کوم کلی ته ننوځی نو پرهغه ځای‌کې فساد اچوی او د هغه ځای عزتمند خلک بی عزته کوی او همداسی‌کړنی ته دوام ورکوی].

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ [د القصص سورت 83 آیت]

[او دا د آخرت کور دی چې مونږ یی هغه چا ته ورکوو چې په ځمکه کې لویې نه غواړی اونه پری فساد خپروی، یقیناً چې ښه انجام د متقیانو دی]

په پورتنی آیتونوکې چې د پادشاهی‌کومی‌خاصی نښې بیان شوی دی د هغی په رڼا کې د ملوکیت او پادشاهی تعریف داسی کیدای شی، هغه حکومتی نظام چې پرځمکه د فساد د خپرولواو د خلکود ذلیلولو له پاره جوړ شوی وی او مقصد تری د حکمران خپله لوئی او اوچتوالی وی د" وکذالک یفعلون " له جملی معلومیږی چې د ملوکیت ، پادشاهی او آمریت طبعیت او اساسی اصول همدا دی چې د ظلم او فساد بازار تود شی، خلک خوار او ذلیل کړی . او د شاه غلامان یې وګرځوی او د پادشاه لویی او خدائی ټینګښت وومومی ،

علامه ابن خلدون رحمه الله د ملوکیت فنی او اصطلاحی تعریف دارنګه کړی دی : هو حمل الکافه علی مقتضی الغرض و الشهوه [ظالمانه پادشاهی هغه حکومت دی چې په هغه کې خلک دپادشاه دشخصی غوښتنود پوره کول له پاره مجبوریږی[34]].

د ملوکیت په شهنشاهی نظام کې د پادشاه غوښتنه اوخواهش د

---

[34]- د ابن خلدون کتاب مقدمه 151فصل

قانون ماخذ او مصدر وی ، ټول قوم اود قوم خزانی د هغه ځانګړی ملکیت ګرځی، هغه د تنقید نه پورته وی او د هیڅچا وړاندی په ځواب ورکولو مجبور نه وی، یو شخص د پادشاه په حیث مقرریدل ددی خبری څرګندوی وی چې هغه ګواکې دالله جل جلاله نماینده دی او د هغه هر حکم منل د الله جل و علی شانه منشاء او اراده ده، بلکه پادشاه د انسان په شکل کې خدای دی دا د پادشاهی پخوانی او موجوده سیاسی نظریه ده او ددی نظر ئی په تائید کې ځینی شاه پالونکو لوی لوی کتابونه لیکلی او غټی غټی فلسفی ئی راویستلی دی [اعاذناالله منها] .

یومشهور مصری محقق عبدالوهاب نجارد پخوانیو شاهانو په هکله لیکې چې د پخوانی زمانی شاهانو پخپل شاوخوا کې د تقدس او پاکې یوه دائره ویستلی وه او خپلو ځانونو ته ئی د خدائی مرتبه ورکړی وه د هغه علت دا نه وه چې هغوی خپل ځان واقعاً د انسانیت نه پورته ګاڼه ، او نه په دی غولونه کې واقع وو. خو د هغوی مقصد دا وه چې د خلکو د بغاوت څخه په امن کې وی ځکه د هغوی دا خیال وه چې زمونږ تقدس او پاکې، د شورش او انقلاب پرمخ کې غټ خنډونه تشکیلوی، د ابراهیم علیه السلام په زمانه کې د نمرود همدغه حال وه ، همدا راز د موسی علیه السلام نه وروسته دیونانی او رومی پادشاهانو اود مصری فرعونیانو هم همدغه حال وه [35].

سید سلیمان ندوی رحمه الله علیه د پروفیسور ولسن په حواله لیکې چې : په مصرکې د لومړی سامیه د حکومت په زمانه کې د ستورو عبادت کیده چې د ټولو نه لوی خدای ئی لمر وه چې په خپله ژبه ئی ورته " رع " وایه د هغوی د پلازمینی نوم مدینه الشمس وه ،چې مصریانو به " آن " ورته ویلی همدغه لمر د [خدای] عبادت ځای وه ،

---

[35]- قصص الانبیاء دعبدالوهاب نجارلیکنه182 پر حاشیه 1968عیسوی کال د مصر قاهره چاپ

پادشـاه بـه د لمـر خـدای زوی ګڼـل کيـده، پـه همـدی خـاطر ئـی د " رعمســيس " خطـاب ورکـړی وه [د لمـر زوی] ، همـدا سبب وه چې د مصر شاهانو د خدايی دعوی کولی[36].

مولانـاحفيظ الـرحمن سيوهاروی رحمـه الله عليـه د دائـره المعـارف للبستانی په حواله هم همدارنګه ليکلی دی [37].

مولانا ابوالکلام آزاد رحمه الله عليه ليکې چې : په مصريانوکې د الوهيت نه ډک شاهی فکر پوره وده کړی وه ا ود مصر د تاج او تخت خاوندانو د نيمګړی خدای حيثيت درلوده هغوی ته ئی د فاراع لقب پـه همدی خاطر ورکړی وه چې دوی د راع [د لمر خدای] امتدادګڼل کيدل .

د هندوسـتان د برهمنـی تمـدن يـو مسـتند کتـاب [منوشاسـتر] د بادشاه په اړه ليکلی دی کـه بادشـاه نابـالغ ماشوم هـم وی هغـه تـه د يـو حقير انسان په نظر کتل ندی پکار ځکه چې بادشاه د انسان خدای وی [العياذ بالله] .

ځينی ليکوالان د منوشاستر کتاب اتـه سوکاله او ځينـی پنځـه سوه کالـه د عيسـی عليـه السـلام د پيـدايښت څخـه پخـوانی ګڼـی لـيکن معاصرو محقيقينو دا ثابتـه کړی چې دا کتـاب دوه يـا دری سوه کالـه قبل الميلاد پوری اړه لری .

ميکاولی

د اخلاقو څخه د آزادی پادشاهی غوښتوونکې وه

ميکـاولی چې پـه 1527عيسـوی کـال کـې مـړ شـوی د شپاړسـمی پيـړی سياسـت ئـی پـه نـوی ډول سـره مـنظم کـړ،هغـه د خپلـی زمـانی د حکومتونو او رومی جمهوريتونو حال پـه خپـل کتـاب المطارحـات کـې

---

[36]- ارض القـرآن د سـليمان نـدوی رحمـه الله عليـه ليکنـه دوهـم ټـوک 365 مـخ د 1975 عيسـوی کـال د کراچـی پاکسـتان چـاپ پحوالـه سـواء السـبيل فیمکـان وادیالنيل د ولسن ليکنه .

[37]-قصص القرآن دمولاناحفيظ الرحمن رحمه الله عليه ليکنه لومړی ټوک 412 مخ

څرګندکړی او د پادشاهی د نظریې په هکله ئی په خپل کتاب دی پرنس [بادشاه یا شهزاده] څرګندونه کړی ، هغه د دین او اخلاقو څخه آزاده پادشاهی، غوره حکومت ګڼی او په خپله زمانه کې د همدی بی دینه سیاست لوی داعی وه .

په خپل کتاب دی پرنس کې لیکې چې : یو مطلق العنان پادشاه یا شهزاده چې د شر د لری کولو له پاره د شرڅخه کار اخلیاو د اخلاقو او دین پابند نه وی، هر ډول مکر، فریب او غولونی څخه کاراخلی او په هری ممکنی طریقی د خپل اقتدار د پایښت له پاره کار وکړی هماغه بهتر حکمران دی ، هغه ته د کوم قانون او اصولو د جوړولو ضرورت نشته ، بلکه هر کار چې د هغه د اقتدارد پایښت له پاره ګټه وره وی همغه غوره قانون دی [38].

په بل ځای کې په پوره وضاحت سره لیکې چې: د پادشاه له پاره دګیدړی سیاست ډیر ضروری دی ترڅو د هغی په واسطه د چل او فریب جال وغوړوی، خو ددی په څنګ کې د زمری خوی هم ورته په کاردی ترڅو د هغی په واسطه ګډی وویروی ... نیکې او ښیګڼه د وهم پرته نور څه نه دی ، اصل شی خو بدی ده ، نو کوم پادشاه چې غواړی خپلی پښتی‌کلکې کړی نو دا ضروری ده چې د بدی په کولو کې مهارت او پوهه ولری او هم ئی د کولو مناسب وخت وپیژنی، هغه ته د ښیګڼو او ښه والی لرل په کار نه دی خو په ښکاره توګه [په نمایشی ډول] باید د ښیګڼو ښکارندوی واوسی[39] .

دا د هغه شخص فکر دی چې د سیاست د نوی علومو د امام په نامه ئی شهرت حاصل کړی هغه پادشاهی، مکرو فریب ، منافقت او د ګیدړی سیاست او نور ظالمانه لادین سیاستونه د بشریت له پاره غوره

[38]- دی پرنس عربی ژباړه د خیری حماد لیکنه 144 مخ 1960 عیسوی کال د بیروت چاپ

39 دی پرنس عربی ژباړه د خیری حماد لیکنه 18باب

نظام ګڼي، دا په حقيقت کې امام وه خو د شيطاني سياست د هغه سياست امام چې الله جل جلاله د هغه څخه د انکار حکم کړی دی [وقد امروا ان يکفروا به] .

د جان بودان نظر:

جان بودان چې په 1556عيسوی کال کې مړ شوی د16پيړۍ دوهم فيلسوف دی چې شاهي حکومت د غوره نظام په حيث پيژني . هغه په 1576 عيسوی کال کې د پاپائيت [د عيسائی ملايانو حکومت] څخه د آزادی د لاسته راوړو په خاطرد مطلق العنان پادشاهی د حمايت په خاطر د " عن الجمهور" په نوم يوکتاب ليکلی دی د هغه نظريه دا وه چې بادشاه ددی له پاره چې د قانون نافذونکې وی بنايي هغه د هر ډول تنقيد نه پورته او لوړوی ، خو د ميکياولی د اخلاقو څخه د آزادی پادشاهی سخت مخالف وه هغه وايي چې نه بنائی سياست د انسانی اخلاقوڅخه جلاکړل شی [40].

د لومړي جيمز اوهابس نظريات

د انګلستان بادشاه جيمزاول د شاهی په حمايت کې يوکتاب ليکلی چې په هغه کې ئی‌خپل نظردا ډول څرګندکړی دی : پادشاه د هيچا په وړاندی ځواب ورکونکې نه وی او د هغه هره خبره په خپله قانون وی .

هابس چې په 1679عيسوی کال کې مړشوی په 1651 عيسوی‌کال کې د ستوارټ د کورنی د بادشاهۍد تائيد له پاره ئی يو کتاب خپور کړی چې په هغه کې يی ليکلی دی :" کله چې خلک د ټولنيز تړون په خاطر د حکمرانۍاختيار يوه پادشاه ته ورسپاری نو بيا ضروری ده چې هغه دی مطلق العنان او د هرقانون څخه پورته او لوړ اوسی " .

که څه هم دی فيلسوف د ميراثی پادشاهی په ځای د ټولنيز تړون په

40- علم السياسيه دډاکترحسن ليکنه 97 مخ 1970 عيسوی کال بيروت چاپ

واسطه د منځ ته راغلی پادشاهی تصور وړاندی کړی دی خو په نورو ټولو چاروکې د مصری ، عراقی، یونانیاو رومی د اولسمی پیړی د نظریو سره موافق وه چې پادشاه یوه مقدسه هستی [پاک موجود] ده او د هر قسم تنقیدنه پورته وی چې دیوقسم خدای شکل ولری او د هغه رعیت د هغه د عبادت کوونکو حیثیت ولری ،کله چې انسان د خپل پیداکونکې د غلامی او د خالق د رسولانو د اطاعت ا و فرمان وړنی څخه مخ واړوی نو بیا هغه د خپل ځان په شان د انسانانود غلامیڅخه هیڅ شینه شیمنع کولای اوهغه بیا د خپل ځان له پاره د نوی نوی خدایانوپه لټه کې وی .

د ملوکیت خطرناکه ځیره د مصر فرعون وه

د ملوکیت اوظالمانه پادشاهیخطرناکه ځیره د مصرفرعون وه چې حضرت موسی علیه السلام ورته د وحدانیت دعوت ورکړی وه- فرعون د مصر د پخوانیوپادشاهانو لقب وه او په عربیکې هرسرغړونکې متکبراو باغی ویل کیږی .

ابن منظور رحمه الله علیه لیکې چې : الفرعنه الکبرو التجبر و فرعون کل نبی ملک دهره وکل عات فرعون والعتاه الفراعنه وقد تفرعن وهوذو فرعنه ای دهاء وتکبر[د فرعنه دکلیمی معنی غرور او تکبر ده چې هر سرغړونکي ته فرعون او ټولو سرغړونکوته فراعنه ویل کیږی چې د تفرعن معنی ده هغه چې د سرغړونی، غرور او تکبر لاریې اختیارکړی ده [41]] .

د موسی علیه السلام د فرعون تاکل :

دا چې د موسی علیه السلام د زمانی فرعون څوک وه ؟ نو پدی هکله د عامو مفسرینو او مؤرخینو نظر دا دی چې دا د عمالقه یعنی عملیق بن او د بن ارم بن سام بن نوح د نسل څخه یو پادشاه وه چې نوم

---

[41]- لسان العرب باب النون مع الفاء ماده فرعون **3** ټوک **334**مخ

ئی ولید بن مصعب بن ریان یا مصب بن ریان وه [42].

خو د اوسنی مصری تحقیقاتوڅخه دا معلومیږی چې موسی علیه السلام د دوهم رعمسیس په وخت کې زیږیدلی وه او د هغه په کورکې را لوی شوی وه خو د موسی علیه السلام دنبوت په وخت کې فرعون د همدی رعمسیس زوی منفتاح وه چې د 1295 څخه ئی تر1225قبل المیلاد پوری حکومت کړی دی او د مصر د نوی دور د شاهی کورنیوڅخه دوهمی کورنی پوری ئی اړه لرله د دی نوی مصری تحقیق په هکله دمصرد دار الاثار مصور، د اثری او حجری څیړنی ډیر نامتو عالم احمد یوسف افندی په دی هکله یوخاص کتاب لیکلی او په ډیر وضاحت سره ئی دا نوی نظرثابت کړی دی

د موسی د وخت د فرعون او د هغه د حکومت پیژندل دومره ضرورنه دی خو هغه څه چې دپیژندلو وړدی هغه د هغی وخت بدترین او ظالمانه نظام دی چې د [فرعون ازم] نوم یې وراغوستی وه، د حضرت موسی علیه السلام او د فرعون ترمنځ مبارزه [کشمکش] په اصل کې د اسلامی نظام او فرعونی نظام یا د توحیداو شرک ترمنځ دکشمکش یوه عبرتناکه کیسه ده چې د هغی د ژوری مطالعی په واسطه د ملوکیت [بادشاهی] طبیعت او د هغه د اصولو په هکله ډیر څه زده کیدای شی . په قرآن کریم کې د فرعون نوم په 37 سورتونو او47 آیتونو کې شوی دی خو د موسی علیه السلام نوم په 107 آیتونوکې یاد شوی او د حضرت هارون علیه السلام د نوم یادونه په 14ځایوکې شوی ده .

د موسی علیه السلام او د فرعون په هکله د قرآن کریم د آیتونو فهرست :

[42]- تفسیرابن کثیرلومړی ټوک 157 البقره سورت 49 آیت - لسان العرب 13 ټوک 323 مخ

نیو لیك

په هغه ځايونو کې چې د فرعون نوم راغلی نو د هغی د مطالعی په اساس د شاهی ذهنيت او د ملوکيت او د شاهی اصولو او اساساتو څخه پوره آشنائی تر لاسه کيږی نو په دی خاطر د هغی ځايونو لست د لوستونکو ترمخ ږدو ترڅو د مطالعی په وخت کې ورته آسانی او سهولت وی ، په دی لست کې هغه آيتونو ته اشاره شوی چې په هغه کې د فرعون لفظ په وضاحت سره موجود دی خو د هغو ځايونو حواله نه ده ورکړل شوی چې په هغه کې ئی نوم په اشاراتو يا ضمائرو سره ياد شوی وی :

د البقره سورت 49-50 آياتونه
د ال عمران سورت 11
د اعراف د سورت 103 - 109-123- 127 -130- 137 آياتونه
د انفال سورت 52 -53 –54 اياتونه
د يونس سورت - 79 -83 - 88 - 90 آياتونه
د هود سورت 97 آيت
د ابراهيم سورت 6 آيت
د بنی اسرائيل سورت 101-102 آياتونه
د طه سورت 24-43-60- 78- 79 آياتونه
د المؤمنون سورت 46 آيت
د الشعراء سورت 11-16-23-41-44-53 آياتونه
د النمل سورت 12 آيت
د القصص سورت 3 -4 -6- 8- 9- 32- 38 آياتونه
د العنکبوت سورت 39 آيت
د ص سورت 12 آيت
دمؤمن سورت 23-24 -26 - 28 - 36 -37- 45 آياتونه
د الزخرف سورت 46- 51 آياتونه
د الدخان سورت 17- 31 آياتونه

....
د ق سورت 13 آيت
د الذاريات سورت 38 آيت
د القمر سورت 41 آيت
د التحريم سورت 11 آيت
د الحاقه سورت 9 آيت
د المزمل سورت 15- 16 آياتونه
د النازعات سورت 17 آيت
د البروج سورت 18 آيت
د الفجر سورت 10 آيت
ټول په 27 سورتونو او په 74 ځايونو کې

د ملکویت [پادشاهی] فرعونی اصول :

د حضرت موسی علیه السلام او د فرعون د قصی د پورتنیو قرآنی آیتونو د ژوری څیړنی څخه چې د ملوکیت او ظالمانه شاهی نظام کوم سیاسی اصول اوکړنلاره څرګندیږی هغه په هره زمانه کې د ملوکیت او شاهی نظام اصول اوکړنلاره پاتی شوی نو د دی له پاره د دی فرعونی اصولو یادول د ګټی څخه خالی نه دی .

د ربوبیت او الوهیت دعوی کول:

فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى [د النازعات سورت24]
[نو فرعون وويل چې زه ستاسی لوی رب یم]
قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَامُوسَى [د طه سورت **49** آيت]
[نو ستاسو د دواړو رب څوک دی ای موسی؟]
قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ [د الشعراء سورت **23** آيت]
[فرعون وويل رب العالمين څوک دی ؟] .
قَالَ لَئِنْ اتَّخَذْتَ إِلَهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنْ الْمَسْجُونِينَ
[الشعراء سوره **29** آيت]

[فرعون وويل‌ی‌که چیری تـا زمانـه پرتـه بـل ځـوک د حـاکم پـه څيـر و پيژاند نو تا به هم د بنديانوبه ډله کې شامل کړم] .

شيخ الهندمحمود الحسن رحمه الله عليه دلته د اله ژباړه پـه حـاکم کړی ده .

يَاأَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي [د القصص سورت 38 آيت]

[فرعون خپلو د رباريانوته وويل‌چې ای درباريـانو: زه تاسـی تـه د خپل ځان پرته بل ځوک دحاکم په څيرنه پيژنم] .

په عربی ژبه کې ژبه کې رب او اله د حاکم په معنی هم استعماليږی دحاکميت په بحث کېهغـه آياتونـه وړانـدی کيـږی چې هلتـه دغـه دواړه کليمی‌دحاکم اوپادشـاه پـه معنـی اسـتعماليږی د الوهيـت او ربوبيـت ددعوی څخه د فرعون مقصد دا وه چې اعلی‌حاکم ، د قدرت خاوند او مرجع زه په خپلـه يـم او زمـا پـه حکـم او قـانون هيڅـوک د اعتـراض حق نلـری ، پـه همـدی ډول زه د لمـرد خدای اوتـار [جزء] پـه اسـاس د خپـل رعيت مالک اوپالونکې هم يم او د عبادت او بندګی مستحق هم.

خلک د خپل ځان غلامان ګڼل :

فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ [د المؤمنون سورت 47 آيت]

[آيا مونږ هغه دواړو خبره ومنو چې مونږ غوندی انسانان دی او د هغوی قوم زمونږ غلامی‌کوی].

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرَائِيلَ[د الشعراء سورت 22 آيت]

ابـن جريـر رحمـه الله عليـه فرمـايی : فرعونيـانو مقصـد دا وه چې د موسی عليه السلام قوم زمونږ غلامـان ، تابعـدار ذليـل او خـوار قـوم دی ، عرب د بادشاه تابعدار انسانان د هغه غلامان ګڼی .

په دی آياتونوکې د ملوکيت او فرعونيت بل اصل دا بيان شوی چې په هغه کې د خلکوحيثيت د غلامانو په څيـروی او د بادشـاه حيثيـت د مالـک او آقـا ، اوهغـه تـه د خپلـو غلامـانو[رعيـت] پـه مـال ، ځـان،

اولاد ،او آبروکې پوره او غيرمحدود اختيارات ورکول شوی[43] .

سرمايه او دولت د شرافت معيارګڼل :

وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَاقَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُون[] أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ[] فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ [د الزخرف سورت 51 ، 52 ، 53 آياتونه]

[او فرعون خپل قوم ته آواز وکړ ای زما قومه : آيا زما په لاس کې د مصـرحکومت نـه دی؟ او دا چـې دا سـيندونه زمـا د محـل لانـدی بهيږی، آيا تاسوئی نه وينی؟ نو زه ډيرښه يم د هغه چا څخه چې هغه تـه څـه عـزت نـه شـته ، اوښـی خبری هم نشـی کـولای نـو ولـی پـه هغـی باندی د سر زرو خزانی نه راتوييږی اويا ملائکې د هغه تـرمخ قطـار نـه دريږی] .

په دی آياتونوکې د فرعونيزم دريمه نښـه دا ښـودل شـوی ده چې پـه هغی کې د شرافت او عزت معيـار ، پانګه ، دولت او حکومت دی او غريبی ، مزدوری او تنګ لاسی د ملوکيت په نظام کې د بی عزتی او ذلـت نښیګڼـل کيـږی ، قـدرت او نـور اساسـی انسـانی حقـوق پـه دی نظام کې يوازی پانګه لرونکو او مترفينو ته مخصوص شوی دی - د يونان تش په نوم جمهوريتونو کې مزدورانو ، د هقانانو او غلامانو ته د رای ورکولـو حق او نـور انسـانی اساسـی حقـوق نـه ورکـول کيـده - د انګلسـتان د پادشاهی په مطلق العنانه اوږدی مـوده کې د رای ورکولـو حق هغـه خلکوتـه حاصـل وه چې دځمکـې خاونـدان وو، فرعـون هـم د همدی سرمايه لرونکې نظام تصور د خپل قوم په مخکې ايښـی وه چې ما سره د سرو زرو او جواهراتو خزانی دی پـه کـوم امـير او وزير چې مهربانـه شـم هغـه تـه د سـرو زرو بنګـړی وراغونـدم زمـا فـوځ زمـا پـه

[43] تفسيرابن جرير 18ټوک 25 مخ

وړاندی ودریږی، زما سره شاهی محل دی، چې په باغونو کې ئی ویالی بهیږی او زه د مصر پادشاه یم، خو د موسی علیه السلام سره نه سره شته نه سپین ، نه ورسره هغه باغونه شته چې په کې ویالی بهیږی او نه حکومت لری او نه د بل کوم ښکاره او ظاهری کمال خاوند دی حتی چې په خبرو کولو کې ئی ژبه هم پوره نه چلیږی ، نو را ته ووایی آیا زه د داسی یو معمولی انسان په وړاندی خپل سر ټیټ کړم ؟

نتیجه دا چې پانګه لرل او ماده پالل د ملوکیت له بتستمیزو اصولواو اساساتوله څخه دی [اعاذناالله منها] .

سیاسی قتل کول او یا بیګارول :

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

[د البقره سورت 49 آیت]

[او هغه وخت راپه یادکړی چې مونږ تاسی ته د فرعون د قوم څخه خلاصون درکړ- چې هغوی په تاسی ډیرظلم کاوه ، ستاسی زامن به یی حلاحلول او ستاسی لورګانی به ئی ژوندی پریښودی او په دی‌کې ستاسی د پروردګار له طرفه ډیرغټ امتحان وه] .

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ

[د القصص سورت 4 آیت]

[یقیناً فرعون په ځمکه سرکشی وکړه او د هغی اوسیدونکې ئی په ډلو وویشل چې د هغی څخه یی یوه ډله کمزوری او ذلیله کوله د هغی ډلی هلکان به ئی وژل او نجونی به ئی ژوندی پریښوولی، بی شکه فرعون فساد کونکو وه] .

د ابن جریررحمه الله علیه او نورو مفسرینو وینا ده چې ددی ظالمانه عمل سبب یوویروونکېخوب وه یا د نجومیانو خبری وی ، خو

په حقیقت کې دا مرفوع احادیث نه دی ، خوب او د نجومیانوخبری هم یو سبب کیدی شی لیکن اصل سبب قرآنکریم په دی توګه بیان کړی دی چې د هغوی قوت کم کړی ، هغوی کمزوری او ذلیله کړی " یستضعف طائفه منهم" .

ابن جریر د ابن اسحاق رحمه الله علیهما څخه یوه وینا رانقل کړی چې : فرعون بنی‌اسرائیل د خپل ځان له پاره په ظلم او زور وریا خدمت کوونکې او مزدوران ګرځولی وه او هغوی یې په مختلفوکارونو ګمارلی وو په ځینو ئی دنګی دنګی مانی او محلونه جوړول او په ځینو نورو ئی بزګری کوله او څوک به چې د کار ورنه ؤ د هغه څخه به ئی محصول اخسته او د " سوءالعذاب " څخه همدا مطلب دی 44 .

په بایبل کې هم د بیګارونو او دکوچنیانو د وژلوهمدا علت بیان شوی چې هغوی کمزوری کړی شی .

" فرعون خپل قوم ته وویل چې ګوری اسرائیل مونږ څخه زیات قوی شوی دی نو راځی چې د هغوی سره د هغی [حکمت] له لاری مخکې لاړ شو، په دی خاطر ئی په هغوی بیګار مقررکړ چې هغوی ته به ئی سخت کار سپاره او په دی ترتیب به ئی هغوی ځورول، بیا نو هغوی فرعون ته د زیرمی ښار[پتوم او رعمسیس] جوړکړل، خو هر څومره به ئی چې هغوی عذابول په هماغه اندازه هغوی خپریدل ، نو هغه هغوی په نورو سختو او شاقه کارونو وګمارل او د ختهو او ښختو په جوړولوا ود بزګری په کولوئی د هغوی ژوند نور هم تریخ کړ، د هغوی ټول خدمت د تشدد نه ډک وه خوکله چې د مصر پادشاه د دوه عبرانی دائیانو سره چې د یوه نوم سفره او د بل نوم فومه وه خبری وکړی او ورته ئی وویل چې کله ستاسی په لاس عبرانی ښځو بچې وزیږاوه نو هغه د تیږی په بتی کښینوی نوکه چیری هلک وه نو مړ به

---

44 تفسیرابن جریر رحمه الله علیه لومړی ټوک271 مخ - تاریخ ابن جریرطبری لومړی ټوک 198مخ

ئی‌کړی اوکه نجلی وه نو ژوندی به ئی پریږدی خو هغه دائیبانی د الله جل جلاله نه ویریدی ، نو هغوی د مصرد پادشاه حکم ونه مانه او هلکان به ئی ژوندی پریښول نو خلک په شمیرکې ډیر او د قوت خاوندان شول نو فرعون خپلو ټولو خلکو ته په تاکید سره وویل چې که چیری په هغوی کې کوم هلک وی نو هغه په دریاب کې واچوی اوکه انجلی وی نو هغه ژوندی پریږدی45 .

په قرآنی آیتونو او بائیبل کې چې د فرعونیزم کوم اصول او اساسات بیان شوی په هغه کې ویل شوی دی چې د حکمران ټولگی نه پرته نور ټول خلک باید وټکول شی او د هغوی قوت زیاتوالی ته پرینښودل شی ځکه چې د پادشاهی د ساتلو او ټینګښت په خاطرهر رنګ وینه تویول ، ظلم او تشدد نه کاراخیستل حتی چې د معصوموکوچنیانو وژل ددی شاهی نظام د سیاسی نظرئی بنسټ دی ، په همدی ترتیب د خلکو څخه مفته کار اخیستل او هغوی په زور مزدوران جوړول او د هغوی د زحمت ویستلو زیښنه او نچوړ په دی نظام کې د پادشاه حق دی [اعاذناالله منها].

د سیاسی رشوت په ورکولوسره د خلکو د ضمیر اخیستل :

فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ

[د الشعراء سورت 41 – 42 آیاتونه]

[اوکله چې راغله جادوګران فرعون ته و یی ویلی که چیری مونږ غالب شو نومونږ ته څه اجرهم شته؟ فرعون وویلی چې هو ! تاسو به زما د مقربانو[درباریانو] څخه یاست] .

په دی آیت کې د پادشاهی پنځم اصل بیان شوی چې د ویری به

45 بائیبل کتاب خروج ا باب 8 تر 22 ایاتونو پوری بائیبل سوسائتی لاهورپاکستان 1969 عیسوی کال چاپ

څنګ کې د طمع اوغولوني سلاح هم استعمال شوی د هر وخت پادشاهانو د حق پالونکوپه مقابل کې سوء علماو [نفس خوښوونکې پیرانو ، ادیبانو او شاعرانو ضمیر د پیسو په مقابل کې اخیستی ، نو بیا د هغه ضمیر پلورونکو د رباریانوکار دا وی چې د پادشاه په تعریف او ستاینه کې نوی نوی قصیدی تصنیف کړی او د شاه پالنی په مخالفوخلکو پسی ناروا تبلیغات او پروپاګند وکړی د پادشاه ددی درباری غلامانو له پاره د شاهی خزانی دروازه د تل له پاره پرانستی وی په درباری شاعرانو، فتوی خرڅوونکو عالمانو چپن خرڅوونکې پیرانو خو لکونو او ملیونو نو روپی د ملت د خزانی څخه مصرف یږی خو د غریبو خلکو د بنیادی مشکلاتو د حل په خاطریوه پیسه هم څوک نه مصرفوی - فرعون هم د موسیعلیه السلام د مقابلی له پاره د رشوت په ورکولو سره د جادوګرانو ضمیر اخستی وه خو د مقابلی په وخت کې الله جل جلاله هغوی ته د ایمان توفیق ورکړ او هغوی د شاه پالنی څخه مخ وګرځاوه اوالله پالونکې شوه .

د دلیل حګوابول په زور سره :

کله چې فرعون د جادوګرانو په واسطه مقابله ونه شوه ګټلای او د موسی علیه السلام د ربتینوالی غوڅ دلیل ئی ترمخ شو چې د هغه جادوګرانو ئی هم تر تاثر لاندی راغلل او د هغه په صداقت او ربتینوالی ئی ایمان راوړ . نو بیا ئی د دی دلیل د ځواب له پاره د زورڅخه د کار اخستو پریکړه وکړه .

قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ

[د الشعراء سورت 49 آیت]

[فرعون وویلی: تاسی د موسی [علیه السلام] خبره ومنله مخکې له دی نه چې ما تاسی ته اجازه درکړای وی ! هرومرو دا ستاسی مشر دی چې تاسی ته یی کوډی درښودلی دي ښه نو هم دا اوس به وپوهیږي

زه بـه ستاسـی لاسـونه او پښـې رد بـدل غـوڅ کـړم او تاسـی ټـول بـه پـه داروځړوم].

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ [د المؤمن سورت 26 آیت]

[یو ورځ فرعـون خپلـو درباریـانو تـه وویـل مـا پریـږدئ چې موسـی ووژنم او دا دی خپل رب ته غږ کړی ، زه ویریږم چې دی ستاسـی دیـن بـدل کړی [فرعـونی نظـام یـا فرعـونی اقتـدار بـه بـدل کـړی] یـا بـه پـه هیـواد کې فساد را ولاړ کړي] .

دا هغه شپږ غټ غټ اصول او بنسټونه دی د کومـو څخه چې د دی پـه اسـاس د نـړۍ هـر ډول ملوکیـت او پادشـاهی سیاسـی کـړنلاره معلومیـدای شی

چنگیزیت

ای محمد !کر قیامت می برآری سر زخاک
سر بر آوروین قیامت در میان خلق بیـن

سعدی رحمه الله علیه

آسمان با ما سر پیکار داشت
در بغل یک فتنۀ تاتار داشت

علامه اقبال رحمه الله علیه

چنگزیـت د ملوکیـت او سـرداری د سیاسـی فکـر یـو شـکل دی لکـه څنگـه چې یـوه لیـوه د وینـی د څکلـو پرتـه ژونـدی نـه پاتـه کیـږی نـو پـه همدی توګه چنگیزخان هم د بشر د وینـو لـه څکلـو پرتـه ژونـدی نـه پاتـه کیده .

تاتاریان د منگولیا یا مغلستان د ګوبی د دښتو یو قوم وه چې د روحونـو عبـادت یـی کـاوه ، د همـدی دښـتـی پـه شـمالی برخـه کـې دچنگیزخان د پلرونواونیکونو د سرداری ځای او ټاټوبی هم وه تـر اوسـه لا چنگیز د ځوانی شپی ورځی سبا کولی چې پلار یی مړ شو نو تاتـاری

قوم د دی نوی ځوان سرداری تـه غـاړه کینښـوده، خـو چنګیزخـان د سختو مشـکلاتو اوسـتونځو د ګاللونـه وروسـته نـور تاتـاری سـرداران وټکول اوخپله سرداری ئی ټینګه کړه او پـه ځوکلونـوکې یـی د خپلـی سرداری د ریاست لمنه د ګوبی د دښتو څخه تر ترکستـان او چین پـوری پراخه کړه .

حافظ ابن کثیر رحمه الله علیه چې په 774 هجری کال کې مړ شوی لـیکې: د تاتاریـانو د ظلـم او فسـاد لمـن د چـین څخـه ترعـراق پـوری وغزیدلـه او تـر617 هجـری کـال پـوری چنګیزخـان د عـراق ، الجزائـر، سوریی او مصر نـه پرتـه پـه ټولـو ملکونـو بـری او غلبـه پیـدا کـړه، دی خلکو به چې کوم کلی او ښار فتحه کاوه نو د هغه خلـک بـه یـی وژل او د هغوی کورونه ، جوماتونه او مدرسی به یی سیځلی[46] .

ابن الاثیر رحمه الله علیه چې په 630 هجری کال کې وفـات شـوی د چنګیزی فتنی لومړنی دولس کاله په خپلو سترګو لیدلی خو د بغداد د مغلوبیدو په وخت کې چې د چنګیزخـان د لمسـی هلاکو پـه لاسـو وران اوکنډر شو، نوموړی ژوندی نـه وه خـو د چنګیـزی د بربریت او وحشت په هکله ابن الاثیـر رحمـه الله علیـه لـیکې چې: کـه چیـری څـوک ووایـی چې د آدم علیه السلام څخه تر اوسه پوری دنیا په داسی مصیبت او غم نـه وه ککـړه شـوی ، نـو بالکـل رښتیـا ده ځکـه تاتاریـانو چې پـه کومـو ښارونو کې عامی وژنی کړی دی پـه هغـه کې یـوازی د یـوه ښـار د وژل شوو اوسیدونکو شمیرد هغه بنی اسرائیلو د شـمیرڅخه زیـات دی چې د بخت نصر په واسطه وژل شوی وه ، دی ځیرونکو وحشـیانو، سـړی ، ښځی او ماشومان په ډیره بی رحمانـه توګـه ووژل ، د ښځوګیـډی ئـی وځیرلـی او شـیدی خـوړونکې کوچنیـان یـی د میـندو د غیـږو څخـه د

---

[46] البدایه والنهایه د ابن کثیررحمه الله علیه لیکنه 13 ټوک 86 – 87 مخونه 1966 عیسوی کال بیروت چاپ

اخستلو وروسته ټوټی ټوټی کړل [47] .

د617 هجری کال د ذی الحجی په څلورمه نیټه 1220عیسوی کال کې چې کله تاتاریانو بخارا فتحه کړه نو د هغوی ښځی یې په خپلو منځو کې تقسیم کړی او ښار ته یی اور ولګاوه .

و ا صبحت البخاری کان لم تمس بالامس

[د بخارا د ښارچتونه راغورځیدل او داسی تباه شو چې تا به ویل چې دلته پرون هیڅ شی نه وه] [48] .

617 هجری کال د محرم الحرام په میاشت کې همدغه ډول عمل د سمرقند د ښار سره هم وکړ په خوارزم کې یی د لومړی یرغل په وخت کې سل زره کسان ووژل او بیا یی د ښار بند ونړاوه او ټول ښار یی د اوبو لاندی کړ او د بلخ ، ترمذ او خراسان د ښارونو سره ئی هم همدا عمل تر سره کړ.

656 هجری کال د محرم الحرام په میاشت کېچې د 1258 عیسوی کال د جنوری میاشتی سره سمون خوری د چنګیز لمسی هلاکوخان د مسلمانانو د خلافت مرکز بغداد وران او ویجاړکړ، د خلیفه مستعصم بالله په شمول ئی علماء ، فقهاء اونورحکومتی واکداران یو ځای ووژل ، د عباسی کتابخانی کتابونه ئی د دجلی په دریاب کې وغورځول او د مدرسو او جوماتونودا لوی ښار چې د عروس البلاد[د ښارونو ناوی] په نامه یادیده وران کړ، ابن خلدون رحمه الله علیه وایی‌چې دلته د وژل شو وګړو شمیر یوملیون او شپږ سوه زره یا شپاړ سوه زروکسانو ته رسیږی .

د چنګیز د جوړو شوو قوانینومجموعه

---

[47] الکامل د ابن الاثیررحمه الله علیه لیکنه 12 ټوک 358 مخ 1966 عیسوی کال بیروت چاپ .

[48] الکامل د ابن الاثیررحمه الله علیه لینکه 12 ټوک 366 مخ 1966 عیسوی کال بیروت چاپ .

چنگیزخان په 599 هجری کال کې بادشاه اوپه 624 هجری کال کې مړ شوی ، ابن کثیر رحمه الله علیه لیکلی دی چې ما یو کتاب ولیده چې د بغداد یو وزیر علاوء الدین جوینی ترتیب کړی ؤ په دی کتاب کې چنگیز خان د ترتیب کړای شوی قوانینو څه اقتباسات هم رانقل کړی وه چې د " یاسا " یا " سیاسا " په نوم یاد شوی دا د هغه د سلطنت اساسی قانون وه او د هغه د اولاد دستور العمل هم وه چې په هغی کې د زنا ، لواطت، غلا ، د رواغو او جادوکولو سزا مرگ وه او همدارنگه د دوو اخ وډب کونکو ترمینځ مداخله کول ، په اوبو کې غوټه خوړل په اوبوکې بولی کول او د دشمن بندی ته د ډوډی اویا اوبو ورکولو سزا هم وژل وو ، تاتاریانو د خپل پادشاه اطاعت بی له کوم شرط کوه او خپلی پیغلی به ئی پادشاه ته د تحفی په ډول وړاندی کولی ترڅو هغه ئی د خپل ځان او خپلو د رباریانو له پاره په خپله خوښه انتخاب کړی[49] .

خلک د هیټلر او موسولینی د فاشیزم او آمریت اصطلاحی تعریفونه کوی خو همدا چنگیزی قانون د فاشیزم او آمریت له پاره بهترین اوغوره تعریف دی چې د فرعون ایزم نوی بڼه ده .

خو حقیقت دا دی چې د ملوکیت نه پورته ظالمانه او جابرانه نظام په تصور کې نه راځی چې د الله جل جلاله بندگان دیوه ځانگړی شخص دخواهشاتو او غوښتنو غلامان گرځوی ، رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی چې " د ټولو نه بد او کثیف نوم د هغه چا دی چې خپل ځان د شاهنشاه [ملک الاملاک] په نوم یادوی .

د دی په مقابل کې اسلام د شورای نظام فرض گرځولی چې د خلافت په فصل کې به یی په تفصیل سره یادونه وکړو [انشاء الله] .

پاپائیت [تیاکراسی] :

[49] البدایه والنهایه 13ټوک 118- 119مخونه

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ

[د التوبه سورت 31 آیت]

[دوی د الله جل جلاله نه پرته خپل علماء اوپیران خدایان نیولی‌دی]

.

وهل بدل الدین الا الملوک واحبار سؤ و رهبانها

[اونه ئی دی بدل کړی دین مگر پادشاهانو، علماؤ سؤ او رهبانیونو]

خداوند ا یه تیرے ساده دل بندے کدهرجائین

که درویشی بهی عیاری ئے سلطانی بهی عیاری

[ای الله ! ستا دا ساده زړی بندگان چیرته ولاړ شی چې په درویشی کې هم عیاری او غولونه ده او په پادشاهی کې هم عیاری او مکر دی]

.

تیاکراسی یا پاپائیت هم د ملوکیت او آمریت یو بل شکل دی چې په کې پاپ یعنی مذهبی مشرته د مطلق العنان حاکمیت اختیارات ورکړل شوی - پادشاه د شاهی تاج په سرکولو وروسته ظلم شروع کوی او پاپ خپله چپن او جیلک په اوږو اچوی او په خلکو خپله پادشاهی مسلطه وی .

بزیر دلق مرصع کمندها دارند

دراز دستی این کوتاه آستینان بین

دا تش په نوم مذهبی مشران غواړی په پاک لباس کې په خلکو خپله خدای قایم کړی د تحلیل او تحریم ، امر او نهی په هکله پاپ او د هغه نمایندگانو ته پوره واک او اختیار ورکړل شوی دی .

په جامع ترمذی کې د عدی ابن حاتم رضی الله تعالی عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی‌الله وسلم د" اتخذوا اخبارهم ورهبا نهم اربابا " څخه دا مقصد اخیستی دی چې هغوی خپلو علماؤ او پیرانو ته د تحیل او تحریم پوره او بی د څه قید او شرطه اختیارات ورکړی

وه او د هغوی هره خبره به ئی لازما واجب الاتباع قانون ګڼلو[50].

خلک د تورات او انجیل د لوستلو څخه منع کیدل د پاپ او کلیسا فتوی یا فیصله به د خدای له طرفه وحی ګڼل کیده او د هغی څخه مخ اړول او یا د هغه سره مخالفت کول د کفر او ارتداد په معنی وه د حق او باطل ګډول ، او حق د خلکوڅخه پټول او په خپل لاس لیکل شوی فتوی خدای ته منسوبول ، د دغه تش په نامه علماو او پیرانو دنده ګرځیدلی وه او له همدی امله الله جل جلاله د هغوی سخته غندنه کړی ده .

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

[د البقره سورت 42 آیت]

[باطل ته د حق جامه مه وراغوندئ او له پوهی سره سره د حق پټولو هڅه مه کوئ] .

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّــهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ

[د البقره سورت 79 آیت]

[تباهی ده هغو خلکو لره چې په خپلو لاسونو د کتاب لیکنه کوي او بیا خلکو ته وایي دا د الله څخه راغلی دی ترڅو د هغی په بدل کې لږ غوندی دنیاوی ګټه په لاس راوړي ، د هغو د لاسو دا لیکنه هم د هغو د تباهۍ وسیله ده او د هغو دا ګټه هم د هغو د هلاکت موجب ده .]

° عیسی علیه السلام آسمان ته له ختولو وروسته یو یهودی پولس سینټ پال د تثلیث او کفاری د ناقابل فهم فلسفی باندی د یوه نوی دین بنسټ کیښود ، کله چې قسطنطین پادشاه په 305 عیسوی کال کې اقتدار او منصب تر لاسه کړ او همدا مسیحیت یی چې په اصل کې

[50] جامع ترمذی دوهم ټوک 136 مخ

پولسیت وه د رسمی دین په توګه اعلان ، او د هغه د خپرولو په خاطر یی کار پیل کړ خو لږ موده وروسته یونانی او رومی ماده پرسته تهذیبونو غلبه پیدا کړه او د پخوانیو ټولو ریکارډونه ئی ورمات کړل .

° د دی ماده پالنی او نفس پالنی د ماتولو له د رهبانیت نسخه را وړاندی‌کړی شوه رهبانیت [پیری] په اصل کې د بده دین د بهکشانو د هندی دین د جوګیانو او سنیاسیانو د اصولو مطابق د دنیا پریښول او د جسم د تعذیب یو نظام وه ، نکاح کول ، ښه او پاک کالی اغوستل ، غسل کول ، د خلکو سره اړیکې ټینګول په دی نظام کې حرام او منعه وه دا د هغوی جوړکړی نظام وه چې د الله جل جلاله له لوری نه وه راغلی څکه رب العزت فرمایی :

وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَامَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا [د الحدید سورت **134** آیت]

[او رهبانیت هغوی په خپله رامنځ ته کړ، مونږ هغه پر هغو باندی نه ؤ فرض کړی خو د الله جل جلاله د خوښی په لټه کې هغوی په خپله دغه بدعت [د نوی شی منځ ته راوړل] راوویست او بیا د هغه د رعایت چې کوم حق ؤ هغه یی ادا نه کړ] .

° څوموده وررورسته د ماده پالنی او شهوت پالنی دا ناروغی د دی پیرانو او راهبانو په کلیساګانو کې وراننوته د فقیری او ملنګی ځایونو د شاهی در بارونو او د زهد او تقوی دا چله خانی د بد کاری په ځایو بدلی شوی ، د کلیسا د خاوندانو تر منځ به د آمرانو او د دولت د خاوندانو عیش او مستی هیڅ وه په پنمځه عیسوی پیړی کې د روم [بشپ] د پادشاهانو په څیر- خپلی ماڼی‌کې اوسیده.

د الوسنټ اتم پاپ د مستی او عیش په خاطر خپل مذهبی تاج ګرو کړ او یو لسم پاپ د دری پاپانو ټول عوائد هم مصرف کړی وو، داسی ویل کیږی چې د فرانسی د دولت ټول عوائد هم د دی پاپانو مصارف نه پوره کول، خانقاګانی [چله خانی] د بد اخلاقی هډی ګرځیدلی وی

، د هغه د څلورو دیوالو ترمنځ به د نوو زیږلو کوچنیانو به په جار عامه وژنـه کیدلـه ، د چرچ کارکونکو او مسیحی ملایانو حتی د محرمو ښځو سره ناروا اړیکې لرلی او د فطرت په خلاف جرمونو ئی د حد نـه اوښتی وه په کلیساګانو کې د ګناهونو اعتراف کـول د بـدوکړو ذریعـه ګرځیدلی وه، د مذهبی کتابونو ژباړه په نورو ژبو منعه شوی وه ترڅو خلـک د نـاپوهی پـه تیـاره کـې پراتـه وی او د پاپـانو هـره خبـره واوری ا وویی منی ، خو د لوتر د اصلاحی خوځښت نه وروسته بائیبـل پـه نـورو ژبو و ژباړل شوه .

د دی ډول خبرو تفصیل د اروپا د اخلاقو تاریخ او د ساینس او دیـن جګړه په کتابونو کې موجود دی .

° په یوه لسمه عیسوی پیړی کې د شاهنشاهیت او پاپائیت ترمنځ د اقتدار د لاس ته راوړو جګړه پیل شوه ،چې په حقیقت کې د ملوکیت د دوو نظامونو تـرمینځ جګړې وه او پـه دی وخت کې خلـک ددی دواړو په غلامی کې تړلی وو .

ددی څخـه وروسـته د دیـن او سـاینس تـرمنځ جګـړه ونښتـه ، پـاپ سـاینس پوهـان او علمـاء د ځـان لـه پـاره خطـر وګڼـل ، نـو پـدی خـاطر د کلیسا خاوندانو سـاینس پوهـان او د طبعیت پوهـان پـه بـی دینـی تـورن کړل په داسی حال کې چې د الله جـل جلالـه دیـن د سـاینس مخـالف نـه دی د پاپائیت او ساینس ترمنځ د نښتی په دوران کې د طبیعی علومو مشـهور عـالم برونـو ئـی یـوازی پـه دی جـرم ژونـدی وسیزه چې هغـه د ځمکې له کری پرته د نورو کائناتو یادونـه هـم کـړی وه او ګلیلیـو ئـی پـه دی خاطر په دار وځړاوه چې هغـه د ځمکې پـه حرکت عقیـده درلـوده [ددی نظرئی ریښتینوالی اوغلطو الی دلته د بحث موضوع نـه ده] او د دی ډول جرمونو په تور کې ئی لږ تر لږه 32 زره کسان ژوندی وسیځل ،"جان ډیـون پـورټ پـه خپـل کتـاب اپالوجیآف محمد صلیالله و سلم اینډ قرآن کې لیکې چې : د دینی محکمو د فیصلو په اساس دوولس

ملیونـه خلـک وژل شـوی دی او دا وینـه تویونـه پـه عیسـائی تولنـه کـې خپله د عیسائیانوپه لاس شوی ده[51] .

د ملایانو او راهبانو د دنیا پالنی او نفس پالنی ته په اشاری کولو سره الله جل جلاله فرمایی :

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنْ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ [د التوبه سورت 34 آیت]

[ای مومنانو ! ددی اهل کتابو د زیاترو علما ؤ او روحانیونو حال دا دی چې د خلکو مالونـه پـه نـاروا لارو خوري او د الله جـل جلالـه د لاری څخه ئی منعه کوي] .

خلکو د پاپائیت دا احمقانه او ظالمانه نظام د دین په نامه قبول کړ چې د پاپ څخه د نفرت کولو ترڅنګ ئی د دین څخه هم کرکه پیدا شوه چې همدا کرکه بیا وروسته د ډاروین ، مارکس او فروئیډ په څیرخلکو نوره هم زیاته کړه ، همدا علت دی چې نن اروپا د مادیت او بی دینی په سیلاب کې غرقه او تباه پاته شوه، پاپایت او تیوکراسی ته خلک دینی حکومت وایی- حال دا چې دا دینی حکومت نـه وه ، بلکه د پاپانو حکومت وه او دا هم د ملوکیت او لا دین جمهوریت په څیر شرکي نظام دی [اعاذنا الله منها][52].

سیکولر [بې دینه] جمهوریت یا دیموکراسی:

تو نے کیا دیکھا نهین مغرب کا جمهوری نظام
چهره روشن اندرون چنگیز سے تاریک تر

[51] رحمه للعالمین دقاضی محمدسلیمان سلمان منصورپوری لیکنه دوهم ټوک 214 مخ د پاکستا ن لاهورچاپ

[52] د پاپائیت ددی بحث زیاتـه برخـه د سید ابوالاعلی مودودی رحمـه الله علیـه د تفسیر تفهیم القرآن او د مولانـا ابوالحسـن علـی نـدوی رحمـه الله علیـه د کتـاب (انسانی دنیا پر مسلمانوکےعروج وزوال کا اثر) څخه اخستل شوی ده

جمہوریت اک طرز حکومت ھ کہ جس مین
بندون کو کنا کرے ھین تولا نھین کرے
علامه اقبال رحمه الله علیه

[آیا تا لیدلی نه دی د غرب جمهوری نظام چې څیره ئی روښانـه ده خو د ننه د چنګیز د نظام نه هم تیاره دی جمهوریت د حکومت هغه طرز دی چې انسانان په کې شمیرل کیږی خو تول کیږی نه ، جمهوریت په خپله اصلی عربی معنی کې کوم خراب شی ته نه ویل کیږی لکه څنګه چې ابن منظور افریقی رحمه الله علیه لیکلی دی چې :

الجمهور هی الرمله المشرفه علی ما حولها المجتمعه الرمل الکثیر المتراکم الواسع ، والجمهوره الارض المشرفه علی ما حولها ، و جمهورکل شی ء معظمه و جمهورالناس جلهم [جمهوریت د شګو هغه غونډی ته ویل کیږی چې د خپلی شاو خوا ځمکې څخه پورته او مجتمع وی یا یو د بل د پاسه د شګو پراخ ډګر ته جمهور ویل کیږی ، جمهوره هغه ځمکې ته ویل کیږی چې د شا او خوا ځمکې څخه جګه او لوړ وی ، او په هر شی کې ډیر ته وویل کیږی او جمهور الناس څخه مقصد د خلکو اکثریت دی[53]].

د حدیثو، فقهی او لغت په کتابونو کې د جمهور د کلیمی لغوی معنی په همدی مفهوم وار وار راغلی یعنی ډیر، ښکاره او یا لوړ رتبه وګړی چې په دغه ډول استعمال کې ئیکومه شرعی بدی نه شته ، د اسلامی ریاست مشر جمهورالناس یا د هغوی د استازو [اهل الحل والعقد] لخوا ټاکل شوی او د هغوی باورئی تر لاسه کړی وی نو ددی امله د اسلامی حکومت نظام یو جمهوری او شورائی نظام دی، خو اوس زمونږ بحث په جمهوریت یا جمهور نه دی بلکه زمونږ د څیړنی موضوع دیموکراسی ده، غربی خلکو د جمهوریت فکر د عربی ډیکشنری څخه نه دی اخیستی، بلکه د یونانی کلیمی د دیموکرا سی

[53] لسان العرب 4 ټوک 149 مخ جمهر ماده

څخه ئی اخیستی دی چې معنی ئی د خلکو حکومت - د خلکو په واسطه - د خلکو له پاره .

په دی نظام کې د حق معیار او د قانون مصدر د خلکو خواهشات او غوښتنی دی، خلک د پوره اختیاراتو او قدرت څښتان دی او جمهوریت مطلق العنان نظام وی ، په دی نظام کې د خلکو نماینده ګانوته د الله جل جلاله ، رسول او آسمانی کتابونو یا اخلاقی میعارونو پیروی او تابعداری ضروری نه وی ، بلکه د خلکو د خوښی او غوښتنو پیروی او وفا داری ضروروی وی لکه چې خلک خدای وی او د خلکو نمایندګان د هغوی رسولان وی [نعوذبالله] .

د دی مشرکانه نظام د سیاست د بنسټیزو اساساتو د څیړنی ترمخه د دیموکراسی په هکله څه ویل ضروری دی ترڅو د هغی د پوهیدو په اساس په راتلونکو بحثونوکې یوڅه آسانی را پیدا شی .

د ديموكراسی شاليد

د پادشاهۍاوپاپائیت دکړه نو په خلاف د یموکراسۍمنځ ته راغله کله چې خلک دپادشاه د سیاسی بربریت او د پاپ د دینی ظلم او تیری څخه تنګ شوه نو هغوی بی قیضی آزادی ته لاس ورواچاوه او د بی دینه سیکولر جمهوریت آزادی یی غنیمت وګڼله ، د آزادی په مینه کې دوی د پادشاه او پاپ په څنګ کې د الله جل جلاله ، رسول ، دین ، مذهب او اخلاقوڅخه آزاد شول .

د تاریخی دوری ترمخه دانګلستان په جزائروکې د مختلفو نژادونوخلک اوسیدل چې د بیلو بیلوځایوڅخه راغلی وه په دی خلکوکې زیات شمیر د برتنون وه او د همدی قوم د نوم به اساس د دی جزیری نوم هم برتانیه کښیښودل شو د دی ډلی دینۍاو مذهبی مشرانوته به ئی ډرونډ ویل چې د شخړو فیصلی به ئیکولی .

د 57 میلاد څخه وړاندی تر450 عیسوی کال پوری انګلستان د رومی شاهنشاهی په واک کې وه 507 کاله برتنیانو د آزادی هلیځلی

وکړي خو د ناکامي سره مخامخ شو، همدا علت دی چې ملکه [بوډیشیا] تر اوسه د ملي قهرماني په نوم یادیږي د رومیانود حکومت څخه د آزادي د ترلاسه کولو وروسته د انگلستان خلک ، 1688 عیسوی کال پرتمین انقلاب او د 1689عیسوی کال د فروري د بنیادي حقوقو د اعلان پوري 1235کاله د ملکې یا غیر ملکې کورنیو د مطلق العنان میراثي پادشاهیو او د هغوی مراعات اخیستونکو فیودالانو په دوه گوني غلامي کې تړلی وه که څه هم په 1214عیسوی‌کال کې په میگناکارټا منشور کبیر[لوی مرام] باندې چې د انگلستان په تاریخ کې د جمهوریت د بنسټ په نامه مشهور دی پادشاه لاسلیک کړی وه خو په حقیقت کېدا د لویو لویو فیوډالانو،او پادریانو له پاره د مراعات ورکولو[منشورکبیر] وه ځکه چې د هقانانو، مزدورانو او غریبو خلکو د دی منشورڅخه هیڅ گټه نه شوه اخیستی، په همدی ترتیب سره ئی شاهي لوئی غونډی ته د[پارلیمان] نوم ورکړ خو دا ټول په نوم کې خلاصه شوی وه په حقیقت کښی پادشاهي د فیوډالانو او امرا ؤ د غوښتنو پوره کول وه .

په 1649عیسوی کال کې که څه هم جمهوریت غوښتونکو د وخت لومړي شاه چارلس په مړینه محکوم کړ او تر یوه حده پوري جمهوري حکومت هم جوړشوی وه خو یولس کاله وروسته په 1960 میلادی کال پارلمان یوځل بیا دوهم چارلس د پادشاهي په گدی کښیناوه .

د 1689عیسوی کال څخه تر اوسه پوري دی خلکو قانوني شاهي په خپلی سینی پوري کلکه نیولی او د خپل ملت خزانه د" برطانیی د تاج " په نوم لگوی[54] [فاعتبروا یا اولی‌الابصار] .

د غربي تمدن د نسب لړی په پخواني یوناني تمدن پوري نښلی‌اوهمدا د هغی اصلی‌مرکز دی ، د دی تمدن څخه دغرب خلکو

[54] د برطانوی پادشاهي د تاریخ لنډیزولیم لینگر د نړی تاریخ دوهم اودریم ټوکونه څخه رانقل شوی .

یوازی د شاهنشاهی سیاسی نظریه نه وه زده کړی بلکه ماده پالنه ئی هم هغوی ته په میراث کېښری ایښی وه ، د یونانی تمدن امتیاز یوائی پـه مادیـت کـې دی او افلاطـون پـه خپـل کتـاب [ریاسـت] کـې د ځوانانوپه بې‌قیده ژونداو د هغوی په نه خلاصیدونکې حرص باندی ډیری دردونکې یادونې‌کړی دی ځکه چې هغه په خپله په توحید او اخلاقی بندیزونو باندی عقیده درلوده د یونانیانو په ځای رومیان منځ ته راغله خوپه مادیت او حیوانیت کې دوی د خپلو پلرونو او اسلافو څخه نور هم مخکې ولاړل، نو د ماده پالنی د دغی سیلاب د مخنیوی په خاطر رهبانیت منځ ته راوړل شو خو رهبانیت د پاپائیت ځیره غوره کړه ،او د دنیا پالنی ټول پخوانی ریکاردونه یی ورمات کړل دوی د پوهانواو علماو په عام قتل شروع وکړه او په دی اساس خلک د شاهی او پاپائیت په دوه ګونی غلامۍکې راښکیل شول او دوه ډوله د غلامی ځنځیرونه ئی غاړوته ورولویدل .

عـام خلـک د اسـلام د دیـن څخـه خبرنـه وه خـود شـاهی او پاپائیـت څخه په تنګ شوی وه او لـه همدی‌کبله وه چې د دینی‌کړنو پـه خلاف په هغوی‌کې د دښمنی اوکینی ریښو ځای وینو پـه او لـه مرحله کې د غـرب د فلسـفی د نیچـرل ایـزم [د شـیانو مـادی طبعیـت] د فکـر پـه ځنګ ځنګ کې دوی په الله جل وعلی شانه هم عقیده درلوده ، غربی ډیکارت چې په 1650عیسوی کال کې مړ شـوی لـه یـوه پلـوه د الله جـل جلاله د وجود قایـل وه او لـه بلې‌خوا بـه ئی ویـل چې دا نړۍ د طبعـی قوانینو لاندی په خپله چلیږی ، نوکه چیری الله جل جلالـه موجـود هـم وی نو د هغه ددی نړۍ سره څه کار نشته ، لوتر چې پـه 1866 عیسـوی کـال کـې ئـی اصـلاحی تحریـک شـروع کـړی وه هغـه هـم د مادیـت او تذبذب د مکروبونو مقابله ونشوه کړای .

د دین او مذهب په خلاف د تشـکیک ، دوه ګونی تعصب او کینـی دا دوره روانـه وه چې پـه 1859عیسـوی کـال کـې داروین یوکتـاب د "

اصل الانواع " په نوم باندی خپورکړاو په 1871 میلادی کال کې د نسب نامه آدم په نامه کتاب ولیکه چې په هغی کې داسی نظر وړاندی کړی وه ، چې بشر د بیزو یو ارتقاء یافته شکل دی ، چې اصل مقصد ئی د خپلو نفسی غوښتنو پوره کول او د نړۍ د آرام او سهولتونو څخه مزه او ګټه اخستل دی ، د مخلوقاتو او کائناتو ټول نظام د طبعی قوانینو په بنسټ پر مخ ځی ، نه کوم خدای شته ، نه رسول ، نه آخرت شته او نه د انسان روح [نعوذباالله].

کارل مارکس د انګلیس په مرسته 1847عیسوی کال کې په پټه توګه یو کمونسټ لیګ [د کمونسټانوګوند] جوړکړ او بیا هغوی دواړو " کمونسټ مانیفسټ " جوړکړ - مارکس د داروین د فلسفی په اساس وویل چې انسان یوائې یو حیوان دی چې د ډوډی په خاطر لاس پښی وهی طبقاتی‌کشمکش [پوړیزی هلی‌ځلی] او د جدل فلسفه د مارکسیزم اصل بنسټ دی ، هغه وویل چې دین تریاک دی اوکمونیزم د دین او اخلاقو له منځه وړل غواړی .

سګمنډ فرائډ په 1900عیسوی‌کال کې خپل کتاب د خوبونو تعبیر ولیکه او په 1904عیسوی کال کې ئی خپل بل کتاب [د ورځنی ژوند نفسیات] خپورکړ، دا د نفسیاتو د نوی علم تهداب ایښودونکی ګڼل کیږی نوموړی د داروین فلسفه نوره هم پرمخ بوتله اووئی ویلی چې انسان د خواهشاتو او شهوت نه پرته بل شی نه دی ، جرم د انسان فطری غوښتنه ده نو دی ته باید پوره آزادی ورکړل شی ، الله جل جلاله ، رسول ، دین او اخلاق دا ټول د ټولنیزو فشارونو پیدا ایښت دی اوکه نه نو په حقیقت کې دا وهم دی .

د جان لاک او روسو نظریات

د اروین ، مارکس ، فروئد او نورو غربی پوهانو د روحانیت په ځای خلکوته د ماده پرستی اوحیوانیت زده کړه وروښوده خو جان لاک ، روسو او ځینی نور سیاسی پوهانو د بی دینه جمهوریت او یا د خلکو

د حاکمیت غړ جګ کړ.

کله چې په کال 1688 میلادی کې د ستوراټ د کورنی د شاهانو اوخلکو تر منځ د کورنیو نښتو په نتیجه کې [پرتمین انقلاب] راغی نوجان لاک چې په1704عیسوی کال کې مړشوی په1690عیسوی کال د انقلاب نه دوه کاله وروسته خپل کتاب سول ګورنمنټ [دخلکوحکومت] تر نوم لاندی خپورکړ چې هغه د فکر لنډیز په دی ډول دی : د بشری ټولنی پیل د ښځی او نر ترمنځ د ازدواجی اړیکو په اساس شروع کیږی او دا اړیکې د دواړو د آزادوغوښتنو ا وآزاد تړون په واسطه مینځ ته راځی که څه هم سړی ته په ښځه باندی یو څه اختیار په لاس ورځی خو دا باید مطلق العنانه نه وی دواړو سره باید د ازدواجی اړیکو د پای ته رسولوحق هم موجود وی همدا ډول باید یو کورنی نظام وی ، چې هلته د کورنی مشرته یو څه اختیارات ورکړل شوی وی اوکورنۍکولای شی چې وغواړی دا اختیارات بیرته تری سلب کړی، په یوه سیاسی ټولنه کې هم د همدارنګه تړون د اصولو څخه کار اخیستل کیږی ، خلک باید د اعلی ځواک او ټولو اختیاراتو څښتنان اوسی د هغوی د نفس غوښتنه اوخوښه باید د قانون سرچینه او د طاقت مرکز و اوسی او حاکم ته په کار دی چې د خلکو غوښتنی پوره کړی ، ښه ټولنه هغه ده چې په هغۍکې اختیارات د یوه وګړی په لاس کې نه وی بلکه د خلکو د منتخب شوو نماینداګانو په لاس کې وی، البته ده د قانونی شاهی د ټینګولوتائید هم کړی دی[55] .

روسو په اصل سوئیسی وه خو په فرانسه کې اوسیده او په فرانسه کې هغه وخت ناوړه شاهی او فیوډالی نظام قائم وه چې په خلکو به ئی په زورکار کاوه ، په نوموړی د فرانسی داخلی حالاتو او د انګلستان [بهترین جمهوری انقلاب] سخت تاثیر وکړ او د همدی تاثیر په نتیجه

---

[55] سول ګورنمنټ دجان لاک دوم لیکنه فصل عربی ژباړه د 1959عیسوی کال بیروت چاپ .

کې ئی په1762عیسوی کال کې خپل یو مشهور کتاب معاهدهٔ عمرانی [ټولنیزتړون] ترنامه لاندی خپورکړ، هغه د هابس مطلق العنان شاهی حکومت او د جان لاک قانونی شاهی حکومت دواړه لغواو په ځای ئی سوچې د خلکو د حکومت نظریه رامنځته کړه او د خلکو اراده او د هغوی غوښتنی ئی د قانون سرچینه وګرځوله د روسو د دی نظر په اساس په فرانسه کې په 1789 عیسوی‌کال کې یو عمومی انقلاب منځ ته راغی، همدا راز د امریکا د خپلواکې اعلان هم ، د 1776عیسوی کال د جولایی په څلورمه نیټه هم د همدی نظری [د خلکو مطلق واک] یوه برخه وه چې د1783کال د ستمبر د میاشتی په دریمه نیټه انګلستان د پاریس په صلح نامه یی لاس لیک وکړ او هغه یې په رسمیت وپیژاند چې په نتیجه کې د امریکا متحده ایالاتو ترنامه لاندی یو خپلواک حکومت جوړشو .

د دیموکراسی بنسټونه :

د همدی څیړنی په رڼا کې اوس د غرب د جمهوریت اساسی اصول ترڅیړنې‌لاندی نیسو.

ا }د خلکو حاکمیت :

ددی اصل څرګندونه دیموکراسی ته یوه کتنه کې شوی چې نتیجه ئی‌دا ده چې د قانون سر چشمه، د خلکو غوښتنی، اراده او خوښه ده .

2 }**سیکولرازم [د دین او سیاست ترمنځ پوره بیلوالی** :

ددی اصل ترمخه په جمهوری یاد خلکوپه حکومت کښیځ رسمی دین وجود نه لری خو د هیواد اوسیدونکو ته په خپل ورځنی ژوندکې دینی او مذهبی خپلواکې ورکړل شوی وی چې په ټولنیز، تمدنی اوسیاسی معاملوکې دین او مذهب ننه ویستل قانونی جرم شمیرل کیږی که چیری څوک د خپلی خبری د تاید له پاره د دنیا ټول مذهبونه او ټول آسمانی کتابونه وړاندی کړی نو بیا هم د هغه خبره د اوریدو او پاملرنی وړنه وی ترهغه پوری چې د خلکو استازی د هغی تائید او

ملاتړ و نه کړی، ددی نه پرته که چیری یو شی په ټولو دینیکتابونوکې ناروا او حرام ښوول شوی وی خو د خلکو وکیلان ئیحلال وګڼی نوهغه حلال ګرځی، اوس د نړی ټولو جمهوریتونو سیکواریزم په خپلو اساسی قانونوکې شامل کړی دی .

په 1789 عیسوی کال امریکا د بشری حقوقو په اعلامیه کې سیاست او دین یو د بل څخه جلا کړل چې دا اعلامیه د جرمنی د فرانکفورت او برلن د 1848عیسویکال په اعلامیه کې ا وپه سویزرلنډکې د1866عیسوی کال په اعلامیه کې ومنل شوه اوکمونست روس خو د1919 عیسویکال را په دی خوا په دین او مذهب پسی خپل لوراو ښتک را خیستی وه .

او په پاکستان کې زیاتو مشرانو سیاسی تربیه د انګلیسانو او یا د ګاندهیڅخه اخیستی او زده کړی ئی هم په انګلیسی ادارو او پوهنتونونو کې حاصل کړی ، نو له همدی امله د هغوی په فکرونوکې هم د [سیکولرزم] نظری خپلی ریښی غځولی دی ، خو الحمدلله چې د سید ابو الاعلی مودودی ، حسن البناء او نورو پوهانو رحمه الله علیهم په کوښښونو دا خبره عامه شوی چې اسلام د ژوندانه یومکمل نظام دی او دا په حقیقت کې یوائې د عقیدی او عباداتو دین نه دی . په اسلام کې د ټولنیزتمدن اوسیاسی امورو په هکله هم پوره لارښوونی شته .

علامه اقبال رحمه الله علیه په بی دینه سیاست باندی په ډیره ښه ډول تنقید کړی :

جلال پادشاهی هو که جمهوری تماشاهو
جداهودین سیاست سےتوره جاتی هے چنګیزی
میری نګاه مین هے یه سیاست لا دین
کنیز اهرمن و دون نهاد و مرده ضمیر
هوئی هے ترک کلیسا سے حاکمی آزاد

فرنگیو کې سیاست هے دیو ب زنجیر

[که د شاهی د بدبه وی او یا د جمهوریت نخری ، نوکه دین د سیاست څخه جلاشی نو چنگیز به تری جوړه ، زما په نظردا بېدینه سیاست د اهرمن د وینځی او پست او مړ وجدان څخه عبارت دی ، د کلیسا په پرېښودلو خو حاکم آزاد شو ، د فرنگیانوسیاست یو بې زنځیره دیو دی] .

3 } لبرالیزم [بې‌قیده اوبې واکوخپلواکې :

دیو استبداد جمهوری قبا مین پاے کوب

تو سمجهتا هے یه آزادی کې هے نیلم پری

علامه اقبال رحمه الله علیه

د جمهوریت په چینه کې د ظلم بلا داسې‌ګډېږی چې ته فکرکوی چې دا د آزادی خیالی ښاپیری ده، کیدای شی د سیکولریزم او د خلکو د حاکمیت زیبښه یوائی د موراو پلار بی قیده خپلواکې اوسی چې دا د خلکو منل شوی جمهوری حق هم ګڼل کیږی ددی خپلواکې په اساس د غرب وګړی الله جل جلاله اود هغه رسول ته هم کنځل کولای شی،د مور، خور،او لور سره جنسی اړیکې ټینګولای شی، لوڅ بربنډ ګرځیدی شی او په کوڅوکې د خلکو ترمخ هم جماع کولای شی نوهرچیرته ئی چې خوښه وی مزی چړچې کولی شی‌که چیری موراو پلار پری اعتراض وکړی نو هغوی نیول کیږی او بندی کیږی او جزا هم ورکول کیږی دا په دی خاطر چې د چا په شخصی ژوندکېمداخله کول قانونی جرم او د جمهوری حقوقو خلاف کاردی . د مور، پلار او لویانو احترام او عزت کول دلبرلیزم اومودرنیزم په خلاف یو خیالی کار دی، د سیاسی خپلواکې په نوم د تحریک چلیدل، مظاهره کول، احتجاج کول، اورلګول، تیږی ورول او هر ډول تخریبی عمل کول جمهوری حق ګڼل کیږی ، لبرلیزم یوازی د شاه یا پاپ د غلامی‌څخه خپلواکې ترلاس کولو ته نه ویل کیږی بلکه د هغې‌په څنګ کې د الله

جل جلاله د هدایاتو او د هغه د رسول او د اخلاقو څخه ازادی ته هم ویل کیږی، دا هغه خپلواکي او ازادی ده چې د جمهوریت بیرغ پرته کونکي ئی د خپل ځان له پاره فخرګڼی او نازیږی کوی خو په حقیقت کې دا ډول جمهوریت اوخپلواکي د [حیوانیت] دوهم نوم دی او بس .

4 } **کپیټیل ایزم یعنی سرمایه داری او ماده پرستی**:

کر می کفتار اعضای مجلس الامان
یه بهی ایک سرمایه دارون کې هے جنک زرکری

علامه اقبال رحمه الله علیه

[په غونډوکېد مقررینو دو یناوو جوش، دا هم د پانګوالو ترمنځ د زرګری جنګ دی] .

د دین او روحانیت څخه د سرکشی لازمی نتیجه همدا وی چې انسان د ګیډی غلام اود الله جل جلاله د بنده ګی په ځای ئی د زرو او سیم بنده ګرځوی . په غربی نظامونوکېد سود اوګټی نه پرته چاته قرض هم نه ورکول کیږی ، د دولت د لاسته راوړلو په خاطرد عصمت او آبرو خرڅول هم ښه کسب ګڼل کیږی چې په دی نظام کې د ټولونه ډیر دولت لاسته راوړل او د څمکو اخستل د ژوندانه مقصد او هدف دی "پناه غواړم په الله جل جلاله سره له دی نه ".

5 } **نشنلیزم [د نورو قومونو استحصال]** :

متاع غیر په هوتی هے جب نظر اس کې
تو هر اول لشکر کلیسا کې سفیر
هے وهی ساز کهن مغرب کا جمهوری نظام
جس کے پر دو مین نهی غیر از نوائے قیصری

[کله ئی چې د نورو په مال نظر ولګی نو بیا د لښکر هر مشر د کلیسا سفیر وی - د غرب په جمهوری نظام کې هماغه زوړ ساز دی د هغه په پردوکېد قیصرد سرود نه بل آواز نشته] .

د دین او مذهب څخه د غربیانو د مخ اړولو او انکارکولو علت،

قومیت ، رنګ ، نژاد او وطن دی. د هغوی په فکرکې پراخوالی نشته بلکه په جغرافیائی چوکاټ کې بند دی ، قوم پالنه او وطن پالنه د هغوی نوی دین اومذهب دی .

اویا په بل عبارت قوم او وطن د هغوی خدای دی .د خپل قوم دګټو په خاطر د نورو قومونو لوټول او استثمارول د فخر سبب ګڼی،د خپل وطن بد ترین وګړی خپل ورورګڼی، لکه څنګه چې انګلیسانودلوی هند او نورو غصب کړو علاقو استثمارکړی وه،نود هغه څخه هر یو خبر دی. په امریکه کې چې د تور پوستو او په هندوستان کې چې دنورو کوچنیو ملیتونو سره کوم سلوک کیږی هغه هم د هریوه ترمخه دی. په شرقی پاکستان کې د بنګال په جوړولوکې چې د غیر بنګال مسلمانانو سره کوم وحشیانه سلوک د مجیب الرحمن " عوامی‌لیک " او" مکنی باهنی" ډلوکړی هغه خو ټولو په خپلوسترګو ولید .

دا هغه قوم پرستی ده چې د جمهوریت یوه ستن ګڼله کیږی ، مګرد خپلو خپلوانو او وطن د خلکو خدمت خو د اسلام حکم او د عدل او احسان غوښتنه ده .

6 } پارټی سیستم یا ګوندی‌سیستم:

د غربی جمهوریتونو بنسټ د سیاسی ګوندونو په تنافس او مسابقی ولاړ دی په ولسی جرګه کې د مقتدرګوند او مخالف ګوند دوه ډلی موجو دی وی چې دواړه د یو بل د راپرځوولو په کوشش کې وخت تیروی ، د خپل ګوند ګټی د خپل قوم په ګټو پورته ګڼی، مقتدرګوند که کومه ښه فیصله هم وکړی نو اپوزیسون ئی خامخا مخالفت کوی اود دی علت دا ښوول کیږی چې دا زما د ګوند موقف او دریځ دی .

هرګوند د انتخاباتو د ګټلو له پاره جوړښتونه کوی ، د درواغووعدی‌کوی دا ځکه چې دهغوی د سیاست مقصد د اقتدارلاس ته راوړل دی هیڅوک د خپل ګوندی د دریځ پرته په پارلمان کې چا ته

نه ووړ ورکولای شی او نه نظر ، او که نه نو د ګوند څخه شړلی کیږی

د رای د ورکولو په وخت کې د ګوند له خوا د ټاکل شوو کاندیدانو حمایت ضروری دی که څه هم کاندید یو بدکاره، مضر، بدماش، بد اخلاقه او نا اهله شخص وی خو ګوندی دریځ د حق معیار دی .

دا شپږ اصول دی چې په هغی د دیموکراسی مانی ولاړه ده او پارلمانی جمهوریت او داسی نور ټول د کار د طریقی او نظام د چلوونکو پوری تړلی دی خو د جمهوریت فلسفه په همدی شپږو اصولو باندی ولاړه ده .

اشتراکیت [سوسیالیزم]:

لکه څنګه چې جمهوریت دملوکیت او پاپائیت د عکس العمل په نتیجه کې منځ ته راغلی دی نو په همدی ډول سوسیالیزم د غربی پانګه وال جمهوریت د عکس العمل په نتیجه کې منځته راغلی چې لا تراوسه په بین المللی سطحه کې مخ په وړاندی روان دی، سوسیالیزم یوه انګلیسی کلمه ده چې د سوسائټی څخه را اخستل شوی، ماخذ ئی سوسیال دی چې معنا ئی [ټولنیز] ده د سیاست او اقتصاد په اصطلاح د سوسیالیزم تعریف دا ډول کیږی :

په هغه نظام کې چې د مملکت ټولی تولیدی منابع دیو وګړی یا څو وګړو په ځای د ټولنی ټولو افرادو په ملکیت کېوی او مقصد ئی د ټولنی او شخص دواړوګټه اوښه والی وی.اویووګړی ته په کې د ژوندانه د بنسټیزو ضرورتونو د فکرڅخه خلاصون ورکړل شی.

ددغی نظر ئی یوڅه خبری دیونان د افلاطون او د ایران د مزدک په مسلکونوکې هم لیدل کیږی بلکه د سوسیالیزم فکر په هر وخت کې په یو شکل نه یو شکل موجود وه، خو په دی وروستیو وختوکې د کارل مارکس په واسطه د یوی سیاسی او ټولنیزی فلسفی او نظام په شکل راوړاندی شو، له همدی کبله مارکس د علمی سوسیالیزم یا سائنټفک سوسیالیزم د پلار په نوم یادوی نو له دی امله سوسیالیزم ته

....
مارکسیزم هم وایی .

کارل مارکس په 1818عیسوی‌کال په جرمنی کې په یو یهودی کورنی کې سترګی پرانستلی ، په1847عیسوی کال ئی[کمونسټ لیک] جوړکړ او بیا ئی د انګلیس په مرسته کمونسټ مانیفسټ [کمونستی مرام] ترتیب کړ د جرمنی ، فرانسی او بلجیم څخه د شړلو وروسته په 1849عیسوی کال کې یی د پلازمنی انګلستان لندن کې استوګنه غوره کړه او د1883عیسوی کال د مارچ په14نیټه په داسی حال کې چې په چوکې ناست وه د دی نړۍ څخه ولاړه چې همدا اوس یی قبر په لندن کې دی که څه هم مارکس په خپل ژوند کې د سوسیالستی انقلاب په راوړلو بریالی نه شو، خو د هغه وروسته د لینن په مشری 1917عیسوی کال د اکتوبر په میاشت کې د روسی په خاوره کې سوسیالستی انقلاب راغی چې نن د امریکې په مقابل کې یو لوی قوت دی .

سوسیالیزم او د هغه بنسټیزاصول :

1] د ژوندانه مادی نظریه :

د مادیت دا نظر د داروین د ارتقا او تکامل په فلسفه ولاړ دی لنډیز ئی په دی ډول دی چې بشر د مادی مکروبونو یو تکاملی شکل دی او ټول حیوانات ، نباتات او جمادات د مادی مختلف شکلونه دی یعنی د خدای پالنی او روحانیت په ځای ماده پالنه د سوسیالیزم بنسټ دی - لینن وایی : د مارکس فلسفه د ماده پرستی فلسفه ده .

2] د پاك ذات الله جل جلاله د وجود څخه انکار یا دهریت :

په اصولی توګه هر سوسیالیست دهری دی ، د الله د موجودیت په هکله مونږ وایو چې مونږ په الله جل جلاله یقین نه لرو او مونږ ته دا په ډاګه ده چې دینی او مذهبی مشران د ځمکې څښتنانواو د پانګی خاوندانو د خدای تصور منځ ته راوړی دی چې هغوی هم د لوټ مارانو په شان د خپلوګټو ساتنه وکړی .

لینن په بل ځای‌کې وایی" چې د خدای تصور یو د شرم نه ډک

....
خپریدونکې مرض دی ".
3] دین خگخه انکار :
د مارکس دا وینا د هرچا په خوله کې ده چې ویلی یی دی چې دین یو تریاک دی - لینن وایی " مارکسیزم ماده پرستی ده او د همدی په اساس هغه د دین سخت مخالف دی" مونږ باید د دین په خلاف وجنگیږو، د دین جرړی وباسو" تل دی وی دهریت ".
اوس د روسانو په قانون کې د دین په هکله د خبرو کولواجازه نشته خو د دین په خلاف پروپاګندکول د ټولو اوسیدونکوحق دی .
4] د کورنی نظام خگخه انکار :
مارکس کورنی نظام د بورژوازی نښه ګڼی، د کمونست ګوند په اساسنامه کې مارکس لیکلی دی چې " مونږ د کورنی له منځه وړل غواړو".
لینن په خپله یوه ویناکې داسی ویلی ووچې " مونږ د حلالی او حرامی اولاد ترمنځ توپیرد منځه یوړ" شریکې ښځی نیول د مارکسیزم اصول دی
5] د شخصی ملکیت خگخه انکارکول :
مارکس فردی ملکیت د پانګوالی ډلی یوه استثماری حربه ګڼی او د یوی‌کمونستی ټولنی د جوړولو له پاره ددی ملکیت له منځه وړل یو ضروری امرګڼی،لینن وایی : "کمونست"یوه لاطینی‌کلمه ده ځکه چې د شریک لاطینی معنی‌کمیونس ده ، نو کمونستی ټولنه هغه ټولنه وی چې په هغه کې‌هرڅه شریک اوګډ وی یعنی ځمکې او فابریکې ګډ او شریک ملکیت وی په هغه کې خلک په ګډه کار وکړی او له هغه څه شریکه ګټه واخلی .
سوسیالیزم په حقیقت کې یو بدترین سرمایه داری او د زحمت کشانو په نوم د خلکو د استثمار ولو یو ظالمانه نظام دی ځکه په ملوکیت کې شاه په ټول دولت قبضه نه شی‌کولای او همدا راز په پانګه والو نظامونوکې هم په میلیونونو انسانوکې یو محدود شمیر

پانگه وال اوسی خو په سوسیالستی ټولنه کې یوازی یو سرمایه دار وی اوهغه هم د حکومت مشر

6] جدلي فلسفه او طبقاتي کشمکش :

مارکسیزم جدلي فلسفه او طبقاتی هلی ځلی یو حتمی امر ګڼی، مارکس وایی چې : په مادی عواملو او ټولنیزو قوتونو کې ټکر واقع کیږی ، تصورونه ، خیالونه او نظر ئی د همدی مادی حالاتو او ټولنیزو قوتونو د ټکر په نتیجه کې پیدا کیږی، طبقاتی کشمکشونه په هره زمانه کې موجود وی، په لومړی وختوکې د غلام او بادار تر منځ، د هغه وروسته د دهقان او د ځمکې د خاوند ترمنځ او اوس دا لاس اچونه د بورژوا [پانگه والو] او پرولتاری [مزدورانو] د طبقوترمنځ روانه ده چې دا آخرنی جنګ دی چې پرولتاریا به په کې بری ترلاسه کوی د سوسیالیزم د سیاست نظریه دا ده چې نړی په دوه طبقو وویشل شی اوبیایوه طبقه دمنځه لاړه شی او بله طبقه غالبه شی، سوسیالیزم زیارایستونکوته غږکوی،او هغوی جنګوی د ظلم د له منځه وړلو په ځای دیوی ډلی دله منځه وړل اود بلی ډلی راپورته کول د دوی اساسی قانون دی په دی طبقاتی جنګ کې یوازی دا نه چې ځمکه لرونکېاو پانگه وال مړه کیږی بلکه زیارکښان اومزدوران هم په ټولنیز ډول وژل کیږی کله چې په 1917عیسوی کال کې په روسیه کې کمونستی انقلاب منځ ته راغی، نوهغه خلک چې په لومړیو کلونوکېووژل شوه د هغوی شمیریوملیون دری سوه شپږاویا زره شپږسوه شپږشپیته کسان وه چې په دی جمله کې یوملیون او شپږاتیازره مزدوران اوزحمت کشان شامل وه او دوه سوه نوی زره کسان د مختلفوکسبونوخاوندان پکې په قتل ورسیدل خو یوازی پنځه شپیته زره اته سوه پنځه شپیته کسه پانگه وال پکې وژل شوی وه دا هغه تحفه وه چې مزدورانو او زیارکښانو ته سوسیالیزم ورکړی وه

7] دیکتاتوری پرولتاریا یا دکارګرانو آمریت :

کارل مارکس وائی چې په عبوری دوره کېد پرولتاریا دیکتاتوری

يا د كارګرانو آمرانه حكومت جوړول ضروري دی .

ترڅو د پانګه والو د پاتي شوو نښـواو پټو اثراتو څخه ټولنه پاكه شي دكارګرانو د آمريت شكل د تيرشوو آمريتونوڅخه پرته بل څه ندی ځكه چې د ماركس په نظر هر ډول حكومتونه د نوعيت له پلوه آمرانه دی د سوسياليزم مشران وايي : دكارګرانو د حكومت دجوړيدوله پاره ضروری شرط په ډيرې چالاكې،او آزادی سره پانګه والو او د ځمكې د خاوندانواو د هغه ددوستانود تدافعی قوت د ختمولوله پاره د زورنه كار اخيستل دی او هر هغه څوک چې په دی خبره نه پوهيږی هغه انقلابی نه دی نو هغه بايد د كارګرانو د مشری يا مسئوليت څخه لری شي .

لينن وايي : انقلابی‌حكومت ته آمرانه كړنه په كارده .

8] أله ايزه ديكتاتوری :

كه څه هم د روسيي د اساسی قانون له مخی هر18كلن وګړی كولای شي خپله رايه استعمال كړی او هر23 كلن اوسيدونكې په انتخاباتوكې د كانديد په توګه ودريدای شي نو په همدی ترتيب د اساسی قانون له نظره [سپريم سويت] چې د رياست ټولونه لويه جوړونكې اداره ده او د كاغذ پرمخ د دی اداری د اختياراتو يو اوږ د فهرست هم ليكل شوی .

سوويټ اف يونين د شوروی جماهيری اتحاد او [سويټ اف نيشليټر] پر دوو ادارو باندی مشتمله ده دا اداره د څلوروكالو له پاره د عامو انتخاباتو په واسطه منځ ته راځی، سوسيالستی مشران دا ادعا كوی چې روسی حكومت په صحيح ډول جمهوری حكومت دی .

خو دا ټول څی ظاهری بڼه لری اصلاً د اقتدار واګی دكمونست ګوند په لاس كې دی د كمونسټ ګوند نه پرته بل كوم سياسی ګوند وجود نلری څوک چې د دی ګوند ركن نه وی نو هغه په انتخاباتوكې د كانديد په توګه نه شي ودريدلای او دكانديد انتخاب هم كمونست ګوند په خپله كوی د ګوند د كانديدانو پرته بل هيڅ څوک مقابلی ته نه شي راوتلای نو همدا علت دی چې له انتخاباتو وروسته نړيوالو ته دا

اعلان کوی چې گویا زمونږ ټول کاندیدان پرته له مقابلې څخه کامیاب شـول د نومونـو پـه گوتـه کولـو تـه انتخابـات او د گونـد آمریـت تـه جمهوریت وایی‌چې په حقیقت کې نه انتخابات شته او نـه جمهوریت بلکه گوندی دیکتاتوری ده .

ټولی پریکړی گوند کوی، د[سپریم سوویټ] یوازی پـه نـوم قـانون جوړوونکې اداره په کال کېدوه ځله د اته یا لس ورځو له پاره راغونډتل کیږی ، ترڅو پریکړوته رسمی شکل ورکړی ، دا اداره د غـور و فکریـا بحث او څیـړنی لـه پـاره نـه ده جوړه شـوی، بلکـه د گونـد د فیصـلو د توثیـق لـه پـاره جـوړه شـوی ده. د وزیرانـو د شـوری ټاکـل کـه څـه هـم د اساسـی قـانون لـه مخـی بایـد د انتخابـاتو لـه لاری وشـی خـو دا کـارهم گوند کوی .

9] د مشرانو د یکتاتوری :

د گوند آمریت اود هغی اختیارات هم یوه ظاهری بڼه لری خو اصل اختیارات او اقتدار په دی نظام کې د گوند د مشرانو په لاس کې وی ، ستالین وائی: " مونږ لیبرال [آزادی خوښوونکې] نـه یـو، مونږ تـه د رسـمی جمهوریت څخـه د گونـد گټـی ډیـری مهمـی دی" پـه کمونسـتی هیوادونو کېمشـر د قـدرت نـه لـری کـول تقریبـاً د امکـان نـه لـری وی ، سـتالین او مـاوزتونگ د ژونـد ترآخـری سـلگی پـوری د خپلـو خپلـو هیـوادو مشـران وه کـه څـه هـم لـه مـړینی وروسـته دی دواړو تـه کنځـل کیږی خو د هغـوی پـه ژوندکې پـه هغـوی تنقیـد کـول مرگ تـه د بلنـی سره برابر وه .

پـه کمونسـتی نظـامونو کـې مشـرانو سـره د اخـتلاف کولونتیجـه هماغه وی لکه چې تراتسکې ورسره مخامخ شوی وه .

حقیقت دا دی چې سوسیالسـتی پـه اصـل کـې د لیـډرانو شخصـی آمریت او د یوه وگړی د ظالمانه پادشاهی بل نوم دی .

دا هغـه لـس اساسـات وه چې د سوسـیالیزم سیاسـی نظـام پـری ولاړ دی د سوسیالیزم د اقتصادی نظام څیړنـه د دی کتـاب موضـوع نـه ده

زمونږ مقصد يوازې ددې نظام د سياسي اړخ پيژندنه ده [56].

اشتماليت [كمونيزم]

يه علم وحكمت مهره بازى يه بحث وتكراركي نمايش
نهين هے دنيا كو اب كوارا پرانے افكار كي نمايش
ترى كتابون مين اے حكيم معاش ركها هى كيا هے آخر؟
خطوط خم دار كي نمايش مريز و كجداركي نمايش

[دا د علم او حكمت لوبې او دا د بحث او تكرار ښودنې- دنيا نوره د دې فرسوده افكارو د نمايش زغم كونكې نه ده - اى د اقتصاد حكيمه ستا په كتابونوكې - د دې كږو وږو او ښكته پورته كرښو نه پرته آخر دې څه؟] .

د علمي سوسياليزم خاوندانو د سرمايه دارې نظام د پاى ته رسولو په خاطردوه پړاوونه ښودلي دي لومړې مرحله سوسياليزم دې چې په هغه كې د جدلياتي اصولو او طبقاتي هلوځلو په ذريعه د كارگرانو حكومت جوړيږي چې د پانگه والو او ځمكې لرونكود له منځه وړلو له پاره د غير طبقاتي ټولنې د جوړولو په منظور اقدامات كيږې چې دا دكمونيزم ابتدائي او عبورې مرحله ده د سوسياليزم په مرحله كې د توليد د منابعو په ملي كولو سره د رياست څواك كلكيږې او هر شخص ته د هغه د كار په اندازه معاش وركول كيږي .

خو ددې په مقابله كې دكمونيزم يا اشتماليت په دوهمه مرحله كې د هر وگړې څخه د هغه د استعداد په اندازه كاراخيستل كيږې خو هغه ته معاش د هغه د ضرورت په اندازه وركول كيږې كمونيزم د سوسياليزم يوه لوړه درجه ده چې په هغه كې د كارگرانو د پرله پسې

---

[56] په دې بحث كې د سو سيالستي مشرانو د خبرو اقتباسات د صادق محمدامين له اسلام اوكمونيزم نومي كتاب څخه واخيستل شوچې نومړې مستقيمادكمونستي‌كتابونوڅخه دا اقتباسات رااخيستي دي

هلوځلو په نتیجه کې یوه غیر طبقاتی ټولنه منځ ته راځی چې په هغه کې ترقی او خوشحالی وی او د خلکو ترمنځ هر ډول امتیازاتو ته خاتمه ورکړی شوی وی او بیا د هیڅ ډول حکومت او ریاست موجودیت ضروری نه وی بلکه خلک خپل معاملات په خپله جوړوی او د خپلی خوښی په انجمنوکې غړیتوب ترلاسه کوی دطبقاتی امتیازاتو په ځای مساوات اوټولنیز اصول رواجوی چې دا د بشریت د تکامل او لوړوالی مطلوبه مرحله ده خو د 1917څخه تر1980پوری63 کاله وشو چې د اولی مرحلی او عبوری حکومت د پای ته رسولو نښی له ورایه هم په نظرنه راځی .

خوښکاره ده چې غیرمملکتی ګډ ژوند یو غولوونکې حقیقت او خیال دی چې هغه ته رسیدل د امکان څخه لیری دی او د غیر طبقاتی ټولنی جوړول یوازی د مارکس خیال وه چې په حقیقت کې هیڅ نه دی .

د بی دینه سیاست زبیشګه
دوه نړیوالی نشګتی

د سیاسی نظریو په لړکې چې د څلورونظریو ملوکیت ، پاپائیت ، جمهوریت او اشتراکیت [کمونیزم] یادونه په پورته دوه بابونو کې وشوه - په حقیقت کې دا ټولی نظریی د یوه نظر څانګی دی چې هغه نظرد ماده پرستی د هوی او هوس تابعداری ، بی دینه سیاست [سیکولریزم] څخه عبارت دی چې نتیجه ئی، حرص ، کینه ، د ګیډی لوږه. اقتصادی او تجارتی رقابتونه قوم پرستی، وطن پرستی او د شهوتونو د خواهشاتونه مړکیدونکې اور په څیر را څرګندیږی او د نړۍ امن له منځه وړی ، د بی دینه سیاست او مادیت په بنسټ د دی ولاړ تهذیب نتیجه نړۍ په دوه نړیو الونښتو کې د هغی تباهی ولیده او اوس دا د روحانی ارزښتونوڅخه سرغړوونکېحیوانی سیاست د دریم نړیوال جنګ له پاره ځان تیاروی لوئیس سنائیډر په خپل کتاب د 1939څخه تر 1945پوری نړیوال نښته کې د تباهی په ډیر زیاراو

تحقیق سره د هغی راپور داسی وړاندی کوی : لومړی نړیواله نښته په 1914عیسوی کال شروع شوی وه اود 1918عیسوی‌کال د نومبر په یوولسمه نیټه پای ته ورسیده، په دی نښته کې د ځانی‌او مالی تاوان شمیر په لاندی ډول دی :

په نښته کې د ورتیل وهل شووو خلکوشمیر پنځه شپیته ... میلیونه تنه - مړه شوی عسکر لس میلیونه - عام مړه شوی خلک دیارلس میلیونه- ورک شوی مړه عسکر دری میلیونه - زخمی عسکر شل میلیونه - پناه اخیستونکې لس میلیونه - بندیان دری میلیونه - یتیم شوی کوچنیان نهه میلیونه - کونډی شوی ښځی پینځه میلیونه

مالی تاوانونه دری‌کربه او یو دیرش اربه او شپیته کروړه دالر[57].

دا وه د څلوروکالو او دری میاشتو[1565ورځو] د ماده پرسته قومونو د وینی تویوونکو نښتو تباهی اوبر بادی ، اوس نو د دوهمی نړیوالی نښتی د تباهی او هلاکت شمیر وګوری چې د 1939عیسوی کال د ستمبر د میاشتی د لومړی نیټی‌د لمرځرک څخه شروع شوی وه او د 1945عیسوی‌کال د می په اتم پای ته ورسیده د2191ورځو نښتو د تاوانونو تفصیل په لاندی ډول دی :

په جنګ کې د ورتیل وهل شووخلکو شمیر او یا میلیونه
د مړه شوو عسکرو شمیراولس میلیونه
د عامو مړشوو خلکو شمیر اتلس میلیونه
د نښتی تاوان کروړونه کربونه ډالر[58].

د 1945عیسوی‌کال د اګست د میاشتی په شپږمه نیټه امریکا د

---

[57]- نړیوال جنګ دلوئیس سینائیډردغلام رسول مهرصاحب د پاکستان لاهورچاپ

[58] - نړیوال جنګ دلوئیس سینائیډردغلام رسول مهرصاحب د پاکستان لاهورچاپ

جاپان د هیروشیما په ښارکې د اتوم بم وغورځاوه په هغه وخت کې د ښار د اوسیدونکو شمیردری میلیونه او پنځه دیرش زره وه .

د1945عیسوی کال د اګست د میاشتې په نهمه نیټه ئی د دی هیواد په مهم ښار ناګاساکې باندی دوهم اتومی بم استعمال کړ چې د ښار د اوسیدونکو شمیر لکونو ته رسیده او د1861څخه تر 1865عیسوی کال پوری د امریکا په کورنی نښتوکې لس میلیونه انسانان وژل شوی وه [59].

د ویتنام دیرش کلن جنګ چې په 1975عیسوی کال د اپریل په 30 نیټه د آزادی د قومی محاذ د فتحی په اساس پای ته ورسید چې په دی جنګ کې لس لکه انسانان مړه شوی چې56 زره کسان په کې امریکایان وه او هم په دی جنګ کې- امریکاته یوبلیارد او پنځوس ملیارده ډالره تاوان ورسید[60].

دروس او چین دکمونستی انقلاباتو په وخت او یا د هغی نه وروسته چې په لکونو خلک وژل شوی نود هغی شمیر په ډیرو کتابونو او مجلاتوکې خپور شوی دی دا د غربی جمهوریت اوکمونیزم د مفکوری هغه خبیثه ثمره ده چې نړی ولیده د مادیت په دی نظامونو کې یوازی په دوه نړیوالو نښتوکې اویا میلیونه انسانان په قتل رسیدلی او همدا اوس د بی دینه سرمایه دارانه جمهوریت توغ جګونکې امریکا او د کمونیزم پیرو روس یو ځل بیا د دریمی نړیوالی نښتی او د میلیونو انسانانو د قتل کولو په کوښښ کې لګیادی ، نړی په هرګوټ کې چې نښتی روانې دی او یا یی دکیدو امکان موجو ددی د ټولوتر شا همدغه دواړوځیرونکې قوتونو لاسونه دی .

روسانو د افغانستان د مسلمانانو په قتلولو زړه یخ شوی نه دی او

---

[59] - رسول رحمت ترتیب کوونکی غلام رسول مهر 483 مخ

[60] - د پاکستان د نوای وقت 1975کاله د می اوله نیټه ورځپانه .

بیا د دوستی تر ځپر لاندی خپلی اهدافو ته ځان رسوی او همدا راز د ایران او عراق په نښته کې او د عراق اوکویت په نښته کې د امریکا او روس دوارو لاسونه موجود وو امریکا په فلسطین او عراق کې د انسانانو وژل شروع کړی نو راځی ددی چاره اوس دا ده چې بی دینه سیاست پریږدو او دینی سیاست غوره کړو چې بنسټ یی د الله جل وعلی شانه د وحی په اساس اینښودل شوی دی .

سیاسه الوحی هی السیاسه این عقولکم اولی الریاسه

[یوازی د وحی په بناء سیاست حقیقی سیاست دی نو ای حکمرانانو ستاسی عقل چیری دی] .

دوحی په بنسټ ولاړ سیاست ته "خلافت" وایی ا وپه راتلونکې فصلونوکې په "خلافت" یاپه بله معنی " دینی سیاست" او د هغی په حقیقت او اصولو رڼا به واچول شی.

دریم باب

لومړی فصل

د خلافت تعریف او د هغی ثبوت
د قرآن او احادیثو له نظره

داسلامی نظام ستر داعی، د دینی سیاست امام او ستر مفکر سیدابوالاعلیمودودی رحمه الله علیه چې په 1399هجری قمری کال د ذیقعدی په لومړی ورځ وفات شوه وایی : د اسلامیخلافت نه د غربیانو په اصطلاح دینیحکومت دی لکه [پاپاپئیت اوتهیاکریسی] او نه جمهوری [دیموکراسی] ده بلکه یو ممتازځانګړی نظام دی .

مولاناسیدابوالاعلی مودودی رحمه الله علیه1947 عیسوی کال د میپه 9 نیټه په شمالی هندکې دشرقی پنجاب په پټانکوټ نومی علاقه کې د جماعت اسلامی یوی حلقی ته په وینا کې وویل : ننی

تهـذیب چـې نـن پـری پـوره فکـری ، اخلاقـی ، ټـولنیز ، سیاسـی او اقتصادی نظام چلیږی،په دری بنیادی اصولو ولاړ دی .

سیکولریزم : یعنی بی دینه یا د دنیاپالنه [دنیاپرستی] .

نشنلیزم : یعنی قوم پالل [قوم پرست] .

دیموکراسی : یعنی د خلکوحاکمیت

خو د هغی په بدل کې د اسلام دری صالح اصول دا دی :

د بی دینی په مقابل کې د الله جل جلاله بندګی او اطاعت

دقوم پالنی په مقابل کې انسانیت [بشریت]

د خلکو د حاکمیت په مقابل د الله جل جلاله حاکمیت او د خلکو خلافت

.

د 1948کـال د جنـوری پـه 7 نیتـه مولانـا سـیدابوالاعلی مـودودی رحمه الله علیه د جماعت اسلامی امیر د رادیو څخه د[اسلام سیاسی نظام] تر موضوع لانـدی پـه خپلـه ویناکې وویـل: د اسـلام د سیاسـی نظام بنسټ په دری اصولو باندی ایښودل شوی :

توحید [د الله جل جلاله حاکمیت] .

رسالت د رسول اکرم محمد صلی‌الله علیه وسلم قیادت] .

خلافت [نیابتی‌حکومت] .

هغه د اسلام اوجمهوریت ترمنځ د توپیر د بیانولوپه ترځ کې وویـل: " د غرب سیاسی نظریـه پـه [جمهوری‌حاکمیـت] بانـدی ولاړه ده او د اسلام په [جمهوری خلافت]، هلته جمهور په خپله پادشاه دی خو دلتـه پادشاهی د الله جل جلاله ده او جمهـورد هغـه خلیفـه اونـایب دی، هلتـه جمهورخپل شریعت په خپله جوړوی ، خو دلته هغه ته د هغه شریعت په اساس تلل په کاردی چې الله جل جلاله دخپل رسول په واسطه رالیـږلی دی ، هلتـه د حکومـت کـار د جمهـورو غوښتنـه سـرته رسـول دی ، خـو دلتـه حکومـت او د هغـی جمهـور ټـول د الله جـل جلالـه د غـوښتنی پـه

مطابق عمل کوی [61].

دغه جمهوری خلافت ته مولا نا سید ابوالاعلی مودودی رحمه الله د تیودیموکراسی نوم ورکړی [الهی یا دینی جمهوریت " [62].

د دینـی جمهوریـت د تشـریح پـه هکلـه مولانـا سـید ابـوالاعلی مـودودی رحمـه الله علیـه لـیکې چـې : د اسـلامی ټـولنی هـر وګـړی د خلافت حقوق اواختیـارات لـری ، پـه دی حقوقـو او اختیـاراتو کـې ټـول خلک یو شان برابراو حقدار دی نـه چا تـه پـه کـې پـه بـل بانـدی برتـری حاصـله ده اونـه څـوک کـولای شـی چـې بـل څـوک ددی حقوقوڅخـه بـی برخی‌کړی ، هغه حکومت چې د ریاست د امورو د پرمخ بیولـو لـه پـاره جوړیږی ، هغه د دی خلکو د خوښی مطابق منځ ته راځی، همدا خلک د خپل خلافت د اختیاراتو یوه برخه هغه ته ورسپاری خو په جوړولوکې ئـی د هغـوی رایـی شـامله وی او د هغـوی د مشـوری پـه رڼـا کـې هغـه کـارکوی هرڅوک چې د دوی اعتمـاد او بـاور ترلاسـه کـړی همغـه بـه د خلافت چاری پرمخ بوزی اوکه څوک د هغـوی اعتمـاد د لاسـه ورکـړی نو هغه به د خلافت د منصب څخه هم لـری کیـږی نـو پـه همـدی خـاطر اسلامی جمهوریت یو مکمل جمهوریت دی [63].

د مصر سـتر پـوه او مفکـر شـهید اسـتاد سیدقطب رحمـه الله علیـه لیکې چې ځینی خلک د اسلام د سیاسی نظام اړیکېاو ورتـه والـی د د بشــر پــه لاس د جــوړو شــوو پخوانیــو او اوســنیو نظــامونو ســره د ثابتولوکوشش کـوی خـو هغـوی د ډیـرکم درک او د مـاتی خـوړلی ذهـن خاوندان دی ځکه چې اسلام د هیڅ یو انسانی نظام مقلد او محتاج نه دی .

بل اختارطریقه متفردا فذاً و قدم الانسـانیه علاجاً کـاملا [بلکـه

---

[61] - د اسلام سیاسی نظام 13-14مخونه.
[62] - رسائل مسائل 4 ټوک 188مخ
[63] - اسلام کاسیاسی نظام کتاب 15مخ

اسلام خپل ځانته ځانګړی او ممتاز نظام دی او د بشریت لـه پاره پوره علاج وړاندیکوی] .

د اسلامی نظام اساس د الله جل جلاله په حاکمیت ولاړی دی خو د بشری نظامونو اساس پـه خپلـه د بشـر پـه حاکمیت استوار وی چې دا دواړه متضادی قاعدی یو د بل سره نه شی جمع کیدای .

زه د ډاکتـر هیکـل دا تعبیـر روا نـه ګـنم چې عـالم اسـلام " اسـلامی امپریالیزم " او استعمار دی ، اسلام عربی دین نه دی بلکه نړیوال دین دی او د ټولی نړۍ مسلمانان یو قوم دی، د عربو حکومت په غیر عربو [عجمو] د یو قوم حکومت په بـل قـوم نـه دی بلکـه د الله جـل جلالـه پـه مخلوق د اسلام حکومت دی ، زه هغه خلک په غلطه ګنم چې وایـی : اسـلامی نظـام پـه حقیقت کې" اسـلامی سوسیالیزم" دی یـا اسـلامی د یموکراسـی یـا اسـلامی جمهوریـت دی ، د اسـلام سیاسـی نظـام پـه څلورواساسی بنسټونو ولاړ دی .

الهیه حاکمیت [د الله جل جلالـه حاکمیت] ، عـدل الحکـام [د حکامو عـدل] ،اطاعـه فیبالمعروف [پـه نیکیـوکې اطاعـت] ، الشـوری [مشـوره].[64]

د مصـر یـو بـل سـترپوه اولیکـوال ډاکترطـه حسـین لـیکې چـې : اسـلامی نظـام نـه یوظالمانـه ملوکیـت دی، نـه د یونانیـانو جوړکـړی جمهوریـت او نـه د رومیـانو پـه شـان شـاهی ، جمهـوری یـا مشـروطه قیصری، بلکه د ا سوچې عربی وه چې پاټکې ئی اسلام جوړکړی وه .[65]

نو د اسلام دغه ځانګړی او خاص نظام ته خلافت ویل کیږی چې په دی بحث کې به ئی حقیقت روښانه کړو.

---

[64] - عدالت اجتماعی د شهید سیدقطب رحمه الله علیه لیکنه

[65] - الفتنته الکبری د ډاکتړطه حسین لیکنه اردو ترجمه د علامه عبدالحمیدنعمانی

د خلافت لغوی مفهوم :

د خلافت کلمه د خلف یخلف له باب څخه د مصدر صیغه ده چې د کتب یکتب په وزن دی لکه : کتابت ، حفاظت ، وقایت ....د دی ماده خلف ده چې معنی ئی وروستی یا بیا راتلونکې نسل دی، ابن منظور رحمه الله علیه او امام راغب رحمه الله علیه دواړو داسی لیکلی دی چې : الخلف ضد قدام [خلف د مخکې ضد دی یعنی وروسته یا د شا له خوا نه][66] .

په قرآنکریم کې خلف په همدی معنی په 22ځایونوکې راغلی دی لکه
يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ

[د البقره سورت 255 آیت ، د طه سورت 11 آیت]

[هغه { الله جل جلاله } پوهیږی په ټولو هغه شیانو چې په مخکې ئی دی اویا ئی وروسته دی] .

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ [د یونس سورت 92 آیت]

[نن به خلاصون ورکړو ستا جسم ته [د فرعون لاش ته] ترڅو ته د راتلونکو له پاره د الله جل جلاله د نبښی په رنګ پاته شی] .

وروسته والی د ځای او وخت په اعتبارهم کیدای شی [وروسته راتګ] یا [د شاخوا ته کیده] او د [رتبی له رویه وروسته کیدل] .

امام راغب رحمه الله علیه لیکلی : والمتاخر لقصور منزلته یقال له خلف [څوک چې د درجی او رتبی له لحاظه د نورو څخه وروسته وی نو هغه ته هم خلف ویل کیږی] .

څرنګه چې نائب د وخت او رتبی په لحاظ منوب عنه یعنی د چا چې نائب وی له هغه نه وروسته وی نو په همدی اساس د خلافت معنی هم نیابت ده کله نائب د منوب عنه د مړینی په اساس هم ټاکل

---

[66] - لسان العرب 6 ټوک 82 مخ باب الفاء فصل الخاء - مفردات القران 155مخ

کیږی او کله د هغه په ژوندکې هم ټاکل کیږی خو د خلافت او خلیفه له پاره د منوب عنه مړینه شرط نه ده .

امام راغب رحمه الله علیه تحریر دی : وخلف فلان فلاناً قام بالامرعنه امامعه وامابعده... والخلافه النیابه عن الغیراماالغیبه المنوب عنه واما لموته واما لعجزه واما لتشریف المستخلف وعلی هذا الوجه الاخیراستخلف الله اولیاء ه فی الارض [هغه سړی د هغه خلیفه شو یعنی د هغه له خوا نه دکار مسئول وګرځید که څه هم د هغه سره وی یا د هغی وروسته .... خوخلافت د بل چا نیابت کول د منوب عنه د غیاب په صورت کې یا د هغی د مړینی په صورت کې یا د هغی دکمزوره کیدو او عاجز کیدو په صورت کې یا هغه سړی ته د مشری شرافت دوربښودلو په اساس هغه خلیفه او نائب ګرځول شوی چې د همدی آخری علت په اساس الله جل جلاله خپل دوستان په ځمکه خلفاء ګرځولی دی [67].

ابن منظورافریقی رحمه الله علیه لیکې چې: والخلف المتخلف عن الاول هالکا کان اوحیا والخلف الباقی بعدالهالک والتابع له [خلف هغه چاته ویل کیږی چې دمخکې نائب وی‌که څه هم مخکینی‌مړشوی هم نه وی او ژوندی وی‌اوخلف هغه ته هم ویل کیږی چې د مړشوی څخه وروسته پاتې‌وی اود هغه تابع وی] [68].

څرنګه چې انسان هم د خپل نفس مالک او با اختیار حاکم نه دی بلکه د الله جل جلاله بنده او غلام دی نو په دی اساس هر انسان د الله جل جلاله خلیفه دی، په داسی حال کې چې په خپل نفس یی هم د الله جل جلاله احکام نافذکړی وی او د خپل لاس لاندی افرادو هم د الله جل جلاله د احکامو د نافذولو پابند وی – د لغت پوهانو د همدی لغوی معنی په اعتبار د خلافت معنی امارت او حکومت او د خلیفه

---

[67] - مفردات القرآن 155مخ ماده خلف

[68]- لسان العرب 9 ټوک 89 مخ ماده خلف

معنی امیر او حکمران هم کړی ده .
ابن منظور رحمه الله علیه تحریردی چې:
و الخلافه الاماره و هی الخلیفی و انه لخلیفه بین الخلافه و الخلیفی و فی حدیث امیرالمؤمنین عمر فاروق رضی الله عنه لو لا الخلیفی لا ذلت و قال غیره الخلیفه السلطان الاعظم و انشد الفراء :

ابوک خلیفه ولدته آخری
وانت خلیفه ذاک الکمال

] د خلافت اوخلیفی معنی امارت دی ، عرب وایی فلانی سړی خلیفه دی یعنی د هغه حکومت یو ښکاره حقیقت دی امیرالمؤمنین حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ویلی دی که چیری د حکومت مسئولیت نه وای نو ما به په خپله اذان کولی ځینی نورو خو لیکلی چې هرحکمران ته خلیفه نه ویل کیږی بلکه لوی حکمران ته ویل کیږی،امام فراء رحمه الله علیه د دی خبری د ثبوت له پاره لاندی شعر لوستی دی { ستا پلارخلیفه یعنی حکمران وه چې د هغه څخه نورخلیفه ګان پیدا شوی دی او ته هم خلیفه ئی او همدا دکمال خبره ده . [{

د پورتنی لغوی تحقیق نه معلومیږی چې یوازی په تخت کیناستواو یا د چا په ځای ځاکل کیدو ته خلافت نه ویل کیږی بلکه نیابت او نیابتی حکومت ته هم خلافت ویل کیږی په همدی ترتیب یوازی جانشین او قائم مقام ته خلیفه نه ویل کیږی بلکه د نائب او نیابتی حکومت مشر ته خلیفه ویل کیږی .

د خلافت اصطلاحی تعریف

اسلامی سیاست پوهانو چې د خلافت یعنی اسلامی حکومت کوم فنی او اصطلاحی تعریفونه کړی دی د هغی یو څو مثالونه په لاندی توګه دی :
امام ابوالحسن ماوردی رحمه الله علیه چې په 450 هجری قمری

کال کې مړ شوی دا رنګه لیکې چې : الامامه موضوعه لخلافه النبوه فی حراسه الدین و سیاسه الدنیا [امامت { اسلامی حکومت } د دی له پاره جوړیږی چې د اسلام سپیڅلی دین د ساتنی ا و د دنیا د نظم او نسق په چلولو کې د نبی صلی الله علیه وسلم نیابت وکړی [69] .

ابن عابدین شامی حنفی رحمه الله علیه لیکې چې : ریاسه عامه فیالدین والدنیاخلافه عن النبی [هغه عمومی ریاست چې په دینی او دنیوی امورکې د نبی صلی الله عنه په نیابت کې کارکوی[70]] .

شاه ولی الله دهلوی محدث رحمه الله علیه چې 1176هجری قمری کال کې وفات شوی دی فرمایی چې : هی الریاسته العامه فی التصدی لاقامه الدین [خلافت عبارت له هغه عمومی ریاست څخه دی چې عملاً د دین د اقامی په لور متوجه وی] [71].

په دی تعریفونو کې کوم اختلاف نه شته خو یوازی په تعبیر کې ئی فرق موجود دی .

د دی تعریفونو خلاصه دا ده چې خلافت هغه عمومی ریاست دی چې د رسول اکرم صلی الله علیه په نیابت کې د دین کار کوی ، او د عموی څخه مراد دا دی چې په کوم هیواد کې دا خلافت قایم وی د هغی په اوسیدونکو کامل اختیار ولری خو کور، قبیلی یاکورنی حکومت ته په اصطلاح کې خلافت نه ویل کیږی بلکه د هغی له پاره [ولایه عامه] شرط دی .

د خلافت څرګندګوالی د قرآن له نظره

کوم آیتونه چې د انبیاؤ کرامو علیهم الصلوه و السلام او صالحینو په حکومتونو پوری اړه لری نو د هغی یادونه او تشریح به وروسته تر

[69] - الاحکام السلطانیه 1973 مصر چاپ او مثال ئی د ابن خلدون د کتاب مقدمه

[70] - مجموعه شامی د امامت باب لومړی ټوک 511 مخ نقله عن المقاصدومثله فی .. شرح مواقف 3 ټوک 603 مخ - شرح عقاید نبوه خلافه

[71] ازاله الخفاء 2 مخ د 1976 عیسوی کال د پاکستان اردو بازار لاهور چاپ

نورو عنوانو لاندی وشی خو اوس د مثال په توګ هغه آیتونه وړاندی کیږی چې په هغی کې خلافت په عمومی ډول یاد شوی دی .

ا] د استخلاف آیت :

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمْ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمْ الْفَاسِقُونَ [د النور سورت 55 آیت]

[الله جل جلاله ستاسی نه د هغو کسانو سره چې ایمان ئی راوړی دی او ښه عملونه وکړی وعده کړی ده چې هغوی په ځمکه هماغه شان خلیفه ګان وګرځوی لکه چې له هغو نه مخکې تیر شوي خلک یی کرځولی وو د هغو له پاره به د هغو دین پر محکمو بنسټونو ودروي چې هغه الله جل جلاله د هغوله پاره خوښ کړی دی او هغو د ویری] اوسني حالت به په امن بدل کړی هغوی دی زما بندګی کوي او له ما سره دی څوک نه شریکوی او څوک چې له دی وروسته کفر غوره کړي نو همداسی کسان فاسقان دی] .

مشهورتابعی امام ابوعالیه رحمه الله علیه فرمایی : نبی‌اکرم صلی‌الله علیه وسلم او مسلمانان په مکه مکرمه کې او له هجرت نه وروسته د مدینی منوری په لومړیو ورځو کې د ویری په حالت کې وه سهاراو ماښام هر وخت به مسلح وه یو صحابی رضی‌الله عنه وویل چې آیا مونږ د امن ورځی نه شو لیدلی؟ ترڅو اسلحه ښکته کړو؟ رسول اکرم صلی‌الله علیه وسلم وفرمایل : ډیر زر به تاسی وګوری چې یو شخص چې په څادرکې ئی ځان رانغښتی وی او په عمومی غونډه کې به ناست وی هغه سره به هیڅ ډول اسلحه اواوسپنه نه وی نو د رسول مقبول محمد صلی‌الله علیه وسلم د دی مخکې وینا د تائید له پاره

پورتنی آیت رانازل شو[72].

ابن جریررحمه الله علیه د"یستخلفنهم " په تفسیرکې لیکې چې: فجعلهم ملوکهاوساستها [اوهغوی په ځمکې حکمرانان او سیاسی مشران جوړکړی] [73].

په دی آیت شریف کې د پنځوشیانو وعده شوی ده :

1- مؤ منانو او صالحینوته به په ځمکه خلافت ، حکومت او سیاسی قیادت ورکول کیږی .

2- د اسلام سپیڅلی دین به په ټینګو او کلکو بنسټونو دوری او غالب به یې کړی .

3- مسلمانانوته به هومره قوت اودبدبه ورکړی چې هغوی ته به د دښمنانوڅخه هیڅ ویره نوی .

4- په دی خلافت او حکومت کې به خلک یوازی د یوه الله جل جلاله بندګی کوی او د شرک نظام به پای ته رسوی .

5- هغه خلک چې اسلامی خلافت نه سر وغړی او بغاوت وکړی هغه به فاسق ګڼل کیږی .

له آیت څخه دا په ډاګه کیږی چې اسلامی ریاست د الله جل جلاله نعمت دی د هغه نه پرته د تعلیم او تبلیغ په واسطه نه دین غالبې دی شی او نه امن او امان ټینګیږی ا ونه د شرک نظام پای ته رسیږی .

د پورتنی آیت څلورذکرشوی نښی د رښتینوخلفاوپه دوره کې په پوره ډول موجودی وی - ټوله جزیره العرب ، خیبر، بحرین او ټول یمن د خاتم الانبیاء محمد صلی الله علیه وسلم دوره کې فتح شوی وه او د هغه نه وروسته د خلفاؤ په مبارکه دوره کې اسلام په ټوله آسیا کې

---

[72] - تفسیر ابن جریر 18 ټوک 159 مخ – تفسیرقرطبی 12 ټوک 297 مخ ... تفسیر روح المعانی 18 ټوک 202 مخ د پاکستان لاهور چاپ

[73] - تفسیر ابن جریر 18 ټوک 158 مخ – تفسیر روح المعانی 8 ټوک 200 مخ

خپور شوی وه، د روم د قیصراو د ایران دکسری امپراطوری پای ته ورسول شوی وی او دحضرت عثمان بن عفان رضی‌الله عنه په دوره کې، اندلس ، قبرص ، عراق او مشرق کې چین ، خراسان او اهواز فتح شوو. د دښمنانو د ویری د لیری کولو وعده هم پوره شوه ، اسلام غالب شو او د شرک نظام پای ته ورسید ، هیڅ یو انصاف خوښوونکې او حق خوښوونکې انسان په دی کې شک نه لری چې د حضرت ابوبکرحضرت عمر او حضرت عثمان رضی‌الله عنهم په خلافتونو همدی آیت د تصدیق ټاپه وهلی ده، ټولومفسرینواو قرآن پوهانو د دی‌آیت مصداق ربښتینی خلفاء ښوولی دی شاه ولی‌الله رحمه الله علیه په دی آیت باندی په ازاله الخفاء کې ډیرمفصل بحث اوڅیړنه کړی ده .

قاضی ابوبکر بن العربی رحمه الله علیه چې په 543 هجری قمری کې مړ شوی لیکې چې : د اسلامی شریعت پوهانو دا آیت دڅلورواړو خلفاوٴ خلافت د حقوالی دلیل ګڼی د الله جل جلاله هغوی خلفاء ګرځولی وه او د هغوی امانت او دیانت ئی خوښ کړی وه دوی دالله جل جلاله په غوره کړی دین باندی‌کلک ولاړ وه تراوسه پوری په فضیلت کې د هغوی څخه څوک مخکې شوی نه دی د دوی په واسطه د اسلام سیاسی قیادت هم قایم شوی وه او د اسلام له د دبدبی او برم څخه دفاع هم کیدله ، د الله جل جلاله دا وعده د هغوی په دوره کې پوره شوی ده ،که چیری دا وعده د هغوی په هکله نه وی او د هغوی په وخت کې نه وی پوره شوی، نو بیا به د هغه اهل کوم خلک وی ؟ زمونږ په وخت کې خو د داسی خلکو مثال نه پیداکیږی او نه په راتلونکې کې داسی‌خلک راځی رضی‌الله عنهم - همدا خبره امام قشیری رحمه الله علیه د عبدالله بن عباس رضی الله عنه څخه رانقل

....

کړی[74] .

علامه الوسی رحمه الله علیه هم ددی آیت په تفسیرکې په همدغه ډول لیکلی دی او د شیعه محترمینو دلائل ئی په ډیر ښه ډول ردکړی دی هغه د نهج البلاغه یو روایت هم رانقل کړی دی په هغه کې‌حضرت علی رضی الله عنه د همدی‌آیت په اساس د حضرت عمرفاروق رضی‌الله عنه د خلافت په حق کیدو استدلال کړی دی [75].

خو زمونږ مقصد د دی آیت څخه ددی خبری څرنګوالی دی چې د دی آیت په واسطه د خلافت یعنی اسلامی حکومت ضرورت او د هغی اهمیت ثابت شی - د اهل سنتو او اهل تشیعو ترمنځ د اختلافی مسائلو څیړل د دی کتاب موضوع نه ده .

که څه هم د آیت لومړنی مصداق راشدین خلفاؤ خو د مرتبو په اختلاف سره هرهغه حکومت چې د رسول اکرم صلی‌الله علیه وسلم د سنتواو د راشدینو خلفاؤ د سنتو مطابق د ریاست یا دولت نظام پرمخ بیایی نو د دی‌آیت مصداق ګرځی .

په صحیح مسلم کې د جابر بن سمره رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم فرمایلی چې زما د امت کار به ترهغه پوری پرمخ روان وی ترڅوپوری‌چې دولس خلفاء نه وی پوره شوی .

حافظ ابن کثیررحمه الله علیه او نور محدثین وایی چې دا ضروری نه ده چې 12دولس خلیفه ګان دی یو د بل پسی نښتی وی‌که څه هم څلورورāندی یو د بل پسی نښتی تیرشوی او بیا د څه وخت وروسته عمر بن عبدالعزیز رحمه الله علیه خلیفه شو، د هغه وروسته به ترقیامت [دآخرت ورځ] پوری خلیفه ګان راځی چې آخری خلیفه به

---

[74] - احکام القرآن د ابن العربی لیکنه 3 ټوک 1392 مخ د 1972 عیسوی کال ....د بیروت چاپ .

[75] - تفسیر روح العانی 18 ټوک 205تر207 مخونو پوری

امام مهدی علیه السلام وی ، د نړۍ په مختلفو ملکونو او وختونوکې چیرته چې کوم مسلمان او عادل حکمران تیر شوی وی یا راځی نو د هغه اعمال اوکړنه به د اندازی مطابق ددی آیت مصداق وی خو حقیقی او اولین مصداق ئی راشدین خلفاء رضی‌الله عنهم دی .

د " ومن کفر بعد ذلک فاولئک هم الفاسقون " په تفسیرکې ابن جریر رحمه الله علیه لیکې چې : په دی آیت کې د کفر نه د الله جل جلاله انکارمقصد ندی بلکه کفران نعمت یعنی د نعمتونو ناشکری تری مقصد ده الله جل جلاله په جزیره العرب کې اسلام غالب کړی وه او مسلمانان د امن په حالت کې وه بیا خلکو د ظلم لاره اختیارکړه نوالله هم د هغوی حالت بدل کړ، د [خلافت او د اسلام د غلبی] د نعمت په مقابل کې هغوی ناشکری وکړه نوالله جل جلاله هم په هغوی د ویری هغه حالت د دوهم ځل له پاره مسلط کړ چې پخوایی ختم کړی وه، ابوالعالیه رحمه الله علیه وایی چې دا ناشکری د حضرت عثمان رضی‌الله عنه وژل وه 76.

امام بغوی رحمه الله علیه هم په خپل تفسیر معالم التنزیل کې لیکلی دی چې : د خلافت د ناشکری لومړنی پیښه د حضرت عثمان رضی الله عنه وژل دی د هغه جلیل القدر شخصت د شهیدولو وروسته د الله جل جلاله په نعمتونوکې کمی راغله او مسلمانان د امن د حالت ځخه ووتل او بیا د ویری او ترس ، قتل قتال په حالت کې ککړشوه.

لنډه دا چې خلافت یعنی" حکومت علی منهاج رسول الله" ډیرلوی نعمت دی ، هغه خلک چې تری بغاوت او سرکشی‌کوی یا د هغه په ځای بیا د ملوکیت او قیصر وکسری په څیرحکومتونو راوستل غواړی نود نعمت ناشکری‌کوی .

2] د تمکین فی‌الارض په هکله آیتونه :

---

[76]- تفسیر ابن جریر 18 ټوک 160 مخ

الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنْ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ [د الحج سورت 41 آیت]

[دهغه کسان دي که چې که مونږ دوی ته په ځمکه کې قدرت ورکړو نو لمونځ به قایم کړی ، زکات به ورکړي په ښه چارو به حکم وکړی او له بدي نه به منع وکړي او د ټولو چارو پای د الله جل جلاله په لاس که ده] .

مکنا د مکانه څخه اخستل شوی چې معنی یی مرتبه، قوت او طاقت دی: فلان مکین عند فلان بین المکانه یعنی المنزله و المکانه المنزله عندالملک ... و تمکن من الشی واستمکن ظفر [فلانی سره د لوړی مرتبی خاوند دی ، مکانه هغه مرتبی او درجی ته ویل کیږی چې یو چا ته د کوم پادشاه په دربارکې په لاس راغلی وی ، د تمکن من الشیء و استمکن مطلب دی بریالی شو او هغه څیز ئی په واک کې راغی[77]].

د دی څخه مخکې آیت دی چې په کې ویل شوی دی :

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ

[د الحج سورت 40 آیت]

[هغو کسانو ته اجازه ورکړه شوه چې د هغو پر خلاف په جګړه لاس پوری کړی ځکه چې هغوی مظلومان دي او الله جل جلاله په یقینی ډول د هغو د ملاتړ وس لری ، دا هغه کسان دي چې له خپلو کورونو څخه په ناحقه وویستل شول یوازی په دی جرم چې هغوی وایی : زمونږ رب الله دی] .

نوددی آیت څخه دا ثابتیږی چې له هغوی نه مطلب د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم صحابه کرام دی هغوی د کورونو څخه ویستل شوی وه او ظلم هم په هغوی شوی وه او د قتال لومړی حکم هم هغوی

---

77 لسان العرب 13 ټوک 413 مخ

....

ته شوی وه .

ابن جریررحمه الله علیه فرمایی چې : د دی خلکوڅخه مقصد د نبی صلی الله علیه وسلم اصحاب کرام رضی الله عنهم دی او د معروفو د حکم څخه توحید او د الهی حکمونو پیروی ده او د نهی عن المنکرڅخه مقصد د شرک او د الله جل جلاله نه د نافرمانی دکارونو څخه مخنوی دی [78].

خو دلته هم حکم عام دی امام قرطبی رحمه الله علیه لیکي چې : د حضرت ابن عباس رضیالله عنه وینا ده چې د دی آیت مصداقی په اول کې مهاجرین او انصار دی خو هغه خلک ئی هم مصداق دی چې په اخلاص سره د هغوی پیرویکوی- ابوالعالیه ، ضحاک او ابن ابی نجیح رحمه الله علیهم فرمایی چې په دی آیت کې حکمرانانو ته لارښودنه شوی ده چې کله الله جل جلاله هغوی ته ملک او سلطنت وربخښی نو هغوی به په خپل اقتدارکې هغه کارونه کوی چې راشدینوخلیفه ګانوکړی دی [79].

د آیت مقصد دا دی چې که چیری مونږ هغه مهاجرینو او انصارو ته د اسلام سپیڅلی دین په دښمنانو بریالیتوب ورکړو او هغوی ته په ځمکه باندی اقتدار، قوت ، مرتبه او حکومت وروبښو نو د هغوی د حکومت کړنلاره به دا وی چې:

1- د لمانځه د قایمولو نظام به جوړوی او په همدی ډول به د نورو عبادتونواهتمام کوی .

2- د زکات نظام به تامینوی اوپه همدی ډول به د اسلام ټول اقتصادی نظام استوار وی .

3- د هغوی د حکومت ټول کارونه او اجراء ات به نیکیو ته وده ورکول وی .

---

[78] - تفسیر ابن جریر 17 ټوک 178 مخ

[79] - تفسیر قرطبی 12 ټوک 73 مخ

4- د هغوی ټول قوت به د بدیو د له منځه وړلو په لارکې په کار اچول کیږی .

5- که چیری دوی خپل اقتدار د پورته ذکر شوو چارو په ځای، د خپلو شخصی غرضونو په خاطر د نیکیو د له منځه وړلواو د بدیو د خپرولو له پاره په کار واچاوه نو د هغی د بدو نتایجو به هغوی په خپله مسئول وی له دی امله چې "ولله عاقبه الامور[د ټولو کارونو فیصله د الله جل جلاله په اختیارکې ده] .

ددی آیت نه معلومیږی چې د اسلامی ریاست پرته نه د لمانځه نظام په پوره ډول قائمیږی نه د زکات نظام په پوره توګه نافذیږی ، نه نیکې وده مومی او نه بدی ختمیږی .

3] اولی‌الامر آیت :

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُوْلِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا [د النساء سورت 59 آیت]

[ای مؤمنانو! د الله او د هغه د رسول او د هغه حاکمانو طاعت وکړئ چې له تاسی څخه د امر او واک خاوندان وي بیا که ستاسی تر مینځه په کومه چاره کې شخړه پیښه شي نو هغه د الله او رسول لوری ته محوله کړئ که تاسی په ربښتیا سره په الله او د قیامت په ورځ ایمان لرئ همدا د کار یوه سمه طریقه ده او د عاقبت په اعتبار هم غوره ده]

.

امام ابن جریر رحمه الله علیه د صحابه کرامو رضی‌الله عنهم او تابعینو څخه د اولی الامر د تفسیر په هکله دوه بیانونه را نقل کړی دی لومړی دا چې " هم الا مراء " یعنی د مسلمانو حکمران او امیران تری مقصد دی او د هغو د اطاعت کولو حکم شوی دی او دوهم دا چې " هم اهل الفقه والدین یعنی دا فقهاء او دینی مشران دی .

او خپل نظریې په دی ډول وړاندی کړی دی :

واولی الاقوال فی ذالک قول من قال هم الامراء والولاه [غوره وینا د هغومحترمینو ده چې وایی د دی څخه مقصد امراءًاو حکام دی [80]].

امام فخرالدین رازی رحمه الله علیه د اولی الامر تفسیر د اهل الحل و العقد سره کړیدی یعنی هغه خلک چې د مسلمانانو د امورو مسئول او معتمد نماینده ګان وی او فیصلی د هغوی له لاس کې وی [81].

امام جصاص ، امام ابن کثیر ، قاضی ثناء الله پانی پتی او امام طحاوی رحمه الله علیهم لیکلی دی چې د اولی الامر لفظ د عاموالی په لحاظ دوو طبقو علماء ، فقهاو او امراو او حکامو پوری تړلی دی[82]

.

حقیقت دا دی چې دا آیت د امراؤ په هکله رانازل شوی دی لکه څنګه چې د بخاری شریف د حدیث څخه معلومیږی، خو د لفظ د عمومیت په خاطر د هر رنګه اصحاب امر [د امرخاوندانو] له پاره استعمالیږیکه څه هم هغه علمی او فقهی لارښوونکې وی یا سیاسی مشران وی یا د ملک د نظم ونسق چلوونکېحکام وی یا د عسکری نظم اونسق برابروونکې صاحب منصبان وی یا د قضائیچارو پریکړه کونکېقاضیان وی یا په ټولنیزو امورو کې د کلیواو ښارونو وکیلان وی ، هرمسلمان چې په هرحیث د مسلمانانو د امر خاوند وی نو هغه د اطاعت مستحق دی خو په دی شرط چې مسلمان وی او د الله جل جلاله او رسول تابعدار او پیرو وی او که داسی نه وی نو باید د مسلمانانو د مشری د منصب څخه لری کړی شی .

---

[80] - تفسیر ابن جریر 5 ټوک 147 تر 150 مخ پوری

[81]- تقسیر کبیر 10 ټوک د النساء 59 آیت

[82] - احکام القرآن د جصاص لیکنه 2 ټوک 210 مخ – تفسیر ابن کثیر 2 ټوک 326 مخ – تفسیر مظهری 2 ټوک 342 مخ – مشکل و الاثار د طحاوی لیکنه لومړی ټوک 476 مخ دار صادر بیروت چاپ

په دی مبارک آیت کې د اسلامی ریاست لـه پـاره ځینـی اصـول او اساسات بیان شوی دی چې په لنډه توګه ئی وړاندیکوو.

ا- يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا:

ریاست د یو تنظیمی چوکاټ نوم دی چې د قیام له پاره ئی د هیواد او ځمکې موجودیت ضروری دی چیرته چې دا تنظیم استواریږی او منځ ته راځی .

په دی فقره کې ئی د ایمان خاوندان مخاطب کړی نو د دی خطاب نه دا ثابتیږی چې هرچیرتـه چې د ایمـان خاونـدان موجـود وی نـو هلتـه باید اسلامی ریاست منځ ته راشی اسلامی ریاست ، سیمی ایز، وطنی او جغرافیائی حدودو ته اهمیت نه ور کوی بلکه دا یـو نړیـوال فکـری ریاست وی .

ب - أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ

د هر ریاست له پاره د اساسی قانون موجودیت ضروری دی چې پـه هیواد کې تر ټولـو لـوړه قـانونی مرجع او د احتـرام وړ وثیقـه وی ، ددی جملیځخـه دا ځرګندیږی چې د اسلامی ریاست اساسـی قـانون قـرآن اوسنت دی . هیڅ پادشـاه ، پـاپ ، قـومی مشـر، پارلمـان او د عوامـو فیصلی ته د قرآن او سنتو په مقابل کې هیڅ قانونی حیثیت او اهمیـت حاصل نه دی .

ج- وَأُوْلِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

په اولی الامرکې اجرائیه ، مقننه او قضائیه دری واړه قوې شـاملی دی چې د مقننه ځخه مقصد د شوری اعضاء دی چې په فقهی اصطلاح کې ورته اهل الحل والعقد - یـا فقهـاء عابدین ، یـا العرفـاء یـا النقبـاء ویل کیږی .

د هیـواد مجلـس شـوری بـه د قـرآن ، سـنت او د خلفـائ راشـدینو د سنتو په رڼا کې اساسی قـانون جـوړوی ، اجرائیـه د شـوری د پریکـړو مطابق قانون نافذوی او په عملی توګـه دریاست د چـارو مسـئولیت پـه

غـاړه لـری او د مجلـس شـوری پـه وړانـدی ځـواب ورکـوونکې دی او عدلیـه یعنـی محکمـی بـه پـه نزاعـی چـارو کـې د اساسـی قـانون [قـران اوسنتو] په رڼا کې فیصلی کوی او په غیـر منصوصـو معـاملاتو کـې د مجلـس شـوری لخـوا د صـادر شـو قـانون مطـابق فیصـلی کـوی خـو د مـنکم[ستاسی‌څخه] معلومیـږی چـې دری واړو قـوو د غـړو لـه پـاره د اسلام د سپیڅلی دین منل اساسی شرط دی .

د – فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ:

د الله جل جلا له د کلام د دی برخی څخه معلومیـږی چـې د اجرایـی ، مقننی او قضائی دری واړو قوو سره اختلاف او نـزاع کیـدای شـی پـه هـری یـوی څـانګی علمی‌او تعمیـری انتقـاد کیـدلای شـی، هیڅـوک د تنقیـد نـه پورتـه نـه وی . پرتـه د الله جـل جلالـه د پیغمبرڅخـه د خلکـو ترمنځ هم شخړی راپیدا کیږی او د هغوی د خپل اولی‌الامر سره هم پـه ځینی شیانوکې نزاع او شخړه راپیداکیږی په همدی ترتیب اجرائیـه هـم په خپلو منځوکې د فکر اختلاف کولای شی، او د نـورو ادارو او خلکـو سره ئی هم اختلاف پیدا کیدای شی .

هر – فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ:

د الله جـل جلالـه د ی ارشـاد څخـه دا څرګنـدیږی چـې د یـوی بـی طرفـی او آزادی قضـائی قـوی چـې د حکومـت د تـاثیر لانـدی نـه وی موجودیت ډیر ضروری دی ترڅو د شخړو په صورت کې پریکـړی وکـړی نزاع یا د رای او نظر اختلاف د هر چا سره کیـدی شـی خـو هغـه بایـد د تفرق ،ګوندبازی دشـمنی او فسـاد ذریعـه جـوړه نـه شـی، بلکـه قضـائی قوی ته رجوع وشـی، پـه قـرآن اوسـنتوباندی د پوهـو پرهیزګـارو خلکـو[فقهای- عابدین] اداره چې هره پریکـړه وکـړی نوبیـا د هغـی پیـروی پـه ټولـو لازمـه ده، پـه دی شرط چـې د اساسـی قـانون [د قـرآن او سـنتو] د صریح حکم او د امت د اجماع د پریکړی په خلاف نه وی اوکه نـه نوبیـا د هغی په خلاف په مرافعه کې عریضه کیدای شی ترڅو پریکـړه معطـل

....

او دو باره پری غور وکړی .

و- إِنْ كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ:

ددی برخی څخه دا پـه ډاګـه کیـږی چې د پورتنیـو اصـولو پیـروی د ایمـان غوښتنـه ده او یـو موءمن تـه پـه هیـڅ حالـت کې د هغـه مخالفت روانه دی .

ز- ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

په دنیا او آخرت کې به د ریاست د دی اسلامی اصولو د پیروی ښـه او مطلوبـه نتیجـه راوزی پـه دی ټـول آیـت بانـدی د غـور کولـو څخـه څرګندیږی چې د اسلامی ریاست پرته نـه د الله جل جلالـه او د هغـی د رسول محمـد صلیالله علیـه وسلم اطاعـت پـه پوره ډول کیـږی او نـه د مسلمانانوحالت په پوره توګه ښه کیږی د دی آیت څخه د مستنبطو او د مربوط اصولو نوره تشریح به په دریم فصل کې کیږی انشاء الله

4] **سلطان په معنی د حکومت** :

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا [د بنی اسرائیل سورت 80]

[او دعا وکړه چې پرورګاره ! ما چې چیرتـه بیـا یـی لـه ریښتینـولی سره می بوځه او له هره ځایه می چې باسی له ریښتنولی سره می وباسه او له خپل لوری نه ما ته حکومت د مرستندوی په توګه راکړه].

عبدالله بن عباس رضیالله عنه ، حسن بصری ، قتاده او ابن زیـد رحمه الله علیهم فرمایی چې: کلـه د مکې کفـارو د نبی اکـرم صلیالله علیه وسلم د وژلو پریکـړه وکـړه نـو الله جل جلالـه دا آیت شریف را نـازل کړاو مدینی ته د تللو حکم ئی ورته وکړ اودا دعا یی هم وروښوده چې ووایه : چې ای زما پالونکیه ربه ما مدینی { د اسلام مرکز } تـه روغ او دآبروسره ورسوه او د مکې څخه می روغ او د آبرو سره وباسه [83].

[83] - تفسیر ابن جریر رحمه الله علیه 15 ټوک 148- 149 مخونه

د سلطان ژباړه ډیرخلک [پادشاه] کوي‌خو حقیقت دا دی چې د هغې معنی دلیل او قوت هم دی، د دی لفظ معنی پادشاه نه دی بلکه اقتدار، حکومت یا حکمرانی ددی صحیح مفهوم دی .

ابن منظوررحمه الله علیه لیکي چې :

السلطان حجه و برهان والسلطان الوالي‌یذکر ویؤ نث و السلطان قدره الملک [د سلطان معنی حجت او برهان هم کیدای شی اوحکمران هم ، دا کلمه د مذکر او مونث دواړو له پاره استعمالیږی او سلطان د حکمران اقتداراو د هغی قوت ته هم ویل کیږی] .

امام المفسیرین ابن جریر رحمه الله علیه د حسن بصری رحمه الله علیه او قتاده دی قول ته ترجح ورکړی ده چې په دی آیت کې د سلطان څخه مقصد اقتدار، غلبه او حکومت دی هغه وایی د الله جل جلاله پیغمبر صلی‌الله علیه وسلم په دی پوهیده چې د اقتداراوحکومت پرته د هغه کار سرته رسولو طاقت زما سره نه شته نو هغه الله جل جلاله څخه وغوښت چې د حکومت واګی دی ما ته راکړای شی چې زما مرستندو ثابت شی . د الله جل جلاله د کتاب ، د الله جل جلاله د ټاکلی حدودو ، د الله جل جلاله مقرر کړی فرائضو د اداء او د دین د اقامت له پاره اقتدار او صلاحت یو ضرورت دی .

په دی کې هیڅ شک نه شته چې حکومت د الله جل جلاله یو رحمت دی که چیری حکومت موجود نه وی نو خلک به یو د بل نه غلاوی کوی او قوی خلک ضعیفان او کمزوری وشپیلوی[84].

حافظ ابن کثیررحمه الله علیه هم دغه ډول تفسیرکړی لکه چې فرمایی : د حق د اقامی په منظور او په دښمنانو د بریالیتوب د پیدا کولوله پاره د قتدار ځواک لاس ته راوړل ضروری دی په همدی خاطر د الحدید په سورت کې دلایلو او د کتابونو سره په څنګ کې د اوسپنی د راښکته کیدو یادودنه هم شوی ده چې مقصد تری قوت اوطاقت دی

---

[84] - تفسیر ابن جریررحمه الله 15 ټوک 151

یعنی د دلائلو په ځنګ کې قوت هم ضروری دی لکه ځنګه چې په حدیث [موقوف حدیث]کې راغلی دی :
ان الله لیزع بالسلطان ما لایزع بالقرآن [الله جل جلاله د حکومت په واسطه د هغو شیانو مخنیوی کوی چې د یوازی د قرآن د تعلیم په اساس د هغه مخنیوی نه کیږی] د حکومت له امله خلک د ګناهونو ځخه منعه کیږی لیکن ډیرخلک یوازی د قرآن په تعلیم نه منع کیږی .
د هغه حدیث حواله چې حافظ عماد الدین بن کثیر رحمه الله علیه ورکړی ان الله لیزع ...دا په حقیقت کې د حضرت عثمان رضی‌الله عنه وینا وه ابن الاثیر رحمه الله علیه په جامع الاصول کې او په خپله عماد الدین بن کثیر رحمه الله علیه په البدایه کې راخستی ده خو داسی فکرکیږی چې اسناد ئی منقطع دی 85.
دا د حضرت عمرفاروق رضی‌الله عنه وینا هم ده چې کنزل العمال رانقل کړی ده 86.
ددی آیت ځخه دا ثابتیږی چې د حکومت پرته دین غلبه نه شی پیدا کولای، او د دین د اقامی په خاطر د حکومت د لاسته راوړو کوښښ یوازی دا نه چې روا دی بلکه مطلوب هم دی ، خو د خپل عرض په خاطر د حکومت طلب او غوښتنه جواز نلری .

5] د حکم بالعدل په هکله آیتونه:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا
[د النساء سورت 58 آیت]

---

[85] - جامع الاصول د ابن الاثیر 4 ټوک 84 مخ د 1970 عیسوی کال حلوانی بیروت چاپ - البدایه والنهایه دحافظ عمادالدین ابن کثیرلیکنه 2 ټوک 10 مخ
[86] - منتخب کنزل العمال د مسنداحمد په حاشیه 2 ټوک 34 مخ په حواله د تاریخ خطیب بغدادی.

[مسلمانانو ! الله تاسی ته حکم کوی چې امانتونه د هغو اهل ته وروسپارئ او کله چې د خلکو په مینځ کې پریکړه کوی نوپه انصاف سره ئی وکړی الله جل جلاله تاسی ته ډیر نصیحت کوی او په باوری ډول الله هر څه اوری او وینی] .

ابن جریر رحمه الله علیه د حافظ عمادالدین بن کثیررحمه الله علیه او قرطبی رحمه الله علیه څخه را نقلوی چې دا آیت د حضرت عثمان بن طلحه رضی‌الله عنه په هکله نازل شوی دی، د الله جل جلاله د کور[بیت الله] دکنجی‌گانو د مسئولیت منصب به د دوی د کورنی سره ؤ څرنگه چې د مکې فتحی څخه وروسته هغه مسلمان شوی وه او د دی کار په هکله یی د پخواڅخه تجربه هم درلوده نو په دی اساس د دی مسئولیت اهل په خپله همدی وه رسول اکرم صلی‌الله علیه وسلم د هغه څخه کنجی واخیسته او د بیت الله دروازه ئی خلاصه او دننه ئی تشریف یوړ خوکله چې د باندی راووت نو پورتنی آیت ئی په ژبه وه ، نو هماغه وه چې حضرت عثمان بن طلحه رضی‌الله عنه ئی راوغوښت او د بیت الله د کنجی‌گانو مسئولیت ئی وروسپاره 87.

څرگنده ده چې د بیت الله د کنجی‌گرځول کوم مالی امانت یا قرض نه وه بلکه د مسئولیت یو منصب وه ، د شان نزول د دی روایت څخه ښکاریږی چې په دی مبارک آیت کې د[امانات] څخه مقصد د مسئولیت منصبونه دی که څه هم په عمومی ډول د دی کلمی په مفهوم کې ټول امانتونه شامل دی .

شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله علیه په خپله رساله د السیاسه الشرعیه فی‌الراعی والراعیه کې د دی آیت کریمه په تفسیر کې لیکلی دی چې د شرعی سیاست دوه اصوله دی لومړی: اداء لامانات الی اهلها [مسئولیتونه او منصبونه د هغوی آهل ته سپارل] او دوهم

تفسیر ابن جریررحمه الله علیه5 ټوک 145مخ - تفسیر ابن کثیر2توک 321 . مخ – تفسیر قرطبی 5 ټوک 256 مخ

: حکم بالعدل [انصاف او عدل له مخی پریکړیکول] .

حضرت علی بن ابی طالب ، عبدالله بن عباس رضیالله عنهما ، زید بن اسلم ، شهربن حوشب او مکحول رحمه الله علیهم ټولو ویلی چې دا مبارک آیت د احکامو په هکله راغلی دی او اصل مخاطب ئی هم د حکومت خاوندان دی 88.

په پورتنی آیت کې هم د اسلام ښکلی اصول بیان شوی دی چې د اساسی قانون حیثیت لری ددی اصولو لنډیز په دی ډول دی .

ا – إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ:

د امراو حکم خاوند یوازی اویوازی الله جل جلاله دی ، حاکمیت او اقتدار د هغه حق دی خلفاء ، امراء، حکام اوټول خلک د هغه مامورین دی، د هغه بندگان او رعیت دی .

ب – أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا:

د حکومت منصبونه یو امانت دی چې د هغی اهل، مستحقو او لایقو خلکو ته به ورکول کیږی دا د مملکت د اوسیدونکو حق نه دی چې هغوی ئی د اوسیدونکو په تناسب وویشی او د هر ولایت او ولسوالی له پاره دی یوه اندازه وټاکې او د یوه ولایت د نفر په ځای دی د بل ولایت شخص نه نیسی بلکه دا فرائض دی چې باید هغه خلکو ته ورکړل شی چې د هغی د سرته رسولو له پاره اهلیت او قابلیت ولری .

بنیاسرائیلو د مسئولیت منصبونه یعنیٰد دینی مشری او قومی مشری رتبی ناهلو او بدکاره خلکو ته ورکولی چې په نتیجه کې یی ټول ملت خراب شو، نو انشاء الله د اهلیت شرائط به په دریم فصل کې په تفصیل سره بیان شی .

ج– وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ:

---

[88]- تقسیر ابن جریررحمه الله علیه5 ټوک 145مخ - تفسیر ابن کثیر2توک 321 مخ – تفسیر قرطبی 5 ټوک 256 مخ

د اسلامی حکومت ټولو اوسیدونکو ته قانونی برابری حاصله وی په دی آیت کې ئی یوازی د " عدل بین المسلمین" حکم نه دی کړی بلکه د "عدل بین الناس" حکم شوی دی- د قانون د نافذیدو او د عدل د قیام په لاره کې د نسل، رنګ ، وطن، ژبی، دین ، او مسلک توپیر روا نه دی ، په یوه اسلامیحکومت کې د یو غیرمسلمان ، ځان ، مال اوآبرو همداسیمحترم ګڼل کیږی لکه څنګه چې د یومسلمان ځان ، مال او آبرو محترمه وی .

ددی آیت شریف څخه دا را معلومیږی چې دعدل اوانصاف قیام اوټینګښت د اسلامی حکومت دجوړیدو پرته ممکن نه دی .

د خلافت یا اسلامی حکومت

په هکله رسول اکرم صلیالله علیه وسلم احادیث:

که څه هم د یو اسلامی حکومت د جوړولواړتیا او اهمیت په تیرو شوو څیړنوکې د قرآنی آیتونو په واسطه ثابت شوی دی نو دا به ډیره غوره وی چې د همدی موضوع له پاره د مثال په توګه یوڅوحدیثونه هم رانقل کړوچې ددی حدیثونو د رانقلولو یوه ګټه خو دا ده چې د هغی خلکو غلطی را په ډاګه شی، چې د دین او سیاست د بیلولو په کوشش کې دی او بله ګټه به ئی دا وی چې د هرحدیث شریف څخه د اسلامی حکومت څه اصول او آداب هم راڅرګند شی .

د اسلامی حکومت او اسلامی سیاست پوری مربوطو احادیثو او آثارو غټه زیرمه د حدیثونو په کتابونوکې موجوده ده که چیری یوازی په بخاری کې د کتاب الاحکام ، په صحیح مسلم کې کتاب الاماره او د ابن الاثیرپه کتاب جامع الاصول کې کتاب الخلافه په غورسره وکتل شی، نو د اسلام د سیاسی او عدالتی نظام پوره نقشه به په ذهن کې جوړه کړی، د دی نه پرته د سنن ابوداود ، جامع ترمذی، سنن نسائی ، مسنداحمد ، مجمع الزوائد ، موطا امام مالک رحمه الله علیه ، منصف عبدالرزاق او په کنزالعمال کې د دی موضوع په هکله د احادیثو ډیره

لويه ذخيره پرته ده، د دې کتاب د ترتيبولواو شاګردانوته د حديثو د لوست په وخت کې پورته ياد شوى کتابونه زما ترکتنې لاندې وو د همدغه کتابونوڅخه يوڅه انتخابي احاديث رانقلوو، خو په ژباړه او تشريح کې ئې لنډيز په نظرکې نيول شوى دى .

اسلامى حکومت ته په فقه او احاديثوکې مختلف نومونه ورکول شوى، خود ټولو مفهوم يودى ، چې خلافت هم ورته ويل کيږى او دا تر ټولو مشهور نوم دى. د هغې د تسيمى علت دا دى چې اسلامى حکومت د رسول صلى الله عليه وسلم په نيابت کې کاركوى بل نوم ئې امارت دى دا په دى خاطر چې حکومت د امر او حکم کولو په خاطر جوړيږى او امامت هم ورته ويل کيږى چې دا د قوم رهنمائى او مشرى په غاړه لرى او د حکومت مشر، امام المسلمين يعنى د مسلمانانو قومى مشر بلل کيږى .

دلته رانقل شوى احاديث په عنوانو نوويشل شوى دى، ترڅو چې د عنوان له مخې مضمون مخ ته راشى او د کتنې په وخت کې ذهن د ستړتيا احساس ونه کړى .

خلافت د الله جل جلاله رحمت دى :

قال حذيفه رضى‌الله تعالى عنه قال رسول الله صلى‌الله عليه وسلم تكون النبوه فيكم ماشاء الله ان تكون ثم يرفعها اذا شاء ان يرفعها- ثم يكون خلافه على‌منهاج النبوه فتكون ما شاء الله ان تكون ثم يرفعهااذا شاء ان يرفعها- ثم يكون ملكا عاضاً فيكون ماشاءالله ان يكون ثم يرفعها اذا شاء ان يرفعها- ثم تكون ملكا جبريه فتكون ماشاءالله ان تكون ثم يرفعها اذا شاء ان يرفعهاثم تكون خلافه على منهاج النبوه ثم سكت .

[رسول الله صلى‌الله عليه وسلم فرمايلى چې ستاسى ترمنځ به نبوت ترهغې پورى روان وى ترڅو چې د الله جل جلاله غوښتنه وى اوکله چې الله جل جلاله وغواړى نو هغه به پاى ته ورسوى د دى

وروسته به د نبوت په طریقه کارکونکې خلافت منځ ته راشی ، ترڅو چې الله جل جلاله وغواړی نوپائی ته په ئی ورسوی، بیا به نو چیچونکې [ظالمه] پادشاهی جوړه شی او دا به هم ترهغی پوری دوام وکړی ترڅو پوری چې الله جل جلاله غوښتی وی او بیا کله چې هغه وغواړی نو پائی ته به ئی ورسوی، بیا به د ظلم او تشدد شاهی دوره پیل شی دا به هغه پوری موجوده وی ، ترڅو پوری چې الله جل جلاله غوښتی وی او بیاکله چې هغه وغواړی نو پائی ته به ئی ورسوی د هغه نه وروسته به بیا د نبوت په طریقی کارکونکې خلافت منځ ته راشی، بیا نو رسول الله صلی‌الله علیه وسلم چپ شو] .

ددی حدیث روایت کونکې حضرت حبیب رحمه الله علیه فرمائی چې ما د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله علیه یو ملگری حضرت یزید بن نعمان رحمت الله علیه ته دا حدیث د کاغذ پرمخ ولیکه او ورومی لیږه اوورته ومی لیکل چې زما په فکردچیچونکې او ظالمی پادشاهی څخه وروسته چې کوم خلافت دنبوت په طریقی سره منځ ته راځی،نو هغه به دعمربن عبدالعزیزرحمه الله علیه خلافت وی یزید بن نعمان رحمه الله علیه زما دا لیک حضرت عمربن عبدالعزیز رحمه الله علیه ته وړاندی‌کړ،نو هغه ډیرخوشحاله شو او دا حدیث ئی ډیرخوښ شو[89].

ددی حدیث شریف څخه دا رامعلومیږی چې هغه حکومت چې د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په تگ لاره نه ځی نوهغه به غوڅوونکې او ظالم نظام وی چې د زورپه واسطه به حکومت کوی .

د حضرت معاذ بن جبل رضی‌الله عنه او د ابوعبیده بن جراح رضی‌الله عنه دواړو څخه رانقل شوی دی چې د نبوت اوخلافت دوره د

[89] - مسنداحمدمسندنعمان بن بشیر 4 ټوک273 - مجمع الزوائد 5 ټوک 189 مخ او وایی چی روایان ثقه دی او هم روایت احمد –البزار- الطبرانی -کنزل العمال په 6 ټوک 121 مخ د 1979 عیسوی کال کی کړی دی .

الله جل جلالـه د رحمت دوره وه او د پادشاهى دوره د شراب څښلو او فساد زمانه وى 90.

حضرت سفينه رضى‌الله تعالى عنه وائى چې رسول الله صلى‌الله عليه وسلم وفرمايل : زما په امت کې به د نبوت په څيرخلافت تر دير شو کالونو پورى وى او د هغه وروسته به پادشاهى جوړه شى .

حضرت سفينه رضى‌الله عنه خپل شاگرد ته وويل د حضرت ابوبکر حضرت عمر ، حضرت عثمان او حضرت على رضى‌الله عنهم د خلافت حساب وکړه، نوکله چې مونږ د هغوى د خلافت وخت وشميره نو پوره ديرش کاله شول د حضرت سفينى رضى‌الله عنه شاگرد سعيد بن جبل جمهان رحمه الله عليه فرمايى‌چې ماوويل چې بنو اميه هم خپل ځانونه خليفه گان شميرى ، نو په دى خبره سفينى رضى الله عنه وفرمايلى: د زرقا زوى درواغ وايى، بل هم ملوک من شر الملوک [دا خو د بدترينو پادشاهانو له ډلى‌څخه دى]91.

په دى احاديثوکې خلافت اوملوکيت ته دوه متضاد نظامونه ويل شوى خلافت د شريعت پابند او د رسول الله صلى‌الله عليه وسلم و سنتوتابع حکومت وى چې د الله جل جلاله رحمت دى، خو ملوکيت د يوه وگړى مطلق العنانه حکومت وى چې غوڅونکې‌اوخوړونکې او د ظلم اوزور پاليسى اختيار وى .

که چيرى د اسلامى رياست کار د دين کارنه واى نو هغه به نبى صلى‌الله عليه وسلم ته نه منسوب کيده، نو څرگنده شوه چې حکومت او سياست چې په نبوى تگ لاره جوړوى د دين کار دى .

---

90 مجمع الزوائد 5 ټوک 189 مخ

91 ترمذى ابواب الفتن باب ماجاء فى الخلافه - سنن ابوداود کتاب السنه بـاب الخلفـاء - مسند احمد رحمه الله عليه 5 ټوک 22 مخ د څلورو اسانيدحديث د ابى عبدالرحمن سفينه رضى الله عنه مولى رسول الله صلى‌الله عليه وسلم - جامع الاصول 4 ټوک 44 مخ

د عادل حکمران فضیلت:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِ حَدِيثِ عُبَيْدِ اللَّهِ وَقَالَ : وَرَجُلٌ مُعَلَّقٌ بِالْمَسْجِدِ إِذَا خَرَجَ مِنْهُ حَتَّى يَعُودَ إِلَيْهِ حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى جَمِيعًا عَنْ يَحْيَى الْقَطَّانِ قَالَ زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ أَخْبَرَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمْ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ الْإِمَامُ الْعَادِلُ وَشَابٌّ نَشَأَ بِعِبَادَةِ اللَّهِ وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ فِي الْمَسَاجِدِ وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ و تَفَرَّقَا عَلَيْهِ وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ يَمِينُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ

I نبیکریم صلیالله علیه وسلم فرمایلی دی چې : اوه ډوله خلکو ته الله جل جلاله خپل سیوری کې ځای ورکوی په هغه ورځ چې د الله جل جلاله له سیوری نه بل سیوری نه وی موجود عادل حکمران ،هغه ځوان چې د الله جل جلاله په عبادت کې لوی شوی وی ، هغه شخص چې د هغه زړه د جومات سره تړلی وی هغه دوه کسان چې د الله جل جلاله له پاره په خپلوکې مینه کوی د الله جل جلاله په مینه یو د بل سره یو ځای کیږی، او د هغه په مینه یو د بل څخه جدا کیږی ، هغه شخص چې د کومی غنې مرتبی لرونکې ښایسته ښځی له خواورته د ګناه کولو په لور بلنه ورکړې شوی وی او هغه په ځواب کې ویلی وی چې زه د الله جل جلاله څخه ویریږم ، هغه شخص چې په پټه صدقه ورکوی په داسیحال کې چې د هغه چپ لاس هم نه خبریږی چې د هغه ښی لاس څه شی ورکړی دی ، هغه شخص چې په یواځوالیکې الله

جل جلاله ياده وي او ستركو څخه ئي اوښكي راځي[92] .

د سنن سعيد بن منصور د يوه روايت څخه ښكاريږي چې د الله جل جلاله د سيورى څخه مقصد د عرش سيورى دى ليكن قاضي عياض رحمه الله عليه فرمايي چې مقصد ترى د شرافت او اكرام خاصه مرتبه ده [د خاص رحمت سيورى ترى مقصد دى] .

امام نووى رحمه الله عليه د قاضي عياض رحمه الله عليه وينا رانقل كړى ده چې : د عادل امام څخه مقصد د حكومت هغه مسئولين او مشران دى چې هغه د مسلمانانو د ښيگڼو او بهبو د مسئوليت ورپه غاړه شوى وى، دلته ئي د ټولو د مخه د عادل حكمران يادوونه ددى له خاطره كړيده چې د هغه گټي او تاوانونه د نورو شپږ ډولو خلكوڅخه ډيردى .

ابن حجر رحمه الله په فتح البارى د بخارى په شرحه كې ليكلى چې:

د عادل امام څخه مقصد د حكومت مشر دى او هغه سړى ته هم دا مرتبه په لاس ورتلاى شى چې د مسلمانانو د كوم كار مسئوليت ورپه غاړه شوى وى او په عدل او انصاف سره كاركوى .

قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو ح وَأَنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ آدَمَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ ابْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَوْسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ الْمُقْسِطِينَ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى عَلَى مَنَابِرَ مِنْ نُورٍ عَلَى يَمِينِ الرَّحْمَنِ

[92] - صحيح بخارى كتاب الصلوه لومړى ټوك 91مخ ، كتاب الزكوه لومړى ټوك 191 مخ ، كتاب الرفاق 2 ټوك 959مخ ، صحيح مسلم كتاب الزكوه باب فضل اخفاء الصدقه ، ترمذى ابواب الزهد 2ټوك 74 مخ سنن نسائى كتاب ادب القاضى 2 ټوك 1931 عيسوى كال دهلى مجتبائى چاپ ، موطا امام مالک كتاب الجامع باب فى المتحابين فى الله – الترغيب و الترهيب للمنذرى 3 ټوك 260 مخ

الَّذِينَ يَعْدِلُونَ فِي حُكْمِهِمْ وَأَهْلِيهِمْ وَمَا وَلُوا قَالَ مُحَمَّدٌ فِي حَدِيثِهِ وَكِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينٌ

[رسول الله صلى‌الله عليه وسلم فرمايلي دی : چې انصاف کونکې به د نور په منبرونو د الله جل جلاله په ښی طرف کې ناست وی او د هغه دواړه لاسونه ښی دی، دا هغه خلک دی چې د حکومت په کارونوکې ئی هم انصاف کولواو د خپلوکورنيو ترمنځ ئی هم د انصاف څخه کار اخست، او هغه مسئوليت چې وسپارل شوی وه په هغه کې ئی هم انصاف کاوه 93] .

امام نووی رحمه الله عليه فرمائی چې په دی فضيلت کې خليفه ، ښکته امراء او مسئولين او قاضيان ټول شامل دی .

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُنْذِرِ الْكُوفِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ عَنْ فُضَيْلِ بْنِ مَرْزُوقٍ عَنْ عَطِيَّةَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَدْنَاهُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا إِمَامٌ عَادِلٌ وَأَبْغَضَ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ وَأَبْعَدَ هُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا إِمَامٌ جَائِرٌ

[د آخرت په ورځ الله جل جلاله ته تر ټولو ډيرګران ا و نزدی شخص عادل حکمران وی اوتر ټولو ډير مبغوض اوډير لری به ظالم حکمران وی 94.

عن ابن عباس رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی‌الله عليه وسلم يوم من امام عادل افضل من عباده ستين سنه وحد يقام فی‌الارض بحقه ازکي فيها

93- صحيح مسلم کتاب الاماره باب فضيله الاميرالعادل- سنن نسائی 2 ټوک 302 مخ کتاب القضاء جامع الاصل 4 ټوک 53 مخ

94 - ترمذی ابواب الاحکام لومړی ټوک 192 مخ 1380 هجری قمری کال د اکستان کراچی سعيدی خپرندو اداره چاپ - الترغيب 3 ټوک 67 مخ - مسنداحمد 3 ټوک 22 مخ د بيروت د دار صادر چاپ مسند ابوسعيد او جامع الاصول 4 ټوک مخ

……………………

من مطر اربعين صباحا

[د عادل حکمران يوه ورځ د شپتوکالو نفلی عبادت څخه غوره ده او يوه شرعی سزا چې د حق او انصاف په رڼا کې ئی په ځمکه قائموی د څلويښت ورځو باران څخه ډير برکت راوړی] 95.

عن ابي هريره رضیالله عنه قال قال رسول الله صلیالله عليه وسلم ثلاثه لاترد دعوقم الصائم حتى يفطر و الامام العادل ودعوه المظلوم

[د دری کسانو دعا نه رد کيږی د روژه لرونکې، د عادل حکمران او مظلوم] [96].

په دی احاديثوکې د عدل او انصاف فضيلت بيان شوی دی او عادل حکمران ته د الله جل جلاله د رحمت سيوری ، د نور په منبر باندی کښناستونکې او د لوړی مرتبې د خاوند کيدو زيری ورکړل شوی دی داسیځرګنديږی چې د عدل حکومت د عبادت يوه نوعه ده

.

اسلامی حکومت

د مسلمانانو د تحفظ ذريعه ده :

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَالْأَمِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ عَلَيْهِمْ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ فَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

[رسول الله صلیالله عليه وسلم فرمايلی دی چې : ښه پوه شی چې تاسو هريو مسئول ياست او له تاسو څخه ستاسو د رعيت په هکله

---

[95] - ترغيب 3 ټوک 67 مخ په بحواله د طبرانیپه الکبير او الاوسط کی .

[96] - ترغيب 3 ټوک 66 مخ په حواله ترمذی ،احمد ، ابن ماجه ، ابن خريمه

پوښتنه کيږی هغه حکمران چې په خلکو حکومت کوی هغه مسئول دی او د هغه څخه هم د هغه د رعيت په هکله پوښتنه کيږی سړی د خپلی کورنۍ ساتونکې دی او د خپل رعيت په باره کښه ورځنيی پوښتنه کيږی ښځه د خپل ميړه کورنی او اولاد په هکله مسئوله ده او د هغیځخه به د هغی په هکله پوښتنه کيږی غلام يا نوکرد خپل بادار د مال ساتونکې او مسئول دی او د هغه څخه به د هغی مال او شتمنی په هکله پوښتنه کيږی، يو ځل بيا واوری چې تاسو هر يو راعی مسئول ياست او تاسی څخه به ستاسی درعيت په هکله پوښتنه کيږی] [97].

راعی درعی څخه اخستل شوی چې معنائی ساتنه ، حفاظت او مسئوليت دی - شپون ته په دی خاطرراعی وائی چې هغه د څارويو نساتنه کوی او د څيرونکو چارپايانوڅخه ئی ساتی نو په همدی ډول حکمران هم د خپل رعيت د حقوقو د ساتنیاو د باندنيواوکورينو دښمنانو څخه ئی د ساتلو مسئوليت په غاړه لری د همدی امله لغت پوهانو د دراعی معنا حاکم هم کړيده ، د حکمران پرته د رعيت مثال دا رنګه دی لکه څنګه چې د شپون پرته څرونکې چارپايان هری خوا ته منډی رامنډی وهی نوښکاره خبره ده چې په داسی حالت کې به څيرونکې او قوی چارپايان دغه کمزوری او ضعيفه څاروی ماتوی او خوری ئی او يا به په څرځای خپله قبضه کوی او هغوی ته د ننوتلو اجازه هم نه ورکوی ، د دی نبوی مشابهت څخه دا راڅرګنديږی چې د مسلمانانواو عوامود حقوقو ساتنه او تحفظ د اسلامی رياست د جوړيدو پرته ممکن نه دی .

---

[97] - صحيح بخاریکتاب الاحکام باب اطيعوالله ... 2 ټوک 57 مخ 0 صحيح مسلم کتاب الاماره باب کلکم راع – سنن ابوداود کتاب الخراج والاماره باب مايلزم الامام ... – جامع ترمذیکتاب الجهادباب فیالامام ... جامع الاصول 4 ټوک 50 مخ] پورتينی حديث امام په خپل کتاب صحيخ بخاری کی په لس مقاماتو کی د بيولوبيولو راويانو څخه نقل کړی

امام ابوسلیمان خطابی رحمه الله علیه په معالم السنن شرح ابوداود کې لیکي دی چې :

فرعایه الامام الاعظم حیاطه الشریعه باقامه الحدود و العدل فی الحکم ورعایه الرجل اهله سیاسه لامرهم وایصالهم حقوقهم ورعایه المراه تدبیرامر البیت و الاولاد و الخدم والنصیحه للزوج فی کل ذالک – ورعایه الخادم حفظه ماتحت یدیه والقیام بمایجب علیه من خدمته [د امام اعظم [د حکومت د مشر د مسئولیت څخه مقصد دا دی چې] هغه به د شریعت حفاظت اوساتنه کوی، حدود به قایموی او دخلکو ترمنځ به په عدل او انصاف سره حکم کوی، د سړی د راعی کیدو څخه مراد دا دی چې هغه به د خپلی کورنی انتظام کوی هغه به اصلاح کوی او د هغوی حقوق به ادا کوی د ښځی د راعیه کیدو څخه مقصد دا دی چې هغه به دکور د کارونواو د اولاد او خدمتگارانو د کارونو انتظام او تدبیر کوی او په دی ټولوکارونو کې به د خپل میړه خیرغوښتونکې وی او د خادم او نوکر د راعی کیدوڅخه مقصددادی چې هغه به د هغه څه حفاظت اوساتنه کوی چې د هغه په لاس کې ورکړل شوی وی اوهغه خدمت به کوی چې ده ته ورسپارل شوی وی .

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ مُسْلِمٍ حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شَبَابَةُ حَدَّثَنِي وَرْقَاءُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّمَا الْإِمَامُ جُنَّةٌ يُقَاتَلُ مِنْ وَرَائِهِ وَيُتَّقَى بِهِ فَإِنْ أَمَرَ بِتَقْوَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَعَدَلَ كَانَ لَهُ بِذَلِكَ أَجْرٌ وَإِنْ يَأْمُرْ بِغَيْرِهِ كَانَ عَلَيْهِ مِنْهُ

[حکمران یو ډال دی چې د هغه په مشری کې ښنتی کیږی او هم د هغه په واسطه خلکو ته تحفظ په لاس ورځی که چیری هغه په تقوی حکم وکړ او د انصاف څخه ئی کار واخست نو هغه ته به د دی اجر ورکړل شی خوکه چیری هغه د عدل او تقوی په خلاف حکم ورکړ نو

د هغه عذاب به په همدی وی98].

الجنه بالضم مااستترت به من سلاح [جنه هغه ډال او اسلحی ته ویل کیږی چې د اسلحی څخه پری ځان ساتل کیږی] 99.

ددی تشبیه څخه مقصد دا دی چې لکه څنګه چې دډال اوسپر په واسطه د یو تیری کونکي د وهلو څخه جسم ساتل کیږی نو په همدی توګه د حکمران او د هغه د مشری په اساس د باندینیو دښمنانو مقابله کیږی او د کورنی دښمنانو او مفسدینو د فساد څخه د خلکو مالونه ، ځانونه او آبرو ساتله کیږی .

اسلامی حکومت

د الله جل جلاله د رحمت سیوری دی :

عن عمر رضیالله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم، السلطان ظل الله فی الارض یاوی الیه کل مظلوم من عباده فان عدل کان له الاجروکان علی الرعیه الشکر

[اسلامی حکومت یا عادل حکمران په ځمکه باندی د الله جل جلاله د رحمت سیوری دی هغه چاته چې د الله د بندګانو څخه د هر مظلوم د فریاد اوریدو له پاره رجوع کیږی که چیری هغه انصاف وکړی نو هغه ته به ئی اجر په لاس ورشی او په رعیت باندی د هغو د انصاف شکرکول واجبیږی 100.

السلطان ظل الله فیالارض فمن اکرمه اکرمه الله ومن اهانه اهانه الله

[مسلمان عادل حکمران پرځمکه د الله جل جلاله د رحمت سیوری دی نو هرچا چې د داسی عادل حکمران احترام اوعزت وکړ نوالله جل

---

98 - صحیح بخاری الجهاد لومړی ټوک 415 صحیح مسلم کتاب الاماره باب الامام جنه جامع الاصول 4 ټوک 64 مخ

99 مختار الصحاح 114 مخ

100 - الترغیب للمنذری3 ټوک 68 مخ په حواله د ابن ماجه ، بزار او بیهقی

جلاله به د هغه عزت وکړی اوکه چا د هغه سپکه وکړه نوالله جل جلاله به هغه سپک اوخوارکړی 101.

عن ابی بکره رضیالله عنه قال قال رسول الله صلیالله علیه وسلم : من اکرم سلطان الله تبارك وتعالی فی الدنیا اکرمه الله یوم القیمه و من اهان سلطان الله تبارك وتعالی فی الدنیا اهانه الله یوم القیامه

[هرهغه چا چې په دنیا ئی د الله جل جلاله د دین د قائمونکې حکومت احترام نو الله جل جلاله وکړ به د قیامت په ورځ په هغه خپل فضل اوکرم وکړی خوکه چا دی ډول حکومت ته په سپکه وکتل نو الله جل جلاله به د قیامت په ورځ هغه خواراو سپک کړی102 .

د الله جل جلاله حقیقی رحمت خو د هغی دین دی لیکن کوم حکومت چې د دین د اقامی او د عدل دراوستو په خاطر کارکوی ، نو هغه هم د الله جل جلاله د رحمت سیوری دی مګرهغه خلک چې حکومت ضروری نه بولی، نو هغه په اصل کې د الله جل جلاله د رحمت څخه د خلکو د بی برخی کولوکوښښ کوی .

د اسلامی حکومت

پرته ژوند ګول ناپوهی ده :

حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ الْجَعْدِ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ يَرْوِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ رَأَى مِنْ أَمِيرِهِ شَيْئًا يَكْرَهُهُ فَلْيَصْبِرْ فَإِنَّهُ مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شِبْرًا فَمَاتَ

---

[101] - منتخب کنزالعمال په حاشیه د مسند احمد 2 ټوک 131 مخ په حواله د طبرانی په الکبیرکی او البیهقی په شعب الایمان کې

[102] - جامع ترمذی باب الفتن 2 ټوک 55 مخ - مسند احمد 5 ټوک 42 مخ - مجمع الزوائد 5 ټوک 215 - جامع الاصول 4 ټوک د حدیث پر له پسی حدیث7373

فَمِيتَةٌ جَاهِلِيَّةٌ

[كـه څـوک د خپـل اميرڅخـه كـوم نـابره شـی‌وګوری [پـه خپـل وګړیزژوندکې] نو هغه ته په کار دی چې صبر وکړی دا په دی خاطرچې هغه چا چې د حکمران د اطاعت او پیروی څخه د یوه لویشت په اندازه هم سرغړونه وکړه او په همدی حالت کې هغه مړ شو نو دی د جاهلیت په مرګ مړ شوی دی]103.

عن ابن عمر رضی‌الله عنهم قال رسول الله صلی‌الله علیه وسلم من مات ولیس فی عنیقه بیعه مات میته جاهلیه

[که چا ته په داسی‌حالت کې مرګ راشی چې د هغه په غاړه کې دخلیفه ، امام او یا مسلمان عادل حکمران سره بیعت او یا د اطاعت کولو د وعدی حلقه نه وی نو د هغه مړینه د جاهلیت مړینه ده104] .

عن حذیفه بن الیمان رضی‌الله عنه [فی‌حدیث طویل] تلزم جماعه المسلمین وامامهم

[حذیفه رضی‌الله عنه ته رسول الله صلی‌الله علیه وسلم فرمایلی وه چې: د مسلمانانوله ډلی سره اوسه او د هغوی د امام اطاعت او پیروی کوه105] .

د اسلام ترمخه د عربو قبائل د یوه حکمران د اطاعت څخه خبرنه وه د هغوی د ژوندانه نظام د قبائلی سردارانو په لاس کې وه چې په

---

103 - صحیح بخاری باب الفتن 2 ټوک 1045مخ –صحیح مسلم کتاب الاماره باب وجوب ملازمه جماعه المسلمین – مسنداحمد لومړی ټوک 175مخ - جامع الاصول 4 ټوک 79 مخ

104 - صحیح مسلم کتاب الاماره باب وجوب ملازمه جماعه المسلمین – جامع الاصول 4 ټوک 78 مخ

صحیح بخاری باب الفتن 2 ټوک 1045مخ –صحیح مسلم کتاب الاماره باب وجوب ملازمه جماعت المسلمین

خپلو منځو کې به ئی نښتی کولی، نوکله چې څوک داسی ژوند اختیارکړی نو د هغوی مړینه به د جاهلیت مړینه وی د حکومت نه پرته ژوند تیرول غیراسلامی ژوند او جاهلیت دی .

حافظ نورالدین الهثیمی رحمه الله علیه د پورتنی مضمون احادیث د لاندینوصحابو رضیالله عنهم څخه هم رانقل کړی دی : ابوذرغفاری ، ابومالک اشعری ، معاویه ، معاذبن جبل ، ابوالدرداء ، عبدالله بن عمر ، سعدبن جناده ، فضاله بن عبید ، حذیفه بن یمان ، عامربن ربیعه ، جبله او عبدالله بن عباس رضیالله عنهم.

که څه هم په پورتنو روایاتوکې دځینی سندونه ضعیف دی خومضمون ئی لکه د صحیح بخاری اوصحیح مسلم په شان دی چې پورته ذکرشو[106].

د دری کسیزه ډلی له پاره

هم د امیرټاکل لازم دی :

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ بَحْرِ بْنِ بَرِّيٍّ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَعِيلَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَجْلَانَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا خَرَجَ ثَلَاثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ

[که دری تنه د سفر له پاره روان شی نو د خپلی ډلی څخه یو تن امیر وټاکې] [107].

عن عبدالله بن عمر رضیالله عنه قال قال النبی صلیالله علیه وسلم لایحل لثلاثه یکونون بفلاه من الارض الا امروا علیهم احدهم [108]

[که چیری دری تنه هم په یوځای صحرا کې اوسیږی نو هغوی ته دا روا نه دی مګر دا چې یو د خپلودری کسو څخه د خپل ځان امیر وټاکې].

[106] - مجمع الزوائد 5 ټوک 216مخ 1967 عیسوی کال بیروت چاپ

[107] - سنن ابوداود د کتاب الجهاد 3 ټوک 81 مخ

[108] - نیل الاوطار 9 ټوک 157 مخ کتاب الاقضیه والاحکام په حواله د امام احمد

قاضـی شـوکانی رحمـه الله علیـه د دی مضـمون حـدیث د عمـربن الخطاب رضی‌الله تعالی عنه او ابن مسعود رضی‌الله عنه څخه را نقـل کړی دی او د نبوی صلی‌الله علیه وسلم ددی ارشاد ښیګنی یی داسـی بیان کړی دی چې که چیری د هغوی امیر موجود نه وی نو بیا به هر یـو پـه خپـل نظـر کلکـوالی کـوی چـې ددی کـار نـه اخـتلاف اوتفرقـه را پیداکیږی .

د عادل حکمران خیرغوښتنه د دین یو فرض دی :

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادٍ الْمَكِّيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ قُلْتُ لِسُهَيْلٍ إِنَّ عَمْرًا حَدَّثَنَا عَنْ الْقَعْقَاعِ عَنْ أَبِيكَ قَالَ وَرَجَوْتُ أَنْ يُسْقِطَ عَنِّي رَجُلًا قَالَ فَقَالَ سَمِعْتُهُ مِنْ الَّذِي سَمِعَهُ مِنْهُ أَبِي كَانَ صَدِيقًا لَهُ بِالشَّامِ ثُمَّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سُهَيْلٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الدِّينُ النَّصِيحَةُ قُلْنَا لِمَنْ قَالَ لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ

[دین د پنداو نصیحت نوم دی مونږ پوښتنه وکړه د چا له پاره ویی فرمایل د الله جل جلاله له پاره د هغه د کتـاب لـه پاره د هغـه د رسـول له پاره د مسلمانانو د حکمرانانو له پاره او ټولو مسلمانانو ته] [109].

د نصیحت په بنیادی معنا او مفهوم کې د صفائی [پـاکې] اواړیکـو معنـا شـامله ده نـو پـه دی اسـاس ددی معنـا ده د زړه پاکوالی‌اونیـک اړیکې دی .

امـام نـووی رحمـه الله علیـه وایـی چـې : دا ډیـر لـوی حـدیث دی [و علیه مدار الاسلام] .

---

[109] - صحیح بخاری کتـاب الایمـان بـاب الـدین النصـیحه – صـحیح مسـلم کتـاب الایمان باب الدین والنصیحه

امام ابوسليمان خطابی رحمه الله عليه وسلم ويلی چې نصيحت يوهراړخيزه کلمه ده اوپه عربی لغاتوکې داسی بله جامع کلمه نه شته چې د دی مفهوم ادا کړی .

النصيحه لله- د الله جل جلاله له پاره زړه پاکوالی او د هغه سره نيکې اړيکې دا دی چې د هغه په يووالی ايمان راوړی هغه په ټولوکامله صفاتو متصف او دټولو عيوبو اونقصانانو څخه پاک وګڼل شی ، د هغه تابعداری وشی، د هغه ددوستانوسره مينه وشی،او د دښمنانو سره ئې‌دښمنی وشی، د هغه د دين د منکرينو په خلاف جهاد وشی د هغه د نعمتونو شکراداء شی‌او د هغه د دين په لورخلکو ته بلنه ورکړل شی .

النصيحه لکتابه – د الله د کتاب فرقان حميد سره ښې اړيکې دا دی چې په هغه د الله جل جلاله د کلام په حيث ايمان راوړی او د هغه په احکامو باندی د زړه له اخلاصه عمل وکړی ، د تحريفاتو او د کفارو د عبثواعتراضاتو څخه يې دفاع وکړی شی، د هغه په مضامينو، پندونو ، نصيحتونو باندی غور، فکراو تدبر وشی د هغه د علومو خپرونه وشی او د هغه په لور خلکو ته بلنه ورکړل شی .

النصيحه لرسوله : دالله جل جلاله پيغمبرسره نيک اړيکې دا دی چې د هغه په رسالت ايمان راوړل شی، د هغه د سنتو پيروی وشی، د هغه د سنتو د خپرولوکوشش وشی، د هغه ددوستانو سره مينه وشی او د دښمنانو سره ئی دښمنی دهغه تعظيم وکړل شی، د هغه حسنه اخلاق دخپل ځان له پاره دعمل نمونه وګرځول شی دهغه د ال اود هغه د اصحابو رضی‌الله عنهم سره مينه وشی او د بدعاتوڅخه لريوالی وشی.

النصيحه لائمه المسلمين : د مسلمانانو د حکمرانانو خيرغوښتنه او د هغوی سره نيکې اړيکې دا دی چې په حقه خبرکې د هغوی سره کومک وشی،په ښه والی او نيکې کې ئی‌اطاعت وشی ، د غفلت او

غلطۍپـه وخت کښخبردارکړل شـی د مسـلمانانو د حقوقـو د سـاتلو پـه خـاطر آمـاده کـړل شـی پـه امامـت کـې یـی لمـونځ وکـړل شـی د هغـوی ترمشری لاندی جهاد وشـی او هغـوی تـه زکـوه او صدقات ورکـړل شـی ترڅو ئی په مستحقینوکې وویشی .

النصـیحه لعامـه المسـلمین : د عاموسـلمانانوخیرغوښتنه او د هغوی سره د نیکې اړیکې دا دی په هغوی ته د دنیا اوآخرت د دواړو د خلاصون اوکامیابی لاره وروښودل شی هغوی ته ضررونه رسول شی، د هغوی اړتیاوی پوره کړل شی د مشرانو احترام وشـی پـه کشـرانو رحـم وکړل شۍاو د بغض ، حسد ،کینۍاو غولونو څخه لری والی وشی [110].

لکـه څنګـه چې پـه سـوره النسـاء کـې د الله جـل جلالـه او د هغـی د رسول صلیالله علیه وسلم د حکم د منلو څخه وروسته د امام د اطاعت حکـم ورکـړل شـوی، نوهمـدا ډول پـه دی حـدیث شـریف کـې د الله جـل جلاله او د هغی د رسول صلیالله علیه وسلم د نصیحت څخه وروسـته د مسلمانانو د حکامو د خیر غوښتنی او د هغـوی سـره د نیکـو اړیکـو کلکولو ته دین ویل شوی دی ددی نه دا راښکاره کیـږی چې د الله جـل جلالـه ، رسول صلی الله علیـه وسـلم اودهغـه دکتـاب سـره نیـک اړیکـې [حسـن تعلق] د امامت د نظام پرتـه نـه شـی قائمیـدلای او همـدا راز دا تری هم ثابته شوه چې د امامت د نظام قـایمول د دیـن یـوه مهمـه برخـه ده .

د امیرد احترام حکم :

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحِزَامِيُّ عَنْ أَبِـي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ يَعْصِنِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَمَنْ يُطِعْ الْأَمِيرَ فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ

---

[110] - نووی شرح مسلم په حاشیه قسطلانی‌لومړی ټوک 456 تر458 اومثله دده په فتح الباری لومړی ټوک 146مخ

يَعْصِ الْأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي و حَدَّثَنِيهِ زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ بِهَذَا الْإِسْنَادِ وَلَمْ يَذْكُرْ وَمَنْ يَعْصِ الْأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي

[چاچې زما اطاعت وکړ نو هغه د الله جل جلاله اطاعت وکړ او چا چې زما نافرمانی وکړه نوهغه دالله جل جلاله نافرمانی وکړه او چا چې زما د امیر یا د مسلمانانو د امیر اطا عت وکړ نوهغه په حقیقت کې زمااطاعت وکړاوچاچې زما د امیر یا د مسلمانانو د امیر نافرمانی وکړه نو هغه زما نافرمانی وکړه[111]] .

ابن حجرعسقلانی رحمه الله علیه وائی چې : هغه امیر چې په حق سره حکم کوی او د عدل اوانصاف له مخی پریکړی کوی نو هغه د رسول صلی‌الله علیه وسلم امیر او نائب دی دا په دی خاطرچې هغه د رسول صلی‌الله علیه وسلم به حکم اود شریعت مطابق امیر جوړ شوی دی [112].

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبِ بْنِ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَمِّي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنِي بُكَيْرٌ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ جُنَادَةَ بْنِ أَبِي أُمَيَّةَ قَالَ دَخَلْنَا عَلَى عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ وَهُوَ مَرِيضٌ فَقُلْنَا حَدِّثْنَا أَصْلَحَكَ اللَّهُ بِحَدِيثٍ يَنْفَعُ اللَّهُ بِهِ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ دَعَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَايَعْنَاهُ فَكَانَ فِيمَا أَخَذَ عَلَيْنَا أَنْ بَايَعَنَا عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ فِي مَنْشَطِنَا وَمَكْرَهِنَا وَعُسْرِنَا وَيُسْرِنَا وَأَثَرَةٍ عَلَيْنَا وَأَنْ لَا نُنَازِعَ الْأَمْرَ أَهْلَهُ قَالَ إِلَّا أَنْ تَرَوْا كُفْرًا بَوَاحًا عِنْدَكُمْ مِنْ اللَّهِ فِيهِ بُرْهَانٌ

[عباده بن صامت رضی‌الله عنه فرمایی چې مونږنبی‌کریم

---

111 - صحیح بخاری کتاب الاحکام 2 ټوک 57 مخ صحیح مسلم کتاب الاماره باب اطاعه الامام

112 - فتح الباری 61 ټوک 228 مخ د 1959 عیسوی کال د مصر چاپ

صلی‌الله علیه وسلم راوغښتواودا وعده ئی راځخه واخسته چې مونږبه د خپلـو آمرانـوخبره اورو د هغواطاعـت او تابعـداری بـه کووکـه زمونـږ طبعیت ئـی غـواړی او یـا ئـی نـه غـواړی، د سـختی او نرمـی پـه دواړو حـالتونوکې [پـه دی شـرط چـې د هغـه حکـم د شـریعت مطـابق وی] او زمونږځخـه ئـی دا وعـده هـم واخسـته چـې مونـږ بـه د حکومـت د مسئولینوسره نه نښلو، مګرداچې دهغوی څخه ښکاره کفروګورو او د هغی د کفر په هکله د تاسی سره د الله خوا نه کوم قطعـی دلیـل موجـود وی][113].

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنْ اسْتُعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ كَأَنَّ رَأْسَهُ زَبِيبَةٌ

[د خپلو آمرانو خبری واوری د هغوی اطاعت وکړی که څخه هم پـه تاسی داسی یوحبشی غلام امیرمقررشوی وی چې د هغـه سـر د ممیـزد دانی په اندازه وی[114]] .

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ إِلَّا أَنْ يُؤْمَرَ بِمَعْصِيَةٍ فَإِنْ أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ

[دامیرانـو خبـره اوریـدل اود هغـوی د اطاعـت کـول پـه مسـلمانانو فرض دی، ترڅو پوری چې هغوی تـه ئـی پـه ګناه حکـم نـه وی کـړی کلـه چې په ګناه حکم وکړی نو بیا ئی نـه اوریـدل روا دی او نـه اطاعـت کـول

[113] - صـحیح بخـاری کتـاب الاحکـام 2 ټوک 1045 مـخ - صـحیح مسـلم کتـاب الاماره باب البیعه علی السمع والطاعه
[114] - صحیح بخاری کتاب الصلواه اوکتـاب الاحکـام - جـامع الاصـول 4 ټوک 61 مخ

....

[115] [.

و حَدَّثَنِي سَلَمَةُ بْنُ شَبِيبٍ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَعْيَنَ حَدَّثَنَا مَعْقِلٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ عَنْ يَحْيَى بْنِ حُصَيْنٍ عَنْ جَدَّتِهِ أُمِّ الْحُصَيْنِ قَالَ سَمِعْتُهَا تَقُولُ حَجَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَجَّةَ الْوَدَاعِ قَالَتْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْلًا كَثِيرًا ثُمَّ سَمِعْتُهُ يَقُولُ إِنْ أُمِّرَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ مُجَدَّعٌ حَسِبْتُهَا قَالَتْ أَسْوَدُ يَقُودُكُمْ بِكِتَابِ اللَّهِ فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا

[رسول الله صلى‌الله عليه وسلم دحجه الوداع په وخت کې په منى کې فرمايلى دى که پرتاسى پوزه غوڅى تور حبشى غلام اميرمقرر شى او هغه ستاسى مشرى د الله جل جلاله دکتاب مطابق کوى نو د هغى خبره واوروى اواطاعت ئى وکړى] [116].

عن ابى‌امامه رضى‌الله تعالى عنه قال رسول الله صلى‌الله عليه وسلم فى خطبه حجه الوداع اتقو الله ربکم وصلوا خمسکم و صوموا شهرکم و ادوا زکوه اموالکم و اطيعوا اذا امرکم تدخلو جنه ربکم

[رسول الله صلى الله عليه وسلم دحجه الوداع په وخت کې په آخرى خطبه کې وفرمايل: د الله جل جلاله څخه ويرېږى ، پنځه وخته لونځونه کوى ، د رمضان په وخت کې روژه ونيسى د خپلو مالونو زکوتونه ورکړى او د خپل اميراطاعت او پيروى وکړى نو تاسى به په جنت کې

[115] - بخارى2ټوک 1057مخ کتاب الاحکام - مسلم الاماره باب اذاامربمعصيه ...- جامع ترمذى کتاب الجهاد باب مالاطاعه مخلوق فى‌معصيه الخالق – سنن ابوداود کتاب الجهادباب فى‌الطاعه – سنن نسائى کتاب فى‌البيعه باب جزاء من امربمعصه - جامع الاصول 4 ټوک 65 مخ

[116] - صحيح مسلم کتاب الاماره باب السمع والطاعه بکتاب الله – جامع ترمذى کتاب الجهادباب ماجاًفى‌طاعه الامام

داخل كړی شی117] .

د امت اصلاح د صالح حکمران پرته نه کيږی :

عن ابن عباس رضیالله عنه قال قال النبی صلیالله علیه وسلم صنفان من امتی اذا صلحا صلحت الامه واذا فسدت فسدت الامه السلطان والعلماء وفی روایه الامراء و الفقها

[زما د امت د دوه ډولوخلکو حالت چې ترڅه وخته پوری ښه وی نو د امت حالت به هم ښه او بهتر وی اوکله چې د هغوی حالت خراب شی نو په امت کې هم خرابی او بدی منځ ته راځی، ددی دوه ډلوڅخه مقصد حکمرانان اوعلماء دی 118.

حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ بَيَانٍ أَبِي بِشْرٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ قَالَ دَخَلَ أَبُو بَكْرٍ عَلَى امْرَأَةٍ مِنْ أَحْمَسَ يُقَالُ لَهَا زَيْنَبُ فَرَآهَا لَا تَكَلَّمُ فَقَالَ مَا لَهَا لَا تَكَلَّمُ قَالُوا حَجَّتْ مُصْمِتَةً قَالَ لَهَا تَكَلَّمِي فَإِنَّ هَذَا لَا يَحِلُّ هَذَا مِنْ عَمَلِ الْجَاهِلِيَّةِ فَتَكَلَّمَتْ فَقَالَتْ مَنْ أَنْتَ قَالَ امْرُؤٌ مِنْ الْمُهَاجِرِينَ قَالَتْ أَيُّ الْمُهَاجِرِينَ قَالَ مِنْ قُرَيْشٍ قَالَتْ مِنْ أَيِّ قُرَيْشٍ أَنْتَ قَالَ إِنَّكِ لَسَئُولٌ أَنَا أَبُو بَكْرٍ قَالَتْ مَا بَقَاؤُنَا عَلَى هَذَا الْأَمْرِ الصَّالِحِ الَّذِي جَاءَ اللَّهُ بِهِ بَعْدَ الْجَاهِلِيَّةِ قَالَ بَقَاؤُكُمْ عَلَيْهِ مَا اسْتَقَامَتْ بِكُمْ أَئِمَّتُكُمْ قَالَتْ وَمَا الْأَئِمَّةُ قَالَ أَمَا كَانَ لِقَوْمِكِ رُءُوسٌ وَأَشْرَافٌ يَأْمُرُونَهُمْ فَيُطِيعُونَهُمْ قَالَتْ بَلَى قَالَ فَهُمْ أُولَئِكِ عَلَى النَّاسِ

[يوی ښځی د ابوبکر رضیالله عنه څخه پوښتنه وکړه د جاهليت څخه وروسته چې الله جل جلاله زمونږ د حالت ښه والی او اصلاح

117 - جامع ترمذی کتاب الصلوه فیآخرابواب الصلوه تخريج د احمد رحمه الله عليه ، ابن حبان او الحاکم

118 - جامع بيان العلم د ابن عبدالبر لومړی 184 مخ د مصرچاپ - منتخب کنزالعمال پرحاشيه دمسنداحمد2 ټوک 147په حواله حليه الاولياء

فرمايلي دى نو په دى ښه حالت کې به مونږترڅه وخته پورى اوسو؟ ابوبکررضیالله عنـه ورتـه وويـل: ترهغـه پـورى چې ستاسوحکمران پـه صحيح لاره روان وى نوترهمغه وخته پورى به تاسوبه ښه حالت کې پاته شى] [119].

قال عمر بن الخطاب والله مايزع الله بالسلطان اعظم ممايزع بالقرآن

[عمرفاروق رضیالله عنه فرمايلى دى په الله جل جلالـه قسـم چې الله جـل وعلـى شـانه د حکومـت پـه واسطه چې دکومـو بـديو مخنيـوى کوى هغه د هغه نه ډير زيات دى چې د قرآن په واسطه ئیکوى] 120.

ددى علـت دادى چې د قـرآن د زده کـړى او د هغـى د پنـداو دلائلـو څخه ځينیخلک ګټه اخلى اوخپل ځانونه دګناه څخه ساتى- خو ځنى سخت زړى خلک د هغى څخه څه ګټه نـه شـى اخسـتى خو څرنګه چې حکومت ورته سزاورکوى او د هغه سره مادى قـوت هـم دى نـو د دى لـه امله د سزاګانوله ويرى ځينى خلک د جرمونوکولو څخه ځان ژغورى .

د همـدى مضـون پـه ډول اوپـه همـدى کليمـو د حضـرت عثمـان رضیالله عنه يوه وينا هم په کتابونوکې را نقل کړى شوى ده121.

ابومسلم خولانى رحمه الله عليه چې يولوى عالم او متقـى تـابعي وه فرمايى چې : مثل الامام کمثل عين عظيمه صافيه طيبه- المـاء يجرى منها الىنهرعظيم فيخوض الناس فيکدرونـه ويعـود عليـه صفوالعين فاذاکان الکدرمن قبل العيـن فسـد النهـر و لا يصـلح النـاس الا بالامـام ولا يصـلح الامـام الا بـا النـاس [حکمـران د هغـى لـوى، پـاکې اوخـوږى

119 - صحيح بخارى کتاب فضايل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم باب ايام الجاهيليه – جامع اصول **81** ټوک **4** مخ

120 - منتخب کنز العمـال پـه حاشيه د مسـند 2 ټوک 134 مـخ پـه حوالـه د تـاريخ بغداد د خطيب بغدادى

121 - جامع الاصـول 4 ټوک 87 مـخ 1970 چـاپ - البدايـه و النهايـه ابـن کثيـر3 ټوک 10مخ

چینی په مثال دی چې د دی چینی اوبه په یوه غټ کانال کې بهیږی ، خلک د کانال په اوبوکې غوټې ووهی او هغه خرابوی او خړه وی خو بیا له چینی څخه پاکې او صافی اوبه راشی، خوکه په خپله دچینی اوبه خرابی او خړی شی نو د کانال اوبه به په خپله خرابی خړی پړی وګرځی- د خلکو اصلاح د حکمران پرته نه شی کیدلای- او د حکمران اصلاح د خلکو پرته نه شی‌کیدلای122.

احمد بن عبدالله رحمه الله علیه فرمائی چې :

اسئل الله صلاحاً للولاه الرو،ساء
فصلاح الدین والد نیا صلاح الامراء

[زه د الله جل جلاله څخه سوال کوم چې هغه حکمرانان او مشران نیک وګرځوی ځکه چې د دین او دنیا اصلاح د حکمرانانو په اصلاح کې پټه ده] 123.

د پورته نه ویشت روایتونو او همداسی ددی بحث په هکله د سلګونو نورو روایتونو څخه دا خبره راپه ډاګه کیږی چې د اسلامی عادل حکومت قیام یوه دینی وجیبه ده او دینی سیاست د اسلام او دین یو باب او مهمه څانګه ده .

د اسلامی‌حکومت
په هکله د اسلام پوهانو وینا وی :

دقرآنکریم د پنځه آیتونواودیرشو روایتونوڅخه داخبره ثابتیږی چې د اسلامی‌حکومت جوړول واجب دی ځکه چې که دمسلمانانوکوم سیاسی‌مشرموجودنه وی نو د هغی ټاکل په هغوی باندی شرعاً فرض دی اوکه نه نو دوی به د الله جل جلاله په وړاندی نیول کیږی مسلمان پوهانو د همدی آیتونواو روایتونو په نظرکې نیولو سره [دامام

---

122 - المنصف لعبدالرزاق 11 ټوک 327 مخ باب الامام راع 1392 هجری قمری کال بیروت چاپ

123 جامع البیان العلم د ابن عبدالبر لومړی ټوک **184**مخ

نصبول] یعنی د اسلامی حکومت جوړول او د خلیفه ټاکل واجب کړی دی دلته د مثال په ډول د یوڅو پوهانو نظرئی را اخلو:

امام ابوالحسن الماوردی الشافعی رحمه الله علیه چې په 450 هجری قمری کال کې مړ شوی دی اوقاضی‌ابویعلی‌الحنبلی رحمه الله علیه چې په 458هجری قمری کال کې مړ شوی دی لیکلی دی چې : وعقدالامامه لمن یقوم بها فی‌الامه واجب بالاجماع [د ریاست د مشری له پاره دداسی یوه شخص ټاکل چې دا فرض ادا کړی شی د اجماع په اساس واجب دی]124.

امام عبدالقاهربغدادی رحمه الله علیه چې په 429 هجری قمری کال کې مړ شوی دی وایی چې : جمهوراصحابنا من المتکلمین و الفقهاء مع الشیعه والخوارج واکثر المعتزله بوجوب الامامه وانها فرض وواجب [زمونږ د استادانو څخه د عقائدو او فقهی مشهورو پوهانو همدا ډول شیعه ګانو، خوارجواواکثره معتزلو ډیرو همدا ویلی دی چې د اسلامی حکومت جوړول او امام نصبول فرض او واجب دی]125 .

علامه ابن حزم ظاهری رحمه الله علیه چې په 456 هجری قمری کال کې مړ شوی دی وایی چې : و لا یجوز التردد بعد موت الامام فی اختیار الامام اکثر من ثلاث [د یو حکمران د وفات څخه وروسته د بل حکمران د ټکلو له پاره د دری ورځو څخه ډیر وخت تیرول روا نه دی] 126.

ابن حزم رحمه الله علیه په خپل بل کتاب کې دخلیفه د ټاکلو د وجوب په هکله د اهل سنتو، مرجئو، خوارجو اوشیعو اجماع رانقل

---

124 - الاحکام السلطانیه ماوردی 1973 د مصر قاهره چاپ - الاحکام السلطانیه ابی یعلی رحمه الله علیه 1966د مصر قاهره چاپ

125 - اصول الدین 271 مخ جامع اشرفیه لاهورپاکستان چاپ

126 - المحلی د ابن حزم لیکنه لومړی ټوک 45 مخ

....

کړیده 127.

علامه ابوالشکورالسالمی رحمه الله علیه وایی چې : ان الخلافه ثابته والاماره قائمه مشروعه واجبه علی الناس ان یروا علی انفسهم اماما بدلیل الکتاب والسنه والاجماع [خلافت اوامارت د شریعت په اساس ثابت دی او په خلکو واجب دی چې په ځان یوسړی د حکمران په حیث وګوری د دی دلیل قرآن ، سنت او د امت اجماع ده]128 .

شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله علیه چې په 728 هجری قمری کال کې مړ شوی دی وایی چې : ان ولایه امرالناس من اعظم واجبات الدین بل لاقیام للدین الابها [اسلامی حکومت ددین لویه فریضه اوجوړښت ئی واجب دی بلکه د هغه پرته دین نه شی قائمیدلای]129.

علامه علاو الدین الحصکفی حنفی رحمه الله علیه چې په 1088 هجری قمری کال کې مړ شوی دی لیکې چې : ونصبه اهم الواجبات فلذا قدموه علی دفن صاحب المعجزات [د عادل حکمران ټاکل د دین اهمه فریضه ده همدا علت دی چې صحابه کرامو رضی الله عنهم د امیر ټاکل د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د تدفین څخه د مخه سرته ورسول او ابوبکر صدیق رضی‌الله عنه سره ئی بیعت وکړ]130 .

علامه ابن الهام حنفی رحمه الله علیه چې په 681 هجری قمری کال کې مړ شوی دی لیکې چې : و نصب الامام واجب سمعا [د ریاست

---

127 - الفصل بین الملل والنحل ابن حزم 4 ټوک 87 مخ

128- التمهید فی بیان التوحید 172 مخ د 1309 هجری قمری کال د هندوستان

129 - السیاسته الشرعته 161 مخ 1969 عیسوی کال د مصر چاپ

130 - درمختارسره د شامی حاشیه لومړی ټوک 511 مخ د امامت بحث - والمعتمد فی المعتقد 174 مخ د قاضی فضل الله تورپشتی‌حنفی رحمه الله علیه 1288هجری قمری کال د هندوستان د مدراس چاپ - مقدمه ابن خلدون 166مخ

مشر ټاکل شرعاً واجب دی] 131.

امام ربانی مجددالف ثانی شیخ احمد سرهندی رحمه الله علیه لیکې چې : بادشاه نسبت به عالم در رنگ دل است ببدن اگر دل صالح است، بدن صالح است و اگر دل فاسد است بدن فاسد است ، صلاح پادشاه صلاح عالم است و فساد او فساد عالم132.

په نړۍ کې د پادشاه مقام هغسې دی لکه څنګه چې په بدن کې د زړه مقام دی‌که چیری د زړه حالت صحیح وی نو جسم به هم روغ او صحیح وی اوکه چیری دزړه حالت خراب وی نو د جسم حالت هم خرابیږی ، صالح حکمران د ټولی نړۍ صلاح ده او بد حکمران د ټول نړۍ خرابیدل دی .

شاه ولی‌الله محدث دهلوی رحمه الله علیه لیکلی چې : واجب بالکفایه است بر مسلمین الی یوم القیمه نصب خلیفه مستجمع شرائط [د قیامت تر ورځې پوری په مسلمانو دا کفائی فرض دی چې داسی یو خلیفه وټاکې چې په هغه کې د خلافت شرائط موجود وی133].

دا لس حوالی چې د عشره کامله حیثیت لری د مثال په ډول وړاندی‌کیږی اوکه نه د فقهی، احادیثواو تفاسیرو داسی کوم یوکتاب به نه وی چې په هغی کې د امام د ټاکلود وجوب او ضرورت اهمیت نه وی بیان شوی .

131 - المسایره 156 مخ د مصر د محمود یه چاپ – البدائع 7 ټوک 2 مخ د کاشانی حنفی لیکنه 1974 عیسوی کال چاپ

132- مکتوبات لومړی دفتر دوهمه برخه 47 مکتوب د هندوستان چاپ

133 ازاله الخفاء عن خلافه الخلفاء 3 مخ د پاکستان لاهور چاپ

نیو لیك

....

دوم فصل

د پیغمبرانو علیهم السلام او صالحینو حکومتونه :

د قرآنکریم لـه مخی د انبیـاء علـیهم السـلام فرضـی منصـب د دیـن اقامــه کــول ښــوول شــوی دی یعنــی د اســلام ددیــن نافــذول، دیــن یواځیمابعدالطیعیات او یـا د حس نـه د لـوړو کـارونو نـوم نـه دی، بلکه د ژوندانه د پوره نظام نوم دین دی چې هغـه پـه څو څانګو ویشـل شــوی : عقائــد او ایمانیــات – عبــادات – معــاملات – اخلاقیــات - عقوبات- سیاسیات

ددیـن ددی جـامع فکرڅخـه د نبـوت او رسـالت جـامع فکرمنځتـه راځی د الله جل جلاله رالیږل پیغمبرمحمدصلی الله علیـه وسـلم د دنیـا د پرېښولو، د دنیا څخه د تیښتیاو رهبانیت درس نه ورکـوی، بلکـه د دنیـا د تعمیـراو د خلکـو د اصـلاح هـر اړخیـز پیغـام ئـی لـه ځانـه سـره راوړی نبی صلیالله علیه وسلم یواځی د ما بعـد الطبیعـی امـورو معلـم نه دی بلکه د ژوندانه د مکمل نظام ښوونکې هم دی چې په هغه کې د

سیاست اوحکمرانی اصول هم شامل دی .

د هندوستان نامتو محدث ، شاه ولی‌الله رحمه الله علیه د نبی صلی‌الله علیه وسلم د خصوصیاتو څېړنه په دی توګه کړی ده د بشری ژوندانه د تعمیر له پاره چې دکوموکومو صلاحیتونو اړتیا پیداکیږی نو هغه ټول د نبی صلی‌الله علیه وسلم په ذات کې نسبت نورو انسانانو ته فطرتا زیات موجود دی .

ا] نبی یوحکمران هم وی چې د [مدنی‌انسان] په نوم یادیږی یعنی په ټولنیزو اوتمدنی اموروکې پوه او ماهرانسان .

ب] نبی یوه حکیم هم وه چې د علم اخلاق ، تدبیر منزل او سیاست مدن په اصولوپوه اوماهر وه .

ج] نبی یوکامل مرشد هم وی چې د عبادتونو او ذکرونو د هغه ټولوطریقوڅخه په ښه توګه باخبر وه چې د نفس د پاکوالی له پاره ورته اړتیاوی .

په نبی‌کې دا ټول کمالونه په خپله موجود وی د کوم تربیت ځای اوخانقاء تر احسان لاندی نه وی[134] .

د شاه ولی‌الله رحمه الله علیه د پورتنی څېړنی لنډیز دا دی چې نبوت دری بنسټیز ارکان لری : حکومت او سیاست - علم اوحکمت – رشداوهدایت

په هر نبی‌کې دا دری واړه ارکان په پوره توګه موجود وی، هغه د حکمرانی او سیاست قابلیت هم لری،که څه هم هغه ته عملاً د منظمی حکمرانی وخت په لاس ورنشی،خو هغه په خپله فقیری کې هم د امیری په صفتونومتصف وی، د هغه په هکله دا فکرهم کیدای نه شی چې د مملکت د تدبیراو د خلکو د سیاست اصول اومقررات دی د هغه په زده کړوکې شامل نه وی .

---

[134] قره العینین فی تفضیل الشخین لنډ 41 مخ 1976 عیسوی کال مکتبه سلیفه لاهور پاکستان چاپ

په دی فصل کې د انبیاء و او صالحینو د هغه حکومتونو یادونه کوو چې هغه قرآنکریم کې ذکر شوی د تاریخ په کتابونو کې هم د داسې حکومتونو حالات ترمخه کیږی ، چې د هغی مشران د الله جل جلاله نیک بندګان وه خو دلته د دی ټولو یادونه زمونږ په نظر کې نه ده .

د آدم علیه السلام خلافت :

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ [د البقره سورت 30 آیت]

بیا لږ شان هغه وخت په زړه کړه چې کله ستا رب پرښتو ته ویلي ؤ چې زه په ځمکه کې د یو خلیفه پیداکوونکې یم] .

د مفسرینوامام ابن جریرطبری رحمه الله علیه چې په 310 هجری قمری کال کې مړ شوی دی د خلیفه دکلیمی د تفسیرپه هکله داسی وائی چې:

عن ابن مسعوداو ابن عباس رضیالله عنهما انی جاعل فی الارض خلیفه منی یخلفنی فی الحکم بین خلقی و ذالک الخلیفه آدم ومن قام مقامه فیطاعه الله والحکم بالعدل بین خلقه [ابن مسعود او ابن عباس رضیالله عنهما د خلیفه دکلیمی مطلب په دی توګه بیان کړی دی چې زه پیداکوم په ځمکه خپل خلیفه اوهغه به زما د مخلوق ترمنځ د پریکړیکولوپه وخت کې زما نائب وی او دا خلیفه آدم علیه السلام دی او هرهغه شخص چې د الله جل جلاله اطاعت اود هغه د مخلوق ترمنځ په عدل اوانصاف سره حکم وکړی ، نو هغه به د آدم علیه السلام نائب وی[135]].

135- تفسیر ابن جریر رحمه الله علیه لومړی ټوک 200 مخ - معالم التنزیل لومړی ټوک 20 مخ هندی نسخه – تفسیر قرطبی لومړی ټوک 263 مخ –

علامه سیدمحمود الوسی رحمه الله علیه چې په 1270 هجری قمری کال کې مړ شوی دی شوی فرمایی چې : انه خلیفه الله فیالارض وکذا کل نبی استخلفه فی عماره الارض و سیاسه الناس وتکمیل نفوسهم وتنفیذ امره فیهم [آدم علیه السلام پرځمکه د الله جل جلاله خلیفه وه اوپه همدی ډول د الله جل جلاله هر نبی علیه السلام د ځمکې د ابادولو په خاطر پرځمکه خپل خلیفه ګرځولی وه د خلکو د سیاست او صلاح په خاطر د هغوی د نفسونو د تزکیی او پاکوالی په خاطر او د هغوی ترمنځ د الله جل جلاله د حکمونو د نافذونو په خاطر] [136].

د دی آیت د تفسیر په هکله مفسرینو د حکم بالعدل ، اقامه الاحکام ، تنفیذ قضایا او احکام او سیاسه الناس الفاظ را نقل کړی دی - ښکاره ده چې د انصاف په اساس پریکړی کول د الله جل جلاله د حکمونو نافذول او په خلکو سیاست کول صرف د تبلیغ او تعلیم کارنه دی بلکه دا د یوه حکمران فریضه ده دا ضرو رنه ده چې د حکومت نظم دی د اوسنیو حکومتونو په څیرهراړ خیز وی ، د آدم علیه السلام په وخت کې خلافت فطری او ساده وه مګرکه په هر ډول وه خو یو حکومت وه ، د ابن الاثیر او ابن جریرحواله مخکې ورکړل شوه چې ادم علیه السلام ته د نبوت به څنګ کې ملک الارض [د ځمکې حکومت] هم ورکړل شوی وه چې د هغی د مړینی وروسته [حکومت] د هغه ز وی شیث علیه السلام ته ورو سپارل شو،اود شیث علیه السلام په نشتوالی کې به د حکومت مسئولیت سیاسه الملک د

---

[136] - روح المعانیلومړی ټوک 220 مخ رشید کتابخانه لاهور پاکستان چاپ - تفسیر کبیر د امام رازی لیکنه 2 ټوک 165 مخ علمیه لاهور پاکستان چاپ - تفسیر مظهری د قاضی ثناء الله پانی پتی لیکنه لومړی ټوک 40 مخ د مکتبه زادالمسیر ابن جوزی لیکنه لومړی ټوک 60 مخ 1964 عیسوی کال بیروت چاپ

هغه زوی حضرت انوش سرته رساوه [137].

د ملک ، ریاست او سیاسه الملک د کلیموڅخه دا ثابتیږی چې د ابتدائی دور د حکومتونوڅخه اخستل شوی چې د آدم علیه السلام د خلافت په څیر وو .

دآدم علیه السلام دخلافت پوری د مربوطو آیاتونوڅخه را څرګند شوی سیاسی اصول :

په قرآنکریم کې د آدم علیه السلام نوم په" 25 " آیتونوکې یاد شوی دی چې د هغو آیتونو څخه د بقری په سوره کې د ځینی ثابت شوواصولو لنډه تشریح وړاندیکوو.

1 - إِنِّي جَاعِلٌ

: زه ټاکوونکې او جوړونکې یم :

له دی څخه په واضح توګه د الهی حاکمیت اصول ثابتیږی چې په حقیقت کې حاکم او ټولواک ذات الله جل جلاله دی او آدم علیه السلام د هغه ټاکلی خلیفه دی چې هغه د الهی اذن په اساس د ځمکې د ریاست او د الله جل جلاله د بندګانو د قیادت وظیفه سرته رسوی .

2- **فِي الْأَرْضِ** [په ځمکه کې]:

یعنی د آدم علیه السلام حکومت په جغرافیائیاو منطقوی حدودو کې مختصرشوی نه وه بلکه دالله جل جلاله په ټوله ځمکه دهغه حکومت وه البته دا بیله خبره ده چې په هغه وخت کې د آبادی د لږوالی په اساس ، په عملی توګه داخلافت په محدوده علاقه قایم کړشوی وه .

3- خلیفه [خپل نائب]

---

[137] - الکامل د ابن اثیر لیکنه لومړی ټوک 47 مخ - تاریخ د ابن جریر طبری لیکنه 76 مخ

دا خلافت یو نیابتی حکومت وه چې د الله جل جلاله د احکامو او لاربنوونو پابند وه نه یو مطلق العنانه پادشاهی یا د خلکو د غوښتنو پابند حکومت .

4- وَإِذْ قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ

[هغوی عرض وکړ:آیا ته په ځمکه کې داسی یو څوک ټاکې چې د هغی نظم خراب کړی او وینی توي کړي ؟] .

ددی نه څرګندیږی چې په بشری ټولنوکې د شخړو او نښتو را پیدا کیده یو طبیعی کاردی چې د خلافت یا نیابتیحکومت کار د همدی شخړو او نښتوپائی ته رسول او دجرائمو مخنیوی دی .

5- وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ

[ستا له حمد او ثنا سره تسبیح اوستا له پاره سپیڅلی ستاینه خو همدا مونږ کوو] .

ښکاره ده چې په هغه ټولنوکې چې دګناه امکان نه وی، نو هلته د خلافت اوحکومت دجوړولو اړتیا هم نه لیدل کیږی د بشری ټولنی په څیر په ملائکوکې بی اعتدالی موجوده نده نو په همدی خاطر په هغوی

کې د خلافت له پاره اړتیا هم نه شته .

6 - قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

[و یی ویل زه پر هغه څه پوهیږم چې تاسی پری نه پوهیږئ] .

دا د خلافت د هغه ښیګڼو په لوراشاره وه،چې ملائکوته نه وی معلومی،همدارازپه دیکښدهغه حقیقت په لورهم اشاره شوی ده چې د اعلی اقتدار خاوند او اعلی حاکم هغه څوک کیدای شیچې د هغه علم په ماضی ، مستقبل او حال باندی یو رنګ محیط او خپور وی .

7- وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

[الله جل جلاله آدم علیه السلام ته د ټولو شیانو نومونه وښودل] .

د مبارک آیت ددې برخې‌څخه را څرګندېږي چې د خلافت لـه پـاره ددینـي علومـو پرتـه د دنیـاوي علومـو زده کـړې تـه هـم اړتیـا ده، او د شرعي‌احکامو د علم په څنګ کېپه ځمکنی شیانو پوهه هم ضروري ده ملائکوتـه د ځمکنـي شـیانوپه هکلـه پوهـه نـه وه ورکـړل شـوی، نـو د پاکوالی سره سره هغوی تـه خلافت ورنکړل شو، څرنګه چې آدم علیـه السـلام تـه د ځمکـې د تعمیـر[عمـاره الارض] او د خلکـو د سیاسـت [سیاسه الناس]کار ورپـه غـاړه وه نوځکـه هغـه تـه د[علم الاحکام] پـه څنګ کې[علم الاشیاء] هم ورکړل شوی وه.

8- فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى

[بیا چې زما له خوا کوم هدایت ورسیږي] .

خلافت کې اساسي قانون د الله له خوا څخه لاربنووني او نازل کړې شوي حکمونه دي، البته پـه غیـري منصوصـو امـوروکې یعنـي مباحـاتو اود مصالحو مرسلو پـه دائـره او د اساسـي قـانون د حدودو پـه چوکـاټ کې قانون جوړیدای شي خوپـه دې شـرط چې قـانون جـوړونکې فقهـای عـابدین وي .

9 - فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

[نو څوک چې زما د دې لاربنووني پیروي وکړي نو پـر هغـو بانـدې بـه څه ویره او غم نه وي] .

اسلامی حکومت کې د شرعي قوانینو پیـروي د آخـرت د ورځـې د کامیابۍ او خلاصون وسیله ده. او د دنیوي اقتصادي آسانتیاو او آرام [قراري] انتظام کول هم د هغې په فرائضوکې شامل دي .

10- وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

[او هغه خلک چې د ده له منلو انکار وکړي او زمونږ آیتونـه دروغ وانګیري هغوی د دوزخ ته تلونکي دي هلته به هغوی همیشـه اوسـیږي]

.

د اسـلامي حکومـت د شـرعي احکاموڅخـه سـرغړونه یـوازې د

دنيائی تاوانونو سبب نه ګرځی بلکه د هغه اصلی اوحقيقی تاوان آخروی او هميشنی تباهۍا وبربادی ده پنانه غوارم په الله جل جلاله له هغه څخه .

د ابليسی حکومت اصول :

عبدالله بن مسعود ، عبدالله بن عباس او نورو صحابه کرام رضی الله عنهم څخه روايت دی چې :

فجعل ابليس علی ملک الدنيا... وکان له سلطان الارض کان يسوس بين السماء والارض [الله تعالیٰ ابليس د نړۍ په حکومت ټاکلی وه او هغه ته په ځمکه سلطنت ورکړل شوی وه او هغه د ځمکې او آسمان ترمنځ سياست او حکومت کولو] [138].

ابليس د ابلاس څخه اخستل شوی چې معنی ئی نا اميدی ، پښيمانی ، غم ، حيرانی او پريشانی ده، ابليس هم د خپلی سرغړونی او تکبر په اساس د الله جل جلاله د رحمت څخه نا اميده شوی وه او په غم ، حيرانی او پريشانی کې ککړ وه او همدا د هغی د تسميی علت دی ځکه چې د هغی اصلی نوم حارث يا عزازيل وه .

ابن منظور رحمه الله عليه ليکي چې: وابلس من رحمه الله ای يئس وندم ومنه سمی ابليس . . . وال ابلاس الحيره ... والابلاس الانکسار والحزن [د ابلس معناده فلانکې نفر د الله جل جلاله د رحمت څخه بی برخې‌اونا اميده شوی دی نو همدا علت دی چې ابليس ته ئی د ابليس نوم ورکړی دی ... ابلاس حيرانتيا ته هم ويل کيږی او ابلاس د ماتی خوړلو اوغمجنيدو له پاره هم راځی] [139].

د ابليسی نظام اصول د خلافت د اصولو ضد دی ددی ابليسی

---

[138] - تفسير ابن جرير ليکنه لومړی ټوک 226 مخ - تاريخ ابن جريرطبری لومړی ټوک 41 مخ - الکامل د ابن الاثير ليکنه لومړی ټوک 23مخ - البدايه النهايه عمادا لدين بن کثيرليکنه لومړی ټوک 55 مخ

[139] - لسان العرب 6 ټوک 29 مخ – تفسير ابن جرير طبری ا ټوک 227 مخ

سیاست څوخواوی په لاندی ډول دی :

1- أَبَى [هغه انکاروکړ] :

د ابلسی سیاست لومړی بنستیزاصل دا دی چې د شرعی قانون د فوقیت څخه انکاراو د الله جل جلاله د حکمونوڅخه مخ اړول .

2- وَاسْتَكْبَرَ [د خپلی لوئی په غرور کې اخته شو] :

خپل ځان ئی لوی وګاڼه، د خپل ځان له پاره ئی لوړوالی او مطلق العنانیت اختیارکړ.

3- وَكَانَ مِنْ الْكَافِرِينَ [اود نه منونکو له ډلی څخه شو] .

د مسلمانانو په پرتله کافروته ترجیح ورکول او د هغوی د ډلی سره یوځای کیده.

4- قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

[ابلیس وویل چې زه له هغه نه غوره یم تا زه د اوره څخه پیدا کړی یم او هغه دی له خټی څخه پیداکړی دی] .

د ابلیس له دی وینا څخه معلومیږی چې دعقلی سیاست [دشریعت په مقابل کې دعقل علویت اونشنلیزم یعنی قوم پرستی اونژادپالنی]اول داعی ابلیس وه هغه به ویل چې عقل هیڅکله دانه قبلوی چې د اعلی نسل او نژاد پرځای ښکته او ادنی نژاد ته د ځمکې د خلافت او سیاست امور وسپارل شی .

5- لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ

[خامخا به زه هغوی ته ستا په سمه لاره کښینم] .

6- هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى

[ای آدمه ! تا ته هغه و نه درونه ښیم چې په هغی سره تل تر تله ژونداو نه ختمیدونکې سلطنت په لاس درځی؟] .

غولونه د ځواک له پاره لوږه پیداکول،او باطل دحق په څیر رامخته کول د ابلیس پالیسی ده .

7- فَقُلْنَا يَاآدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ

[په دی سره مونږ آدم علیه السلام ته وویل چې ګوره دا ستا او ستا د میرمنی دښمن دی] .

8- يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا

[او له هغو څخه یی د هغوی جامی ویستلی وی ترڅو د هغوی شرم ځایونه یو د بل په وړاندی لوڅ شي]

د بی پردګی او عریانی خپرول د ابلیسی نظام غوره پالیسی ده دا هغه ابلیسی اصول وه چې په هر وخت او هره زمانه کې پری د ابلیسیاو طاغوتی نظامونو توغ جګوونکې او پیروان هر وخت او هره زمانه کې موجود وی او تر ټاکلی وخته پوری به موجود وی

ستیزه کار رهاهے ازل سے تا امروز
چراغ مصطفوی سےشرار بولهبی !

[د ازل څخه تر نن پوری د خیر[نبوی رڼا] او شر[دابولهب د فتنی] ترمنځ کشمکش راروان دی] .

د حضرت یوسف علیه السلام د خلافت دوره

[تقریباً 1877 ق م څخه تر1797ق م پوری]

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ[]قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ[]وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ[]وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ

[د سورت یوسف 54 – 57 آیتونه]

[پادشاه وویل: هغه ما ته راولئ ترڅو زه هغه د ځان له پاره مخصوص کړم کله چې یوسف علیه السلام له هغه سره خبری وکړی نو هغه وویل اوس ته زما په وړاندی قدر او منزلت لری او ستا په امانتداری باندی پوره ډاډ ینه ده یوسف علیه السلام وویل : د هیواد

خزانی ما ته وسپاره زه ساتونکې هم يم او عالم هم ، پدی توگه مونږ په هغه هيواد کې ديوسف عليه السلام له پاره د حاکميت لاره اواره کړه د هغه خوښه وه چې په هغه [هيواد] کې چې چيرته غوښتل ځانته ځای جوړکړي مونږ خپل رحمت چاته مو چې خوښه شی ورپه برخه کوو ، د ښو کسانو اجر له مونږ سره نه ضايع کيږی] .

په دی آيتونوکې د يوسف عليه السلام د حکومت يادوونه شوی ده چې هغه د مصر په ځمکه نزدی اتيا کاله کړی وه .

حضرت ابراهيم عليه السلام د عراق څخه هجرت وکړ اوکنعان [فلسطين] ئی‌خپل مرکز وټاکه، د اسلام په همدی نوی مرکز کې دحضرت ابراهيم عليه السلام د لمسی حضرت يعقوب عليه السلام څخه يوسف عليه السلام پيدا شو،ورونوئی دکينی او حسد به اساس نومړی په کوهی کې وروغورځاوه يو تجارتی‌کاروان هغه دکوهی‌څخه راوويست او د مصر په عزيز باندی ئی وپلوره د مصر د عزيز ښځی د هغه دگناه گارولو له پاره منډی تړی شروع کړی، خو يوسف عليه السلام تری مخ واړاوه او بلکل پاک لمنی او معصوم پاتی شو، خو بيا هم د گناه څخه د مخ اړونی په اساس په بندی خانه کې ورواچول شواته يالس کاله په بندی خانه کې پاته شو،هلته زندان کې ورته د نبوت مقام ورکول شو، نو د توحيد بلنه ئی بنديانو ته ورکړه د هغه عليه السلام د امانت پالنی ، ريښتونوالی، د نفس کنترولولو، حلم او بردباری ، ذهانت ، فراست او په ټولو معاملو د پوهيدلو په واسطه د مصرخلک ډيرد تاثير لاندی راغله، پادشاه هم تر تاثيرلاندی راغی،د خوب د تعبيرونو او دراتلونکې قحطی د تدبيرونو دبيانولوڅخه ديوسف عليه السلام شان اوکمال نور هم وځليد د مخامخ خبروپه واسطه ئی نورهم تاثيرزيات شو،نو هغه وه چې بادشاه ورته وويل چې دنن نه ايسته ته دلته معزز اومعتمد ئی،يوسف عليه السلام درک کړه چې د دين د اقامت له پاره دځواک دلاسته راوړو

حالات برابر دی نوهماغه وه چې یوسف علیه السلام ورته وویل – یوازی دمعززیدو،معتمد یدواوخاص مشاوری څخه څه نه جوړیږی نودمملکت ټولی خزانی ټول وسائل اومنابع او پوره اختیارات ماته راکړه پادشاه دده دا غوښتنه ومنله ،او د مملکت ټول اموری ده ته وسپارل اوپه خپله یوازی په نوم پادشاه پاتی شو او د امام مجاهد د وینا په اساس په خپله مسلمان هم شو.

د اسلامی انقلاب دراوستلو او داسلامی حکومت د قائمولودری ذریعی دی :

1] د بلنی، تبلیغ، ښوونی او روزنی په واسطه د ملک ډیر وګړی په خپله د خپل ځان له پاره عادل اوصالح حکمران ټاکې،او که چیری نبی موجود وی نودهغی‌مشری او قیادت ته غاړه ږدی.

2]د صالحینواو نیکانو د یوه ټولګی په واسطه جهاد شروع شی او د جنګ له لاری په ځواک او اقتدارقبضه وکړل شی .

3] یا داسی حالات منځ ته راشی چې د ځواک بدلون د امن په واسطه صورت نیسی د یوسف علیه السلام له پاره په دی وخت کې دغه دریمه لار په لاس ورغلی وه هغه هم ددی حالاتوڅخه ګټه واخیسته او په ځواک ئی قضبه وکړه او د عدل او انصاف سره ئی د مصر په خلکو اتیا کاله حکومت وکړ ټولو نارینو او ښځو ایمان راوړ او د مملکت سرداران او مسئولین ټول د نوموړی پیروان وګرځیدل .

دا کوم پادشاه وه چې خپل اقتدار ئی یوسف علیه السلام ته منتقل کړ؟ د نوی عصر د محققینو نظر دا دی چې دا د مصر د [هکسوس] یا [هائک سوس] یو پادشاه وه چې په مصری تاریخ کې ئی نوم ابوقیس ښوول شوی دی داسی فکرکیږی چې هغه په [1877ق م] کې خپل حکومت یوسف علیه السلام ته وروسپاره په پخوانی مصری ژبه کې [هائک] پادشاه ته ویل کیږی او [سوس] شپون او درمی‌خاوند ته وایی دا خلک سامی نژادی وه د اوښانو،میږو اووزو ساتل دهغوی

کاروه د سوری او فلسطین څخه راغلی وو او مصر نیولی وه په هغه زمانه کې د مصر دارالسلطنت ممفس [منف] وٓ اوس هم دقاهری په جنوب کې نزدی14میله لری د هغی ښار نښی او آثار شته دی .

خو عربی تاریخ پوهانو او زمونږ مفسرین ددی پادشاه نوم ریان بن الولید ښئی چې د عملاق بن لاوز بن سام د اولاد څخه وه ابن جریررحمه الله علیه لیکېچې دابن عباس رضیالله عنه او ابن اسحق رضیالله عنه څخه روایت دی چې د هغی وخت د پادشاه نوم ریان بن الولیدوه چې د عمالقه د ډلیځخه وه،نورود هغی نسب په دی ډول تشریح کړی دی ، ریان بن الولید بن ثروان بن راشه بن عمروبن عملاق بن لاوز بن سام بن نوح علیه السلام - ځینی وائی چې دی پادشاه د مړینی ترمخه اسلام قبول کړیوه اود یوسف علیه السلام پیروی ئی اختیارکړی وه او بیا د یوسف علیه السلام په ژوندکې مړشوی وه [140].

د خزائن الارض تفسیر :

ځینی خلکود " اجعلنی علی خزائن الارض" څخه دا مقصد اخستی دی چې ما د خزانو وزیر وګرځوه او ددی خبری څخه ئی داسیاټکل کړی چې په کافرانه حکومت کې وزارت کول روا دی دا ډیره لویه غلطی ده چې باید ازاله ئی وکړل شی .

"خزائن د خزانه بالکسرجمع ده،چې یوازی د غلیاو غذا په معنی نه استعمالیږی بلکه ټول هغه مالونه ،وسائل او منابع په کې شامل دی چې د اړتیا په خاطر را ټولول کیږی او بیا د هغه ساتنه کیږی دا د خزن یخزن خزناٗ له بابه څخه دی چې د ساتنی او نګرانی معنی ورکوی په قرآنکریم کې راغلی دی چې " وان من شئی الا عندنا خزائنه " [د هرشی خزانی زما سره دی څرګنده ده چې په دی آیت کې یوازی د خوراکې ځیزونو څخه مقصد نه دی بلکه د هرڅه خزانی تری مقصددی

[140]- تاریخ الامم والملوک د طبری لیکنه لومړی ټوک 172 مخ

خزانه او مخزن هغه ځه ته هم ويل کيږی چې هلته دا ړتيا وړشيان ساتل کيږی [141].

د خزائنو د دی لغوی څيړنی څخه دا معلومه شوه چې يوسف عليه السلام د مملکت د ټولو مالونو وسائلواومنابعو غوښتنه کړی وه هغه يوازی د يوه وزارت يا اداری د نګرانی غوښتنه نه وه کړی .

ابن جرير رحمه الله عليه په دی هکله فرمايی : قال ابن زيد رحمه الله عليه الفرعون خزائن کثيره غيرالطعام قال فاسلم سلطانه کله اليه وجعل القضاء اليه امره وقضاء نافذ.... استعمله الملک علی مصر و کان صاحب امرها و قا ل ابن زيد و لوشاء ان يجعل فرعون من تحت يديه ويجعله فوقه لفعل وقال مجاهد اسلم الملک الذی کان معه يوسف عليه السلام [ابن زيد رحمه الله عليه ويلی دی چې دخوراکې موادو پرته د مصرد فرعون سره نوری هم ډيری خزانی دی پادشاه ددی ټولو خزانو اختيار او واک يوسف عليه السلام ته ورکړی وه او د پريکړی کولوحق هم له ده سره وه په دی وخت کې په ټول مصر د حضرت يوسف عليه السلام حکم او فيصله چليده .... پادشاه هم نوموړی د مصر حکمران او اختيارمند ګرځولی وه ، ابن زياد رحمه الله عليه دا هم ويلی دی چې هغه کولای شو چې فرعون د خپل لاس لاندی او خپل ځان پری پورته کړی حضرت مجاهد رحمه الله عليه وايی چې پادشاه مسلمان شوی هم وه][142].

مفسرين اومورخين ليکې چې :

د اقتدار انتقالولو وروسته حضرت يوسف عليه السلام په شاهی تخت لکه د سپوږمی په څير وځليد او د مملکت سرداران او مسئولين د هغه او د هغه د حکومت فرمان وړونکې وګرځيدل ، پخپله پادشاه

---

[141]- لسان العرب 13 ټوک 139 مخ

[142]- تفسيرابن جرير 13ټوک 5-6 مخونه - تفسير خازن 28 مخ 3 ټوک - تفسير مظهری 5 ټوک 174 مخ – روح المعانی 5 ټوک 13 مخ

ګوښه شو" فوض امره الیـه " او د مملکت ټـول امـورئی حضرت یوسـف علیه السلام ته وروسپارل قطفیرئی د صدراعظمی د منصب څخه لـری کړ او دا منصب ئی حضرت یوسف علیه السلام تـه ورحوالـه کړ، فسـلم سلطانه کله الیه [ټول سلطنت ئی هغه ته په حواله کړ] [143].

حافظ عماد الدین بن کثیررحمه الله علیه لیکلی چې :

وسلطه علی جمیع الارض والبسـه خاتمـه .... وقـال لـه لسـت اعظـم منـــک الابالکرســـی.... وکـــان یوســـف اذ ذاک الحـــاکم فـــی امورالدیارالمصریه دنیا ودینا [اوپادشاه حضرت یوسف علیـه السـلام د مصـر د ټـولی ځمکې حکمـران وګرځـاوه خپلـه ګوتـه ئـی [د سـلطنت مهر] هغه ته پـه ګوتـه کړه اوورتـه ئـی وویـل چې زه سـتا څخـه یـوازی د تخت او چوکې په لحاظ پورته یم په هغی وخت کې یوسف علیه السـلام د ینی او دنیوی وه [144] .

د دی اقتباسـاتو: فسـلم سـلطانه کلـه فـوض امـره الیـه سـلطه علـی جمیع ارض مصرو انت له الملوک - الحکام فی‌امور الدیار المصریه او نورو جملوکې په ډیره څرګنده توګه راغلی چې د یوسف علیـه السـلام حیثیـت د یـوه نـوکر او مـامور پـه توګـه نـه وه بلکـه هغـه پـه خپلـه د سلطنت مشری په غاړه درلوده که څه هم پـه رسـمی ټوګه تـاج اوتخت د پادشـاه پـه لاس کې وه خـو پـه حزائن الارض بانـدی د ټـاکلو او تمکـین فی‌الارض څخه همدا مقصـد اخسـتل شـوی،چې هغـه پـه عملـی ټوګـه د سـلطنت حکمـران وه او یوسـف علیـه السـلام پـه خپلـه هـم خپـل دغـه صلاحیتونه د حکومت په نوم یاد کړی دی .

---

[143] - زادالمسیرلابن جوزی رحمه الله علیه 4 ټوک 244 مخ – تفسیرکبیر د امام رازی رحمه الله علیه 18ټوک 162مخ – تفسیر قرطبی9مخ 13مخ – تفسیر خازن 3 ټوک 28 مخ – تفسیرمظهری 5 - ټوک 174مخ - تفسیر روح المعانی 13 ټوک 5 مخ - الکامل د ابن الاثیر لیکنه لومړی ټوک 147مخ

[144] - البدایه والنهایه لومړی ټوک 210- 211مخونه

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنْ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ

[د یوسف سورت **101** آیت]

[ای ربه تا ماته حکومت راکړی او تا ما ته د ځینی خبرو حقیقت راوښود ،ای د ځمکې او آسمانونو پیدا کونکیه په دنیا او آخرت کې ته زما کارجوړونکې یی ما ته مړینه په اسلام کې په برخه کړه او ما د نیکو خلکو سره یو ځای کړه] .

په بائبل کې هم داسی مضمون راغلی : ته زما دکور اختیارمند ئی او زما په ټولی رعیت ستا حکم چلیږی یوازی د تخت د خاوند په صفت زه له تا څخه لوړ یم ... گوره چې زه تا د ټول مصر حکمران گرځوم ...اوستا د حکم پرته به په ټول مصرکې هیڅ څوک خپل لاس هم ونه خوځوی [145].

امام قرطبی رحمه الله علیه لیکې چې : و لما فوض الملک امر مصر الی یوسف تلطف بالناس وجعل یدعوهم الاسلام حتی امنوا به و اقام فیهم العدل فاحبه الرجال والنساء [کله چې پادشاه یوسف علیه السلام ته د مصرڅواک او واک وروسپاره نو هغه د خلکو سره د نرمی او شفقت لاره اختیارکړه،هغوی ته ئی د اسلام په لوربلنه ورکړه،هغوی هم په ده ایمان راوړ اوهغه هم دمصردخلکوترمنځ عدل او انصاف قائم کړ نو ښځو او نرو ټولو د یوسف علیه السلام سره مینه شروع کړه] [146].

په غیر اسلامی حکومتونو کې د ماموریت یا د امارت غوښتنی مسئله:

---

[145] - بائبل کتاب پیدایش 41 باب 39-45 آیتونه

146 - تفسیر قرطبی 9 ټوک 218 مخ – تفسیر الکبیر 18 ټوک 162 مخ - زاد المسیر4 ټوک 246 مخ

الله جل جلاله فرمایلی: قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ [د سورت القصص 17 آیت]

[موسی علیه السلام ژمنه وکړه چې ای زما ربه ! دغه احسان چې تا پر ما کړیدی له دی وروسته به هیڅکله د مجرمانوملاتړ نه شم] .

رسول اکرم حضرت محمد صلی‌الله علیه وسلم ته الله جل جلاله حکم کړی دی چې :

فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ [د سورت القصص 78 آیت]

[هیڅکله د مجرمانو ملاتړ مه جوړیږه] .

دلته یوپوښتنه پیدا کیږی چې یوسف علیه السلام د کافر پادشاه په حکومت کې منصب ولی قبول کړ؟ ځکه چې دا خو د یو غیر اسلامی حکومت سره کومک دی ددی پوښتنی ځواب په دی ځیرنه کې تر لاسه کیږی چې دا منصب ددین د اقامی په خاطرقبول شوی وه،که چیری پالیسی د کفری نظام وی اوحکم اوپریکړی د کافر پادشاه په لاس کې وی، نو په هغه صورت کې واقعاً د دی منصب په قبلولو سره د یو غیراسلامی نظام چلول ، د کفر کومک او مرسته ده نو پیغمبر علیه السلام لا څه چې یوعام متقی مؤمن ئی هم نه نشی قبلولای [حاشاوکلا] خو په مصرکې ټول اختیارات د حضرت یوسف علیه السلام په واک کې وه او د همغه حکم نافذ وه- پادشاه یوازی په نوم د تخت او تاج خاوند وه او تراوسه پوری د دی رسمی تخت او رسمی پادشاهی د پائی ته رسولو لپاره شرائط برابرنه وه او د یوسف علیه السلام له پاره همدا یوه لاره خلاصه وه چې یوازی په نوم پادشاهی دی تریوه وخته اوسی خو په عملی توګه دی د حق د قایمدو او د خلکو د سیاست ټول نظام دده په لاس کې وی همغه وه چې نوموړی د وخته څخه ګټه واخسته او ځواک ئی لاس ته راوست .

مفسرینو رحمه الله علیهم د حضرت یوسف علیه السلام د وزارت د منصب د قبلولو علتونه همدا ښوولی دی .

امام قرطبی رحمه الله علیه لیکې چې: ځینی پوهانو ویلی دی چې په دی آیت کې " اجعلنی علی خزائن الارض " ددی خبری له پاره دلیل دی،چې یوه

بهترشخص ته فاضل شخص ته د يو فاجر، فاسق يا كافر حكمران لخوا د كارونو سپارل اوقبلول روا دى خو په دى شرط چي د منصب قبلوونكي ته دا په ډاګه شى چي هغه ته به تول واک ورکول كيږى كه هغه وغواړى اصلاحي لارى اختيارکړى د هغه په كاركي كوم خنډونه پيدا نه شى خو كه دا كار او منصب د يو فاسق او فاجر شخص په لاس كي وى او يا د هغى د فسق او فجور او يا د نفسى غوښتنو پيروى وى نو بيا د داسىمنصب قبلول روانه دى [147].

قاضى ثناء الله پانىپتى رحمه الله عليه ليكي چي : په دى آيت كي ددى خبرى دليل شته چي د كافر يا ظالم پادشاه د لاسه د مسئوليت او منصب قبلول روا دى خو په دى شرط چي د حق د قيام له پاره او د مخلوق د سياسى ښيګڼى له پاره بله كومه لار نه وى موجود ، پرته له دى چي د همدى كافراو جابر له لاسه اختيار او اقتدار لاس ته راوړى [148].

دوهمه پوښته دا راپيدا كيږى چي آيا د منصب او امارت غوښتل او يا د هغى په طرف ميلان پيداكول ناروا دى ؟

الله جل جلاله فرمايلى دى چي :

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ [د سورت القصص 83 آيت]

[هغه د اخرت كور خو به مونږ د هغو خلكو له پاره مخصوص كړو چي په ځمكه كي خپله لويى نه غواړى او نه د فساد كولو اراده لرى او نيک عاقبت او انجام يوازى د پرهيزګارانو له پاره دى] .

يوسف عليه السلام د الله جل جلاله پيغمبر وه په يو پيغمبر د مخلوق د معاملاتو انتظام او د امت د ښګڼو او مصالحو اهتمام د استطاعت په اندازه او د امكان په صورت كي واجب دى .

---

[147] - امام قرطبى رحمه الله عليه 9 ټوک 215مخ

[148] تفسيرمظهرى 5 ټوک 174مخ - روح المعانى 13ټوک 5 مخ

په دی وخت کې دا کار د همدی لاری ممکن وه کوم چې یوسف علیه السلام اختیار کړی وه لکه څنګه چې د واجبو او فرضو ادا کول کوم شی پوری موقوف وی نو د هغه حصول هم واجب او فرض ګرځی نو په همدی خاطر د قتدار غوښتنه او په هغی قبضه کول په یوسف علیه السلام واجب شوی وه اودا په دی خاطر چې په دی وخت کې د یوسف علیه السلام پرته بل ځوک ددی منصب اهل او قابل نه وه او نه د واجب غوښتنه جاه طلبی وه [149].

امام قرطبی رحمه الله علیه فرمائی چې : " ددی منصب لاس ته راوړل د یوسف علیه السلام لپاره " فرض عین"ګرځیدلی وه او دا په دی خاطر چې د ده علیه السلام څخه پرته بل داسی بااهمیته شخص په دی وخت کېموجودنه وه نن هم همداحکم پرخپل ځای دی که چیری د چا په خپل نفس باندی باوروی چې هغه به په حق باندی ثابت قدمه اوسی اوبل کوم اهل ددی وظیفی د انجامولوله پاره دده نه زیات مناسب موجود نه وی، نو په دی وخت کې د مسئولیت دغه منصب ته به همدا ټاکل کیږی او د هغیلاس ته راوړل په هغه باندی واجب دی خوکه چیری هلته نور اهل خلک هم موجود وی، نوبیا ددی منصب خواهش اوطلب دده له پاره روانه دی .دا په دی خاطرچې رسول صلیالله علیه وسلم فرمایلیدی چې: د امارت خواهش او غوښتنه ونه کړی [150].

د طالوت حکومت

[تقریباً 1020 ق م څخه تر1004ق م پوری]

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ

---

[149]- تفسیرالکبیر مختصر د امام رازی لیکنه **18**ټوک **160-161**مخونه

[150] - تفسیرقرطبی 9 ټوک 216 مخ - زاد المسیر د ابن جوزی لیکنه 4 ټوک 243 مخ - تفسیر خازن 3 ټوک 27 مخ - تفسیر مظهری 5 ټوک 173 مخ - تفسیر روح المعانی 13ټوک 5 مخ

الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنْ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ [د البقره سورت 147 آیت]

[د هغو پیغمبر هغو ته وویل چې الله جل جلاله طالوت تاسی له پاره بادشاه مقررکړی دی هغوی وویل هغه څنګه پر مونږ د پادشاه کیدو استحقاق ومینده ؟ د هغه په پرتله مونږ د پادشاهی زیات وړیو. هغه کوم زیات شتمن سړی ندی پیغمبر ځواب ورکړه الله جل جلاله پر تاسی هماغه غوره کړیدی او هغه ته یی روحی او جسمی دواړه ډوله پراخ اهلیت وربښلی دی او الله واکمن دی چا ته یی خوښه شي خپل ملک ورکوی . الله جل جلاله سره ډیره پراخی ده او هر څه باندی عالم دی] .

د موسی علیه السلام او حضرت هارون علیه السلام دوفات څخه وروسته کله چې د یوشع بن نون په مشری فلسطین فتح شو نو بنی‌اسرائیلو د خپل ځان له پاره کوم متحده حکومت جوړ نه کړای شو بلکه په قبائلی دښمنیو ککړ شو د دری سوه پنځوس کالو څخه زیاته موده همدغه د ملوک طوائفی دوره وه تر هغه پوری چې د عمالقو پخوانیو مشرکو قبائلو یو متحده محاذ جوړ کړ او نبی اسرائیل ئی د فلسطین د لوی برخی څخه وویستل او تابوت سکینه ئی هم تری واخست ، نو هماغه وه چې طالوت رحمه الله علیه د313 صالحو او مؤ مؤ منو کوچنی فوځ په ملګرتیا د عمالقو مقابله وکړه او د جالوت عسکرو ته ئی ماتی ورکړه نو په 1020 میلاد وړاندی کې بنی اسرائیلو یو متحده حکومت جوړ کړچې تر1004میلاد وړاندی پوری ئی یعنی16کاله ئی دوام وکړ.

طالوت رحمه الله علیه په خپله نبی نه وه هغه په اصل کې د حضرت ثمویل علیه السلام تر مشری لاندی حکومت کاوه خو څرنګه چې هغه ډیر زوړ شوی وه- نو په دی خاطرد حکومت نظم ظاهراً د طالوت په لاس کې وه اوهغه د حضرت ثمویل علیه السلام د احکامواو

لارښوونو مطابق کارکولو- د هغه ټاکل هم د وحی په اساس وه کـه څه هـم طـالوت رحمـه الله علیـه د بنـی اسـرائیلوله ډلـی څخـه وه خـو ددی ترمخه دده په کورنۍکې هیڅ سردار یا حکمران نـه وه تیـر شـوی پـه دی وخت کې په بنی اسرائیلوکې د قبیله پرستی ، دنیا پرستی، مکروبونـه خپاره شوی وه همد اعلت وه چې هغوی د الله جل جلاله لخوا پـه ټـاکلی حکمران هم اعتراض وکړه او دلیـل ئـی دا راوړه چې دده سره دولـت نـه شته ، یعنی‌حکومت کـول خـو د خانـانو، نوابـانو بډایـانو او... حق دی دغریبو،مزدورانوکارخودسرمایه دارانوخدمت کـول دی نـه دا چې پـه هغوی دی حکومت وکړی د الله جل جلالـه بنـی ورتـه وفرمایـل : چې د قیادت اومشری یا د حکومت او سیاست لپـاره نـژاد ، قبیلـه، دولـت او ثروت کوم اهمیت نه لری، بلکه اهلیت ته اهمیت ورکول کیـږی طـالوت د علمی او جسمانی پلوه په تاسی ټولو قـوی او پورتـه دی نـو ددی املـه الله جل جلاله هغه په تاسی‌حکمران ټاکلی دی خوهغـوی بیـا هـم تیارنـه وه خـو کلـه چې دکرامـت پـه ډول [د سـکینی تـابوت] یـا [مبـارک صندوق] د طالوت لاس تـه ورغـی نـود هغـه وروسـته بـه چې هرچیرتـه تلو، نو مشری بـه ئـی منـل کیـده، طـالوت رحمـه الله علیـه د عمـالقو د مشرکو قبائلو څخه د مملکت د ازادیدو لـه پاره فوځ تیارکړ د اردن پـه کانـال کې د اوبـو څښلونـه د منعی،کولـو پـه اسـاس ئـی د فـوځ د صـبر اسـتقامت او د هغـوی د نظـم آزمیښـت وکـړ،د زړکونـو عسـکرو څخـه یوازی 313 زیـات یـاکمو خلکـو پـه دی آزمیښـت کې کامیـابی ترلاسـه کړه ،اوبیا د همدی یو موټی موځ مـن فـوځ پـه واسطه ئـی د جـالوت لـوی فـوځ تـه مـاتی ورکـړه اوجـالوت د داود علیـه السـلام پـه لاس پـه قتـل ورسید.داود علیه السلام په هغه وخت کې بلکل ځوان او د طـالوت پـه عسکروکې شامل شوی وه د دی لوئی کامیابی وروسته د بنی‌اسرائیلو متحداومستحکم حکومت په شام او فلسطین کې جوړشـو او د ملـوک الطوائفی دوره پائی ته ورسیده .

د داود علیه السلام خلافت

[تقریباً 1004ق م څخه تر965ق م پوری]

يَادَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعْ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ [د ص سورت 26 آيت]

[ای داوده ! مونږ ته پرځمکه خلیفه ګرځولی ئی، له دی کبله ته د خلکو ترمنځ په انصاف سره حکومت وکړه او د نفسی غوښتنی پیروی مه کوه چې هغه به تا د الله جل جلاله د لاری څخه واړه وی او کوم کسان چې د الله جل جلاله له لاری څخه بی لاری شی په یقینی ډول د هغوی له پاره سخته سزا ده چې هغو د حساب ورځ هیره کړی ده] .

وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ [د البقره سورت 251 آيت]

[اوالله جل جلاله داود علیه السلام ته سلطنت او حکمت ورپه برخه کړ او هر هغه څه یې ورزده کړل چې د الله جل جلاله خوښوه] .

دطالوت رحمه الله علیه څخه وروسته دداود علیه السلام خلافت جوړشو چې د1004 میلاد وړاندی څخه تر965 میلاد وړاندی پوری یعنی نزدی څلویښت کاله ئې دوام وکړ په دی‌آیت کې د همدی داود علیه السلام دخلافت یادوونه شوی ده. د جالوت د قتلولو وروسته د حضرت داود علیه السلام بهادری او شجاعت ښکاره شوی وه خود نبوت د ورکولو وروسته د لوی الله جل جلاله په فضل اوکرم په هرځای کې بری او نصرت دده قدمونه ښکلول په ډیر لږ وخت کې په سوریه ، عراق فلسطین او د اردن د ختیځ په ټولو سیموکې د ده خلافت جوړشو.

د " یا داود انا جعلناک خلیفه فی الارض " د تفسیر په هکله د څو مفسیرینو لیکنی دکتنی وړدی :

"حکما بین اهلها [د ځمکې د اوسیدونکو ترمنځ حکومت

کوونکې][151]،ای تدبرامرالعبادمن قبلنابامرنا [ته زمونږله خوا نه او زمونږ په حکم د بندګانو د معاملاتو نظم ونسق چلوی] [152]، فی الدعاء الیالله وسیاسه الناس [ته د الله جل جلاله په خوا د بلنی او د خلکو د سیاست له پاره خلیفه ګرځول شوی ئی] [153].

الله جل جلاله داود علیه السلام ته حکم کړی وه چې دانصاف په اساس به پریکړیکوی.اودخپل نفس دغوښتنیپیروی به نه کوی.ځکه چې هغه تادالله جل جلاله د لاری څخه اړوی.

حافظ عماد الدین ابن کثیر رحمه الله علیه په دی هکله لیکې چې: "دا د الله جل جلاله له خوا نه حکمرانانو ته وصیت دی چې د حق په اساس به پریکړه کوی او د هغه نه به مخ نه اړوی که نه نو د مستقیمی لاری څخه به وښویږی ابن ابی حاتم رحمه الله علیه د اسنادو په اساس رانقل کړی دی،چې اموی پادشاه ولید بن عبدالملک یوه ورځ د ابوزرعه رحمه الله علیه څخه پوښتنه وکړه چې تا تورات او انجیل هم لوستی دی، قرآن دی هم لوستی دی او ته د فقه عالم هم ئی، نودا ووایه چې آیا د خلیفه سره به هم محاسبه کیږی ابوزرعه رحمه الله علیه وویل: ای امیرالمؤمنین ربښتیاخبره وکړم؟ ولید ورته وویل: بلکل،ابوزرعه رحمه الله علیه وویل: د الله جل جلاله په نزد ته ډیرمعزز ئی که داود علیه السلام ؟ هغه ته الله جل جلاله نبوت هم ورکړی وه اوحکومت هم، خو ددی سره سره هم الله جل جلاله هغه خبرکړی وه چیکه چیری تا د نفس پیروی وکړه ا ود عدل او انصاف لاردی غوره نه کړه نو د سختی سزا او محاسبی څخه به خلاص نه شی [154].

امام رازی رحمه الله علیه فرمائی چې: هرهغه څوک چې سیاسی

---

[151]- تفسیرابن جریرطبری 23ټوک 151مخ
[152]- تفسیرزادالمسیرد ابن جوزی لیکنه 7 ټوک 124مخ
[153] -- تقسیرکبیر 26ټوک 199
[154]- تفسیر ابن کثیر 6 ټوک 55 مخ

حکمران اوسی او د خپلو شخصی‌گټو او اهدافو په خاطرحکومت کوی ، نود هغه په نتیجه کې به خرابی را پیدا کیږی او بالاخره به دا حکمران په خپله تباه کیږی، خو هغه حکمران اوسیاسی‌مشرچې د شریعت پابنداوسی، نو مصالح ، ښیگڼی او نیکې به خپره شی او د ریاست نظام به په ښئی طریقی سره چلیږی [155].

د سلیمان علیه السلام خلافت

[تقریباً 960 ق م څخه تر926ق م پوری]

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ [د البقره سورت 102 آیت]

[او په دی لړ کې یی دهغو شیانو پیروی وکړه چې شیطانانو د سلیمان علیه السلام د حکومت د نوم په اخیستلووړاندی کول] .

وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا [د الانبیاء سورت 79 آیت]

[اومونږ داود علیه السلام او سلیمان علیه السلام دواړوته حکومت اوعلم ورکړی وه] .

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ [د ص سورت 35 آیت]

[سلیمان علیه السلام وویل‌چې ای پروردگاره ! راکړی ماته د هغه ډول حکومت چې مناسب نه وی چاته زماڅخه وروسته ،بی شکه چې ته دهرڅه بخښوونکې ئی].

وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ [د النمل سورت 16 آیت]

[او سلیمان علیه السلام د داود علیه السلام وارث وگرځید] .

دداود علیه السلام څخه وروسته د هغه پراخه حکومت د هغه زوی حضرت سلیمان علیه السلام ته په لاس ورغی دا دولی عهدی رواج شوی طریقه نه وه خولکه څنگه چې داود علیه السلام د الله جل جلاله د طرفه په حکومت کولو مامورشوی وه نوپه همدی توگه ئی سلیمان

[155]- تفسیر کبیر 26 توک 119 مخ

علیه السلام ته هم د نبوت په څنګ کې دحکومت منصب ورکړی وه .
نبی د الله جل جلاله له خواڅخه ټاکل کیږی اوکله چې حاکم د خپلو ښکته مامورینو ټاکنه کوی نو بیا دهغه له پاره انتخاب ضرورت نه وی،په قرآنکریم کې دا نه دی ویل شوی چې داود علیه السلام خپل زوی سلیمان علیه السلام د حکومت وارث اوولی عهدټاکلی وه بلکه دورث کلمه راغلی ده وارث اوقائم مقام یې وګرځاوه-ځواب ئی روښانه دی هغه چا چې داود علیه السلام خلیفه ټاکلی وه- همغی سلیمان علیه السلام ته هم دخلافت منصب ورکړ.یعنی په خپله الله جل جلاله دواړوته دا مسئولیت ورپه غاړه کړی وه.

څرنګه چې د انبیاو پرته نور خلک د الله جل جلاله له طرفه نه ټاکل کیږی، نوپه دی اساس د هغوی تقررد مسلمان امت د شوری په واسطه کوی، الله جل جلاله د سلیمان علیه السلام دعا قبوله کړه او هغه ته ئی د الوتونکو د خبروپه پوهیدوهم قوت ورکړ.او هوا او پیریان ئی هم دهغوی تابع وګرځول بلکه د سبا حکومت هم دهغه د حکومت تر تاثیراو اختیار لاندی راغی، نوپه دی اساس د داود علیه السلام څخه د سلیمان علیه السلام حکومت ډیرقوی او پراخه وه .

په خپله سلیمان علیه السلام فرمائی چې:

وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ [د النمل سورت 16 آیت]

[او مونږ ته داړتیا وړهرشئ راکړل شوی‌اویقینا ُچې دا د الله جل جلاله ښکاره فضل او احسان دی].

ددی عظیم الشان او پراخه مملکت له پاره چې دکوموشیانواو اسبابونواړتیا وه هغه ټول راکړل شوی،د سلیمانی دعا څخه دا ثابتیږی چې د دین د اقامی او د شریعت د جاری کیدو په خاطر د الله جل جلاله څخه د مستحکم حکومت غوښتل د نبوت او تقوی په خلاف کارنه دی- افسوس دی چې د سلیمان علیه السلام څخه وروسته د هغه په ځای دکښیا ستوونکو نالایقی او د قوم د اخلاقی‌خرابیو په اساس

مخالفینو بیا سر راجګ کړ او په دی ترتیب د حکومت زوال شروع شو

د سلیمان علیه السلام

لیک

د سبا د ملکې په نوم

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِاسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ [د النمل سورت 31 آیت]

[د لوی الله جل جلاله په نامه پیل کوم چې ډیر مهربان او د رحم څښتن دی زما په مقابل کې زور مه کوی او زما حضور ته مسلمانان راشئ] .

داسی لنډ، جامع د معنی او عظمت نه ډک لیک شاید چا په دنیا کې لیکلی نه وی ددی خط مطلب داوه چې زما د خلافت او اسلامی حکومت په مقابل کې د زور او تکبر څخه کاراخیستل مناسب نه دی ستاخیر په دی کې دی چې اسلام قبول کړی او زما ترمشری لاندی حکومت هم ومنی د دی لیک څخه دا څو اصولی مسائل را په ډاګه کیږی چې:

ټول رسمی او غیر رسمی خطونه باید د بسم الله په لیکلو شروع شی .

د هغه اسلامی حکومت چې د شریعت پابند وی مخالفت کول روانه دی

داد یوه اسلامی حکومت وجیبه ده چې په خپل شاوخوا کې د غیر اسلامی حکومتونو د رڼګولو له پاره ضروری اقدامات وکړی .

د اسلامی حکومت هڅی باید د ملکونو د نیولو له پاره نه وی بلکه د اسلام د سپیڅلی دین د غلبی په خاطر وی .

د ذوالقرنین حکومت

وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي

..........................الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ [د الکهف سورت 83 آیت]

[او ای محمده صلی الله علیه وسلم ! دوی له تا نه د ذوالقرنین په باره کې پوښتنه کوی دوی ته ووایه : زه به د هغه څه احوال تاسو ته و اورم مونږ هغه ته په زمکې کې قدرت ورکړی و او هر ډول وسایل او اسباب مو وربښلی وُ].

قرآنکریم دکهف په سورت کې د 83 آیت څخه تر98آیت پوری دذالقرنین د حکومت،جهاد ، عدل و انصاف او دالله جل جلاله څخه دویری قیصه بیان کړی ده نو د دی څخه دا معلومیږی چېکوم وخت کې د ذالقرنین په نوم څوک مقبول ، عادل خدای پالونکې او دیندار حکمران تیرشوی دی چې د هغه سره د وسایلو پراخی وه او هغه د خپل مرکز په غرب او شرق کې او یوی بلی خوا [شایدچې شمال وی] فتوحات وکړه او د یاجوج او ماجوج د فساد د مخنیوی او د خپل رعیت د ستاینی په خاطرئی یو مستحکم دیوال جوړکړی وه . د هغه په هیواد کې د عدل او انصاف نظام قایم وه مجرمینوته سزاگانی ورکول کیدی او د نوررعیت سره ئی ډیره نرمیکوله،ده په خپل دی پراخه او لوی حکومت او ډیرو مادی وسائلو غرور او تکبرنه کاوه بلکه دا ئی د الله جل جلاله رحمت گانه [قال هذا رحمه من ربی] .

په فرقان حمید او صحیحو احادثیو کې د ذوالقرنین د حکومت وخت او نور تفصیلات ندی ذکر شوی ځکه چې قرآنکریم د تاریخ کتاب نه دی- بلکه د هغه موضوع د هدایت له پاره احکام او د عبرت واقعات بیانول دی او دا مقصد د تفصیلاتو پوهیدوپرته هم لاس ته راځی زمونږ مقصد هم یواځېداښوول دی چې ذوالقرنین یوعادل حکمران وه چې الله جل جلاله ئی تعریف کړیدی اودا ثابتول دی چې ددین د اقامی او د عدل د قیام په خاطرد حکومت او سیاسی نظم جوړول ضروری دی .

دځینی مورخینو او مفسرینو رحمه الله علیهم څخه سخته غلطی

شوی چې د ذالقرنین څخه ئی مقصد یونانی، مقدونی سکندر اخستی دی چې په 300 کاله وړاندی له میلاده تیر شوی ، هغه داراکو قتل کړاو د ده وزیر مشهور فلسفوف پوه ارسطو وه.

د حافظ عمادالدین بن کثیر رحمه الله علیه په البدایه او تفسیر دواړوکې ددی خبری سخت تردیدکړیدی ، سکندر یونانی مشرک وه اود ذالقرنین یادوونه قرآنکریم د یو صالح مؤمن په صفت کړیده د حضرت علی رضی‌الله عنه څخه یوروایت دی چې" ذوالقرنین نه نبی وه نه ملائکه بلکه یو صالح مسلمان وه [156].

حافظ عماد الدین بن کثیر رحمه الله علیه خپله څیړنه داده چېپه قرآنکریم کېذکرشوی ذوالقرنین دیونانی سکندرڅخه دوه زره کاله پخوا د حضرت ابراهیم علیه السلام په زمانه کې تیرشویدی هغه پښی ابل حج وکړ، همدا قول په عمومی توګه په عربی تاریخونواو عامو تفسیرونوکې ذکر شوی دی خو د نورو څیړونکو څیړنه دا ده چې په قران کې ذکر شوی ذوالقرنین څخه مقصد مشهور حکمران سائرس ایرانی وه چې هغه په ایران کېد هخامنشی دکورنی د حکومت بنسټ اینښی وه او هغه د550 وړاندی له میلاد څخه تر539 وړاندی له میلاده پوری 21کاله په ایران حکومت کړی وه دا یو عادل حکمران وه چې ایرانیان پری فخر کوی ایرانیان هغه ته ګورش اعظم وائی، یهودیان ورته خورس ، یونانیان ورته سائرس او عرب ورته کې خسرو وایی .

مولانا ابوالکلام آزاد رحمه الله علیه په تفسیر ترجمان القران کې مولانا سیدابوالاعلی‌مودودی رحمه الله علیه په تفسیر تفهیم القران کې اومولاناحفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله علیه په قصص القران کې همدی نوی څیړنی ته ترجیح ورکړی ده .

[156]- البدایه النهایه 2ټوک106- 108مخونه 1966عیسوی کال بیروت چاپ

خلافت او سیاست :

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ [د التوبه سورت 33 آیت]

[الله جل جلاله خپل رسول محمد صلی‌الله علیه وسلم له هدایت او حق سره رالیږلی دی تر څو چې هغه په ټولو ادیانو باندی برلاسی کړی که مشرکانو ته دا څومره ناکاره هم برېښی] .

د الفتح د سورت د 28 آیت کلمات هم همداسی دی خو د " ولوکره المشرکون " په ځای " وکفی بالله شهیدا " راوړی دی په دی آیت کې د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د بعثت مقصد او هدف په دی ډول بیان شوی چې هغه به داسلام دین په ټولو باطلو دینونو باندی غالبه وی او د دی لازمی غوښتنه هم همدا ده چې دا دین به د ځواک خاوند وی او نور ټول باطل ادیان به مغلوب اویا به نابودیږی د الشوری په 13 آیت کې ئی محمد رسول الله صلی‌الله علیه وسلم او اسلامی ټولنی ته همغه حکم کړی چې نوح علیه السلام ، ابراهیم علیه السلام ، موسی علیه السلام ، عیسی علیه السلام او نورو انبیاوته ئی ورکړی وه یعنی دا چې : ان اقیموالدین [دین قائم کړی] د لغت پوهانو د څیړنی په رڼاکښد دین د اقامی‌څخه مقصد د دین نافذول ، جاری‌کول ، ټینګول او مضبوطول ، او هغه ته رواج او شهرت ورکول دی یعنی د هغه غالبول او په هغی عمل کول دی

څرګنده ده چې د دین کامیابی د دین د خاوندانو د کامیابی پوری تړلی ده ددین د اقامی د فریضی د ادا کولواو د دین د غلبی په خاطر د تعلیم، تبلیغ تربیت او پاکوالی په څنګ کې د اسلامی حکومت جوړولو او د ځواک د ترلاسه کولوکوشش کول هم په نبوی فرائضوکې شامل وه که څه هم رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د فطری طریقی مطابق د نبوت دکار شروع د توحید او تبلیغ ښوونی او روزنی څخه کړی وه او دا په دی خاطر چې ددین د علم نه پرته نه په دین عمل کیږی اونه هغه غالب او نافذیدی شی او نه د پوهو

او تربیه شووکارکوونکو د ډلی څخه پرته اسلامیحکومت ټینګیدائی شي او نه کارکولای شي خو د رسول الله صلیالله علیه وسلم د تعلیم او تربیې د پیل سره سم یو سیاسی فکر هم موجود وه او د شروع سره سم ئی د سیاسی اثراتو د پیدا کولو تدبیرونه هم اختیارکړی وه چې د همدی تدبیرونو په نتیجه کې د مدینی حکومت دهغه ترمشری لاندی جوړ شو[157].

د توحید د کلیمی غوښتنه

د توحید په بنسټ د حکومت جوړول

د توحید دکلیمی مفهوم دادی چې د یوه الله جل جلاله څخه پرته بل خدای نه شته او محمد صلیالله علیه وسلم د الله جل جلاله وروستی پیغمبر دی، اله کارجوړونکې ته هم ویل کیږی اوقانون جوړونکې ته هم لکه څنګه چې د حاکمیت په څیړنه کې د دی خبری په تفصیل سره یادونه شوی هر هغه څوک چې کارجوړونکي او قانون جوړونکې وی هغه معبود هم وی . او د عبادت مقصد هم دا دی چې د ژوندانه په هراړخ کې دیوه الله جل جلاله بندګی وشی، نوله دی امله د توحید دکلیمی غوښتنه دا ده چې یوازی په عباداتو ، معاملاتو ، اخلاقیاتوو جزاګانو[تعزیراو حدودو] سیاسیاتو [دحکومت په نظام] ، ایمانیاتو او عقائدو او ټولو کې د الله جل جلاله او د هغې د رسول محمد صلیالله علیه وسلم د احکامو په مخلصانه توګه اطاعت وشی، یا په بل عبارت ، دتوحید د کلیمی غوښتنه دا ده چې داسی یونظام منځ ته راشی چې هلته عبادت هم یوه الله جل جلاله لره وی او اقتصادی، ټولنیزی اوتمدنی چاری هم د یوه الله جل جلاله د قانون او حکم مطابق سرته ورسیږی په مکې دورکې د رسول اکرم الله صلیالله علیه وسلم د توحید د تبلیغ په وخت کې د اسلامی سیاست او اسلامی حکومت

157 لسان العرب 12 ټوک 496-497 مخونه

فکرهم خلکو ته وړاندی کاوه کـه څـه هـم حکومت د هجرت څخه وروسته جوړ شوی وه- د حکومت او سیاست پوری د تړلو احکامو تفصیلات وروسته بیان شوی وه خو هغه ته مخکي ترمخکي اذهان تیاریدل د مکي د خلکو د حکومت وړاندیز په دی خاطر رسول الله صلی‌الله علیه وسلم مسترد کړ، چې هغوی د توحید د پرینښولو شرط رامخته کړی وه. هغوی غوښتل چې د جاهلیت مشرکانه نظام په خپل حال پاته شی خو د دی حکومت مشری دی د پخوانیو سردارنو په ځای په خپله حضرت محمد صلی‌الله علیه وسلم سره وی څرګنده ده چې دیو نبی په زړه کې د داسی یو حکومت فکرهم نه ګرځی،خو هغه صلی الله علیه وسلم دمکې سرداران قبائلی مشران او خپل خپلوان په مسلسله توګه په دی خبره پوهول چېکه چیری تاسو توحید قبول کړی او د هغی غوښتنی‌هم ترسره کړی نو په عربو به ستاسی حکومت جوړ شی او عجم به تاسوته جزیه درکوی دا خبره هغه ددی فکرجوړولوله پاره کړی وه، چې د توحیدی نظام غوښتنه یوازی د خلکود عقیدو بدلون نه دی- بلکه د اقتدار او ځواک بدلون هم دی .

دنبوت په لومړیو دریوکلونوکې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم خلک د حکمت او تبلیغ په واسطه په ځانګړی لیدنوکتنوکې د توحید په عقیده پوهول خوکله چې د نبوت په څلورم کال د الشعرا په سورت کې هغه ته دا حکم وشوچې] خپل نژدی خپلوان دی خبردارکړه نو هغه د صفا په غونډی کښی د ټولو قبائلو د نمایندګانو یوه غونډه جوړه کړه او په عامه توګه ئی ورته د توحید بلنه ورکړه- په صحیح بخاری‌کې خو یوازی دا راغلی دی چې هغه وفرمایل:" زه تاسی ته د الله جل جلاله د عذاب نه دویرولوله پاره راغلی‌یم- تاسو ایمان راوړی او خپل ځانونه ددی عذاب څخه په څنګ کړی اوکه نه نو زه تاسی د قیامت په ورځ د عذاب څخه نه شم ژغورلای ."

خو ابن سعد رحمه الله علیه چې په 230 هجری کال کې مړ شوی

دی د لاندی الفاظو په زیاتولو سره ئی داسی رانقل کړی دی :

وتدين لكم بها العرب وتذل لكم بها العجم [كه چيری تاسو توحيد ومنی نو عرب به ستاسی تابع وګرځی اوعجم به ستاسی د لاس لاندی شی] [158].

د دی نبوی ارشاد څخه دا مقصد دی چې یو توحیدی ریاست به جوړ شی هماغه وه چې حکومت جوړ شو او د قیصر او کسری مانی ئی ورږنګی کړی .

ابن سعد رحمه الله علیه په بل ځای کې لیکې چې : د عامی بلنی د پیل څخه وروسته محمد خاتم الرسول صلی الله علیه وسلم ترلسوکالو پوری خلک په همدی خبرو پوهول، هرکال به دحج په وخت کې د [عکاذ مجنه] او [ذوالمجاز] کلنی میلی ځایوکې یوی یوی قبیلې ته ورته ، هغه قبیلی چې رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به ورتلو په دی ډول دی :

بنوعامر- بنومحارب- بنوفزاره- بنوغسان – بنومره - بنوحنيفه- بنوسليم- بنوعبس - بنونصر- بنوالبكاء- بنوكنده- بنوكلب- بنوحارث- بنوعذره- الحضارمه

پورته ذکرشوو پنځلس قبیلوته رسول اکرم صلی الله علیه وسلم دا رنګه بلنه رسولی وه

ياايها الناس قولوا لااله الا الله تفلحوا وتملكوبها العرب وتذل لكم العجم واذا آمنتم كنتم ملوكا فی الجنه وابولهب ورائه يقول لاتطيعوه فانه صابی وكاذب

[" ای خلکو! ووایاست چې د یوه الله جل جلاله پرته بل معبود نه شته نو تاسو به کامیاب شی اوعجم به هم ستاسی ترلاس لاندی شی اوکله چې تاسی ایمان راوړی نو په جنت کې به هم پادشاهان شی ابولهب د محمد صلی الله علیه وسلم تره دده پسی وروسته تللو او ویل

[158] طبقات ابن سعد 1 ټوک 216 مخ

به ئی چې ای خلکو ! دده خبره مه منی دا صابی او دروغجن دی].

کله چې ابوطالب د مرګ په مرض اخته وه نو د قریشی سردارانو یوهیئت د ابوجهل په مشری ورته راغی او دا شکایت ئی ورته وکړچې ستا وراره زمونږ خدایان نه منی اوته د هغه حمایت او ساتنه کوی ابوطالب رسول اکرم صلی‌الله علیه وسلم ته وویل وراره جانه ته د خپل قوم څخه څه غواړی هغه مبارک وفرمایلی : اریدمنهم کلمه تدین لهم بها العرب و تؤدی الیهم العجم الجزیه [زه له هغوی یوه خبره غواړم چې د هغی د منلو په صورت کې به عرب د هغوی تابع وګرځی او عجم به یې د لاس لاندی شی او جزیه به ورته ورکوی] .

ابوطالب ورته وویل چې یوازی یوه خبره ؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې: کاکاجانهووایه چې لااله الاالله - هیئت ورته وویل چې آیا مونږ یوازی د یوه الله جل جلاله بندګی وکړو په قریشی ملت [آخری ملت] کې مونږ تر اوسه پوری داسی خبره نه وه اوریدلی دا درواغ دی نو په همدی وخت کې د ص د سورت لومړی اوه آیتونه رانازل شول [159].

د عربو او عجمو د حکومت کولو یادونه د مکې دور به بلنوکې څکه په بیا بیا کیدله چې مخالفین او موافقین دواړه په دی ښه وپوهیږی چې د اسلام دین او توحیدکلیمه د قتدار او ځواک بدلون غواړی او مکمل اسلامی انقلاب ئی غوښتنه ده .

د حبشی د هجرت سیاسی اثرات :

[159] سنن ترمذی ابواب التفسیر سورت ص 2 ټوک 178مخ – مسند احمد – مسند ابن عباس لومړی ټوک 27 مخ - تفسیر ابن جریر په څلور اسانید23 ټوک 125- طبقات ابن سعد لومړی ټوک 202مخ – تفسیر ابن کثیر 6 ټوک 47 مخ په حواله د احمد او سنن نسائی - سیره ابن هشام لومړی ټوک 417 مخ د 1955 عیسوی کال د مصرچاپ – الکامل د ابن اثیر 2 ټوک 65 مخ – تاریخ الامم و الملوک د طبری 2 ټوک 219 مخ

د مکي دکفارو د مظالمو په اساس د صحابه کرامو رضي‌الله عنهم هجرت حبشي ته يوازې د پناه اخستولوله پاره نه وه بلکه دا يو رنګ سياسي حکمت عملي هم وه چې مقصد يې د عربو څخه د باندې د دعوت خپرول وه او د حبشي شاهي کورنې ترتاثير لاندې راوړل وه د حبشي مهاجرين دپناه اخستلو په څنګ کې د اسلام بلونکې او ترجمانان هم وه هغوى د دعوت او بلنې‌کار ته دوام ورکړ او په دې ترتيب د اسلام اثرات خپريدل حتى چې په هغه وخت کې د حبشي پادشاه نجاشي [اصحمه] هم مسلمان شو او د مدينې د هجرت وروسته ئې هلته د جوړشوي اسلامي حکومت سره د دوستي اړيکې هم ټينګ کړې
.

د نبوت په پنځم کال د رجب په مياشت کې پنځلس کسانو[يو لسو سړو او څلور ښځو] لومړى ځل حبشي[ايتوپيا] ته هجرت وکړ او د بعثت په شپږم کال نږدې سلوکسانو د دوهم ځل له پاره هجرت وکړ.کله چې د قريشوخلکو دا درک کړه چې ددې مهاجرينوپه واسطه په حبشه کې هم د محمد صلى‌الله عليه وسلم بلنه روانه ده او په راتلونکې کې هغه ډير سياسي اثرلرى. نو هغوى عمروبن عاص رضى الله عنه عماره بن وليد رضى‌الله عنه يا د ام سلمه رضى‌الله عنها دوينا له مخې عبدالله بن ابى ربيعه ته قيمتي تحفې ورکړې او د نجاشي در با رته ئې ورواستول ترڅوهغه دا مهاجرين دخپل وطن څخه وشړي، د قريشى‌هئيت د شکايت اوريدونه وروسته پادشاه مهاجرين خپل دربارته راوغوښتل د اسلام د پيغام درسولواو د پادشاه د متاثره کولوله پاره دا يو طلائي وخت وه چې د توقع څخه پرته پيدا شو،نو هماغه وه چې د مهاجرينو د نماينده په توګه حضرت جعفر بن ابى‌طالب شاهي دربار ته ولاړ او د اسلامي اصولو مطابق ئې سلام واچاوه او پادشاه ته ئې سجده ونه کړه درباريانو ورته وويل تا د بادشاه د احترام په خاطر سجده ولې ونکړه حضرت جعفر رضى الله

عنه ورته وویل : د الله جل جلاله پیغمبر محمد صلی‌الله علیه وسلم مونږ ته حکم کړی چې مونږ د الله جل جلاله څخه پرته بل هیچا ته سجده ونه کړو، لمونځونه وکړو او زکاتونه ورکړو،" ددی خبری وروسته عمرو بن عاص رضی‌الله عنه وویل چې دا خلک د حضرت عیسی علیه السلام په هکله له تاسی سره اختلاف لری پادشاه پوښتنه وکړه چې د حضرت عیسی علیه السلام په هکله ستاسو عقیده څه ده؟ حضرت جعفر رضی الله عنه ورته وفرمایل : حضرت عیسی علیه السلام د الله جل جلاله په حکم پیدا شوی وه او د هغه پاک روح الله جل جلاله پیغلی مریم عیها السلام ته القا کړی وه چې هغه ته د هیڅ بشر لاس نه وه لګیدلی [هم بستره شوی نه وه] نجاشی رحمه الله علیه د ځمکې څخه یوډکې راپورته کړ او وئی ویل چې : ای د حبشی خلکو او ای عالمانو او راهبانو! په الله جل جلاله قسم چې دا خلک زمونږ د عقیدی څخه ددی ډکې په اندازه هم زیاتی نه وائی د دی وروسته ئی مهاجرینو ته په خبرو کې ویل : زه تاسی ته هم ښه راغلاست وایم او هغه پیغمبر صلی الله علیه وسلم ته هم ښه راغلاست وایم چې تاسی د هغه له لوری دلته راغلی یاست او زه شاهدی اوګواهی وایم چې هغه د الله جل جلاله رسول دی چې ذکر ئی په انجیل کې هم شوی دی او ده غه پیش ګوئی حضرت عیسی علیه السلام کړی وه ، تاسی زما په مملکت کې هر چیرته چې غواړی اوسیدلی شی-که چیری زه د حکومت په چارو کې نښتی نه وائی نو زه به په خپله د هغه نبی علیه السلام په دربار کې حاضر شوی وایی د هغه پښی مبارکې به می راجګولای او د هغه قددمو به می پاکولای د دی خبرو وروسته ئی د قریشی هیئت سوغات بیرته مستردکړ[160].

امام احمد بن حنبل رحمه الله علیه په مسندکې د ام سلمه رضی‌الله عنها د روایت له مخی د حبشی د هجرت مکمله قصه رانقل کړی

[160] مسنداحمدلومړی ټوک 461مخ - مسند ابن مسعود دارصادربیروت چاپ

اوهمدا راز يي د مهاجرينو د خطيب جعفر رضیالله عنه د ويناو مكمل متن رانقل كړی دی چې هغه د نجاشی په دربارکې کړی وه په دی ويناکې د جاهليت د دوره اعتقادی ، اخلاقی او ټولنيزی خرابی بيان شوی وی، بيا ئی د نبی صلیالله عليه وسلم د معبوث كيدو يادونه وكړه او د هغه د تعليماتو لنډيز ئی وړاند كړی د هغه وروسته ئی د مكې د قريشو د هغه مظالمو يادونه وكړه چې په مسلمانانو به ئی كول او په آخره كې ئی وويل مونږ ستاسی د ملک په لور په دی خاطر راغلی يو چې دلته به پر مونږ ظلم و نه شی نجاشی رحمه الله ورته وويل : آيا له تاسی سره د دی پيغام څه برخه شته چې الله جل جلاله له خوانه په دی نبی صلیالله عليه وسلم رانازل شوی‌دی؟

حضرت جعفررضیالله تعالیعنه د مريم عليه السلام د سورت لومړی برخه تلاوت کړه ، د دی په اوريدلو نجاشی په ژړا شروع وکړه ،تر دی پوری ئی وژړل چې ږيره مباركه ئی په ژړا لمده شوه- د هغه د دربار پادريانو هم په ژړا شروع وكړه، تردی ئی وژړل چې د هغوی ترمخ پرا ته كاغذونه هم لامده شول او بيا نجاشی وويل چې" دا پيغام او د حضرت عيسی عليه السلام تعليمات دواړه د يوه څراغ رڼا ده " او بيا ئی د قريشو هيئت ته وويل چې ولاړ شی زه دا خلک تاسی ته نه شم دركولای [161].

حضرت جعفر رضیالله عنه د مسلمانانو نماينده او د رسول الله صلیالله عليه وسلم سفير وه چې په شاهی دربارکې ئی د قريشو سفارتی هيئت ته په سفارتی ميدان كې سخته ماتی وركړه ، دا د رسول الله صلیالله عليه وسلم دعوت هم وه او سياست هم چې كامياب ثابت شو .

[161] - مسنداحمد لومړی ټوک 201 مخ - سيرت ابن هشام لومړی ټوک 236 مخ - الكامل د ابن اثيرليكنه2ټوک 80 مخ البدايه النهايه د حافظ عماد الدين ابن كثيرليكنه 3ټوک73-74مخونه

....
وصلی الله علیه و علی اله و اصحابه اجمعین

د عقبی تړون د اسلامی حکومت پیل :

د عقبی تړون هم د رسول الله صلیالله علیه وسلم سیاسی زیرکتیا وه چې د هغه په اساس په عربو او عجمو کې د هغه د حکومت بنسټ کیښوولی شو،چې د هغه یادوونه حضور صلیالله علیه وسلم د قریشو سردارانو او د عربی قبائلو مشرانو ترمخ کړی وه دا تړون په اصل کې د اسلامی حکومت پیل وه .

حضرت سوید بن صامت په مدینه کې هغه اول د ښه نصیب خاوند ، چې د رسول الله صلیالله علیه وسلم تر تاثیر لاندی راغی خو د بعاث په نښته کې په قتل ورسید ، دوهم خوش قسمته انسان حضرت ایاس بن معاذ وه هغه ویلی وه" په الله جل جلاله سوګند چې دا ښی خبری دی خو هغه هم ډیرژر وفات شو[162].

د نبوت په یولسم کال دحج په وخت کې رسول الله صلیالله علیه وسلم د مدینی د یوی قبیلی خزرج د شپږ کسانو سره د منی په عقبه کې لیدنه وکړه ، هغوی اسلام قبول کړ او وعده ئی وکړه چې د راتلونکې کال کې د حج په موسم کې به بیا سره ګوری هغوی بیرته ولاړل او د اسلام تبلیغ ئی شروع کړ، او د مدینی په هرکورکې د رسول اکرم له صلی الله علیه وسلم د نوم یادونه شروع شوه .

د هغو شپږو خوش نصیبو صحابه و رضیالله عنهم نومونه دا دی :

ابوامامه اسعدبن زاره - عوف بن الحارث - رافع بن مالک - قطبه بن عامربن حدیده - عقبه بن عامربن نابی - جابربن عبدالله بن رباب رضیالله عنهم

د نبوت په 12کال د وعدی مطابق د حج په وخت د منی په کنده کې دولس کسانو د رسول الله صلیالله علیه وسلم سره دوهم ځل له پاره

---

[162] سیرت ابن هشام 1- 2 ټوکونه 426 – 427 مخونه

لیدنه وکړه په دی وخت کې چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د هغوی ښځه کومه وعده واخسته نوهغه د هغه بیعت [تړون] مطابق وه چې څوکاله وروسته د ممتحنی د سورت په 12دولسم آیت کې د مهاجرو ښځوښځه د بیعت د اخیستوپه هکله ښوول شوی وه.

همدا علت دی چې د عقبی تړون ته مسند احمد او سیرت ابن هشام بیعت النساء ویلی دی او حضرت عباده بن صامت رضی الله عنه فرمایی چې حضرت محمد صلی‌الله علیه وسلم زمونږ څخه دا ډول بیعت [تړون] اخستی وه .

د الله جل جلاله سره به هیڅوک نه شریکوی- غلابه نه کوی- زنا به نه کوی - خپل اولاد به نه وژنی- په هیچابه د دروغو تورنه لگوی او زما نافرمانی به نه کوی،که چیری تاسی په دی وعده وفا وکړه نوتاسی ته به جنت وی اوکه چا ددی حراموکارونوڅخه یوکارهم وکړنوبیا د هغه معامله دالله جل جلاله په حواله ده که هغه یی معافوی اوکه عذاب ورکوی .

د هغه د ولسوکسانو نومونه دا دی :

ابوامامه اسعدبن زراره - عوف بن حارث - رافع بن مالک - قطبه بن عامر - عقبه بن عامر - معاذبن حارث - زکوان بن عبدالقیس - عباده بن صامت - یزید بن ثعلبه - عباس بن عباده- ابوالهثیم بن التیهان- عویم بن ساعده رضی‌الله عنهم .

ددی بیعت وروسته محمد رسول الله صلی‌الله علیه وسلم حضرت مصعب بن عمیر رضی‌الله عنه د هغوی سره مدینی ته واستاوه هغه د مدینی منوری د مسلمانانو مشری په غاړه واخسته او د ښوونی او روزنی او تنظیم او دعوت کارونه ئی نور هم پسی پر مخ بوتله چې په دی کارکې حضرت اسعد بن زراره رضی‌الله عنه له ده سره ډیرکومک

وکړ[163].

د نبوت په 13 کال73 سړی او2 ښځی د دریم ځل له پاره د نبیاکرم صلیالله علیه وسلم سره په همدی عقبیکې د لیدنی له پاره راغلی وه په دی ځل ئی ورځخه د اطاعت په څنګ کې د جهاد او کومک کولو وعده هم واخسته .

حضرت عباده بن صامت رضی الله عنه د دی بیعت څرنګوالی په دی توګه بیان کړی دی : مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره دا وعده وکړه چې ستاسی هرحکم به اورو او منو به ئی،که زمونږ طبعیت ئی وغواړی اوکه وئی نه غواړی، مونږ به مالی مصارف په غاړه اخلو که څه هم تنګ لاسی اوسو یا آسوده ، مونږ به په نیکې حکم کوو او د بدی څخه به منع راوړو، د الله جل جلاله له پاره به حقه خبره کوو او د هیڅ ملامت کونکې پرواه به نه کوو- کله چې د الله جل جلاله رسول الله صلی الله علیه وسلم زمونږ کلی یثرب [مدینی] ته تشریف راوړی نو مونږ به د هغه کومک کوو او د هغه به داسی ساتنه کوو لکه څنګه چې د خپلو ځانونو، ښځو او اولاد ساتنه کوو او د دی په بدل کې مونږ یوازی جنت غواړو[نو دا هغه بیعت وه چې مونږ د رسول الله صلیالله علیه وسلم سره کړی وه] .

د دولس نمایندګانو ټاکل

د بیعت وروسته رسول الله صلیالله علیه وسلم وفرمایل چې ما ته ستاسی له ډلیځخه دولس کسه باوری نمایندګان غوره او راکړی چې دخپلی قبیلی داسی مسئول او استاذی وی لکه څنګه چې د حضرت عیسی علیه السلام حواریون کفیلان وه هغوی د خزرج څخه نهه او د

[163] - طبقات ابن اسعد لومړی ټوک 220مخ - سیرت ابن هشام لومړی ټوک 433مخ - تاریخ طبری 2 ټوک 235مخ - الکامل 2 ټوک 96مخ - البدایه والتهایه 3 ټوک 150 ددی بیعت ذکرد صیحیح بخاری په کتاب الایمان باب بیعه العقبه کی هم شوی خو د نومونویادوونه په بخاری اومسنداحمدکی نشته

اوس څخه دری کسه وټاکل ابن حزم ،ابن هشام او ابن سعد رحمه الله علیه د هغوی نومونه په دی توګه ذکرکړیدی .

د خزرج څخه : اسعد بن زراره رضی‌الله عنه د رئیس په توګه او سعد بن ربیع ، عبدالله بن رواحه ، رافع بن مالک ، براء بن معرور ، عبدالله بن عمر و بن حرام ، عباده بن صامت ، سعد بن عباده ، منذر بن عمر رضی‌الله عنهم .

د اوس څخه : اسید بن حضیر ، رفاعه بن عبدالمنذر ، سعدبن خیثمه رضی‌الله عنهم [164].

د همدی بیعت څخه وروسته مسلمانانو هجرت وکړ او نزدی یوه نیمه میاشت وروسته په خپله رسول اکرم صلی‌الله علیه وسلم هم هجرت وکړ او مدینه کې ئی د اسلام مرکز جوړ کړ د باوری خلکو ټاکل او د بیعت د اخستوپه وخت کې د هغوی څخه د اطاعت پرته ، د کومک ، جهاد او نصرت وعده اخستل ددی خبری ثبوت دی چې د عقبی بیعت په اصل کې د یو اسلامی حکومت پیل وه او د بلنی په څنګ کې یو سیاسی زیرکتیا هم وه .

په مدینه کې د جمعی لومړی خطبه
او د اسلامی حکومت اساسی اصول

د مشهورو څیړونکو د وینا له مخی محمد صلی‌الله علیه وسلم د ابوبکر صدیق رضی‌الله عنه په ملګرتیا د نبوت په 13کال د ربیع الاول په 12نیټه د دوشنبی په ورځ قبا ته ورسید ، هلته د یوڅو ورځو تم کیدونه وروسته مدینی منوری ته روان شو ، هغه د بنو سالم بن عوف په ځای کې د لومړی جمعی لمونځ اداکړ او لومړی خطبه ئی وفرمایله

---

[164]- سیرت ابن هشام لومړی ټوک 442مخ - طبقات ابن اسعد لومړی ټوک 222مخ - تاریخ طبری 2 ټوک 238مخ - الکامل 2 ټوک 99مخ – وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی د مسهودی لیکنه لومړی ټوک 230 مخ بیروت چاپ - البدایه والنهایه 3 ټوک 159 مخ

چې دا خطبه په حقيقت کې د اسلامي حکومت تاسيس په خاطر د حکومت د مشر په حيث د هغه لومړنی پاليسی جوړونکې بيان وه چې په هغه کې د اسلامی نظام اساسی اصول او بنستيز احکام واضع کړی وه دا د جمعی خطبه ابن جرير او ابن کثير رحمه الله عليهما پوره رانقل کړی چې د هغی لنډيز په دی ډول دی .

ا- توحيد:

حاکميت او الوهيت يوائی ديوه الله جل جلاله صفت دی د همغه بندګی وکړی او د هغه سره هيڅوک مه شريکوی .

ب- تقوی :

د الله جل جلاله د عذاب اونيولوڅخه وويريږی. ريښتونی ژوند خو د دی دنيا ژوندنه دی بلکه د آخرت ژوند دی نو هرکار د آخرت د کاميابيدو په خاطرکوی .

ج- د قرآن او سنتو پورته والی :

ريښتونی لارښوونه ، حقيقی پوهه،او د حق معيارد الله جل جلاله کتاب او د هغه د رسول صلی‌الله عليه وسلم سنت دی - په هرکارکې د الله جل جلاله دکتاب او د هغه د رسول الله صلی‌الله عليه وسلم د سنتو پيروی وکړی نو په يوی اسلامی ټولنه کې يوائی قرآن او سنتوته پورته والی اوځواک حاصل دی .

ه- جهاد فی سبيل الله :

د الله جل جلاله دښمنان خپل دښمنان وګڼی او د هغه ددين د غالبولو له پاره جهاد وکړی ځکه چې اسلامی امت ئی د همدی له پاره غوره کړی دی

و- اسلامی امت :

ستاسی اسلامی نوم مسلمان دی چې تاسی ټول يوه ټولنه اويو قوم

یاست او د اسلامی امت په نوم یادیږی[165] .

دا هغه پنځه بنستیز اصول دی چې په دی باندی د یوی اسلامی ټولنی او یو اسلامی حکومت بنیاد ایښودل شوی دی په دی وینا کې رسول اکرم صلی‌الله علیه وسلم د مدینی خلکو ته د راتلو سره سم وویل چې اوس به دلته د دنیا پرستی، قبیله پرستی، اوبت پرستی د جاهلی نظامونو په ځای به د توحید ، د آخرت په فکر او تقوی باندی ولاړ اسلامی نظام منځ ته راځی .

د جوماتونو جوړول :

په یوه اسلامی حکومت کې جوماتونه اساسی رول لری ځکه چې د لمانځه قائمول د یوه اسلامی حکومت اولین کار دی آدم علیه السلام پر ځمکه باندی د الله جل جلاله لومړی خلیفه وه هغه هم د جبریل علیه السلام په لارښونه په مکه مکرمه کښد دنیا پرمخ لومړی جومات جوړکړی وه د کعبی د تعمیرد شروع څخه دی خبری ته گوته نیول ضروری دی چې د یوه اسلامی خلافت لومړی بنیادی کار د جوماتونو د نظام جوړول او د عبادت د مرکز انتظام او اهتمام کول دی د لومړی پیغمبر علیه السلام سسپه څیر د الله جل جلاله پیغمبر محمد صلی الله علیه وسلم هم تر ټولو لومړی کار دا وکړ چې په قباء کې یی د جومات د جوړیدو تیگه کښیښوده او بیا ئی د نبوی مسجد جوړښت پائی ته ورسوه د هغه وروسته ئی د خپل ځان له پاره حجره جوړه کړه . دنیالرونکې پادشاه لومړی د خپل ځان له پاره مانی آبادوی اوبیا د هغه وروسته نورکارونه کوی خو د اسلامی حکومت مشر او د کائیناتو سردار لومړی مسجد جوړکړ او بیا ئی د نورو اړتیاو په لور پاملرنه وکړه .

مواخات عقد [د ورورولی تړون]

[165]- تاریخ ابن جریر2 ټوک 255-256 مخونه - البدایه والنهایه 3 ټوک 213 مخ

د هجـرت پـه پنځمـه میاشـت رسـول الله صـلی الله علیـه وسـلم د اسلامی قومیت او دینی ورورولی د ټینګیدو په خاطر د مهاجرینو د اقتصادی کفالت او آبادیدو لـه پاره ډیرمهم او انقلابی قدم واخیست چـې هغـی تـه د احـادیثواو سـیرت پـه کتـابونوکې " مواخـات بـین المهاجرین والانصار" ویل شوی دی .

انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چې :

قد حالف النبی بین قریش والانصارفی داری [رسول الله صلی‌الله علیه وسلم زما په کورکې د قریشو [مهاجرینو] او انصارو ترمنځ د اسلامی ورورولی تړون وکړی و[166]] .

د دی تړون یادوونه د صحیح بخاری په ډیرو ځایونوکې شوی ده [167].

په مسند احمد کې د ورورولی د تړون د لیکل شوی سند یادوونه هـم شـوی ده : ان رسـول الله صـلی‌الله علیـه وسـلم کتـب کتابـا بـین المهـاجرین والانصـار علـی ان یعقلـوا معـاقلهم ویفـدوا عـانیهم باالمعروف و الاصلاح بین المسلمین [رسول الله صلی‌الله علیه وسلم دمهاجرینو او انصارو ترمنځ یو تړون ولیکه چې دوی دواړه به یو د بل سره د دیت پـه ورکـړه کېکومـک کـوی. یـو د بـل د بنـدیانو فدیـه بـه ورکوی اود مسلمانانو د اصلاح په لاره کې به کوشش کوی][168] .

ابن سعد رحمه الله د څلورو مسانیدونو په واسطه د عقد مواخات تفصیل دا رنګه نقل کړی دی کله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم مدینی ته تشریف راوړ نو د او انصارو مهاجرینو د بیلو، بیلو وګړو ترمنځ یې دمواخات [ورورولی] ریښی ټینګی‌کړی .

---

[166] - صحیح بخاری‌کتاب الکفایه 1 ټوک 306 مخ

[167] - صحیح بخاری المناقب 1 ټوک 533-561 مخونه - التفسیر ټوک 659 مخ - الفرائض 2 ټوک 999مخ

[168] - عبدالله بن عمرو بن العاص روایت مسند احمد 2 ټوک 204 مخ

د هغوی ترمنځ دا ورور ولی د یوه بل سره په کومک او حق باندی ولاړه وه او د هغی وخت د انصارو میراث هم مهاجرینوته ورکول کیده په دی ترون کې 25کسه مهاجرین او 25 کسه انصاریا د حدیثو نورو روایاتو د وینا له مخی50-50 کسه شریک وه – د ورورولی [مواخات] دا ترون د بدر د غزا څخه ترمخه شوی وه خوکله چې د بدر د جنګ وروسته دا آیت رانازل شو چې" نسبی ربښه لرونکې د میراث ډیرحق لری" نو بیا به میراث نسبی ربښه لرونکوته ورکول کیده، خو بیا هم د اسلامی ورورولی او یو د بل سره دکومک ربښی په خپل ځای وی [169].

د عقد مواخات په نتیجه کې د مدینی انصارو خپلی ځمکې او باغونه د خپلو ځانونو او مهاجرز ورونو ترمنځ د ملکیت په اساس د ویشولو پیشنهاد وړاندی کړ خو رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل : چې دومره زیات بار په تاسی اچول مناسب نه دی البته خپلی ځمکې د مزارعت په خاطرخپلو مهاجرو ورونو ته ورکړی خو په حاصل کې به ئی دواړه ګډیاستی انصارو وویل چې مونږ ته قبوله ده [170].

الوثیقته السیاسه

[لومړی لیکل شوی قانون]

په دی وخت کښې مدینه منوره کې د اوس او خزرج د قبیلو پرته دیهودو دری بااثره قبیلیهم آبادی وی یعنی بنونضیر، بنوقریظه اوبنوقینقاع . هغوی ته د بلنی د په څنګ کې د دی هم اړتیاوه چې د هغوی سره د سیاسی اړیکو څرنګوالی معلوم شی ، او د مهاجرینو، انصارو اویهودو ترمنځ یو لیکلی ترون وشی، چې په هغه کې د حکومت د قانون اواهدافو بنیادی او ضروری مادی ولیکل شی،نو هماغه وه چې

---

[169]- طبقات ابن سعدا ټوک 238 مخ

[170]- صحیح بخاری کتاب المزارعه 1 ټوک 312 مخ - الهبه 1 ټوک 358- المناقب 1 ټوک 534 مخ.

د بدر د غزا ترمخه دهجرت په لومړیکال دا وثیقه اوسندو لیکل شو.

د دی مدنی تړون حواله په مسند احمد رحمه الله د ابن القیم رحمه الله په زاد المعاد او د حلبیه په سیرت او ځینی نورو کتابونوکې ورکړل شوی خو د هغو تفصیلات ئی نه دی ورکړی- حافظ عماد الدین بن کثیر په البدایه کې حواله ورکړی چې د امام ابوعبید قاسم بن سلام په کتاب الغریب کې په دی باندی اوږد بحث شوی دی د الحلبیی لیکونکې علی بن ابراهیم حلبی رحمه الله چې په 1044هجری قمری کې وفات شوی لیکې چې په [الاصل] کې د دی سند پوره متن موجود دی ، د الاصل څخه هغی مقصد د ابن سیدالناس یعمری چې په734 کې وفات شوی کتاب عیون الاثرفی فنون المغازی و الشمائل والسیر دی[171].

ابن هشام او ابن کثیرد محمدابن اسحق چې په150هجری قمری کې وفات شوی په حواله دا سند پوره رانقل کړی دی ، ابن اسحق رحمه الله علیه د مغازی او سیر پخوانی او مستند امام دی نو په دی خاطرد هغه وینا هم مستنده ګڼل کیږی ، د ابن هشام سیرت او البدایه څخه ددی مهم سیاسی تړون او مدون قانون لنډیز را نقل کوو.

بسم الله الرحمن الرحیم دا تحریری تړون چې د مهاجرینو ، انصارو او هغه خلکو چې د هغوی تابع دی او په جنګ کې ورسره شریک وی، ترمنځ لیکل شوی دی :

1- ټول مسلمانان یوه ټولنه اویوقوم ګڼل کیږی .

2- قریشیمهاجرین به د پخواپه شان د خپلوبندیانو فدیه ورکوی او په دیت ورکولوکې به یو د بل کومک کوی .

3- د اوس او خزرج د اته قبیلو نومونه واخستل او ولیکل شوه چې

---

[171] - مسنداحمد2ټوک 204مخ - زادالمعاد 2 ټوک 63 مخ 1970 عیسوی کال د مصر چاپ – د الحلبیه سیرت 2 ټوک 29 مخ 1964 عیسوی کال - البدایه 3 ټوک226 مخ - جوامع السیر ابن حزم لیکنه 95مخ

دوی به ټول د پخواپه شان یوبل ته دیت ورکوی او د خپلو بندیانو فدیه بـه ورکوی لکه څنګه چې د ایمان د خاوندانو اصول دی .

4 - د پوروړو او تنګ لاسوخلکوبه په نیکه توګه کومک کیږی .

5 - د ظالمانو ، مجرمانو او مفسدو خلکو په خلاف به ټول مسلمانان یوکیږی که څه هم د هغوی څخه کوم مجرم د کوم مسلمان زوی هم وی .

6 - هېڅ مؤمن به دکافرو د حمایت په خاطربل موٴ من نه وژنـی او نـه به د موٴ من په مقابله کې دکافرحمایت کوی .

7 - که ادنی مـؤمن هم چا تـه پناه ورکړی نـو هغـه بـه د ټولـو پنـاه ګڼل کیږي

د مسلمانانو مسئولیت به شریک وی .

8 - که چیری یهودان زمونږ فرمان وړونکېوګرځی نـو پـه هغـوی بانـدی به ظلم ونه شی بلکه کومک به ورسره کیږی .

9 – د مسـلمانان صـلح بـه پـه ګډه وی،ځانګړی صـلح هـیڅ حیثیـت نـه لـری، مګرپـه ټـولنیز ډول چې دکومی بانـدینی قبیلـی سـره سـوله کیـږی د جنګ په وخت کې هیڅ مسلمان په ځانګړی توګه سوله نه شی کولای .

10- مسلمانانو به په وار وار جهاد ته درومیکله چې یوه ډله راشی نـو بله ډله به لیږل کیږی .

11- د ټولومسلمانانو وینه برابره ده او په حقه او صحیح لاره به هماغه ګڼل کیږی چې متقی وی .

12- چاچې کوم مسـلمان پـه ظلـم اوتیـری سره قتـل کړی وی نـو د هغـه څخه به قصاص واخستل شی مګر دا چې د مقتول وارث په دیت اخسـتلو راضی شی،او د قاتل په خلاف به ټول مسلمانان متحد وی .

13- د مکې دقریشو[کفارو] سره به نـه مالیکومـک کیـږی او نـه بـه د مسلمانانو په مقابل کې ورته پناه ورکول کیږی .

14- دهـری معـاملی اوهـر ډول شـخړی پریکـړه بـه د الله جـل جلالـه پـه کتاب او د محمد صلیالله علیه وسلم د سنتو په اساس کیـږی [قـانونی

پورتـه والـی بـه قـرآن او سـنتوتـه حاصـل وی] او د پـریکـړی اختیـار بـه د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم سره وی .

یهودو پوری تړلی مادی

15- په مدینیٔمنوری باندی دتیری په وخت کې به یهود د مسلمانانو سره په جنگ کښریک کیږی او د جنگ تاوان به هم په گډه ورکوی ځکه چې دا جگړه د وطن د دفاع جنگ دی .

16- یهودیان به په خپل دین او مسلمان به په خپل دین عمل کوی .

17- د یهودیانو ټولو قبیلو اود هغوی دوستانو ته به د قانون په رڼاکې ټول حقوق حاصل وی له دوی چې څوک جرم وکړی نو هغه به د جزا څخه خلاص نه شی .

18- د جرمونو د سزا وروکولو په وخت کې به هیڅ ډول خنډونود را پیدا کولو اجازه ورنه کړل شی، غولونکې اوتړون ماتوونکې به خپل ځان په خطر کې اچوی ، ځکه چې تحفظ نیکوخلکوته ورکول کیږی .

19- د دی تړون گډونکونکوته په مدینی[یثرب]کې د هرډول فتنی او فساد جوړول حرام دی .

20- د گاونډی او پناه اخستونکې لـه پـاره هم همدغه حقوق دی او په هغوی باندی به هیڅکله زیاتی ونه شی .

21- د تړون د گډون کونکوترمنځ که کله کومه شخړه او حادثه را پیدا شی چې د هغی څخه فساد جوړیږی، نو د هغه پریکړه به د الله جل جلاله د قانون په اساس حضرت محمدصلیٰالله علیه وسلم کوی .

22- د مکې قریشو[کفارو] او د هغوی دوستانو ته به په هیڅ ډول پناه نه ورکول کیږی .

23- د تړون ټول گډون کونکې د هر چا سره په سوله کې برابر شریک دی او د مسلمان په څیر هریو یهودی به هم د سولی د دی تړون پابند وی ، چې د کومی بهرنی قبیلی سره شوی وی .

24- هره ډله به دخپلی سیمی د ساتنی او د هغی څخه د دفاع لـه پـاره

....

مسئوله وی

25- دا تړون به د ظالم او زیاتیکوونکې د سزا د ورکولو په لار کې خنډ نه ګڼل کیږی : وان الله جار لمن اتقی وبر و محمد رسول الله {صلی الله علیه وسلم } او الله جل جلاله د هغه چا مددګار او حامی دی چې ډیر د الله څخه ویریدونکې اونیکو کار وی محمد صلی الله علیه وسلم دالله رسول وی] [172].

ددی لیکل شوی دستورڅخه ثابت شوی سیاسیاصول

ا] ټول اسناد او لیکنی به په بسم الله سره شروع کیږی دا ځکه چې د حکومت لوی حاکم الله جل جلاله دی .

ب] د حکومت قانون قرآن اوسنت دی چې مشر ئی محمد صلیالله علیه وسلم دی د 14 – 21 مادو له مخی

ج] ټولواوسیدونکو د قانون په وړاندی برابر حقوق لری 4- 11-16-17 مادو له مخی

د] د حکومت دفاع په ټولو اوسیدونکو لازمه ده او هیڅ ډول فتنی او فساد ته به اجازه ورنه کړل شی 15-19 مادو له مخی[173]

د قتال فی سبیل الله څخه مقصد د اسلامیحکومت جوړول او ټینګول دی

د مکې په دولس کلنه دوره کې چې کوم مظالم په مسلمانانو وشوه او په آخره کې چې د رسول الله صلیالله علیه وسلم د قتل په خاطر د هغی

172- سیرت ابن هشام لومړی ټوک 510 مخ د 1955 عیسوی کال د مصطفیالبانی1955 لیکنه - البدایه د حافظ عماالدین بن کثیرلیکنه 3 ټوک 224 مخ د 1966 عیسوی کال د بیروت چاپ

173 - اصلی لیکنه په 52 مادو باندی مشتمله ده لیکن ما ئی تکرار حذف کړاود مضمون نتیجه می بیان کړه .

مبارک کورمحاصره کړای شو، نو پدی اساس دمسلمانانو او د مکې د قریشو ترمنځ د نښتی امکانات را پیدا شوی وه په مدینی کې د حکومت د جوړیدو سره الله تعالی هغوی ته دنښتواجازه ورکړه او د لږی مودی وروسته ئی قتال فی سبیل الله فرض وګرځاوه.

د بین المللی قانون په اساس دجنګ په حالت کښیځوک هم ددښمن قافلی ته په خپلوحدودوکې د اجازی اخستلو پرته د سفر کولو اجازه نه ورکوی دجګړی په حالت کې د دښمن په تجارت بندیزونه لګول او د نورو لارو څخه د هغه ټکول او د هغه د قوت ختمول د جنګ یوه برخه ده ، جنګ د مکې د قریشو له لوری لومړی پیل شوی وه نو په دی خاطر اخلاقاً او شرعاً ُوهمدا راز د قومونو د مسلمه قاعدو په اساس دا نه چې د مسلمانانوحق نه وه بلکه پری فرض وه چې په دښمن تجارتی بندیزونه ولګوی او د هغوی قافلوته د اسلامی حکومت په حدودوکې د تیریدو اجازه ورنکړی همدا علت وه چې د هجرت په لومړی کال نبی صلی‌الله علیه وسلم د قریشو د قافلو د ټکولو په خاطرڅه ټولی ورولیږل او په دی ترتیب د جهاد اوقتال سلسله پیل شوه د قتال فی سبیل الله مقصد قرآن کریم په دی ډول بیان کړیده :

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ[]الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ[]الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنْ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ [د الحج سورت **39** تر **41** آیاتونو پوری]

[هغو کسانو ته اجازه ورکړه شوه چې د هغو پر خلاف په جګړه لاس پوری کیږی ځکه چې هغوی مظلومان دي او الله په یقینی ډول د هغو د ملاتړ وس لری دا هغه کسان دی چې له خپلو کورونو څخه په نا حقه

وويستل شول يوازى په دى جرم چې هغوى وايي " زمونږ رب الله دى كه الله خلک يو د بل په وسيله دفع نه كړى نو خانقا ګانى ، كليسا ګانى ، عبادتخانى او جوماتونه چې په هغو كې د الله نوم ډير زيات اخيستل كيږى تول به ونړول شي الله به ارومرو د هغو كسانو سره مرسته وكړى چې د هغه مرسته كوى الله ډير زورور او بر لاسى دى دا هغه كسان دى چې كه مونږ دوى ته په ځمكه كې قدرت وركړو نو لمونځ به قايم كړى زكات به وركړى ، په ښو چاروبه امر وكړى او له بديونه به منع وكړى او د ټولو چارو پاى د الله په لاس دى] .

په جامع ترمذى كې د عبدالله بن عباس رضى‌الله عنهما څخه روايت دى چې د قتال په هكله د ټولو ترمخه همدا آيت را نازل شوى دى- د دى آيتونوڅخه مقصد دا دى چې ظالم د ظلم څخه منع كړى او داسىحكومت جوړكړى چې په هغه كې د الله جل جلاله د عبادت له پاره آزادى وى د غريبوخلكو اقتصادى حالت ښه شى د ښه والى او نيكې احكام نافذ شى او د بدى ټولى لارى چارى ختمى شى . يعنى د ظلم شرک او د فساد د نظامونو په ځاى د عدل ،توحيد او د اصلاح نظام منځ ته راشى، په بل ځاى كښالله جل جلاله فرمائى چې::

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لله

[د انفال سورت 39 آيت]

[اود دوى سره ترهغه پورى وجنګيږى چې د كفراو شرک غلبه پاى ته ورسيږى او د الله جل جلاله حكم په ټولوغالب شى] .

حافظ ابن كثير رحمه الله عليه ليكې چې:

اى يكون دين الله هو الظاهرالعالى على سائر الاديان

[د الله جل جلاله دين په ټولو نورو دينونو غالب او عالى واوسى] [174].

په صحيح بخارى او صحيح مسلم كې د ابوموسى اشعرى رضى‌الله عنه څخه روايت دى چې رسول الله صلى‌الله عليه وسلم ديوه پوښتنى په

[174] - تفسير ابن كثير لومړى ټوک 402 مخ

ځواب کې وفرمایل : "

من قاتل لتکون کلمه الله هی العلیا فهو فی سبیل الله

[هغـه څوک چې ددی پـه خاطرجنګیـږی چې یـوازی د الله جـل جلالـه کلیمـه دی پرتـه اوسـی نـو پـه حقیقت کې همـدا سـړی د الله جـل جلالـه پـه لارکې جنګیږی] .

د پورتنی بیان لنډیز دا دی چې د جهاد او قتـال څخه مقصد پـه زور د خلکو مسلمانول نه دی،که چیری تری مقصد دا وایی نو بیا به اسلام کې د خراج احکام نه وای ، جزیـه او خراج پـه همـدی خاطراخسـتل کیـږی چې غیرمسلم خلک هم پـه اسلامی حکومت کې پـه خپـل دیـن عمـل وکولای شی،حکومت به د هغوی د مال ، ځان او آبرو ساتنه کوی ، د هغه اړتیا به پوره کوی او د هغوڅخه چې د جزیی اوخراج لـه لاره کـومی پیسـی لاس تـه راځی نوهغه به د هغـوی د بهبـود پـه خـاطرخرڅوی او حقیقت دا دی چېپـه زور سره مسلمان کـول ممکـن هـم نـه دی دا ځکه چېایمـان یـوائی د اقـرار کولوڅخه عبارت نه دی بلکه د سینی د پراخوالی په څنګ کې د تسـلیمی ،انقیـاد او د زړه د تصـدیق نـوم هـم دی- د جهـاد او قتـال څخـه مقصـد د کفارو او مشرکینو د اقتدار ختمول او د اسلامی حکومت جوړول دی اوکه چیری مخکې څخه جوړشوی وی نو بیا د هغی د دفاع اوټینګښت لـه پـاره جهاد کیږی او جنګ د غلبی په خاطرکیږی اود همدی غلبی نـوم اقتـداراو حکومت دی .

د الله جل جلاله په لارکې
د قتال د آیتونوڅرنګوالی

د قرآنکریم په څوارلس سورتونو او 47 آیتونو کې د قتال حکم ورکړل شـوی دی او یـا د هغـی فضـیلت بیـان شـوی دی د دی نـه پرتـه پـر15 سورتونو او 28 آیتونو کې یا د جهاد حکم او یا ئی فضیلت بیان شوی دی - جهاد یوازی جنګ ته نه وائی بلکه جهاد د هر ډول هلوځلو د څخه عبارت دی که څه ژبه وی ، په قلم وی او د زړه د بدوالی یا د مال او نورو

....
وسایلو او صلاحیتونو په اساس وی ، خو په دی شرط چې مقصد تری د دین غلبه وی، همدا علت دی چې د النحل سورت په 110 آیت د الفرقان سورت په 52 آیت د العنکبوت سورت 66 آیت کې د جهاد ذکر دی په داسی حال کې چې دا سورتونه مکې دی او په مکه د قتال اجازت نه ؤ

د قتال د آیتونو نقشه په لاندی ډول ده:

د البقره سورت : 154-190-193-216-244-246- 251 آیتونو

د آل عمران سورت :13-121-146-157-167-169- 195 آیتونو

د النساء سورت :74 - 75 -76-77-84 - 89 -91 آیتونو

د الانقال سورت :16- 39- 65 آیتونو

د التوبه سورت : 5-12-13-14- 29-36-111-123 آیتونو

د الحج سورت : 39- 58 آیتونو

د الاحزاب سورت : 61 آیت

د محمد سورت : 4 –20 آیتونو

د الفتح سورت : 16 آیت

د الحشر سورت : 11-12آیتونو

د الصف سورت : 4 آیت

دالحجرات سورت : 9 آیت

دالحدید سورت :10 آیت

د المزمل سورت چې مکې کې نازل شوی دی او ټول شل آیت دی چې په دی کې د راتلونکې جنګ په هکله مخکې وینا شوی ده .

دغزاګانو او د سرایا ټول شمیر

غزوه په اصطلاح کې هغه سفرته ویل کیږی چې د قتال په اراده یې صورت نیولی وی او په هغه کې د فوځ مشری په خپله محمد صلی‌الله علیه وسلم کړی وی او سریه هغه جنګی سفر ته ویل کیږی چې په هغه کې د ډلی مشری کوم صحابی رضی‌الله عنه ته ورسپارل شوی وی او په خپله رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په هغه کې ګډون نه وی کړی .

زيد بن ارقم رضی‌الله عنه د غزواتو شمیر نولس ښوولی دی[175].

امام ابویعلی رحمه الله علیه د جابر بن عبدالله رضی‌الله عنه څخه د غزواتو شمیر یویشت را نقل کړی دی[176].

عبدالرزاق رحمه الله علیه د سعید بن مسیب څخه د غزواتو شمیر24را نقل کړی دی [177].

ابن حزم چې په 456 هجری قمری کال کې مړ شوی د غزواتو شمیر 25 ښوولی دی[178].

ابن هشام رحمه الله علیه د غزواتو شمیر26 او د سرایاو شمیر38 ښوولی دی [179].

ابن سعد د واقدی چې په207 هجری قمری کال مړ شوی ، ابن اسحق چې په150 هجری قمری کال مړ شوی او موسی‌بن عقبه رحمه الله علیهم چې په141هجری قمری کال مړ شوی څخه رانقل کړی چې د غزواتو شمیر 27 دی او د سرایاو شمیر47 دی [180].

ابن عبدالبر رحمه الله علیه - السیره الحلبیه اوالا ستیعاب هم د غزواتو شمیر27 او د سرایاو شمیر47 ښوول دی [181].

لیکن عملاً په نهه غزاګانو کې جنګونه شوی دی چې هغه په لاندی ډول دی : بدر، احد ، مریسیع، خندق ، قریظه ، خیبر.، مکه ، حنین او طائف .

په شمیرکې د توپیر یو علت همدا دی چې ځینی اشخاصو یوازی د

[175] - صحیح بخاری کتاب المغازی لومړی باب

[176]- فتح الباری 8 ټوک 283 مخ

[177] - فتح الباری 8 ټوک 283 مخ

[178] - جوامع سیر16 مخ

[179] سیرت ابن هشام رحمه الله علیه 3- 4 ټوک 608 مخ

[180]- طبقات ابن سعد رحمه الله علیه 2 ټوک 5 مخ

[181] الحلبیه 2 ټوک 342 مخ

مشهورو غزاګانو او سريو يادوونه کړی اوځينی نورو ئی پوره شمير بيـان کړی، بل علت ئی دا دی چې ځينی غزاګانی د ځينو نورو غزاګانو تتمه ګڼل شوی او جداګانه حيثيت ورته نه دی ورکړل شوی خو دا بايد پـه يـاد وساتل شی چې ځينی محدثينو او د سيرت ليکوالانوهرهغـه سفر نقل او حرکت ته غزوه ياسريه يا بعث ويلی دی چې د دښمن په علاقه يې صورت نيولی وی هغه ئی کړی وی د دښمن د حالاتو د معاملو يا د دښمـن سره د جنګ يا د تبليغ اويا دکوم تړون له پاره وی په خاطر،دا پـه دی خاطر چې په دی هری وظيفۍکې د دښمن سره د ټکرخطر موجود وه .

په اتويشت غزواتو کې د فوج قيادت

د محمد صلیالله عليه وسلم په غاړه وو

پـه اتويشـت غزاګـانوکې د اسـلامیفوځ مشـری پـه خپلـه رسـول الله صلیالله عليه وسلم په غاړه درلوده او ديوه بی مثالـه عسـکری قومانـدان په صفت ئی دجنګ په ډګرکې د اسلام د مجاهدينو قومانده پـه خپـل لاس کـې اخسـتی وه څرنګـه چـې د دی کتـاب موضـوع د غزاګـانو او سـرياو تفصيل وړاندی کول نه دی خو بيا هم د ابن سعد رحمه الله عليـه د کتـاب څخه د عسکری او جنګیمهماتو يوه اجمالی خاکه وړاندی کول بـه دګټـی څخه خالی نه وی :

د ودان يـا ابـواء غـزاء دوهـم هجـری قمـری کـال د صـفر مياشـت - د مجاهدين شمير 70 تنه

د بـواط غـزاء دوهـم هجـری قمـری کـال د ربيـع الاول مياشـت - د مجاهدين شمير 200 تنه

د سـفوان غـزاء دوهـم هجـری قمـری کـال د ربيـع الاول مياشـت - د مجاهدين شمير 70 تنه

د ذی العشيره غزاء دوهم هجری قمری کال د جمادی الثانی مياشت - د مجاهدين شمير 200 تنه

د بـدر الکبـرا غـزاء دوهـم هجـری قمـری کـال د رمضـان مياشـت - د

....

مجاهدین شمیر313 تنه څه کم او یا زیات

د بنـو قینقـاع غـزاء دوهـم هجـری قمـری کـال د شـوال میاشـت - د مجاهدین شمیر ....

د سـویق غـزاء دوهـم هجـری قمـری کـال د ذوالحجـه میاشـت - د مجاهدین شمیر 200 تنه

د قرقره الکدر غزاء دریم هجری قمری کال د محرم الحرام میاشت - د مجاهدین شمیر 200 تنه

د غطفـان غـزاء دریـم هجـری قمـری کـال د ربیـع الاول میاشـت - د مجاهدین شمیر 450 تنه

د نجـران غـزاء دریـم هجـری قمـری کـال د جمـادی الاول میاشـت - د مجاهدین شمیر 300 تنه

د احد غزاء دریم هجری قمری کال د شوال میاشت - د مجاهدین شمیر 650 تنه

د حمـراء الاسـد غـزاء دریـم هجـری قمـری کـال د شـوال میاشـت - د مجاهدین شمیر 540 تنه

د بنو النضیر غزاء څلورم هجری قمری کال د ربیع الاول میاشت - د مجاهدین شمیر ... تنه

د بدر صغری غزاء څلورم هجری قمری کال د ذوالعقده میاشت - د مجاهدین شمیر 1500تنه

د ذات الرقاع غزاء پنځم هجری قمری کال د محرام الحرام میاشت د مجاهدین شمیر 400 تنه

د ذات الرقاع غزاء پنځم هجری قمری کال د ربیع الاول میاشت -د مجاهدین شمیر 400 تنه

د دومه الجندل غزاء پنځم هجری قمری کال د محرم الحرم میاشت د مجاهدین شمیر 1000 تنه

د بنو المصطلق غزاء پنځم هجری قمری کال د شعبان میاشت - د

••••••••••••••••••••••

مجاهدین شمیر ...... تنه

د احزابو غزاء پنځم هجری قمری کال د ذوالعقده میاشت یا د شوال میاشت - د مجاهدین شمیر 3000 تنه

د نبو قریظه غزاء پنځم هجری قمری کال د ذوالحجه میاشت - د مجاهدین شمیر 3000 تنه

د بنولحیان غزاء شپږم هجری قمری کال د ربیع الاول میاشت - د مجاهدین شمیر 200 تنه

د غابه غزاء شپږم هجری قمری کال د ربیع الثانی میاشت - د مجاهدین شمیر 500 تنه

د حدیبیی غزاء شپږم هجری قمری کال د ذو العقیده میاشت - د مجاهدین شمیر 1400 تنه

د خیبر غزاء اوم هجری قمری کال د محرم الحرام میاشت - د مجاهدین شمیر 1420 تنه

د وادی القری غزاء اوم هجری قمری کال د محرم الحرام میاشت - د مجاهدین شمیر 1382 تنه

د مکې د فتحی غزاء اتم هجری قمری کال د رمضان میاشت - د مجاهدین شمیر 10000 تنه

د جنین غزاء اتم هجری قمری کال د شوال میاشت - د مجاهدین شمیر 12000 تنه

د طائف غزاء اتم هجری قمری کال د شوال میاشت - د مجاهدین شمیر 12000 تنه

د تبوک غزاء نهم هجری قمری کال د رجب میاشت - د مجاهدین شمیر 30000 تنه[182].

د ځینی غزاګانو په تاریخونو او د لښکرو په شمیرکې د اهل مغازیو

---

[182]- طبقات الکبری د ابن سعد لیکنه 2 ټوک 8 مخ څخه تر 192پوری 1906 عیسوی کال بیروت چاپ

تر منځ اختلاف موجود دی لکه د ابن اسحق رحمه الله علیه په نزد د احزاب غزاء د پنځم هجری قمری کال شوال په میاشت کې شوی ده او د بنوالمصطلق غزاء د شپږم هجری قمری کال د شعبان په میاشت کې شوی خوځرنګه چې ما دا تفصیل د ابن سعد رحمه الله علیه څخه راخیستی دی نوپه همدی خاطرمی تاریخ او د مجاهدینو شمیرهم دهمغه څخه رانقل کړی دی .

په نبوی دوره کې عسکری قوماندانان

د اسلامی ریاست څخه د دفاع په خاطر عسکری قوماندانوډیر زیات اهمیت ورکړل شوی دی د مدینی په لس کلنه دوره کې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په مختلفووختوکې مختلف صحابه کرام رضی الله عنهم د عسکری قوماندانانو په حیث د ځینی عسکری کارونوپه خاطراستولی دی ، ددی [سرایاو] څخه د ټولو لومړی سریه د حمزه بن عبدالمطلب رضی‌الله عنه وه د هجرت په اومه میاشت چې د روژی په میاشت وه کې استول شوی وه . خو تر ټولو زیاتو سرایاو ته ئی زید بن حارث رضی‌الله عنه لیږلی دی هغه د اته سریو قوماندانی‌کړی ده چې وروسته ورته د موتی په نښته کې شهادت ورپه برخه شو- ابن سعد د نبوی دور د عسکری قوماندانانو [امرا ء الجیش] ټول شمیر دیرش ښوولی دی خو بل کوم مورخ د عسکری قوماندانانو دومره تفصیل په کوم ځای کې نه دی ښودلی ځومره چې دی ښودلی‌اوبیان کړی ئی دی .په طبقات کبری کې د عسکری قوماندانانو د نومونو تفصیل چې په شمیراو ترتیب کې تاریخی‌ملحوظات په نظرکې نیول شوی دی په دی توګه راغلی دی :

حمزه بن عبدالمطلب - عبیده بن حارث - سعد بن ابی وقاص د ایران فاتح - عبدالله بن حجش اسدی– عمیر بن عدی بن خرشه خطمی - سالم بن عمیرالعمری - محمدبن مسلمه د کعب بن اشرف قاتل- زید بن حارثه - ابوسلمه بن عبدالاسد مخزومی - عبدالله بن انیس - منذربن عمرو الساعدی - عاصم بن ثابت الانصاری - مرثدبن ابی مرثد غنوی -

عکاشه بن محصن اسدی - ابوعبیده بن جراح - عبدالرحمن بن عوف – علی بن ابی طالب - عبدالله بن عتیک - عبدالله بن رواحه - عمروبن امیه ضمری - کرز جابرالفهری - عمربن خطاب - ابوبکرصدیق - بشیربن سعدانصاری - غالب عبدالله لیثی - ابن ابی‌العوجاءسلمی - شجاع بن وهب اسدی - کعب بن عمرغفاری - جعفربن ابی طالب - خالدبن ولید - عمروبن عاص د مصرفاتح - ابوقتاده بن ربعی‌الانصاری - سعدبن زیداشهلی - طفیل بن عمروالدوسی - عینیه بن حصن فزاری - قطبه بن عامربن حدیده - ضحاک بن سفیان کلابی - علقمه بن مجزمدلجی - عبدالله بن حذافه سهمی - اسامه بن زید - ابوعامراشعری - جریربن عبدالله البجلی رضی‌الله عنهم .

ددی وروستی دواړو صحابه و ذکرابن سعد رحمه الله نه دی‌کړی خو په صحیح بخاری کې راغلی دی چې ابوعامراشعری رضی‌الله عنه د اوطاس د سریې امیر ټاکل شوی وه او هغه په همدی نښته کې شهید شو او حضرت بیا جریر رضی‌الله عنه ئی د هغی ټولګی‌امیرټاکلی شو چې په یمن کې ئی‌ذوالخلصه نومی بت خانی د ورانولو په خاطرلیږلی شوی وه .

په نبوی دورکې منطقوی امیران

کان النبی صلی‌الله علیه وسلم یبعث من الامراو الرسل واحدا بعد واحد [نبی‌کریم صلی‌الله علیه وسلم به امران ټاکل او سفیران به ئی یو په بل پسی استول183].

ابن حجرعسقلانی لیکې چې : والاخبارطافحه بان اهل کل بلدمنهم کانوا یتحاکمون الی الذی امرعلیهم و یقبلون خبره و یعتمدون علیه [د ډیرو روایاتو څخه دا رامعلومیږی چې د هری سیمی خلکوپه د خپلو ستونځو پریکړه د هغه امیرپه واسطه کوله چې په هغوی به ټاکل شوی وه د هغه خبره به ئی‌منله او په هغه به ئی باورکاوه 184].

183 - صحیح بخاری کتاب التمنی واخبارالاحاد5 ټوک 1078مخ

184 - فتح الباری16 ټوک 362 مخ

رسول الله صلی الله علیه وسلم به د سیمو امرانو ته د خاصو لارښودنو وروسته د تللو امرکاوه د نمونی په توګه ،کله چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم دهجرت په لسم کال دحجه الوداع څخه وروسته معاذ بن جبل رضی الله تعالی عنه په پورتنی یمن او ابوموسی اشعری رضی الله عنه ئی په ښکتنی یمن د امرانو په حیث ولیږل نو هغوی ته ئی د لیږلو په وخت کې داسی لارښوونی‌کړی وی : په خلکوبه آسانتیا راوړی ، نرمی به اختیاروی او د سختی‌څخه به ځان ساتی ، په اسلام باندی عمل کونکو ته زیری ورکړی خو داسی کړنلاره به نه اختیاروی چې د هغی په اساس خلک د اسلام څخه متنفر شی .

معاذ بن جبل رضی‌الله تعالی‌عنه ته ئی دا لارښوونه هم کړی وه چې د یمن اهل کتابوته په توحید او رسالت باندی د ایمان راوړلو بلنه ورکوه، ایمان راوړونکو ته د لمانځه په اداکولو تاکیدکوه او د هغوی د اغنیاوڅخه زکات اخله اود هغو په مسکینانوئی ویشه 185.

د قران کریم مطابق به پریکړه کوی‌که چیری په هغی‌کې ښکاره او واضحه حکم موجودنه وی نو بیا به د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د سنتو مطابق پریکړه کوی اوکه چیری په هغه دواړوکښهم صریحه اوڅرګند حکم په لاس درنه شی، نو بیا به اجتهادکوی 186.

ابن حزم د24 عسکری قوماندانانو نومونه ذکرکړی دی خو په هغه کې ئی د زکات د راټولونکو وګړو ځینی نومونه هم اخستی دی 187.

ابن قیم رحمه الله علیه د دولس امرانو نومونه رانقل کړی دی [188].

بلاذری رحمه الله علیه په فتوح البلدان کې د امراو یادوونه په مختلفو

[185] - صحیح بخاری کتاب الزکاه 1 ټوک 187 مخ

[186] - سنن ابوداود کتاب الاقضیه باب اجتهاد الرائی فی القضا ء – جامع الاصول 10 ټوک 177 مخ

[187] - جوامع السیر 23 مخ څخه تر 25 مخ پوری

[188] - زاد المعاد لومړی ټوک 47 مخ

ځایونوکې کړیده خو د خپل دوهم کتاب [انساب الاشراف] په لومړی جلدکې یې د هغه د تفصیل په خاطرځانګړی باب جوړکړی دی، د دی امیرانو څخه باذان بن ساسان بن بلاش هم وه چې د بهرام جورد نژاد څخه وه او د ایرانی پادشاهی لخوا په یمن کې حاکم ټاکل شوی وه خو د کسری د وژلو وروسته مسلمان شو او رسول الله صلی‌الله علیه وسلم هغه د پخوانی تجربی په اساس د ټول یمن حاکم وټاکه د هغه وروسته د هغه زوی شهر بن باذان حاکم ټاکل شوی وه او د هغه وروسته بیامختلف صحابه رضی‌الله تعالی عنهم د دی منطقی د امیرانو په توګه ټاکل شوی وه .

عتاب بن اسید رضی‌الله عنه مکه مکرمه - عثمان بن ابوالعاص ثقفی رضی‌الله عنه طائف - علاء بن الحضر رضی‌الله عنه بحرین - عمروبن عاص رضی‌الله عنه عمان - ابوسفیان بن حرب رضی‌الله عنه نجران - بازان بن ساسان رضی‌الله عنه یمن - شهربن بازان رضی‌الله عنه یمن - مهاجربن ابی امیه رضی‌الله عنه یمن - ابان بن سعیدبن عاص رضی‌الله عنه یمن – ابوموسی اشعری رضی‌الله عنه دیمن سواحل - معاذبن جبل رضی‌الله عنه یمن جند- یزیدبن ابی سفیان رضی‌الله عنه تیماء - ثمامه بن اثال رضی‌الله عنه الیمامه - عمروبن سعیدبن عاص رضی‌الله عنه وادی قری [خیبر][189] – خالد بن سعیدبن عاص رضی‌الله عنه یمن - زیادبن لبیدانصاری رضی‌الله عنه حضرموت - عمربن حزم رضی‌الله عنه نجران کی د امیرانو په توګه ګمارل شوی وو.

د ورستنیو دری نومونو یادونه علامه بلاذری470 هجری قمری مړ شوی دی کړی ده[190].

په نبوی دورکې د زکات ټولولو مسئولین

ابن هشام ،ابن حزم ، ابن جریر ، ابن ، ابن اثیر رحمه الله علیهم ټولولیکلی دی چې د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په وخت کې په

---

189 - فتح الباری 16 ټوک 317 مخ – عمده القاری 25 ټوک 19 مخ

190 - فتح البلدان 76 مخ د 1900 عیسوی کال د مصرچاپ

هـركلىكې دزكـات درا ټولولـو لـه پـاره اميـران ټـاكلى شـوى وه ، همـدا رازځنـى سـيموحاكمان هـم دخپلـو دنـدو د سـرته رسـولوپرته د زكـاتونواو صدقاتو په را ټولولو باندى موظف وه د احاديثوپه كتـابونوكې د زكـاتونو را ټولونكوته مصدقين هم ويل شوى [د صدقو را ټولونكې] .

د څومشهورو زكات ټولونكوامرانونومونه په لاندى توګه دى :

مهـاجربن ابىاميـه رضـى الله عنـه ديمـن پـه صـنعاكې – زيـاد بـن لبيـد انصـارى رضـى الله عنـه پـه حضـرموت كـې - عـدى بـن حـاتم رضـى الله تعالىعنه په بنوطى او بنواسد كې - زبرقان بن بـدر رضـى الله تعالىعنـه د بنوسـعدبن زيـد بلـه يـوه علاقـه كـې - قـيس بـن عاصـم رضـى الله عنـه دبنوسعدبن زيدپه يو بل علاقه كې - مالک بن نـويره رضـى الله تعالىعنه په بنوحنظله كې – علاء بن الحضرمى رضى الله عنه په بحرين كې – على بن ابىطالب رضى الله عنه په نجران- عمربن خطاب رضـى الله تعـالى عنـه [191].

په نبوى دور كې د مركزى حكومت موقت مسئولين

كلـه كلـه بـه رسـول الله صـلىالله عليـه وسـلم پـه مركـزكې د لمانځـه د امامت اونورو انتظامى امورو د سرته رسولو له پاره په خپـل ځـاى يـوكس نائـب ټاكـه څرنګـه بـه چې اكثـرو صـحابو كرامـو رضـى الله عـنهم بـه دده مبارک سره په سفركېګډون درلوده نوپـه دى خاطربـه ئـى د ټيټـى مرتبـى د صحابهووڅخه يوڅوک پـه خپـل ځـاى ټاكـه، نـو د هغـه د مركزى حكومت مؤقتو مسئولينو وجدول په لاندى توګه لاس ته راغلى دى :

سعدبن عباده انصارى رضى الله عنه د دوهم هجرى قمرى كال د ودان د غـزاء پـه وخت . - سـعدبن معـاذ انصـارى رضـى الله عنـه د دوهم هجرى

---

[191] - سيرت ابن هشام 3-4 ټوک 600 مخ – جوامع السير 24 مخ – الكامل د ابـن اثير 2 ټوک **301**

قمری کال د بواط د غزاء په وخت - زیدبن حارثه رضی الله عنه د دوهم هجری قمری کال د سفوان د غزاء په وخت - ابوسلمه عبدالاسدمخزومی رضی الله عنه د دوهم هجری قمری کال د ذی‌العشیره غزاء په وخت - ابولبابه بن عبد المنذر رضی الله عنه د دوهم هجری کال د بدر الکبری د غزاء په وخت امیر – عمر بن ام مکتوم رضی الله عنه د لمانځه د امام په صفت د دوهم هجری قمری کال د بدرالکبرا د غزاء په وخت - ابولبابه بن عبدالمنذررضی الله عنه د دوهم هجری قمری کال د بنوقینقاع غزاء په وخت - ابولبابه بن عبدالمنذر رضی الله عنه د دوهم هجری قمری کال د سویق د غزاء په وخت - عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه د دریم هجری قمری کال د قراره الکدر غزاء په وخت – عثمان بن عفان رضی الله عنه د دریم هجری قمری کال د غطفان غزاء په وخت – ابن ام کلثوم رضی الله عنه د دریم هجری قمری کال د بحران غزاء په وخت – عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه د دریم هجری قمری کال د احد د غزاء په وخت – عبدالله بن مکتوم رضی الله عنه د دریم هجری قمری کال د حمراء الاسد د غزاء په وخت – عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه د ځلورم هجری قمری کال د بنو النضیر د غزاء په وخت - عبدالله بن رواحه رضی الله عنه د ځلورم هجری قمری کال د بدر صغری غزاء په وخت – عثمان بن عفان رضی الله عنه د پنځم هجری قمری کال یا اوم هجری قمری کال د ذات الرقاع د غزاء په وخت- سباع بن عرفطه رضی الله عنه پنځم هجری قمری کال د دومه الجندل د غزاء په وخت – زید بن حارث رضی الله عنه پنځم هجری قمری کال یا شپږم هجری قمری کال د بنوالمصطلق د غزاء په وخت - عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه پنځم هجری قمری کال د احزاب د غزاء په وخت – عبدالله ابن ام مکتوم رضی الله عنه پنځم هجری قمری کال د بنوقریظه د غزاء په وخت – عبدالله ابن ام مکتوم رضی الله عنه شپږم هجری قمری کال د بنولحیان د غزاء په وخت- عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه شپږم هجری قمری کال د غابه د غزاء په وخت - عبدالله بن

ام مکتوم رضی الله عنه شپږم هجری قمری کال د حدیبیه د غزاء په وخت - سباع بن عرفطه رضی الله عنه اوم هجری قمری کال د خیبر د غزاء په وخت - عبدالله ابن ام مکتوم رضی الله عنه اتم هجری قمری کال د فتح مکه غزاء په وخت محمد بن یاسباع بن عرفطه رضی الله عنهما نهم هجری قمری کال د تبوک د غزاء - ابودجانه سماک بن حرشه رضی الله یا سباع بن عرفطه غفاری رضی الله عنه عنه لسم هجری قمری کال د حجه الوداع غزاء په وخت [192].

د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم وزیران و د شوری غړی

د وزارت او شوری په هکله به په دریم فصل کې تفصیلی‌خیړنه وشی خو د پورتنی عنوان لاندی یوائی دا ښوول کیږی چې د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په حکومت کې وزیران اومشاورین هم موجود وو چې د ریاست د کابینی او د اجرایه شوری په نامه یادیدلای شی .

ابوبکر صدیق رضی الله عنه - عمر فاروق رضی الله عنه - عثمان بن عفان رضی الله عنه – علی بن ابی‌طالب رضی الله عنه - حمزه رضی الله عنه - ابوعبیده رضی الله عنه - عثمان بن مظعون رضی الله عنه - عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه - سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه - طلحه رضی الله عنه - زبیربن عوام رضی الله عنه - جعفر رضی الله عنه [193].

په نبوی دورکې لیکوالان

د العلق د سورت په پنځم آیت کې ئی قلم د علم ذریعه ښوولی ده اګرچې د نبی صلی‌الله علیه وسلم له پاره امی ویل کمال اویوه معجزه وه نوپه دی خاطر د هغه د علم ذریعه د الله جل جلاله لخوا وحی وه خو د غیر

---

[192] - البدایه و النهایه د ابن کثیر 5 ټوک 110 مخ
[193]- السیره الحلبیه 3 ټوک 428 مخ

نبی له پاره ليک لوست قابليت او کمال گڼل کيږی، عرب الکامل هغه چا ته وائی چې په ليک لوست وپوهيږی لکه څنگه چې قرآنکريم ذکر دی چې عرب قوم امی قوم وه ، خو د اسلام د راتلو تر مخه هم هلته يوڅه خلک وو چې په ليک لوست پوهيدل خو څرنگه چې د هغوی زياتره بی سواده او امی وو نو په دی خاطر قرآن ټولو ته امی ويلی دی . او ورته د امی ويلو يوعلت دا دی چې دا خلک ددين نه بی خبره وو علامه بلاذری حمه الله عليه ليکلی‌دی چې د اسلام دراتلو ترمخه يويشت کسان په ليک لوست پوهيدل چې په هغوی 17نارينه اوڅلور ښځی وی، د هغوی نومونه په دی ډول دی :

عمربن خطاب رضی الله عنه – علی بن ابی‌طالب رضی الله عنه - عثمان بن عفان رضی الله عنه - ابوعبيده بن جراح رضی الله عنه - طلحه رضی الله عنه – يزيد بن ابی سفيان رضی الله عنه - ابوحذيفه بن عتبه رضی الله عنه - حاطب بن عمر رضی الله عنه - ابوسلمه بن عبدالاسد رضی الله عنه – ابان بن سعيد رضی الله عنه - خالدبن سعيد رضی الله عنه - عبدالله بن سعدبن ابی سرح رضی الله عنه - حويطب بن عبدالعزی رضی الله عنه - ابوسفيان بن حرب رضی الله عنه - معاويه بن ابی سفيان رضی الله عنه - جهيم بن الصلت رضی الله عنه - علابن الحضری رضی الله عنه – شفا بنت عبدالله عدويه رضی الله عنها - حفصه بنت عمر رضی الله عنهما - کريمه بنت مقداد رضی الله عنه - ام کلثوم بنت عقبه رضی الله عنها ، په مدينی منوری کې د بنواوس او بنوخزرج په قبيلوکې هم د اسلام ترمخه يوشميرخلک په ليک اولوست پوهيدل لکه :سعدبن عباده رضی الله عنه - منذرعمرو رضی الله عنه – ابی بن کعب رضی الله عنه - زيدبن ثابت رضی الله عنه - رافع بن مالک رضی الله عنه - اسيدبن حضير رضی الله عنه - معن بن عدی رضی الله عنه - بشيربن سعد رضی الله عنه - سعدبن ربيع رضی الله عنه - اوس بن خولی رضی الله عنه - عبدالله بن ابی‌منافق رضی الله عنه - سويدبن صامت رضی الله عنه { چې

دده سره د لقمان صحیفه هم وه } [194].

دا هغه 23 کسان دی چې بلاذری ئی یادوونه کړی ده خو په دی کې یوازی د مکې او مدینی د مشهورو خلکو ذکر شوی دی ځکه چې امکان شته چې د عربو په باقی ښارونوکې هم څه د لیک لوست خلک موجود وو کله چې د هجرت نه وروسته اسلامی ریاست جوړشو نو د لیک فن ته ئی نوره وده او ترقی هم ورکړه ځکه چې د حکومت د کارونو د پر مختلو له پاره باسواده خلکوته اړتیا وه .

ابن سعد رحمه الله علیه لیکې چې د بدر د بندیانو له ډلیځخه هغه څوک چې په لیک پوهیده او د فدئی د ورکړی توان ئی نه وه نوهغوی ته رسول اکرم صلیالله علیه وسلم وویلی چې تاسی د انصارو زامنو ته لیک و رزده کړی چې همدا ستاسو فدیه ده هریوته ئی لس لس ځوانان وروسپارل اوکله به چې هغو لسوکسانو لیکل ور زده کړ نو بیا به ئی پریښوده [195].

د تاریخ او سیرت په کتابونوکې د نبی صلی الله علیه وسلم د وخت د لیکونکو صحابو رضی الله عنهم د نومونو تفصیل موجود دی چې په دی هکله ابن الاثیر رحمه الله علیه یولس نومونه درج کړی دی ، خو ابن حجر رحمه الله علیه پنځلس او ابن قیم رحمه الله علیه 17نومونه راخستی دی [196].

ابن عبدالبر رحمه الله علیه چې په 463 هجری قمری کال کې مړی شوی او حافظ عمادالدین بن کثیر رحمه الله علیه د23 صحابه ونومونه رانقل کړی دی، حافظ عماد الدین بن کثیر رحمه الله علیه د هغه هریو وګړی لنډی سوانح هم بیان کړی دی چې د هغو نومونه په دی ډول دی :

---

[194] - فتوح البلدان د بلاذری لیکنه 1318 هجری قمری کال چاپ

[195] - طبقات د ابن سعد لیکنه 2 ټوک 22 مخ

[196] - الکامل د ابن اثیر لیکنه لومړی ټوک 313 مخ – فتح الباری د ابن حجر لیکنه 10 ټوک 397 مخ

ابی ابن کعب ، زید بن ثابت ، عبدالله بن سعد بن ابی سرح ، عبدالله بن ارقم زهری ، علی بن ابی‌طالب ، ابوبکرصدیق ،عمربن خطاب ، عثمان بن عفان ، زبیربن عوام ، خالد بن سعید بن عاص ، ابان بن سعید بن عاص ، حنظله اسدی ، علابن حضرمی،خالدبن ولید ،عبدالله بن رواحه ، محمدبن مسلمه ، عبدالله بن عبدالله بن ابی‌مغیر بن شعبه ، عمروبن عاص ، معاویه بن ابی سفیان ، جهیم بن الصلت ، معیقیب بن ابی فاطمه ، شرحبیل بن حسنه رضی الله عنهم [197].

د ریاض د پوهنتون استاد پروفیسور ډاکترمحمدمصطفی‌الاعظمی په دی هکله د کتاب النبی صلی‌الله علیه وسلم ترعنوان لاندی یوکتاب لیکلی دی چې په هغه کې ئی د 22نورو صحابو رضی الله عنه نومونه د مستندو کتابونو په حواله درج کړی دی هغه لیکلی چېکه چیری نور زیات کوښښ وشی نو نورنومونه هم په لاس راځی لیکن تراوسه پوری چېڅومره تحقیق شوی دی نو د هغه په اساس د 45 صحابه نومونه په لاس راغلی دی [198].

د اداری نظام بنسټ په نبوی دورکېاینښوول شوی دی‌که څه هم اداری او دفتری نظام د حضرت عمرفاروق رضی الله عنه په وخت کې پرمختګ وکړ، خو د دی نظام بنسټ په ابتدائي توګه د حضرت محمد صلی‌الله علیه وسلم په واسطه ایښوول شوی وه .

ځنی صحابه کرامو رضی الله عنهم به د قرآنکریم د لیکلوکارکاوه چې په دی ډله کې زید بن ثابت رضی الله عنه ډیرمشهور وه [199].

ابن عبدالبر او ابن حجررحمه الله علیهم لیکلی دی چې په مدینه منوره کې د لیکلوکار زید بن ثابت کاوه، نو په دی اساس هغه د کاتب النبی په

---

197 - الاستیعاب د ابن عبدالبر لیکنه په حاشیه د الاصابه 1 ټوک 50 مخ – البدایه د ابن کثیر لیکنه 5 ټوک 339 مخ

198 - کتاب البنی د 1974 عیسوی کال د پیروت چاپ

199 - صحیح بخاری کتاب فضایل القرآن

نوم مشهور شوی وه خوځینی نورو صحابو هم د وحی د لیکلوکارکاوه د زید بن ثابت رضی الله عنه څخه دمخه به د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د وحی د لیکلو کارحضرت ابی بن کعب رضی الله عنه کاوه اوهمدغه صحابی رضی الله عنهم په مدینه منوره کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم لومړی کاتب وه[200] .

حضرت عمرفاروق رضی الله عنه د اسلام د قبلولو د قصی څخه راڅرګندیږی چې د قرآنکریم لیکنه اوکتابت په مکې دورکې شروع شوی وه[201].

زید بن ثابت او ابی بن کعب رضی الله عنه د پادشاهانو او قبائلی مشرانو په نوم د خطونو د لیکلوکارهم کاوه .

ځینی صحابو به تړونونه او د سولی لیکونه لیکل لکه علی بن ابی طالب رضی الله عنه او ځینی نورو صحابه کرامو به د غنیمت د مالونو او نورو سرکاری مالونو درجول ترسره کول، همدا راز په صحیح بخاری کې یو روایت دی چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم به د صدقاتو راټولونکو وګړو څخه حساب اخیسته او د هغوی سره به ئی محاسبه کوله [202].

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعْمَلَ ابْنَ الْأُتَبِيَّةِ عَلَى صَدَقَاتِ بَنِي سُلَيْمٍ فَلَمَّا جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَاسَبَهُ قَالَ هَذَا الَّذِي لَكُمْ وَهَذِهِ هَدِيَّةٌ أُهْدِيَتْ لِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلَّا جَلَسْتَ فِي بَيْتِ أَبِيكَ وَبَيْتِ أُمِّكَ حَتَّى تَأْتِيَكَ هَدِيَّتُكَ إِنْ كُنْتَ صَادِقًا ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَطَبَ النَّاسَ وَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ

---

200 - الاستیعاب په حاشیه الاصابه باندی 1 ټوک 50 مخ

201 - سنن دارقطنی نهی المحدث عن من القرآن باب 1 ټوک 123 مخ

202 - صحیح بخاری الاحکام باب محاسبه العمال

أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَسْتَعْمِلُ رِجَالًا مِنْكُمْ عَلَى أُمُورٍ مِمَّا وَلَّانِي اللَّهُ فَيَأْتِي أَحَدُكُمْ فَيَقُولُ هَذَا لَكُمْ وَهَذِهِ هَدِيَّةٌ أُهْدِيَتْ لِي فَهَلَّا جَلَسَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ وَبَيْتِ أُمِّهِ حَتَّى تَأْتِيَهُ هَدِيَّتُهُ إِنْ كَانَ صَادِقًا فَوَاللَّهِ لَا يَأْخُذُ أَحَدُكُمْ مِنْهَا شَيْئًا قَالَ هِشَامٌ بِغَيْرِ حَقِّهِ إِلَّا جَاءَ اللَّهَ يَحْمِلُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا فَلَأَعْرِفَنَّ مَا جَاءَ اللَّهَ رَجُلٌ بِبَعِيرٍ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بِبَقَرَةٍ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٍ تَيْعَرُ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ

ځینی صحابو به د مالی امورو سندونه لیکل ځکه چې د دریمی سپاری د بقری د سورت په 382 آیت کې د مالی معاملو د لیکلو حکم شوی دی ، د ځینی روایتونوڅخه را څرګندیږی چې د خلکو د شمیر او د عسکری رضاکارانو نومونو د درج کولو بنسټ هم ایښودی شوی وه .

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اكْتُبُوا لِي مَنْ تَلَفَّظَ بِالْإِسْلَامِ مِنْ النَّاسِ فَكَتَبْنَا لَهُ أَلْفًا وَخَمْسَ مِائَةِ رَجُلٍ فَقُلْنَا نَخَافُ وَنَحْنُ أَلْفٌ وَخَمْسُ مِائَةٍ فَلَقَدْ رَأَيْتُنَا ابْتُلِينَا حَتَّى إِنَّ الرَّجُلَ لَيُصَلِّي وَحْدَهُ وَهُوَ خَائِفٌ حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ فَوَجَدْنَاهُمْ خَمْسَ مِائَةٍ قَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ مَا بَيْنَ سِتِّ مِائَةٍ إِلَى سَبْعِ مِائَةٍ

[د حضرت حذيفه بن يمان څخه روايت شوی دی چې يوځل رسول الله صلی‌الله علیه وسلم وفرمايل: ما ته د هغه خلکو نومونه وليکې چې د اسلام کلمه وائی ، نو د پنځلس سوه خلکو نومونه مو ورته وليکل] .

دا روايت سفيان ثوری د اعمش او ابی وائل د حذيفه رضی الله عنه څخه روايت کړی دی خو کوم روايت چې ابوحمزه د ابو معاويه له خولی نقل کړی دی د باسوادو شمير د شپږ سوو او اوه سوو په منځ کې ښودل شوی [203].

ابن حجر رحمه الله علیه ليکي چې ابن التين رحمه الله علیه په پوره اعتماد

[203] - صحيح بخاری کتاب الجهاد لومړی ټوک 430 مخ

لیکلی دی چې دا حکم د خندق د غزا په وخت کې ورکړل شوی وه خو علامه داودی رحمه الله علیه لیکلی دی چې کیدای شی دا حکم د حدیبیه په وخت کې ورکړل شوی وی – خو زما نظر دا دی چې کیدای شی دا حکم ئی د احد د غزا په وخت کې ورکړشوی وی خوپه شمیرکې د توپیر علت همدا ښوول شوی دی چې دکتابت حکم په مختلفو وختونوکې ورکړل شوی دی .

ابن حجررحمه الله علیه فرمایی چې :

و فی الحدیث مشروعیه کتابه دوادین الجیوش وقد تیعین ذالک عند الاحتیاج الی تمیزمن یصلح للمقاتله عمن لا یصلح [204].

[ددی حدیث څخه دا معلومیږی چې د عسکرو درجول او لیکل مشروع دی او هغه وخت ضروری ګرځی چې کله چې د جنګ د قابلیت لرونکو او قابلیت نه لرونکوترمنځ د بیلتون اړتیا پیدا شی]

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَا يَخْلُوَنَّ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ وَلَا تُسَافِرَنَّ امْرَأَةٌ إِلَّا وَمَعَهَا مَحْرَمٌ فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اكْتُتِبْتُ فِي غَزْوَةِ كَذَا وَكَذَا وَخَرَجَتْ امْرَأَتِي حَاجَّةً قَالَ اذْهَبْ فَحُجَّ مَعَ امْرَأَتِكَ

[د ابن عباس رضی الله عنه څخه روایت د ی چې: یو سړی وویل چې ای رسول الله صلی الله علیه وسلم زما نوم د فلانکې غزاء د تلونکو په ډله کې لیکلی شوی دی او زما ښځه حج ته تلل غواړی او تا ویلی دی چې د ښځی سره حج ته ولاړ شه[205]] .

ددی روایت څخه دا معلومیږی چې د فوځی سربښندونکو د نوم د لیکلو دفتر په نبوی دورکې په ډیره ساده توګه جوړ شوی وه، هغه خلک چې وائی چې مسلمانانو دفتری نظم د ایرانیانوڅخه زده کړی وه نو د هغوی دا خبره اصولا غلطه ده که څه هم د نورو هیوادونو د تجربو څخه ګټه اخستل کومه بده خبره نه وه نوحضرت عمرفاروق رضی الله عنه به دا

---

[204] - فتح الباری 6 ټوک 518 مخ

[205]- صحیح بخاری لومړی ټوک 430 مخ

ګټه تری اخیستی هم وی خو د دفتری نظام بنیاد او بنسټ په خپله رسول الله صلی‌الله علیه وسلم ایښی وه چې د همدی نظام د بنسټ په اساس د هغه راتلونکې مانۍ پورته شوه .

په صحیح بخاری‌کې دکتابت پوری تړلی ابواب موجود دی د مثال په توګه : کتابه العلم کتابه الامام الناس یستحب للکاتب ان یکون امینا عاقلاً - کتاب الحاکم الی عماله

په نبوی دوری کې ژباړونکې:

رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د الله جل جلاله په لوربلونکې هم او د مملکت مشرهم وه ، هغه ته د بلنی‌خطونه او د نظم پوری تړلی‌نورو لیکونولیږل هم وړیه غاړه وه او په نورو ژبو به ورته خطونه هم راتلل ، نوپه دی اساس دیوی ژبی‌څخه په بلی ژبی ته د ژباړی اړتیا لیدل کیده ، امام بخاری رحمه الله علیه د باب ترجمه الحکام ترعنوان لاندی دحکمران له پاره د ترجمان اړتیا ثابته کړی ده او دا لاندی حدیث ئی رانقل کړی دی :

عن زیدبن ثابت رضی الله عنه ان النبی‌صلی‌الله علیه وسلم امره ان یتعلم کتاب الیهود حتی‌کتبت للنبی‌کتبه واقراء ته کتبهم اذا کتبوا الیه

[د زید بن ثابت رضی الله عنه څخه روایت شوی دی چې نبی‌کریم صلی‌الله علیه وسلم ما ته دیهودو د ژبی او د هغی د رسم الخط د زده کړی حکم کړی وه ما عبرانی ژبه زده کړه او بیا به می د نبی صلی‌الله علیه وسلم له پاره خطونه لیکل او د یهودو راغلی خطونه به می لوستل اوهغه ته به می‌اورول] [206].

ابن حجر رحمه الله علیه فرمایی چې امام بخاری دا روایت په خپل تاریخ کې په متصله توګه رانقل کړی دی په هغه کې راغلی دی چې زید بن ثابت رضی الله عنه په 15ورځوکې ژبه زده کړی وه - په مسند احمد ، مسند اسحق او مسند ابویعلی رحمه الله علیهم کې د نورو سندونو په

[206] - صحیح بخاری کتاب الاحکام 2 ټوک 1068 مخ

څنګ کې دا هم راغلی دی چې زید بن ثابت رضی الله عنه ته رسول الله صلی‌الله علیه وسلم دسریانی ژبی د زده کړی حکم هم کړی وه او هغه داژبه هم زده کړی وه څکه چې په دواړو ژبوکې به ترجمانی ته ضرورت پیداکیده[207].

المسعودی لیکلی دی چې زیدبن ثابت رضی‌الله عنه فارسی، رومی ، قطبی او حبشی ژبی زده کړی وی [208].

ابن سعد رحمه الله علیه لیکلی دی چې په 7 هجری کال کی چې کوم شپږ کسه قاصدان لیږل شوی وه نو هغوی ټولو د هغی قومونو په ژبو چې ورته لیږل شوی خبری کولای شوی [209].

د مملکت مهر :

د یو ریاست له پاره سرکاری مهر[الخاتم] ته بنسټیز اهمیت ورکول کیږی او د مملکت د مشرخاص مهرد هغه امتیازی نښه ګڼل کیږی.درسول الله صلی‌الله علیه وسلم په وخت کښم الخاتم ته بنسټیزاهمیت ورکول شوی‌وه امام ابوداودپه خپل کتاب سنن ابی داودکښد کتاب الخاتم به نوم یوځانګړی فصل لیکلی دی چې اته برخی لری او 26حدیثونه ئی په کې رانقل کړی دی .

حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا أَرَادَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَكْتُبَ إِلَى الرُّومِ قِيلَ لَهُ إِنَّهُمْ لَنْ يَقْرَءُوا كِتَابَكَ إِذَا لَمْ يَكُنْ مَخْتُومًا فَاتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ وَنَقْشُهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ فَكَأَنَّمَا أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِهِ فِي يَدِهِ

[د انس بن مالک رضی الله عنه څخه روایت دی چې کله حضرت

---

[207] - فتح الباری 16 ټوک 310 مخ – اسدالغابه فی معرفه الصحابه 2 ټوک222مخ د المکتبه الاسلامیه الریاض چاپ – الستیعاب په حاشیه د الاصابه لومړی ټوک 552 مخ

[208] - سیر الانصار لومړی ټوک 403 مخ 1948 عیسوی کال د هندوستا ن چاپ

[209] - طبقات د ابن سعد لیکنه لومړی مخ 258 مخ

رسول الله صلیالله علیه وسلم عجموته د لیکونو د لیږلو اراده وکړه نو ځینی صحابو رضیالله عنهم ورته وویل چې دا خلک داسی خط چې مهرپری نه وی لګیدلی نه اخلی، نوهماغه وه چې رسول الله علیه وسلم دسپینو زرو یو مهر[ګوته] جوړ کړ چې پری محمدرسول الله [صلیالله علیه وسلم لیکلی وه[210]]

حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَ خَاتَمُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي يَدِهِ وَفِي يَدِ أَبِي بَكْرٍ بَعْدَهُ وَفِي يَدِ عُمَرَ بَعْدَ أَبِي بَكْرٍ فَلَمَّا كَانَ عُثْمَانُ جَلَسَ عَلَى بِئْرِ أَرِيسَ قَالَ فَأَخْرَجَ الْخَاتَمَ فَجَعَلَ يَعْبَثُ بِهِ فَسَقَطَ قَالَ فَاخْتَلَفْنَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مَعَ عُثْمَانَ فَنَزَحَ الْبِئْرَ فَلَمْ يَجِدْهُ

[د ابن عمر رضی الله تعالی عنه څخه روایت دی چې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم څخه وروسته دا ګوته د حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره وه او د هغه وروسته د حضرت عمر رضیالله عنه سره وه خو وروسته بیا د حضرت عثمان رضی الله عنه څخه په آریس نومی یوه کوهیکې ولویده [211]]

دا حدیث د صحیح بخاری څخه پرته صحیح مسلم ، ترمذی ، ابوداود ، نسائی او ابن ماجه هم رانقل کړی دی .

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ وَنَقَشَ فِيهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَقَالَ إِنِّي اتَّخَذْتُ خَاتَمًا مِنْ وَرِقٍ وَنَقَشْتُ فِيهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ فَلَا يَنْقُشَنَّ أَحَدٌ عَلَى نَقْشِهِ

[ابن عمررضی الله عنه فرمایلی چې رسول اکرم صلیالله علیه وسلم حکم ورکړی وه چې هیڅوک دی زما دګوتی په څیرګوته نه جوړه وی [212]].

[210]- صحیح بخاری کتاب اللباس 2 ټوک 872 مخ
[211] - صحیح بخاری کتاب اللباس 2 ټوک 873 مخ
[212] صحیح مسلم کتاب اللباس – ترمذی په شمایل کی

حَدَّثَنَا أَبُو مَكِينٍ نُوحُ بْنُ رَبِيعَةَ حَدَّثَنِي إِيَاسُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ الْمُعَيْقِيبِ وَجَدُّهُ مِنْ قِبَلِ أُمِّهِ أَبُو ذُبَابٍ عَنْ جَدِّهِ قَالَ كَانَ خَاتَمُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ حَدِيدٍ مَلْوِيٌّ عَلَيْهِ فِضَّةٌ قَالَ فَرُبَّمَا كَانَ فِي يَدِهِ قَالَ وَكَانَ الْمُعَيْقِيبُ عَلَى خَاتَمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[ددی سرکاری مهر ساتونکې او امین [امین الخاتم] حضرت معیقیب بن ابی فاطمه دوسی وه[213]] .

مهرجوړول اود هغه له پاره د یوه امین ټاکل ددی خبری څرګند ثبوت دی چې رسول الله صلیالله علیه وسلم د ریاست مشرهم وه،او د الله جل جلاله په لوربلونکې [رسول] هم او د ریاست د چارو پرمختګ د هغه د بلنی او د نبوت د فریضی یوه برخه وه .

په نبوی دورکې سزا ورکونکې

مجرمانوته د جزا ورکولوپه وخت کې دی ته اړتیاوی چې یوڅوک هغه ته دسزا ورکولو په خاطر راوغوښتل شی، خو هلته یو څه کسان ددی له پاره ټاکل شوی هم وه بلکه دا یو ډول پولیسی قوت وه چې نومونه ئی په لاندی ډول دی :

علی بن ابیطالب رضیالله عنه ، زبیربن عوام رضیالله عنه ، مقداد بن عمرو رضیالله عنه ، عاصم بن ثابت رضیالله عنه ، محمد بن مسلمه رضیالله عنه رضیالله عنه ، ضحاک بن سفیان کلابی رضیالله عنه رضیالله عنه ، قیس بن سعدبن عباده [وکان قیس بن سعدالانصاری رضیالله عنه منه بمنزله صاحب الشرطه من الامیر] او قیس بن سعدرضیالله عنه د رسول الله صلیالله علیه وسلم په دربارکې د پولیسو د صاحب منصب یا کوتوال مقام درلوده [214].

په نبوی دور کې د بازارونوڅارونکې

[213] سنن ابوداود کتاب الخاتم – سنن النسائی کتاب الزینه
[214]- زاد المعاد 1 ټوک 48 مخ – السیره الحیلبیه 3 ټوک 422 مخ

د بازارونو اومارکیټونو څارنه کول هم د حکومت په غاړه وی، ترڅو غیر شرعی سوداګانی ونه شی ، د ټاکلی نرخ نه زیات قیمت وانه خیستل شی، او دغو لونی، فریب ګډون او غش څخه مخنیوی وشی، دغه کار ته الحسبه او د دغه کارکوونکې ته المحتسب ویل کیږی، د مکې د فتحې څخه وروسته رسول الله صلی الله علیه وسلم سعید بن سعید بن عاص رضی الله عنه د مکې د بازار د څارونکې په څیرټاکلی وه[215] .

دمدینی منوری د بازارونو د څارنی کار په یووخت کې حضرت عمر رضی الله عنه ته سپارل شوی وه [216].

په نبوی دورکې
د اسلامی حکومت سفیران

اسلامی ریاست یوفکری او په اصولو ولاړ ریاست وی ، نوپه دی خاطر د سوچې مادی غوښتنو په بنسټ ولاړحکومت په مقابل کې اسلامی حکومت ته د بهرنیو اړیکو د ټینګولو له پاره سفیرانو اوقاصدانو لیږلوته زیاته اړتیاوه، نبی اکرم صلی الله علیه وسلم د الله جل جلاله رسول وه او د هغه دا مسئولیت وه چې د توحید پیغام د عوامو پرته حکمرانانو او سردارانوته هم وررسوی ددی مقصد د ترسره کولوله پاره هغه په خاصه توګه کسری اوقیصرته سفیران لیږلی وه چې هغوی نبوی لیکونه دی دواړو پادشاهانوته رسولی وه ددی نه پرته ئی نوروبیلوبیلوځایونوته هم سفارتی استاذی لیږلی وه .

ابن حزم د هغه لسولیکونو یادوونه کړی چې هغه صلی الله علیه وسلم د لسو پادشاهانو په نوم لیږلی وه او د هغی ډلې څخه ځلوروکسانو اسلام قبول کړی وه [217].

215- الاستعیاب په حایشه د الاصابه 2 ټوک 48 مخ
216- الحلبیه 3 ټوک 424 مخ
217 - جوامع السیر 29 ټوک

خو ابن هشام د نهوکسانود سفارتونويادوونه کړی ده او د حلبيی په سيرت کې د اته پادشاهانوپه نوم دخطونويادوونه شوی ده [218].

په دی هکله د ټولو زيات څخه تفصيلات ابن سعد رحمه الله عليه بيان کړی دی، د سلو هغه وړواو لويو خطونو يادونه کړی چې د پادشاهانو يا قبايلی‌مشـرانوپه نـوم ليـږل شـوی وه،ددی ليکونـو څخـه ځينـی تبليغی‌او بلنيزه بڼه لری او ځينی د تړونونو په خاطر وه اوپه ځينی نوروکې د شرعی احکـامو تفصـيلات بيـان شـوی دی خـو د پنځلسـو ليکونـو پرتـه دنـور وليکونوپه هکله دانه ده معلومه شوی چې دکوموصحابو رضی‌الله عنهم په لاس ليږل شوی دی د هغه پنځلسو سفيرانونومونه په لاندی ډول دی :

عمروبن اميه ضمری رضی الله عنه دحبشی پادشاه نجاشی تـه ، دحيـه بـن خليفـه کلبـی رضی‌الله عنـه د روم قيصـرته، عبـدالله بـن حذافـه سـهمی رضی‌الله عنه دايران کسری ته ، حاطب بن ابی بلتعه الخمی رضی‌الله عنه مقوقيس مصری ته ، شجاع بن وهب اسدی رضی‌الله عنـه حـارث غسـانی سوريه ته ، سليط بن عمروعامری رضی‌الله عنه هوزه بـن علی‌يمامـه تـه ، عمروبن عاص رضی‌الله عنه دعمان جيفرته ، علاء بن الخصرمی رضی‌الله عنه دبحرين منذرعبدی تـه ، مهـاجربن ابی‌اميـه مخزومـی رضی‌الله عنـه ديمن حارث عبدالكلال ته ، معاذبن جبل رضی‌الله عنه يمن ته - مالک بن مراره رضی‌الله عنه يمن ته - جريربن عبدالله بجلی رضی‌الله عنه ذوالکلاع ديمن ته ، عمروبن حزم رضی‌الله عنه يمـن تـه ، ابوموسی‌اشعری رضی‌الله عنه يمن ته عياش بن ابی ربيعه يمنی‌حارث ته [219].

په پورته خلکوکې د پيل نه اوه تنه صحابه کرام رضی‌الله عـنهم پـه يـوه ورځ [دمحرم په اوم نيته] خپلی وظيفی پسـی ليـږلی شوی وو او ټولـو د هغی قومونو په ژبه خبری کولای شوی‌کوم ته به چې ليږل کيده، رسول الله صلی‌الله عليه وسلم خطونه به د ليکلو وروسته اوريدل،په دی هکله زيدبن

[218] - سيره ابن هشام 3 ټوک 407 مخ – الحلپيه 3 ټوک 283 مخ
[219]- طبقات ابن سعد 1 ټوک 258 مخ – زاد المعاد 45 ټوک

ثابت رضی‌الله عنه فرمایلی‌دی چې :

کله به چې زه دقرآن کریم دلیکلوڅخه فارغه شوم نو رسول الله صلی‌الله علیه وسلم به وفرمایل ولوله او راته ئی واوروه ، مابه لوسته که چیری کوم تېکې به پاته شوی وه نو هغه به ئی راته اصلاح کاوه او بیا به ئی دا لیکنه اخیستنه اوخلکوته به ورتللو[220].

عبدالله بن ارقم رضی‌الله عنه یوځل درسول الله صلی‌الله علیه وسلم په نوم د یوه رالیږلی شوی خط ځواب ولیکه او بیائی‌هغه ته واوراوه،نوهغه ورته وفرمایل ډیرښه دی لیکلی دی [221].

د محمد صلی الله علیه وسلم په دربار کې د حکومتونو او قبیلو جرګی او هیئتونه

قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ[]لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ[]وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ[]وَلَا أَنَـا عَابِدٌ مَا عَبَدتُّمْ[]وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ[]لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ

[کله چې د الله مرسته راشي او بری [در] په برخه شي او ای [پیغمبره !] ته وګوري چې خلک ډلی ډلی د الله په دین کې داخلیږی نو د رب له ثنا ستاینی سره د هغه تسبیح وکړه او له هغه نه بښنه وغواړه بیشکه هغه ستر توبه قبلوونکې دی].

دا سورت دحجه الوداع په وخت کې په منا کې نازل شوی دی په دی کې د مکې د فتحی او د**9** هجری کال دعام الوفود په لور اشاره شوی ده ځکه کله چې د اسلامی ریاست د قوت د مقابلی له پاره په جزیره العرب کېکوم قوت پاته نه شو، نو د عربو د هری څنډی څخه جرګی او د بیلو بیلو حکومتونو او قبیلو سفیران د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په دربار کې راحاضر شول ځینی هیئتونه د نهم هجری کال څخه ترمخه راغلی وه خو ډیر په همدی کال راغلل نو د دی امله دی کال ته د عام الوفود کال هم

[220]- مجمع الزواید 1 ټوک 159 مخ

[221] - مجمع الزواید 1 ټوک 159 مخ

وائی په صحیح بخاری او احادیثو په نورو کتابونوکې د ځینو هیئتونو یادونه شوی ده خو تاریخ پوهانو او مغازی او سیرت لیکونکو د هغوی ډیرتفصیل بیان کړی دی .

ابـــن جریـــر - ابـــن هشـــام اوبـــن اثیررحمـــه الله علـــیهم د دی هیئتونوتفصیلات رانقل کړی دی ، ابن کثیررحمه الله علیه په البدایه کې دکتاب " الوفودالواردین الی رسول الله صلیالله علیه وسلم" په نوم یو ځانګړی فصل لیکلی دی او ډیرګټه ورتفصیلات ئی بیان کړی دی [222].

خو د ابن سعدرحمه الله علیه په کتاب الطبقات الکبری کې د هیئتونو شمیرهم ډیرنقل شوی دی او ترتیب ئی هم ډیرښه دی،نو د دی امله مونږ د ابـن سـعد رحمـه الله علیـه دکتـاب څخـه یومجمـل فهرسـت رانقلوخـو تفصیلات ئی اوس ضروری نه ګڼو په طبقاتوکې چېد هیئتونو د شمیراو د هغه دراتللود نیټې په هکله چې کوم معلومات شته هغه مولیکلیدی- اوکوم چې معلوم نه دی نو د هغه ځای موسپین پری ایښیدی، په شمیراوتاریخ کېکه چیری د نوروکتابونو سره کوم اختلاف په نظر راځی ،نو د هغه یو علت د ځیږنی اختلاف هم دی خو یوعلت ئی دا هم دی چې د ځینی قبیلومشران څوځو ځله راغلی دی .

د مزینه هیئت پنځم هجری قمری کال 400 تنه ، د بنواسد هیئت نهم هجری قمری کال 10 تنه ، د بنوفزاره هیئت نهم هجری قمری کال 13 تنه ، د بنومره هیئت نهم هجری قمری کال 13 تنه ، د بنوثعلبه هیئت لسم هجری قمری کال 10 تنه ، د بنوسعد بن بکر هیئت پنځم هجری قمری کال 1 تن ، د بنوکلاب هیئت نهم هجری قمری کال 13 تنه ، د بنوقشیربن کعب هیئت اتم هجری قمری کال 3 تنه ، د بنوالبکاء هیئت نهم هجری قمری کال 3 تنه ، د بنوکنانه هیئت نهم هجری قمری کال 1 تن ،د بنواشجع هیئت پنځم هجری قمری کال 100 تنه ، د بنوباهله هیئت اتم هجری قمری کال 1 تن ، د بنوسلیم هیئت اتم هجری قمری کال 900 تنه

---

[222] - البدایه و النهایه د حافظ عمادالدین بن کثیر لیکنه **5** ټوک **40** مخ

....
، د بنوثقیف هیئت نهم هجری قمری کال 13 تنه ،د بنو ربیعه هیئت اتم هجری قمری کال 20 تنه ، د بنونجیب هیئت نهم هجری قمری کال 13 تنه ، د خولان هیئت لسم هجری قمری کال 10 تنه ، د صدار هیئت نهم هجری قمری کال 13 تنه ، د بنوزبید هیئت لسم هجری قمری کال 10 تنه ،د بلی هیئت نهم هجری قمری کال ، د بهراء هیئت 13 تنه ، د بنوعذره هیئت نهم هجری قمری کال 12 تنه ، د سلامان هیئت لسم هجری قمری کال 7 تنه ، د بنوغسان هیئت لسم هجری قمری کال 3 تنه ، د بنو الحارث هیئت لسم هجری قمری کال 7 تنه - د بنو الدا ر هیئت نهم هجری قمری کال 10 تنه ، د رهاوبین هیئت لسم هجری قمری کال 15 تنه ، د بنوعامر هیئت نهم هجری قمری کال 10 تنه ، د بنو النخع هیئت لسم هجری قمری کال 200 تنه ، د بنو بجیله یمنی هیئت لسم هجری قمری کال 250 تنه ، د بنوالحمص یمنی هیئت لسم هجری قمری کال 7 تنه ، د الاشعیربین یمنی هیئت اوم هجری قمری کال 50 تنه ، د دوس هیئت اوم هجری قمری کال **80** تنه ، د ثماله والحدان هیئت اتم هجری قمری کال ، د بنوخشعم هیئت لسم هجری قمری کال ، د بنوجزام هیئت شپږم هجری قمری کال ، د ملوک حمیر هیئت نهم هجری قمری کال **7** تنه ، دنجران یمنی هیئت **14** تنه ، د بنومحارب هیئت **80** تنه ،د بنوعیس هیئت **80** تنه ، د راس بن کلاب هیئت **1** تن ، د بنوعقیل هیئت **3** تنه ، د بنوجعده هیئت **1**تن ، د بنوعبد بن عدی هیئت **4** تنه - د بنوهلال هیئت **3** تنه ، د بکربن وائل هیئت **5** تنه ، د بنوتغلب هیئت **16** تنه ، د بنوحنیفه هیئت **13** تنه ، د بنوطی هیئت **13** تنه ، د جعفی هیئت **2** تنه ، د بنومراد هیئت **1** تنه ، د بنوکنده هیئت **13** تنه ، د بنوالصدف هیئت **13** تنه ، د خشین هیئت **17** تنه ، د جهینه هیئت **1** تنه ، د بنوکلب هیئت **2** تنه ، د بنوجرم هیئت **2** تنه ، د بنوالازد هیئت **13** تنه ،د بنو همدان هیئت **1** تن ، د سعد العشیره هیئت **1** تن ، د بنوعنس هیئت **1** تن ، د نجران یمنی هیئت **14** تنه ، د بنوعامر هیئت ، د شیبان هیئت ، د سعد هذیم هیئت د ملوک حضرت موت هیئت ، د ازد عمان هیئت ،، د بنو نوغافق هیئت - د بنوبارق هیئت ، د بنواسلم هیئت ، د

....
بنومهره هیئت ، حبشیان هیئت [223].

حجه الوداع

د 23 کاله نبوت او لس کاله حکومت کولو وروسته رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په 25 د ذی القعدی په لسم هجری کال کی د حجه الوداع آخری سفر وکړ چې په سفرکې دګډون کونکوشمیرڅومره وه په دی هکله کوم صحیح شمیرمعلوم نه دی خو د سیرت په ټولوکتابونوکې راغلی دی چې جموع کثیره" او "عدد لا یحصون [ډیری ډلی وی اوبی شماره خلک وه] .

په سیرت الحلبیه کښلاندی ویناوی راخستل شوی دی : څولیښت زره - اویا زره - نوی زره - یولک څوارلس زره - یولک شل زره ددی نه هم ډې [224].

دهلوی محدث عبدالحق رحمه الله علیه د یو لکوڅوارلس زره او یو لکو څلورویشت زرودوه روایتونه رانقل کړی دی[225].

قاضی منصور پوری رحمه الله علیه د یولکو څلورویشت زره او یو لکو څلور څلویښت زرو دوه روایتونه راخستی دی [226].

د صحابه کرامو رضی‌الله عنهم د ټول شمیرپه هکله کوم قطعی ثبوت او روایت هم نه شته ابن حجررحمه الله علیه د امام ابوزراعه رازی رحمه الله علیه وینارا نقل کړی ده چې: ټولو هغه ښځواو نارینوچېرسول الله صلی‌الله علیه وسلم ئی‌لیدلی‌وه اود هغه څخه یې روایت هم کړی دی د هغوی شمیردیولک څخه زیات دی .

ابن کثیررحمه الله علیه لیکلی‌دی چې : د ابوزراعه رازی رحمه الله علیه څخه رانقل شوی‌دی چې د صحابو رضی‌الله عنهم شمیریولکوشل

223- طبقات کبری ابن سعد رحمه الله علیه 1 ټوک 291 مخ

224 -الحلبیه 3 ټوک 308 مخ

225 - شرخ سفرالسعاده 27 مخ 1978 عیسوی کال مکتبه نوریه سکهرچاپ

226 - رحمه اللعالمین لومړی ټوک 340 مخ

زروتنو ته رسیده[227].

دامام شافعی رحمه الله علیه څخه روایت دی چې: هغه مسلمانان چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم ئی لیدلی وه یا یی د هغه څخه څه اوریدلی وه شمیرېې شپیته زره دی.امام حاکم ابوعبدالله ویلی دی.چې دویونکوصحابورضی‌الله تعالی‌عنهم شمیرنزدی پنځه سوه کسان دی خوامام احمدرحمه الله علیه چې کثیرالروایات دی هغه یواځی 987 کسه صحابو رضی‌الله عنهم روایات رانقل کړی دی او په صحاح ستوکې د هغوی پرته دری سو صحابو رضی‌الله عنهم څخه روایت کړی دی [228].

د صحابو رضی‌الله عنهم په حالاتو باندی ځلورو کتابونو ډیر شهرت موندلی دی الاستیعاب فی معرفه الاصحاب د ابن عبدالبر رحمه الله علیه چې د3500 صحابو رضی‌الله عنهم پیژندګلوی په کی شوی ده بل کتاب د ابن الاثیر جزری اسدالغابه فی معرفه الصحابه دی چې په کې د 755 اصحابوو رضی‌الله عنهم پیژندنه شوی ده اود شمس الدین ذهبی به کتاب التجرید کې د**8808** صحابو رضی‌الله عنهم حالات بیان شوی دی .

ځلورم کتاب دابن حجر رحمه الله علیه الاصابه فی تمیزالصحابه دی دا کتاب ډیرجامع دی په دی کې د12894 صحابو رضی‌الله عنه ذکرشوی دی خو په هغه کې تکرارهم شته او هغه کوچنیان هم په کې شمیرل شوی دی چې د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په وخت کې لابلوغ ته نه وه رسیدلی او د هغه خلکو یادوونه هم په کې شوی ده چې صحابه نه وه خو د غلطی په اساس ځینی خلکو په صحابوکې شمیرلی [الله تر ټولو ښه پوهیږی].

د حجه الوداع خطبه

په حجه الوداع کې رسول الله صلی الله علیه وسلم دری ځلی‌خلکو ته ویناوی وکړی دذوالحجی په اتم تاریخ په یوم الترویه کې اوهم ئی دعرفی

227 - الا صابه لومړی ټوک دریم مخ

228 -البدایه والنهایه 5 ټوک 356مخ

په ورځ د عرفات په میدان کې او دریمه په یولسم یا دولسم دذی الحجی په منیٰ‌کې د دی دری واړو خطبونه پرته رسول الله صلیﷺالله علیه وسلم د حج په وخت کې په نورو مختلفو ځایونوکې هم ویناوی‌کړی دی په صحیح مسلم کې د عرفات خطبه دا ډول را نقل شوی ده .

بی شکه چې ستاسی وینه او ستاسی مال یو په بل حرام دی لکه څنګه چې تاسی دنن ورځی د دی ښاراو د دی میاشتی‌احترام کوی .

ښه وپوهیږی چې د جاهلیت هریوه طریقه او هر یو رواج زما د پښولاندی پا مال شوی دی[هغه بیا مه را ژوندی کوی].

د جاهلیت د زمانی [د اسلام ترمخه] د قتلونو اوجنګونو دعوی ختم کړل شوی دی لومړی زه د خپلی کورنی وینه ختموم یعنی‌د ابن ربیعه بن حارث وینه چې‌په بنو سعدکې ئی شیدی څکلی وی او بنوهذیل هغه قتل کړی وه[دا د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم دکاکا لمسی وه] .

د جاهلیت دزمانی سود ختم کړل شوی دی، تر ټولو لومړی زه دخپلی‌کورنی سود ختموم [د حضرت عباس بن عبدالمطلب سودځومره چې وه ټول پری ښوول شو] .

د خپلو ښځوپه هکله دالله جل جلاله نه ویریږی تاسو هغوی د الله جل الله جل جلاله په نوم د مسئولیت په اساس خپلی ښځی‌ګرځولی دی او د الله جل جلاله د حکم په اساس تاسی د هغوی جسمونه خپل ځانته حلال ګرځولی دی .

په ښځو دا ستاسی‌حق دی چې هغه ستاسوپه بستره بل چاته د راتلواجازه ورنکړی،که چیری هغوی داسی‌وکړی نوهغه دتعزیربه خاطر دومره ووهی چې دوهلو نښی ئی ښکاره نه شی [د دی څخه زنا مقصد نه دی بلکه شرعی پرده نه کول تری مقصد دی] .

ښځی په تاسو دا حق لری چې‌هغوی ته په نیکه طریقه خوراک اوکالی ورکړی .

زه تاسوته هغه څه پریږدم اوځم چې‌که چیری تاسوهغه ټینګ ونیسی

نوهیڅکله به بې‌لارې نه شې[د الله جل جلاله کتاب] .

د قیامت په ورځ به له تاسې‌څخه زما په هکله پوښتنه وشي، نو وواياست چې تاسې‌به څه ځواب ورکوي؟ ټولو وويل چې‌مونږ ګواهي وايوچې تا د الله جل جلاله احکام ترمونږ پورې رارسولي وه .

په دې خبره رسول الله صلی‌الله علیه وسلم دشهادت ګوته پورته کړه او بیا ئې دخلکوپه لور د ښکته کولو په وخت کې وويل اللهم اشهد- اللهم اشهد-اللهم اشهد [اې الله جل جلاله ته ګواه اوسه ، اې الله جل جلاله ته ګواه اوسه ، اې الله جل جلاله ته ګواه اوسه[229]] .

وفات

د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د وفات په هکله ټول اهل سیر رحمه الله علیهم اومحدثین رضی‌الله عنهم متفق دي چې دا د دوشنبې ورځ وه ددې ذکر د صحیح بخاري په يوه روايت کې هم راغلې دی په دې هکله اجماع ده چې د وفات میاشت دربیع الاول میاشت وه خو د وفات تاریخ په یقیني اوقطعي توګه نه دی تاکل شوی محمدبن اسحاق ، محمد بن سعد ، واقدي ، ابن حزم ،، ابن هشام او د ابن کثیر رحمه الله علیهم‌څیړنه دا ده چې هغه په 12د ربیع الاول 11هجری قمری کال د دوشنبې‌په ورځ په غرمه کې وفات شوی دی خوموسی بن عقبه ، لیث بن سعد ، ابن شهاب زهري ، عروه بن زبیر ، سلیمان بن طرحان التیمي ،، محمدبن قیس او ابونعیم فضل بن دکین رحمه الله علیهم نظریات دا دي چې هغه په دوهم د ربیع الاول وفات شوی دی _ حافظ ابوالقاسم سهیلي او ابن حجر رحمه الله علیهم اونورو همدې وینا ته ترجیح ورکړې ده په دې لړکې ځینې‌نوري ویناوې هم شته خو ډیره مشهوره همدا ده چې په دولسم د ربیع الاول وفات شوی دی [الله جل جلاله ډیر ښه پوهیږي][230] .

[229] صحیح مسلم کتاب الحج باب حجه النبی‌صلی‌الله علیه وسلم

[230]- السیره النبویه 4 ابن کثیر ټوک 505 مخ 1978عیسوی کال - فتح الباری 9 ټوک 193 مخ

....

دریم فصل

د اسلامی حکومت بنسټونه

[لومړی اصل

د الله جل جلاله حاکمیت]:

په سیاسی اصطلاح کې اعلی اقتدار یا مطلق ځواک ته حاکمیت وای نوپه دی اساس هغه څوک چې اراده او خوښه ئی د قانون سرچینه او حکم ئی په ټولو لوړ وی،د ځواک خاوند او اعلی حاکم ورته ویل کیږی چې په شرعی اصطلاح کې ورته تشریعی حاکمیت هم ویل کیږی یعنی د قانون حاکمیت ، د اسلامی حکومتی نظام او د شرعی سیاست ، لومړی بنیادی اصل دا دی چې حاکمیت او اعلیٰاقتدار د مخلوقاتو د ښتن یو صفت دی د قانون سرچینه انسانی عقل نه ، بلکه دالله جل جلاله له خوا وحی ده

او قرآن او سنتوته په کې د اولیت حق ورکړل شوی. د الهی حاکمیت ثبوت د قرآن ، سنتو د راشیدنو خلفاو د کړنلاری د امت د اجماع ، عقل او قیاس تېولوڅخه کیږی چې د همدی عنوان لاندی د دغی اساسی اصولو وضاحت او څیړنه کوو .

د حکم لغوی مفهوم :

دحاکم ماخذ حکم دی چې معنی ئی پریکړه او فرمان ورکول هم راتلای شیاو پوهه او حکمت هم ،ابن منظورافریقی رحمه الله علیه لیکلیدی چې: والحکم العلم والفقه والقضاء بالعدل [حکم، علم او پوهی ته هم ویل کیږی اوعادلانه پریکړی ته هم[231]] .

ابن درید چې په 321 هجری قمری کې وفات شوی لیکي چې : فکل کلمه وعظتک او زجرتک او د عتک الی مکرمه او نهتک من فبیح فهی حکمه وحکم [هره هغه خبره چې تاته پند درکړی یا تاکومی سهوی ته متوجه کړی ، یا تا دکوم بد شیڅخه منع کړی،دا رازخبری ته حکمت اوحکم هم ویل کیږی] [232].

علامه جمال قرشی لیکي چې : حکم بالضم فرمودن ... و دانش وحکمت [حکم فرمان ... پوهی اوحکمت ته ویل کیږی] [233].

لنډه دا چې حکم په لغت کې شاهی فرمان او عادلانه پریکړی ته وایی چې په مروجه ژبه تریکې مراد د امر او نهیقانون دی] .

د شرعی حکم فقهیمفهوم

د اصولو د علم پوهانو،شرعی حکم په دی توګه تعریف کړی دی : خطاب الله المتعلق بافعال المکلفین بالا قتضاء والتغیر[شرعی حکم د

---

[231]- لسان العرب 3 ټوک 141 ماده حکم - مختارالصحاح 148 مخ د 1967 عیسوی کال د بیروت چاپ - مفردات القرآن 126 مخ - تفسیرابن جریر لومړی ټوک 557 مخ

[232] - جمهره الغه 2 ټوک 186 د هندوستان حیدرآباد دکن چاپ

[233] - صراح اللغات 66 مخ باب المیم 1910 عیسوی کال د هندوستان چاپ

الله جل جلاله هغه فرمان دی چې د هغه په واسطه د بندګانوله پاره ځنی افعال واجب یا مستحب ګرځولی شوی وی،او ځینی نور پری حرام او بد] ، دغـی الهـی احکاموتـه شـرعی احکـام یـا شـریعت ویـل کیـږی او د هغـی رالیږونکې ته حاکم یا شارع یعنی قانون جوړونکې ویل کیږی [234].

د الهي حاكميت په هكله قرآني آياتونه

په قرآنکریم کې د الله جل جلاله د حاکمیت او قانون جوړونی په هکله ګـڼ آیتونـه راغلـی دی پـه 22آیتونـوکې دحکـم د کلیمـی او د هغـی د مشتقاقوڅخه ثابتیږی چې الله جل جلاله حاکم شـارع او قـانون جـوړونکې دی چې ددی آیتونونقشه په لاندی توګه ده :

{د البقره سورت 313 }-
{د ال عمران سورت 23}-
{ د المائده سورت42، 43 ،44 ،45، 47 ،50 آیاتونه }
{د الانعام سورت 57 ، 62 ، 114 آیاتونه
{د یوسف سورت 40 آیت
{د الرعد سورت 37 آیت
{د الکهف سورت 26 آیت
{د النور سورت 48 – 151 آیاتونه
{د غافرسورت 12 آیت
{د الشوری سورت 10 آیت
{د الممتحنه سورت 10 آیت
{د الطور سورت 152 آیت
{د القلم سورت 48 آیت
{د الدهر سورت 24 آیت.

ددی دوویشت آیتونوڅخه یوڅو د مثال په توګه وړاندی‌کوو:

---

[234]- تحریرالاصول سره د شرحی لومړی ټوک 77 مخ - منهاج الرسول للبیضاوی په حاشیه د تحریرلومړی ټوک 22 مخ

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنْ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

[د المائده سورت 50 آیت]

[نو ایا بیا د جاهلیت پریکړه غواړی؟ پداسی حال کې چې کوم خلک په الله باور لری نو د هغوی په نزد له الله نه بل غوره فیصله کوونکې هیڅ نشته] .

د دی آیت څخه دا څرګندیږی چې د انسان په جوړشوی قانون پریکړه کول جاهلیت دی او شرعی قانون د یوبهترین قانون په توګه منل د ایمان باور او یقین غوښتنه ده.

امام ابن کثیر رحمه الله علیه ددی آیت په تفسیرکې د چنګیزخان دکتاب په حواله لیکلی دی چې: "هرڅوک چې داسی‌کړنلاره اختیارکړی لکه چې چنګیز خان غوره کړی وه نوهغه کافر دی او دهغه په خلاف جنګ کول واجب دی ترهغه پوری چې هغه د الله جل جلاله او د هغه د قانون په لور ونه ګرځی، او د قرآن او سنتو مطابق د هری وړی او غټی‌معاملی پریکړی‌کولو ته تیارنه شی "[235].

أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنزَلَ إِلَيْكُمْ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا

[د الانعام سورت 114 آیت]

[ایا زه د الله نه پرته بل کوم فیصله کوونکې ولټوم پداسی حال کې چې هغه تا ته پوره مفصل کتاب لیږلی دی] .

دا چې هغه په تابانـدی واضـحه اوڅرګنـدکتاب رالیږلی‌دی نـو د هغوخلکو رویه حیرانوونکې ده چې د الله جل جلاله رالیږل شوی قانون پریږدی او د بشر د جوړ شوی قانون لټه کوی .

إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَالنَّاسِ لَا يَعْلَمُون [د یوسف سورت 40 آیت]

[د فیصلی واک یوازی الله جل جلاله سره دی هغه امرکړی چې د هغه

---

[235]- تفسیر ابن کثیر 2 ټوک 590 مخ

پرته د بل هیچا بندګی مه کوئ دا د ژوند سمه سیخه لاره ده خو زیاتره خلک نه پوهیږی] .

وَأَنزَلَ مَعَهُمْ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ

[د البقره 213 سورت 50 آیت]

[او د هغوی سره یی حق کتاب رالیږلی ترڅو هغه اختلافونه چې د حق په باب د خلکو تر مینځه راغلی وو فیصله کړي] .

که د حاکمیت مقام د انسانی عقل پوری وایی نو بیا د انبیاء کرامو د رالیږلوڅه اړتیا وه او د کتابونو د رالیږلو څه حاجت ،کتابونه دهمدی له پاره رانازل شوی دی‌چې د هری شخړی اومعاملی پریکړه د هغه په اساس وکړی شی اوهغه د ژوندانه واجب الاطاعت قانون وګرځول شی .

وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمْ الْفَاسِقُونَ .....

وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمْ الظَّالِمُونَ......

وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمْ الْكَافِرُونَ ....

[اوکوم خلک چې د الله د نازل کړي قانون سره سمه فیصله ونکړی هماغوی فاسقان دی ... هغوی ظالمان دی ... هماغوی کافران دی ... [236]]

.

کفرپه دوه برخوویشل شوی دی اعتقادی کفراو عملی‌کفر،که چیری د الله جل جلاله په حاکمیت اود هغه په قانون باندی اعتقاد او ایمان نه وی،نوهغه ته اعتقادی کفرویل کیږی اوکه چیری ایمان وی‌خو د پوهی سره سره په عملی ډول د هغی په اساس عمل ونه کړای شی نو دی ته عملی‌کفر وائی- ظلم هغه ته ویل کیږی چې د یوه حق بل ته ورکړل شی یا حق لرونکې ته حق ورنکړای شی هغه څوک چې په بشری قانون پریکړه کوی نوهغه دالله جل جلاله حق مخلوق ته ورکوی. نو دی ته شرک فی‌الحکم وائی چې په قرانکریم کې ورته لوی ظلم ویل شوی دی

236 - د المائده سورت 47 - د المائده سورت 45 - د المائده سورت 44 آیتونه

إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ [د القمان سورت 50 آیت]

همدا ډول شرک هم په دوه برخوویشل شوی، عملی شرک او اعتقادی شرک ، اوپه همدی توګه د فسق معنی بغاوت سرکشی او دالله جل جلاله د بندګی څخه دباندی کیده دی دا هم په دوه برخو ویشل شوی دی، اعتقادی فسق او عملی فسق .

حضرت عطا اوطاوس رحمه الله علیهم همدی لور ته د اشاری کولوپه ترڅ کې فرمایلی دی :کفردون کفروظلم دون ظلم وفسق دون فسق [کفرهم څو درجی لری، ظلم هم څو درجی لری او فسق هم څو درجی لری] [237].

همدا راز محمد بن اسماعیل بخاری رحمه الله علیه هم د کفر اوظلم د پورته یاد شوو درجو په هکله توضیحات ورکړی دی[238] .

یو چا د حضرت حذیفه رضی الله تعالی عنه څخه پوښتنه وکړه چې دا آیتونه خو د بنی‌اسرائیلو په هکله رانازل شوی دی هغه ورته وفرمایل چې بنی‌اسرائیل خو بیا ستاسو ډیرښه ورونه دی چې ترخه ټول د هغوی له پاره شوه اوخواږه خواږه ټول ستاسو له پاره ، هیڅکله داسی نه ده، تاسو به هم د هغوی په قدم قدم اخلی .

حسن بصری رحمه الله علیه او ابراهیم نخعی رحمه الله علیه دواړو ویلی دی چې دا آیت خوپه ښکاره توګه د بنی‌اسرائیلوله پاره راغلی دی،خو زمونږ له پاره هم همدا ډول حکم دی .

تحا کم الطاغوت

[د معاملاتو او شخړو پریکړه دطاغوت په واسطه]

په قرآن کریم کېپه یوه بله توګه هم دخدای دحاکمیت ثبوت موجود دی اوهغه دطاغوت څخه د انکارحکم دی دطاغوت په هکله اته آیتونه راغلی‌دی نو دلته لومړی آیتونه رانقلوو او بیا د طاغوت حقیقت را

[237] -ابن جریر 6 ټوک256مخ

[238]- صحیح بخاری‌کتاب الایمان باب کفر دون کفروباب ظلم دون ظلم

....

برسيره کوو.

فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انفِصَامَ لَهَاوَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ [د البقره سورت 256 آيت]

[طاغوت نه انکارشي او په الله يې ايمان راوړ هغه يوه داسې کلکه اسره ونيوله چې هيڅکله ماتيدونکې نه ده او الله د هر څه اوريدونکې او په هر پوهيدونکې دی] .

په دی آيت کې طاغوت دالله جل جلاله په مقابل کې راغلی دی اودهغه څخه مخه اړو نه او سرکشی اود الله جل جلاله په احکامو او فرامينو باندی ايمان راوړلوته عروه الوثقی [نه شليدونکې حلقه او کلکه تکيه ويل شوی ده] کفر بالطاغوت د لااله غوښتنه ده او ايمان بالله د الاالله غوښتنه ده - د الله جل جلاله د قوانينوڅخه پرته د نورو ټولوقوانينوڅخه انکارکول اومخ اړول اود الله جل جلاله په قوانينو ايمان راوړل د کلميی طبيه حقيقت او د توحيدمفهوم دی .

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمْ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنْ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ [د البقره سورت 157 آيت]

[او کوم خلک چې د کفر لاره غوره کړي د هغوی ملاتړ اومرستندويان طاغوتان دی او هغوی له رڼا نه د تريږميو لوري ته راکاږی دا کسان دوزخ ته ورتلونکې دي هلته به تل اوسيږی] .

نو د دی آيت څخه معلوميږی چې په طاغوت قانون توره تياره او د الله قانون رڼا او روښنائی ده .

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنْ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنْ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا- أُوْلَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمْ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنْ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا [د البقره سورت 51 آيت]

[ايا تا هغو خلکو ته نه دی کتلی چې د کتاب له علم څخه يو څه برخه ورکړه شوی ده او د هغو حالت دا دی چې جبت او اطاغت مني او دد

کافرانو په باب وايي چې له ايمان راوړونکو څخه خو د همدوی لاره زياته سمه ده ، همداسی خلک دی چې الله پرې لعنت کړيدی او په چا باندی چې الله لعنت وکړی بيا ته هغه له پاره مرستندوی نشې ميندلی] .

ددی ايت څخه څرگنديږی چې د طاغوتی نظام پيروی کول د الله جل جلاله د قهر او لعنت سبب گرځی ، او هغه خلک چې دد طاغوت د قانون پيروی کوی هغوی ته د توحيد په نسبت د کفر او شرک لاره ښه ښکاری .

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِـي سَـبِيلِ لطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا

[د النساء سورت 76 آيت]

[کوموخلکو چې د ايمان لاره غوره کړيده هغوی د الله په لار کې جنگيږی او هغه خلکو چې کفر کړی دی د طاغوت په لاره کې جنگيږی نو د شيطان له ملگرو سره وجنگيږئ او باور ولرئ چې د شيطان د سيسی په حقيقت کې ډيری کمزوری دی] .

د پورتنی آيت څخه مقصد دا دی چې د الله جل جلاله دکليمی د لوړوالی په خاطرجنگ کول دايمان غوښتنه ده او د طاغوت د قانون د لوړوالی په خاطر جنگيدل کفر دی او په خپله طاغوتی نظام په حقيقت کې د شيطان د مکراو فريب څخه عبارت دی

.مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُوْلَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

[د المائده سورت 60 آيت]

[هغه څوک چې الله جل جلاله وربانـدی لعنت وکړ او غضب يی وربانـدی راښکته کړاو له هغو څخه ئی بيزوگانی او خوگان جوړ کړل او هغه چا چې د غير الله اطاعت وکړ نو د هغو درجه لا ډيره زياته بده او له نيغی او سمی لاری څخه ډير بی لاری شوی دی].

په پورتنی آيت کې د طاغوت بندگی کونکې او د هغی د قانون پيروان د بيزوگانو خنزيرانو، لعنتيانو او غضب کړای شوو په فهرست کې شمارل

شوی دی او ویل شوی چې دوی د صحیح لاری څخه بلکل اووښتی دی .

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اُعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ

[د النحل سورت 36 آیت]

[مونږ په هر امت کې یو پیغمبر ولیږله او د هغه په وسیله مو ټول خبردار کړل چې د الله جل جلاله بندګی وکړئ او د طاغوت څخه ځان وژغوری] .

ددی څخه دا څرګندیږی چې د طاغوت د بندګی او د هغه د قوانینو څخه د لری والی حکم هر نبی علیه السلام ته ورکړل شوی وه او د ټولو انبیاو علیهم الصلوه و السلام د شریعتونو بنسټ د الله جل جلاله په حاکمیت او د هغه په معبودیت ایښوول شوی دی .

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمْ الْبُشْرَى

[د الزمر سورت 17 آیت]

[او کومو خلکو چې د طاغوت له بندګی څخه ځان وژغوره او د الله جل جلاله په لور یی رجوع وکړه د هغو له پاره زیری دی نو [ای پیغمبره] زیری ورکړه زما هغو بندګانو ته چې په غورسره اوری او د هغی د ډیر ښه اړخ پیروی کوی] .

د زیری مستحق خلک هغه دی چې د طاغوت د بندګی څخه لری والی کوی ، پورته اوه آیتونوکې دا خبره په صریحه توګه څرګندیږی چې د حکم ورکولو ، پریکړی کولو او د قانون جوړولو اختیار طاغوت ته نه دی ورکړل شوی او په هرموٴمن فرض دی چې د هغه څخه مخ واړوی او لری والی تری وکړی .

د طاغوت مفهوم

د لغت د پوهانوله نظره

د طاغوت کلیمه د طغی او طغیان یا طغو او طغوی طغوان څخه اخستل شوی ده - طغی، طغیان، طغو، طغوی او طغوان ددی ټولومعنا د اعتدال د پولوڅخه وتل دی په کلیموڅخه راوتلی کلیمه دسرکشۍاو د

پولوڅخه د اوښتلو په معنا ډيره استعمال شوی لکه :

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا [د الشمس سورت 9 آيت]

[د ثموديانوقوم د خپلی سرکشی په اساس يې حق دروغ وګڼل]

فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ [د البقره سورت 15 آيت - د الانعام سورت110 آيت د الاعراف سورت 186 آيت - د يوتس سورت 11 آيت - د الاسراء سورت 60 آيت د الکهف سورت 80 آيت - د المومنون 75 آيت]

[او دوی په خپله سرکشۍ کې لکه د ړوند په شان تيندکونه خوری]

د طاغوت کليمه د همدی مادی څخه د مبالغی صيغه ده،چې معنائی ،کثيرالطغيان يعنی په سرکشی ، نافرمانی او د حدود څخه پـه وتلوکې د ټولونه وړاندی کيدل دی ، چې يواځی ګمراه او سرکشه نه، بلکه د کفر او ګمراهی مشر او قائد هم وی .

لغت پوهانو د دی کليمی څرنګوال په دی توګه بيان کړی دی :

و الطاغوت يقع علی الواحد و الجمع و المذکر و المونث وزنه فعلوت انما هو طغيوت قدمت الياء قبل الغين وهی مفتوحه و قبلها فتحه فقلبت الفاُ... و قال ابواسحق رحمه الله عليه کل معبود من دون الله عزوجل جبت و طاغوت و قال الشعبی وعطاء و مجاهد رحمه الله عليهم الجبت السحرو الطاغوت الشيطن و الکاهن وکل راس فی الضلال

[د طاغوت کليمه د واحد ، جمعی ، مذکر او مونث ټولو له پاره راځی چې صرفی وزن ئی فعلوت او يا طغيوت دی دلته ئی "ی" په "غ " باندی رامخته کړی او په " الف" يی بدله کړی ابوسحق رحمه الله عليه فرمايلی چې د الله جل جلاله پرته د بل هر چا بندګی وکړی شی نو هغه جبت او طاغوت دی شعبی عطار اومجاهد رحمه اللهم عليه ويلی دی چې جبت جادو ته وايی او طاغوت شيطان اوجادوګر ته هم ويل کيږی او هرهغه سړی ته طاغوت ويل کيږی چې د ګمراهی ليډر او قائد دی[239].

[239]- لسان العرب 15 ټوک 9 مخ – مختار لصحاح 393 مخ - مفردات القرآن

د طاغوت مفهوم د صالحینو له نظره

عمر فاروق رضی الله عنه ، عامر شعیبی ، ضحاک ، او سدی رحمه الله علیهم ویلي‌دي چې د طاغوت څخه مقصد شیطان دی .

او امام راغب اصفهانی لیکلی دی چې : الشیطان اسم لکل عارم من الجن و الانس و الحیوان [د هربدخو یه او سرکشه نوم شیطان دی که څه هم دا انسان وی یا پیری او یا حیوان وی].

ابن عباس او ابن مسعود رضی‌الله عنهما فرمایی چې : اما شیاطینهم فهم روسهم فی‌الکفر و قال قتاده قادتهم فی‌الشر[د منافقو د شیطانانو څخه مقصد د کفر او بدی لاربنوونکي او قیادت کونکي انسان دی] .

غالباً چې په قرآن کریم کې په 88 ځایونوکې د شیطان کلیمه یاده شوی ده چې په هغی کې ئی لږ تر لږه په څلورو آیتونوکې په خپله انسان ته په څرګند ډول شیطان ویل شوی لکه : د البقره سورت 14 ایت ، ال عمران سورت 175 آیت ، د انعام سورت 112 آیت ، د الناس سورت 6 آیت ـ کومو صحابو رضی الله عنهم او تابعینو رحمه الله علیهم چې طاغوت په شیطان معنی کړی دی نو د هغوی مقصد عام دی [هغه پیریان او انسانان چې خلک بی لاری کوی ، د کفر او د شرک مشری او قیادت کوی هغوی طاغوت دی] .

امام فخر الدین رازی په خپل تفسیر کې فرمائی چې : د سوره النساء په 51 آیت کې یی حیی بن احطب اوکعب بن اشرف ته جبت او طاغوت ویل شوی دی چې دا آیت د همغوی په هکله را نازل شوی وه دا په دی خاطر چې دی دواړو کوشش کاوه چې خلک د دین څخه واړوی .

د امام مجاهد رحمه الله علیه یوه وینا ده چې : الطاغوت الشیطان فی صوره انسان یتحاکمون الیه و هو صاحب امرهم [طاغوت د انسان په شکل کې شیطان وی چې هغه ته خلک د خپلو شخړو د پریکړی له پاره ورځی او دی د هغوی حاکم او قاضی وی] .

ابن جریرطبری رحمه الله علیه فرمایی : صحیح خبره دا ده چې د الله

جل جلاله په مقابل کې هر سرکش او باغی ته چې د الله جل جلاله څخه پرته یی بندگی وشی طاغوت ویل کیږی که څه هم هغه دا خلک په زور خپل تابع کړی وی یا خلکو په خپله خوښه او مینه د ده بندگی او عبادت شروع کړی وی که دا انسان وی یا بت وی یا کوم بل شی 240.

حافظ ابن قیم رحمه الله علیه چې په 751 هجری قمری کال کې وفات شوی لیکلی : هرهغه شی ته طاغوت ویل کیږی چې د هغه له امله بنده د نـدگی د پولـو څخه ووځی کـه څـه هـم د هغـه عبـادت وشـی اویـا د هغـه تابعداری اواطاعت وشی، د هر قوم طاغوت هغه دی چې هغوی د خپلو شخړو د پریکړو له پاره د الله جل جلاله او رسول صلیالله علیه وسلم پرته هغه [طاغوت] ته ورځی او دا قوم بیا د هغه عبادت کوی یا د هغه تابع گرځی، پرته له دی چې د هغه بصیرت په واسطه چې الله جل جلاله دوی ته ورکړی دی معلوم کړی چې دا د الله جل جلاله اطاعت دی اوکه نه ؟

دا دی د دی نړۍ طواغیت او شیطانان ،که چیری تاسی د دوی حالت او کړنه په غور وڅیړی، نووبه گوری چې ډیروخلکود الله جل جلاله عبادت پری ایښی او د دی طواغیتوعبادت او پرستش ئی شروع کړی او د الله جل جلاله او د هغی د رسول صلیالله علیـه وسلم د قـانون پرځـای د طواغیتـو په لور د خپلومعاملو او شخړو د پریکړی له پاره ورځی 241.

د لغت پوهانواود تفسیر د امامـانو د پورتنۍڅیـړنی څخه دا ثابتیـږی چې کاهن ، ابلیس او بت هم طاغوت دی .

اوهغه حکمران چې د الله جل جلالـه د حاکمیت پرځای خپـل حاکمیت مسـلط کـول غـواړی اود الله جـل جلالـه د قـانون پرځـای خپـل جـوړ شـوی قوانین او د نورو انسانانو جوړکړی قـوانین نافذول غـواړی، هـم طـاغوت دی په خپله د انسان ،اماره نفس هم طاغوت دی چې د هغه په اساس دی بغاوت او سرکشی ته تیاریږی ، الله جل جلاله د دی ټولوطواغیتوڅخه د

240- ابن جریر3 ټوک 19 مخ – تفسیر روح المعانی 3 ټوک 13 مخ

241 - اعلام الموقعین لومړی ټوک 18 مخ د هندوستان چاپ

لری والیحکم کړی دی .
....

شریعت او شارع

په خپله د شریعت د کلیمیځخه دا ثابتیږی چېیوائیالله جل جلاله شارع اوقانون جوړونکېدی شریعت شرعه شارع او مشرعه په عربی کېلاری ته وائی ، لوی لاری ته شارع وایی او لاربښوونکې ته شارع هم ویل کیږی خو د قرآن په اصطلاح د شریعت ځخه مقصد د [الهی احکامومجموعه] ده.

ابن منظور رحمه الله علیه لیکې چې:

والشریعه والشرعه ما من الله من الدین وامر به کالصوم والصلوه والحج والزکوه و سائراعمال البر [شریعت او شرع د دین هغه لاره ده چې الله جل جلاله خپلو بندګانوته ټاکلېده او په هغه ئی ورته د تلوحکم کړی دی لکه لمونځ ، زکاه ، روژه ، حج غوره اعمال] 242.

مشهور تابعی حضرت قتاده رحمه الله علیه فرمایلی دی چې :

والشریعه الفرائض و الحدود و الامر و النهی [شریعت د فرائضو، شرعی حدودو، امر او نهی نوم دی 243] .

د قرآن کریم په دری آیتونوکې د شریعت دکلیمی په څنګ کې د الله جل جلاله د قانون جوړونکې په حیث یادکړل شوی دی] .

ا] لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا [د المایده سورت 48 آیت]

[مونږ له تاسی نه د هر یوه له پاره یو شریعت او یو عملي تګلاره ټاکلې ده] .

ټول انبیاء علیه السلام او آسمانی ملتونه د دین په اصولوکې یو د بل سره متحد دی خو هر امت ته د هغی د چاپیریال او خاص استعداد مطابق

242- لسان العرب 8 ټوک 176 مخ - مختارالصحاح 335 مخ - صراح 317 مخ - مجمع البحار2 ټوک 184 مخ

243- تفسیر ابن جریر طبری 25 ټوک 147 مخ

خاص خاص احکام او لارښوونی ورکړل شوی دی .

صحیح بخاری لیکلی چې : ټول پیغمبران علیهم السلام په خپلو منځوکې میرنی ورونه دی لکه د چا چې پلار یو وی او مورگانی یی بیلی بیلی وی .

د دی نه همدا مقصد اخستل کیږی چې اصول ټول یو، خو په فرعوکې توپیر شته د"جعلنا" څخه را څرگندیږی چې د قانون او شریعت ورکونکې یوازی او یوازی یو الله رب العالمین دی .

ب] ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنْ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ [د الجاثیه سورت 18 آیت]

[او ته مو ای پیغمبره ! د دین په یوه روښانه لاره [شریعت] باندی برابر کړی یی له دی کبله ته پر هماغی باندی لاړ شه او د هغو کسانو د نفسی غوښتنو پیروي مه کوه چې علم نلری] .

په دی آیت کې هوا د شریعت په مقابل کې ښوولی شوی ده او دا تری راڅرگندیږی چې هغه قانون چې د الله جل جلاله د قانون په خلاف وی هغه به په هوا او نفسی غوښتنی ولاړ وی اودهغه جوړونکې یاپه هغه عمل کونکې به ناپوهه او د خپل نفس بنده وی که څه هم د دی قانون جوړونکې کوم فیلسوف ، یا دینی مشر،یا پادشاه وی اویا د قوم وکیلان ،کارگران او د هقانان اویا عوام وی .

ج] أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنْ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

[د الشوری 21 آیت]

[ایا دا خلک د الله سره داسی شریکان نیسی چې د دوی له پاره یی د دین داسی طریقی غوره کړی چې الله د هغی اجازه نده کړی ؟ که د فیصلی خبره مخکې نه وای سرته رسول شوی نو د دوی ترمنځ به پریکړه صادر کړای شوی وه به باوري توگه د دغو ظالمانو له پاره درناک عذاب دی] .

د پــورتنی آيــت د وضــاحت څخــه دا را پــه ډاگــه کيــږی چــې دلتــه د شرکاوڅخه مقصد هغه گدونکونکې نه دی چې خلک ئی د کومک له پاره په غائبانه ډول راغواړی بلکه مقصد تری هغه خلک هم دی چې هغه ئی ورسره پـه تشـريع او قـانون سـازی کـې شـريکان گرځولی‌دی د هغـوی پـه مقررکړی قوانينو او احکامو باندی خلک داسی روان دی چې تـه بـه وايـی همدا شريعت دی او پيروی ئی په دوی ضروری ده ، دا خو داسی شرک دی لکه څنگه چې څوک د الله جل جلاله پرته بل چاته سجده کوی ، اويا د الله جل جلاله پرته څوک د غيبی‌کومک له پاره راغواړی ، د آيت پـه آخر کـې دی ډول خلکـو تـه ظالمـان ويـل شـوی ، او علـت ئـی دا دی چـې د شـرعی قانون په خلاف وضعی قانون جوړول يا پـه هغـه عمـل کـول شـرک دی [ان الشرک لظلم عظيم] په ربنتيا چې شرک ډيرلوی ظلم دی] .

اله د تشريعی‌حاکم پر معنی

د اله د کليمی يادونه د قرآنکريم په يـو 140 ځـايونو کـې راغلـی ده پـه ډيروځـايوکې دا کليمـه د کـارجوړونکې، فريـاد اوريـدونکې، مشـکل حـل کوونکی او د عبادت او بندگی مستحق په معنی استعمال شوی ده،خو په ځينو نورو آيتونوکې د قانون جوړونکې، حاکم او د بندگی او د اطاعـت د لائق پـه معنـی راغلـی ده ، هسـی خـو د کـارجوړولو پـه څنگ کـې د قـانون جوړولوعقلی ربط هم شته نوځکه څوک چې کـارجوړونکې وی نوبنـدگی بيا د همغه حق وی .

أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا

[د الفرقان سورت 43 آيت]

[آتا ته د هغه چا حال ته ځير شوی يی چې هغـه خپـل نفسـی خـواهش خپل خدای گرځولی وي ؟ ايا ته په سمه لاره باندی د داسی چا د رااوړلـو مسئوليت پر غاړه اخيستلی شی ؟] .

ښکاره ده چې هيڅوک هـم خپـل ځـان کـارجوړونکې او د غيبـی قـوت

مالک نه ګڼي نو ځکه دلته هم د اله کليمه د کارجوړولو په معنا نه ده راغلې بلکه د تشريعي حاکم او قانون جوړونکې په معنی راغلې ده ، ابن جرير او ابن کثير رحمه الله عليهم دواړو ليکلي دي چې : دا آيت د هغه عربومشرکينو په هکله رانازل شوی وه چې کله به ئې ښکلې تيږه وليده نو مخکنيې تيږه به ئې وغورځوله او بيابه ئې د هغې نوی تيږې عبادت شروع کاوه نو الله جل جلاله د همدې طرز عمل په لور د اشاري کولو په ترڅ کې ويلې دي چې دا خلک په حقيقت کې د خپل نفس بندګان دي .

ابن جوزي رحمه الله عليه د دې آيت په تفسيرکې ليکلي دي چې: المعنى يتبع الهواء ويدع الحق فهوله کالا له [د آيت مفهوم دا دی چې دا شخص د نفس پيروی کوی اوحق پريږدي نو دا نفس ده ته د معبود په منزله دی] 244.

عمادالدين بن کثيررحمه الله عليه فرمايي چې : ای مهما استحسن من شئ وراه حسنا في هوى نفسه کان دينه ومذهبه [هغه څه چې دی يې د خپل نفس د غوښتنې په اساس ښه وګڼي نو همغه د دې دين دی] 245.

ابوامامه رضي‌الله عنه څخه رانقل شوی چې رسول الله صلى‌الله عليه وسلم فرمايلي‌دي چې :

ماتحت ظل السماء من اله يعبد من دون الله اعظم عندالله من هوى يتبع

[د الله په نزد د آسمان لاندې تر ټولو لوی اله چې د الله جل جلاله پرته ئې بندګي کيږي هغه نفس او خواهش دی چې پيروی کيږي246].

په دې حديث کې اله ته مطاع اومتبوع ويلي شوی دی يعنې حاکم او قانون جوړوونکې، چې د هغه اطاعت به کيږي که څه هم د هغه حکم او خو ښه د الله دحکم موافق وی يامخالف .

---

244 زاد المسير 6 ټوک 92 مخ

245 تفسير ابن کثير 5 ټوک 154 مخ

246 الترغيب لومړی تکوک 41 مخ په حواله د طبراني په الکبير کی

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ
[د التوبه سورت 31 آيت]
[او هغوی ته له یو معبود نه پرته د بل هیچا د بندګۍ کولو حکم نه ؤ ورکړی شوی هغه چې له هغه پرته بل هیڅوک د عبادت وړ نشته پاک دی له هغو مشرکانه خبرو څخه چې دوی یی کوی].
عمادالدین بن کثیررحمه الله علیه د دی آیت په تفسیرکې لیکلی دی چې : وما امروا الا لیعبدوا الها واحدا - الذی اذا حرم الشیء فهو الحرام وما حلله فهو الحلال ما شرعه ابتع وما حکم به نفذ
[د الله جل جلاله د واحدانیت څخه مقصد دا دی چې کله هغه کوم شی حرام کړی نو همغه حرام وی او کوم شی چی هغه حلال کړی نو هغه حلال وی اوکوم قانون چې هغه ئی نافذ وی د هغه به تابعداری کیږی او هر هغه حکم چې هغه ئی کوی هغه به جاری کیږی] 247.
ابن جریررحمه الله علیه هم په دی ځای کې اله د معبود اومطاع په دواړو معناګانو راوړی دی : وهو الله الذی له عباده کل شی ء وطاعه کل خلق تنزیها و تطهیرا لله عمایشرک فی طاعته وربوبیته
[الله جل جلاله هغه ذات دی چې هرڅه د هغه عبادت کوی او ټول مخلوق ئی اطاعت کوی، پاکې ده یو الله جل و علی شانه ته د هغه شیانو څخه چې هغوی یی ورسره په تابعداری او حاکمیت کې ورګډوی] 248.
دی دواړو تفسیر پوهانو دلته اله د تشریعی حاکم او قانون جوړوونکې په معنیٰ راخستیٰ دی او د کلام د وضاحت څخه هم دغه ثابتیږی .

رب د تشریعی حاکم په معنی

د رب کلیمه په قرآن کې دری ډوله معناوله پاره استعمال شویده اوپه عربی ژبه کې ئی هم همدا دری بنیادی معنا وی راغلی : مالک -

247 تفسیر ابن کثیر 3 ټوک 386 مخ
248 تفسیر ابن جریر 10 ټوک 115 مخ

••••••••••••••••••••••
پروردګار- حاکم او پادشاه

ابـن منظـور رحمـه الله علیـه لیکلـی چې: الـرب یطلـق فیاللغـه علـی المالـک و السـید و المـدبر والمربـی و القـیم و المـنعم [د رب دکلیمـی اطلاق په لغت کې په مالک ، پادشاه ، مـدبراو منـتظم ، مربی او محسـن هم کیږی] 249.

مفسرینوهم دا دری ډوله معنا بیان کړی ده : فربنا جل شانه السـیدی الذی لاشبه له و لامثل فی سودده و المصلح امرخلقه بما ا سبغ علیهم من نعمه و المالک الذی له الخلق والامر [زمونږ رب چې شان ئی تر ټولـو لوړ، حاکم او پادشاه دی او د هغه پـه سیادت او حاکمیت کې هیڅوک د هغه سره مشابه اوبرابر نه دی، د خپـل پیـدا ایښت { مخلـوق } د حالت ښـه کوونکې دی { د هغوی پالونکې دی }د هغه ټولو نعمتونـو پـه واسطه چـی هغه د دوی له پاره رالیږی دی { پیـدا کـړی یـی دی } او زمونږ رب مالـک دی او هغه لره دی خلق {پیدا ایښت } او اختیار] 250.

په قرآنکریم کې د الله جـل جلالـه لـه پـاره د رب کلیمـه پـه 960 ځـایونو کې راغلی ده چې په هغه کې142ځایونـه داسـی دی چې د هغـی د مـتن او وضاحت څخه دا په ډاګه کیږی چې هلته د رب کلیمه د تشـریعی حـاکم ، شارع او قانون جوړونکې په معنا راغلی ده او یا په دری واړو ذکر شوو معناګانو استعمال شوی ده

قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ [د ال عمران سورت 64 آیت]

[ووایـه ای اهل کتـابو! یوی داسی خبری ته راشئ چې چـې زمونږ

---

[249]- لسان العرب لومړی ټوک 339 مخ

[250] - ابن جریر رحمه الله علیه - زادالمسیرد ابن جوزی رحمه الله علیه او ابن کثیر رحمه الله علیه

او ستاسو دواړو ترمنځ يو شان ده دا چې مونږ له الله نه پرته د هيچا بندګي ونکړو له هغه سره هيڅوک شريک ونګڼو او لـه مونـږ نـه دی هيڅوک له الله نه پرته هيڅ يو په ربوبيت ونه نيسئ که هغوی ددی بلنی له منلو نه مخ واړوی نو په ډاګه ورته ووايه چې شاهدان اوسئ مونږ خو مسلمانان يو او يوازی د الله جل جلالـه بنـدګی کـوونکې او اطاعت کوونکې يو] .

يومشـهو رتـابعی ابـن جـريج رحمـه الله عليـه فرمـايی چـې : ان تلـک الربوبيه ان يطيع الناس سادتهم وقادتهم فی غيرعباده وان لم يصلوا لهـم [د الله پرته د بل چا رب نيولـو څخـه مقصـد دا دی چې خلک دی [پرتـه دکوم شرعی دليل څخه] د خپلو مشرانو او سردارانو تـابع اوسـی، کـه څـه هم د هغوی عبادت [بندګی او سرټيټونه] نه کوی او نه د هغـوی لـه پـاره لونځ ادا کوی] 251.

يعنی هغوی ئی د غيبی طاقت خاوندان هم نه ئی ګڼلی اونـه هغـوی تـه سجده کوی ، خو د الله د حکم په مقابل کې د هغوی حکم پـه ځـای راوړی نو د دوی دغه عمل ، د هغوی د رب نيولو سره برابر دی .

امام قرطبی رحمه الله عليه د رب د نيولو تشريح په دی توګه کـړی ده چې د کتاب خاوندانو خپل علماو او راهبانو ته د رب درجـه ورکـړی وه ، د الله د تحريم او تحليل پرته ئی د هغوی تحريم او تحليل مانه - نو دا آيت ددی خبری څرګندوی دی چې يواځی په نظری ډول يوشی ته ښه ويل باطله خبره ده ترڅو چې هغه په کوم شرعیدليل ښه نه وی ښوول شوی د دی آيت څخه د شيعه ګانودا خبری هم مسترد کيږی چې وايی د امـام خبـره ددليـل او سند پرته هم بايد ومنل شی،او امام د الله جل جلالـه حرام کـړی شـيان حلالـولای شـی پرتـه لـه دی څخـه چـې د هغـه لـه پـاره کـوم شـرعی سـند

[251] - تفسير ابن جرير 3 ټوک 304 مخ

راوړاندي کړي 252.

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ [د التوبه سورت 31 آیت]

[دوی خپل عالمان او روحانیون له الله پرته خپل ارباب نیولی دي] .

د دی آیت تشریح د عدی بن حاتم رضی الله عنه څخه په رانقل شوی یوحدیث کې واضح شوی چې یادونه به ئی حاکمیت په بحث کې د رسول الله صلیالله علیه وسلم د حدیثو تر عنوان لاندی وشی .

امام فخرالدین رازی رحمه الله علیه لیکې چې : زما استاد چې خاتمه المحقیقین وه ما ته به یی ویل چې ما یو ځل د ځینی مسائلو د ثبوت په خاطر دمقلدینوپه مخ کې آیتونه ولوستل نو په حیرانتیا سره یی وویل چې زمونږ د پخوانیو [سلفو] روایات د دی په خلاف دی [دا مرض د ډیرو خلکو په رګونوکې ځغاستی دی]

قضا د تشریعی حکم په معنی

د الله جل جلاله قضا په دوه ډوله معنی کیږی : تکوینی احکام – تشریعی احکام .

په قرآنکریم کې دا کلیمه په 38 آیتونو کې راغلی ده چې هلته تری مقصد تکوینی او ازلی قضاء ده خو لږ تر لږه په دوه آیتونوکې د قضا کلیمه د شرعی حکم یا د شرعی قانون په معنی همه راغلی ده دا د بیان یو بل شکل دی چې د هغی په اساس الهی حاکمیت ثابتیږی .

وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ [د بنی اسرائیل سورت 23 آیت]

[او ستا رب پریکړه کړیده چې تاسی د بل هیچا عبادت مه کوئ مګر یوازی د هغه] .

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ

---

[252] - تفسیر قرطبی 4 ټوک 107 مخ - په همدی ډول په تفسیر الکبیر- تفسیرالمدارک - تفسیر البحر المحیط او مظهری د ال عمران سورت 64 آیت تفسیر

....

مِنْ أَمْرِهِمْ [د الاحزاب سورت 36 آیت]

[هیڅ یو مؤمن سړی او هیڅ مؤ منه ښځه دا حق نلری چې کله الله جل جلاله او د هغه رسول صلی‌الله علیه وسلم د کومی معاملی فیصله وکړي نو بیا د هغه ته د خپلی معاملی د فیصلی اختیار حاصل وی] .

په دی دواړ آیتونوکې دا خبره روښانه شوی ده چې قاضی الله جل جلاله دی اوحکم کول د هغه حق دی او د هغه په مقابل کې د قانون جوړولو حق هیچاته نه دی ورکړل شوی ، په همدی توګه د امرکلیمه د تشریعی‌حکم په معنا په قرآنکریم کې په 43 آیاتونو کې راغلی ده او دا ورڅخه داسی ثابته شوی چې مطلقه آمریت یوازی د الله جل جلاله صفت دی .

عبادت د حکم منلو په معنی

د عبادت اساسی معنا خو غایه الخضوع والتذلل دی یعنی د خپل معبود په وړاندی ترآخری درجی پوری عاجزی کول او د هغه په مقابل کې خپل ځان بی وسه او کمزوری ګڼل ، د همدی بنیادی مفهوم په اساس په قرآنکریم کې دا کلیمه په دری معناو استعمال شویده : غلامی، پرستش، د حکم منل [بندګی] .

د غلامی او پرستش دمعناو مثالونه خو ډیری دی خو د عبادت کلیمه د بندګی او اطاعت په معنا هم ډیره استعمالیږی .

ابن منظور افریقی رحمه الله علیه لیکې چې: العباده الطاعه ... وکل من دان لملک فهوعابدله [د عبادت معنا اطاعت اوتابع کیدل دی لکه څوک چې د کوم پادشاه [په غیری مشروط ډول] تابع اوسی نو هغه ته د هغه غلام ویل کیږی] .

یعنی د کوم حکمران او مشر اطاعت کول په غیر مشروط ډول، پرته له دی نه چې وګوری چې د ده حکم د شریعت مطابق دی او که نه،دا په اصل کې د هغه عبادت کول دی چې ناروا او شرک دی ، په قرآنکریم کې د الله جل جلاله له پاره د عبادت حکم او د غیر الله د عبادت څخه منع

144 ځایه راغلی ده ، خو 73 ځایونه داسی دی چې هلته عبادت د اطاعت په معنا یاد شوی دی یا د پرستش او اطاعت په دواړو معناو استعمال شوی دی چې دلته د نمونی په توگه څو آیتونه تر نظر تیرو و .

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ [د البقره سورت 172 آیت]

[ای د ایمان خاوندانو د هغه پاکوشیانوڅخه وخوری چې مونږ درکړی دی تاسوته، او د الله جل جلاله شکرپه ځای کړی که چیری تاسی د هغه عبادت کونکې یاست] .

ابن جریرطبری رحمه الله علیه د دی آیت په تفسیرکې لیکې چې : که چیری تاسی په ریښتونی د الله جل جلاله د حکم تابع او غاړه ایښودونکې یاست،نو هغه څه چې هغه درته حلال اوپاک گرځولی دی هغه بی د څه تکلف څخه وخوری او په خپل ځان د هغه د حرامولو په اساس د شیطان په قدمونو قدم مه اخلی 253.

[د الله جل جلاله له خوانه د حرامواو حلالوگرځول شوو پابندی کول هم د هغه عبادت دی نه یوائی سجده کول] .

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَابَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

[د یسن سورت 60 آیت]

[ای دآدم علیه السلام ځوځاته ! آیا ما تاسوته هدایت نه وه کړی چې د شیطان بندگی مکوئ هغه ستاسی ښکاره دښمن دی او یوازی زما بندگی وکړئ دغه سمه لاره ده] .

امام فخرالدین رازی رحمه الله علیه ددی آیت په تشریح کې لیکې چې: معناه لا تطیعوه بدلیل ان المنهی عنه لیس هو السجود له فحسب بل الانقیاد لامره و الطاعه له فالطاعه عباده [د آیت معنا دا ده چې د شیطان بندگی‌مه کوی دا په دی خاطرچې شیطان ته نه یوائی دا چې

253- تفسیر ابن جریرطبری 2 ټوک 84

سجده کول منع دی بلکه د هغه د حکم تابع کيدل هم منع دی ځکه چې اطاعت او بندګی هم عبادت دی] .

له دی وروسته امام رازی رحمه الله عليه يو پوستنه کوی چې آيا مونږ چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم او د امرانوکوم اطاعت کوو دا هم عبادت دی ؟

په ځواب کې ويل شوی دی ، چې د رسول الله صلی‌الله عليه وسلم او اولوالامر اطاعت د الله جل جلاله د حکم په اساس کيږی ، خوکه چا د امرانو اطاعت د الله جل جلاله د نافرمانی په کارونوکې وکړ نو دا به د هغه په عبادت کې و شميرل شی .

نوموړی امام بله پوښتنه کړی ده چې څرنګه چې شيطان [جنی شيطان] مونږنه ليدلی شو او نه ئی خبره اوريدلی شو نو څنګه به ښکاره شی چې دا د شيطان عبادت دی؟

ځواب ئی دا ډول ويل شوی دی ، چې کله شيطان په نورو انسانانو کې ننوځی اوکله ستاسو په داخل کې پټ ناست وی که چيری کوم انسان تاسو ته حکم وکړ او يا په خپله ستاسی نفس تاسی يوه داسی کار ته وهڅولی چې د الله د شريعت اوحکم مخالف وی نو پوه شی چې حکم ورکونکې په تاسی کې ننوتی دی په دی وخت کې که چيری تاسی د هغه حکم په ځای کړنو دا د شيطان عبادت دی چې شرک دی ، تاسوبه ډيرخلک ليدلی وی چې د ظالموحاکمانو په دروازوکې ولاړ وی او د پادشاه د نزدی خپلولی له کبله فخرکوی او په دی خبره خوښ وی چې پادشاه زمونږ د وينا په اساس ظلم کړی دی او يا مونږ د هغی د وينا په اساس ظلم کړی دی ، همدی ته د پادشاه عبادت وايی چې شرک دی 254.

فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ [د المؤمنون سورت 47 آيت]

[فرعونيانو و ويل چې آيا مونږ د ځان غوندی دوو انسانانو باندی

---

254 تفسير کبير 26 ټوک 96 مخ د مصر چاپ

ایمان راوړو ؟ او انسانان هم داسی چې د قوم یې زمونږ بندګی کوونکې دی] .

ابـن جریـر رحمـه الله علیـه د دی آیت پـه تفسـیرکې لیکلـی دی چـې : یعنون انهم لهم مطیعون متذللون یاتمرون لامرهم ویدینون لهم و العرب تسمی کل من دان لملک عابداً لـه و مـن ذالـک قیـل لاهل الحیـره العباد لانهم کانوا اهل طاعه لملوک العجم [د هغوی مقصد دا وه چې دا زمونږ تابع او ذلیل قوم دی زمونږ د حکمونو مننه کوی او زمونږ اطاعـت کـوی ، عرب د یو پادشاه تابع شخص ته د هغه عابد وایی‌حیـره د عـراق خلکـو تـه عباد یعنی غلامان ویل کیده ځکه چې هغوی د عجمو باشاهانو تابع وه] .

مطلق اطاعت

د اطاعت او طاعت معنی ده: لایتمارلما امر و الارتسام فیما رسم [د ورکړل شوی حکم منل او په هغه رسم [قانون] تلل چې ورتـه تاکل شـوی وی] .

د الله جل جلاله د مطلق او غیـر مشـروط اطاعـت حکـم د قرآنکـریم پـه 28 آیتونو کې شوی دی او د فساقو او نافرمانه خلکو، اطاعـت څخـه منـع والی او د هغه بدی په پنځلس آیتونو کې شـوی ده ، او د الله جـل جلالـه د پادشاهی ذکر د قرآنکریم په 39 آیتونوکې شوی دی ، د دی پورتنی جملی څخه هم د الله جل جلالـه د حاکمیـت ثبـوت پـه لاس راځـی پـه لاندی ورکړل شوی نقشه کې د هغه آیتونو د شمیر ذکر دی چې د هغه په واسطه د الله جـل جلاله تشریعی حاکمیت ثابتیږی ، دا نقشـه د سرسری مطالعی وروسـته تیاره شوی او که نه په قرآنکریم کې نور هم ډیر داسی‌کلیمات شـته چـې د هغی څخه پورتنی مضمون په ډیره ښـه توګـه ثابتیـږی ، خـو حقیقـت دا دی چې ټول قرآن کریم د الهی حاکمیت دلیـل دی ځکـه چـې دا کتـاب الله جـل جلاله رالیږلی د کوم انسان تالیف اوتصنیف نه دی .

د اسـلامی حاکمیـت اصـول قرآنکـریم پـه بیـل شـکل ، جملـو او متنـوع

....
اسلوب کې بیان کړی دی :
تشریعی حکم 22 آیتونه
شریعت 3 آیتونه
اله د تشریعی حاکم په معنی3 آیتونه
رب د تشریعی حاکم په معنی 142 آیتونه
قضا د تشریعی حکم په معنی 2 آیتونه
آمر د تشریعی حاکم په معنی 43 آیتونه
عبادت د اطاعت په معنی 73 آیتونه
عبد د تشریعی حاکم د تا بعدار په معنی 131 آیتونه
د مطلق اطاعت حکم 28 آیتونه
د فساقو د اطاعت څخه منع والی 15 آیتونه
طاغوت ته د تحاکم څخه منع والی 8 آیتونه
د الهی ملک 39 آیتونه
ټول ځایونه 509 آیتونه

د الهی حا کمیت په هکله

د رسول ا کرم صلی الله علیه وسلم احادیث

د الله جل جلاله د حاکمیت په هکله د رسول الله صلی الله علیه وسلم د احادیثو شمیر ترسلګونو پوری رسی لیکن دلته د نمونی په توګه یوڅواحادیث رانقلووچې د الله تعالی د حاکمیت په هکله ښکاره دلایل دی ، د تهجد دلمانځه په وخت کې به رسول الله صلی‌الله علیه وسلم یوه اوږده دعا لوستله چې د هغی یوه جمله دا ده : وبك خاصمت و الیك تحاكمت [زه ستا په کومک سره بحث کوم او ستا په وحی پریکړه کوم255].
ابن حجر رحمه الله علیه د تحاکمت تشریح په دی ډول کړی ده چې زه د

[255] -بخاری باب التهجد بالیل - صحیح مسلم باب دعا النبی صلی‌الله علیه وسلم اذقام من اللیل

ټولو معاملاتو او شخړو پریکړه ستا د حکم مطابق کوم او د جاهلیت په مشرکانه رسوموباندی ئی نه کوم .

عن عبدالله بن ابی‌اوفی رضی‌الله عنه اوصی بکتاب الله تعالی

[د عبدالله د ابی اوفی رضی الله عنه نه روایت چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم موتږ ته په قرآن د عمل کولو وصیت کړی وه256] .

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ يَحْيَى بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ سَمِعْتُ جَدَّتِي تُحَدِّثُ أَنَّهَا سَمِعَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ وَهُوَ يَقُولُ وَلَوْ اسْتُعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ يَقُودُكُمْ بِكِتَابِ اللَّهِ فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا و حَدَّثَنَاه ابْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ شُعْبَةَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ وَقَالَ عَبْدًا حَبَشِيًّا و حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ عَنْ شُعْبَةَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ وَقَالَ عَبْدًا حَبَشِيًّا مُجَدَّعًا

ام الحصین رضی‌الله عنه فرمایی چې ما د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم څخه دحجه الوداع په وخت کې اوریدلی وه چې که چیری په تاسی بدرنګه تور غلام هم امیر مقرر کړی شی نو د هغی اطاعت وکړی خو په دی شرط : یقودکم بکتاب الله [چې هغه ستاسو قیادت او مشری د الله جل جلاله دکتاب په اساس وکړی257.

عن مالك رحمه الله علیه بلغه ان رسول الله صلی‌الله علیه وسلم قال ترکت فیکم امرین لن تضلوا ما تمسکتم بهما کتاب الله وسنه نبیه

[ما ستاسو ترمنځ دوه شیان پریښوول تر هغی پوری چې تاسی په هغی‌منګولی لږولی وی، نو هیڅکله به ګمراه او بی لاری نه شی، یو د الله

256 - صحیح بخاری کتاب الوصایا باب الوصاه بکتاب الله

257 - صحیح مسلم کتاب الاماره باب السمع والطاعه عمل بکتاب الله

کتاب او بل د نبی صلی‌الله علیه وسلم سنت] 258.

عن ابی هریره قال رسول الله صلی‌الله علیه وسلم فاحذروا انی ترکت فیکم ما ان اعتصمتم به فلن تضلوا ابدا کتاب الله وسنه نبیه

[د شیطان د پیروی څخه ځان وساتی، ما ستاسی ترمنځ هغه شی پری ایښی دی چې که چیری تاسی په هغه ټینګی منګولی ولګولی نوهیڅکله به بی لاری نه شی، یو د الله جل جلاله کتاب اوبل د نبی صلی‌الله علیه وسلم سنت 259].

عن ابی شریح الخزاعی رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی‌الله علیه وسلم ان هذا القرآن طرفه بیدالله وطرفه بایدیکم فتمسکوا به فانکم لن تضلوا و لن تهلکوا بعده ابداً

[د ابی شریح خزاعی رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی د دی قران یوه خوا د الله جل جلاله په لاس کې ده او بله خوا یی ستاسی په لاس کې ده، دا ټینګ ونیسی نو هیڅکله به بی لاری نه شی اونه به په هلاکت کې ولویږی] 260.

عن ابی‌ایوب الانصاری رضی‌الله عنه قال رسول الله صلی‌الله علیه وسلم علیکم بکتاب الله احلوا حلاله و حراموا حرامه

[د الله جل جلاله دکتاب تابعداری په خپل ځان لازمه کړی د هغه حلال حلال وګڼی او د هغه حرام حرام وشمیری] 261.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَعِيلَ الْوَاسِطِيُّ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا أَبُو فَرْوَةَ يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ عَنْ أَبِي الْمُبَارَكِ عَنْ صُهَيْبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا آمَنَ بِالْقُرْآنِ مَنْ اسْتَحَلَّ مَحَارِمَهُ

---

[258] - موطا مالک القدر باب النهی عن القول فی القدر

[259] - الترغیب د منذری لیکنه 1 ټوک 37 مخ 1342 هجری قمری کال د مصر چاپ

[260] - الترغیب د منذری لیکنه 1 ټوک 37 مخ 1342 هجری قمری کال د مصر چاپ

[261] - الترغیب د منذری لیکنه 1 ټوک 37 مخ 1342 هجری قمری کال د مصر چاپ

[د صهیب رضی‌الله عنه نه روایت دی چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم فرمایلی دی چې په قرآن ئی ایمان نه دی راوړی هغه چا چې د هغه حرام کړی شیان ئی‌حلال وګڼل262].

حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الْجُعْفِيُّ قَال سَمِعْتُ حَمْزَةَ الزَّيَّاتَ عَنْ أَبِي الْمُخْتَارِ الطَّائِيِّ عَنْ ابْنِ أَخِي الْحَارِثِ الْأَعْوَرِ عَنْ الْحَارِثِ قَالَ مَرَرْتُ فِي الْمَسْجِدِ فَإِذَا النَّاسُ يَخُوضُونَ فِي الْأَحَادِيثِ فَدَخَلْتُ عَلَى عَلِيٍّ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَلَا تَرَى أَنَّ النَّاسَ قَدْ خَاضُوا فِي الْأَحَادِيثِ قَالَ وَقَدْ فَعَلُوهَا قُلْتُ نَعَمْ قَالَ أَمَا إِنِّي قَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَلَا إِنَّهَا سَتَكُونُ فِتْنَةٌ فَقُلْتُ مَا الْمَخْرَجُ مِنْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ كِتَابُ اللَّهِ فِيهِ نَبَأُ مَا كَانَ قَبْلَكُمْ وَخَبَرُ مَا بَعْدَكُمْ وَحُكْمُ مَا بَيْنَكُمْ وَهُوَ الْفَصْلُ لَيْسَ بِالْهَزْلِ مَنْ تَرَكَهُ مِنْ جَبَّارٍ قَصَمَهُ اللَّهُ وَمَنْ ابْتَغَى الْهُدَى فِي غَيْرِهِ أَضَلَّهُ اللَّهُ وَهُوَ حَبْلُ اللَّهِ الْمَتِينُ وَهُوَ الذِّكْرُ الْحَكِيمُ وَهُوَ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ هُوَ الَّذِي لَا تَزِيغُ بِهِ الْأَهْوَاءُ وَلَا تَلْتَبِسُ بِهِ الْأَلْسِنَةُ وَلَا يَشْبَعُ مِنْهُ الْعُلَمَاءُ وَلَا يَخْلَقُ عَلَى كَثْرَةِ الرَّدِّ وَلَا تَنْقَضِي عَجَائِبُهُ هُوَ الَّذِي لَمْ تَنْتَهِ الْجِنُّ إِذْ سَمِعَتْهُ حَتَّى قَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ مَنْ قَالَ بِهِ صَدَقَ وَمَنْ عَمِلَ بِهِ أُجِرَ وَمَنْ حَكَمَ بِهِ عَدَلَ وَمَنْ دَعَا إِلَيْهِ هَدَى إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ خُذْهَا إِلَيْكَ يَا أَعْوَرُ

[د حضرت حارث اعور رضی الله عنه فرمایې چې زه په جومات کې تیریدلم و می لیدل چې خلک د دنیا په خبرو بوحت دی نو زه حضرت علی رضی الله عنه ته ورغلم ومو ویل یا امیر المؤمنین ایا تاسی نه ګوری چې خلک په خبرو مشغول دی هغه وفرمایل : ایا داسی دی ؟ ما وویل هو ! حضرت علی رضی الله عنه وفرمایل ما رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمایل چې ورځخه می واوریدل چې یوه فتنه راتلونکی ده ما عرض وکړه ددی څخه د ځان ساتلو کوه لاره ده هغه وفرمایل : د الله جل جلاله کتاب

262 - جامع ترمذی ابواب فضایل القرآن

دی چې په دیکې د تیرشوو قومونوحالات بیان شوی دی او د راتلونکو قومونو له پاره خبر دی ، دا کتاب ستاسو ترمنځ د راپیښنو شوو شخړو او معاملوله پاره حکم {پریکړه کونکې قانون } دی .

د دی حدیث د راوی حارث اعور رضی الله عنه د ثقه والی په هکله محدثینو خبری کړی دی ، خو ابن کثیر رحمه الله علیه وایی چې حارث اعور د درواغو احادیثو جوړونکې نه دی، همدغه روایت امام احمد رحمه الله علیه هم په خپل مسندکې نقل کړی دی،په همدی ډول یوحدیث د حضرت عبدالله بن مسعود رضی عنه څخه امام ابوعبید قاسم بن سلام رحمه الله علیه په خپل کتاب فضایل القرآن کې او د ابن عمر رضی الله عنه څخه ابن الاثیر په جامع الاصول کې رانقل کړی دی- خو د هغوی په سندکې حارث اعور رضی الله عنه نشته 263.

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ يَزِيدَ الْكُوفِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ عَنْ غُطَيْفِ بْنِ أَعْيَنَ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي عُنُقِي صَلِيبٌ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ يَا عَدِيُّ اطْرَحْ عَنْكَ هَذَا الْوَثَنَ وَسَمِعْتُهُ يَقْرَأُ فِي سُورَةِ بَرَاءَةٌ اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ أَمَا إِنَّهُمْ لَمْ يَكُونُوا يَعْبُدُونَهُمْ وَلَكِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا أَحَلُّوا لَهُمْ شَيْئًا اسْتَحَلُّوهُ وَإِذَا حَرَّمُوا عَلَيْهِمْ شَيْئًا حَرَّمُوهُ

[عدی رضی الله عنه فرمایی چې کله زه د نبی اکرم صلی الله علیه وسلم په خدمت کې حاضر شوم نو زما په غاړه د سرو زرو صلیب وه نبی صلیالله علیه وسلم وفرمایل ای عدی ! دا بت وغورځوه ، هغه په دی وخت کې د برات د سورت دا آیت لوسته چې هغوی خپل علما ء او پیران د الله جل جلاله پرته خپل خدایان ګرځولی وه ، ویی فرمایل ښه پوه شه چې دی خلکو د هغوی پرستش نه کاوه خوکله به چې د دوی احبارو او رهبانوکوم شیحلال کړ نو د هغوی مقلدینو او پیروانو به هم هغه { پرته

263 - جامع الاصول 8 ټوک 463 مخ

دکوم شرعی دلیل څخه } حلال ګڼانه او کوم شئ به يې چې حرام کړ هغوی به حرم ګڼانه] 264.

په دی آیت او په دی حدیث کې دپاپائیت او تیاکراسی ته شرک ویل شوی دی چې په هغه کې پاپ ته د تحریم او تحلیل کامل اختیارات ورکړل شوی وه او هغوی په عملی توګه اعلی حاکمان ګرځیدلی وو .

ابن جریر رحمه الله علیه دا حدیث د څلورو سندونو په اساس رانقل کړی دی په یوه روایت کې دا زیاته شوی چې[همدغه طرز عمل د هغوی عبادت وه] اوهمدغه هغوی خپل خدایان ګرځولی وه .265

دا حدیث احمد بن حنبل ، ابن سعد ، عبدبن حمید ، محمدبن المنذر ، ابـن ابی‌حـاتم ، ابـن مردویـه او بیهقـی رحمـه الله علـیهم هـم پـه خپلـو کتابونوکې رانقل کړیدی 266.

په دی احادیثوکې قرآن کریم او نبوی سنتو یعنی د الله جل جلاله لـه خوا نـه وحی تـه د واجب الاطاعـت قـانون درجـه ورکـړل شـوی او د الهـی حاکمیت مقصد هم همدا دی چې د الله جل جلالـه لـه خـوا را لیـږل شـوی قانون ته په نورو وضعی قوانینو پورته والی ورکړل شی او د الله جل جلاله وحی ته د قانون د ماخذ درجه ورکړل شی .

د الهی حاکمیت په هکله
د راشدینو خلفاو رضی الله عنهم تلپ لاره

د قرآن او سـنتوڅخه وروسـته د مسـلمانانوله پـاره د عمـل غـوره نمونـه دراشدینو خلفاو رضی الله عنهم کړنلاره او سنت دی په صحیح بخاری کې د څلورو واړو راشدینوخلفاو کړنلاره په دی توګه بیان شوی ده :

فاذا وضح الکتاب والسنه لم یتعدوه الی غیره اقتدا بالنبی صلی‌الله علیه وسلم

---

264 -جامع ترمذی کتاب التفسیر سوره التور

265 -تفسیر ابن جریر 10 ټوک 114 مخ

266 - تحفه الاحوزی 4 ټوک 117 مخ د 1346 عیسوی کال د ببروت چاپ

[د دی خلفاء رضی الله عنهم او امامانو په وړاندی به چې کله د قرآن او سنت له مخې حکم واضع شو نو د هغه څخه به یې د نبی صلی الله علیه وسلم د اتباع په خاطر تیری نه کاوه] .

امام دارمی رحمه الله علیه چې په 255 هجری قمری کال کې وفات شوی د ابوبکر صدیق رضی الله عنه کړنلاره په دی ډول بیانوی :

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ حَدَّثَنَا مَيْمُونُ بْنُ مِهْرَانَ قَالَ كَانَ أَبُو بَكْرٍ إِذَا وَرَدَ عَلَيْهِ الْخَصْمُ نَظَرَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ وَجَدَ فِيهِ مَا يَقْضِي بَيْنَهُمْ قَضَى بِهِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْكِتَابِ وَعَلِمَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذَلِكَ الْأَمْرِ سُنَّةً قَضَى بِهِ فَإِنْ أَعْيَاهُ خَرَجَ فَسَأَلَ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ أَتَانِي كَذَا وَكَذَا فَهَلْ عَلِمْتُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِي ذَلِكَ بِقَضَاءٍ فَرُبَّمَا اجْتَمَعَ إِلَيْهِ النَّفَرُ كُلُّهُمْ يَذْكُرُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِ قَضَاءً فَيَقُولُ أَبُو بَكْرٍ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ فِينَا مَنْ يَحْفَظُ عَلَى نَبِيِّنَا فَإِنْ أَعْيَاهُ أَنْ يَجِدَ فِيهِ سُنَّةً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمَعَ رُءُوسَ النَّاسِ وَخِيَارَهُمْ فَاسْتَشَارَهُمْ فَإِنْ أَجْمَعَ رَأْيُهُمْ عَلَى أَمْرٍ قَضَى بِه

[کله به چې د ابوبکر رضی الله عنه په وړاندی دوه ډلوکومه مسئله د پریکړی له پاره راوړه نو د ټولو ترمخه به یې په قرآن کریم کې د هغه د حل له پاره غور او فکر کاوه، که چیری په قرآن کې به ئی د هغه د حل کومه لاره پیدا کړه نو د هغه مطابق به ئی پریکړه کوله خوکه په قرآن کریم کې به کوم واضح حکم په لاس ورنغی او د رسول الله صلی الله علیه وسلم په سنتوکې به ورته د هغی له پاره کوم حکم معلوم وه، نو بیا به ئی د همغه مطابق پریکړه کوله، خوکه چیری به په دواړو کې د حکم د میندلو څخه عاجزه شو، نو بیا به د باندی راووت او د مسلمانانو څخه به ئی پوښتنه کوله چې ما ته په دی ډول یوه موضوع راغلی آیا تاسی ته په دی هکله د رسول الله صلی الله علیه وسلم کومه پریکړه معلومه ده څو ځلی داسی شوی چې د ابوبکر رضی الله عنه سره به د مسلمانانو یوه ډله یو ځای کیدله او

هریو به په دی هکله د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم پریکړه رانقلوله ، نو ابوبکر رضی‌الله عنه وویل ستاینه ده الله جل جلاله چی په مونږ کی داسی خلک شته چې زمونږ د پیغمبر صلی‌الله علیه وسلم سنت یې په یاد دی .267

دغه روایت په سنن بیهقی کې هم رانقل شوی دی خو په آخرکې ویل شوی دی چې د حضرت عمر رضی‌الله عنه هم همدغه کړنلاره وه268 .

د الهی حاکمیت په هکله

د اسلام سپیڅلی دین د پوهانو [فقهاو] ویناوی

دلته د الهی حاکمیت په هکله د مجتهدینو امامانو او مشهورو اسلامی پوهانو ویناوی وړاندی کیږی ترڅو څرګنده شی چې زمونږ پخوانی فقها ء د الهی حاکمیت په دینی اصولو کې تول د یوه نظر خاوندان او متفق دی .

ا } امام ابوحنیفه رحمه الله علیه چې په 50 هجری قمری کال مړ شوی دی فرمایی : اخذ بکتاب الله فما لم اجد فبسنه رسول الله صلی‌الله علیه وسلم فان لم اجد فی کتاب الله و لا سنه رسول الله صلی‌الله علیه وسلم اخذت بقول اصحابه رضی الله عنهم اخذ بقول من شئت منهم وادع من شئت منهم و اخراج الی قول غیرهم فاما اذ انتهی الامر الی ابراهیم و الشبعی و ابن سیرین وعطاء و سعیدبن المسیب رحمه الله علیهم و عدد رجالاً فقوم اجتهدوا فاجتهد کما اجتهدوا [زه د الله جل جلاله په کتاب عمل کوم کله چې په هغه کې را ته کوم حکم په لاس رانه شی نو بیا د رسول الله صلی الله علیه وسلم سنت را اخلم خوکه چیری په کتاب او سنت دواړوکې را ته حکم په لاس رانه شی نو بیا د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم اصحابو رضی‌الله تعالی عنهم قول را اخلم د هغوی د اقوالو څخه

267- صحیح بخاری کتاب الاعتصام باب قول الله : وامرهم شوری بینهم

268 - تفسیر فتح الباری 17 مخ 105 مخ د سنن بهیقی رحمه الله علیه په حواله

مى چې د چا قول خوښ شو هغه اخلم او د چا مى چې خوښ نه شو پريږدم يى، خو د صحابو رضى الله عنهم د وينا و پرته د بل چا وينا نه را اخلم ،كله چې خبره ابراهيم ، شعبى ، ابن سيرين ،عطاء ، سعيد بن المسيب رحمه الله عليهم او په دى ډول نورو وګړوته ورسى نودا داسى خلک وه چې اجتهاد به 35ئيکاوه نو زه هم د هغوى په څيراجتهادکوم] 269.

كان ابوحنيفه رحمه الله عليه يقول حرام على من لم يعرف دليلى ان يفتى بكلامى و قال لا ينبغى لاحد ان يقول قولا حتى يعلم ان شريعه رسول الله صلىالله عليه وسلم يقبله [امام ابوحنيفه رحمه الله عليه به ويل چې حرام دى په هغه چاچې د دليل د معلومولو پرته زما په وينا فتوى وركوى ، او هيچا ته په دين كې هيڅ خبره كول مناسب نه دى، ترڅو يى پلټنه ونه كړى چې آيا د رسول الله صلى الله عليه وسلم شريعت دا خبره قبلوى 270].

كان الامام الاعظم يقول اياكم وارا ء الرجال [امام اعظم رحمه الله عليه به فرمايل چې د خلكو په ذاتى راي [ددليل پرته] د عمل كولوڅخه لرى والى وكړى271].

ب } د امام ابويوسف رحمه الله عليه شاګرد يحيى بن يحيى رحمه الله عليه فرمايى چې ما د نوموړى امام څخه د وفات كيدو په وخت كې اوريدلى چې ويل يې : كل ما افتيت به فقد رجعت عنه الا ما وافق كتاب الله و سنه رسول الله صلىالله عليه وسلم [ما د خپلو ټولو فتوو څخه مراجعه كړى ده پرته له هغوڅخه چې د كتاب الله او سنت رسول الله صلىالله عليه وسلم سره برابرى وى] 272.

---

269 - تاريخ بغداد خطيب ليكنه 13 ټوک 368 مخ د بيروت چاپ - مناقب الامام عظم رحمه الله عليه للموفق الدين ملكى 1 ټوک 76 مخ

270 - الميزان الكبرى شعرانى ليكنه لومړى ټوک 58 مخ

271 - الميزان الكبرى شعراتى ليكنه لومړى ټوک 58 مخ

272 - تاريخ بغداد د بغداد خطيب ليكنه 14 ټوک 354 مخ

ابن عبدالبر ، امام شعرانی او ابن عابدين شامی رحمه الله عليهم دځلورو واړو امامانوڅخه رانقل کړی دی چې : اذا صح الحديث فهو مذهبی [په صحيح حديث عمل کول زما مذهب دی] 273.

ج } امام مالک رحمه الله عليه 179هجری قمری کال مړ شوی دی فرمايی : الحکم حکمان حکم جا ء به کتاب الله و حکم احکمته السنه [حکم او قانون يواځی دوه برخی لری يو دا چې د الله جل جلاله د کتاب څخه ثابت شوی وی او دوهم دا چې د رسول الله صلی‌الله عليه وسلم د سنتو څخه ثابت شوی وی] 274.

د } امام شافعی رحمه الله عليه چې په 204 هجری قمری کال مړ شوی دی په خپل کتاب الام شپږم او اوم ټوک کې په دی موضوع اوږود بحث کړيدی ، هغه د کتاب او سنت څخه د آزاد قانون جوړونی او اجتهاد کونکو په هکله فرمايی چې : قال قولا عظيما لانه وضع نفسه فی رايه و اجتهاده و استحسانه علی غير کتاب و لاسنه موضعها فی ان يتبع رايه کما اتبعا [هغه ډيره ستره خبره کړی ده، دا په دی خاطر چې هغی خپلی ذاتی رائی ، خپل اجتهاد او خپلی خوښه ته چې په کتاب او سنت نوی بنا شوی ، د کتاب او سنت درجه ورکړی ده ، تر څو د دی د رائی او اجتهاد همداسی پيروی وکړی شی لکه څنګه چې د کتاب او سنتو پيروی کيږی [275].

په بل ځای کې ليکې چې خپله خوښه روا ګڼل داسی دی لکه څوک چېخپل ځان ته د شارع او قانون جوړونکې درجه ورکړی .

دا هم ليکې چې: لايلزم قول بکل حال الا بکتاب الله و سنه رسوله [يوه وينا هم په هيڅ حالت کې لازم الاتباع نه ګرځی پرته له دی څخه چې په کتاب او ستنوکې د هغه له پاره کوم دليل موجود وی] .

---

273 - مجموعه شامی ا ټوک 63 مخ د 1324 هجری قمری کال د مصر چاپ

274 - جامعه بيان العلم د ابن عبدالبر 2ليکنه ټوک 25 مخ

275 - کتاب الام د امام شافعی ليکنه 2 ټوک 200 مخ

ها} امام احمد بن حنبل رحمه الله عليه 241 هجری قمری کال مړ شوی دی خپل یوه شاګرد ته د نصیحت کولوپه ترڅ کې ویلی وه چې : لا تقلدنی ولا تقلد مالکا ولا الشافعی ولا الاوزاعی ولا الثوری رحمه الله علیهم وخذمن حیث اخذوا [مه زما تقلیدکوه، نه د مالک نه د شافعی نه د اوزاعی نه دثوری رحمه الله علیهم بلکه د هغه منبع څخه احکام واخله دکومه ځایه چې دوی بزرګانو اخستی وه276].

امام احمد رحمه الله علیه 228 هجری قمری کال مړ شوی دی د خلق قرآن د فتنی په وخت کې ئی معتصم عباسی خلیفه ته په یوه ویناکې وویل یا امیرالمومنین : اعطونی شیاُ من کتاب الله و سنه رسوله حتی اقوال به [یاامیرالمومنینه ! دکتاب الله او سنتو له مخی په [خلق قرآن باندی] کوم دلیل را وړاندی کړه چې زه یی ومنم] 277.

و } امام ابن حزم رحمه الله علیه چې په 456 هجری قمری کال کی مړ شوی دی لیکلی دی چې : دین الاسلام اللازم لکل احد لایوخذ الا من القرآن او مما صح عن رسول الله صلی‌الله علیه وسلم [د اسلام د دین احکام چې پیروی ئی په هرچا لازمه ده د قرآن او صحي حدیثونه پرته د بل څه څخه نه اخستل کیږی] 278.

ز } امام فخرالاسلام بزدوی حنفی رحمه الله علیه 482 هجری قمری کال کی مړ شوی دی لیکلی دی چې : و اصل الشرع الکتاب والسنه [د شرعی قوانینو ماخذکتاب او سنت دی 279]

ح } امام غزالی رحمه الله علیه چی په 482 هجری قمری کال مړ شوی دی لیکلی دی چې : فانما النافذ حکم المالک علی مملوکه و لا مالک

---

276 - اعلام الموقعین 2 ټوک 302 مخ

277 - مناقب الامام الاحمد بن جوزی 401 مخ د1979 عیسوی کال چاپ البدایه و الناهیه 10 ټوک 333مخ

278 - المحلی لابن حزم لومړی ټوک 50 مخ د احمدشاکر په تحقیق د بیروت چاپ

279 الاصول د بزدوی لیکنه 6 مخ د پاکستان کراچی چاپ -

الا الخالق فلا امر والا حکم الا لـه [پـه غـلام یـوائی د خپـل مالـک حکم نافذیدلای شی، نوځرنګه چې د خالق پرتـه بـل مالـک نـه شـته نـو پـس د همغه پرته بل څوک د حکم کولو حق نه لری280.

ط } شیخ الاسلام ابن تیمه رحمه الله علیه 728 هجری قمری کـال کې مړ شوی دی لیکلی دی چې : والشـریعه انمـا هـی کتـاب الله و سنه رسـول الله صلی الله علیه وسلم و ما کان علیه سلف الامه فـی العقائـد و الاحـوال و العبادات و الاعمال و الاحکام و السیاسیات [شرعی قـانون هغـه دی چې د کتاب او سنتو څخه ثابت شوی وی او سلفو پری عمل کړی وی ، د عقائدو او اخلاقو له پلوه هم، د عباداتو او اعمالوله خوا هم او د احکامو او سیاسیاتونو له خوا هم 281].

ی } امام ابن قیم رحمـه الله علیـه چې پـه 751 هجری قمری کـالې مـړ شوی دی لیکلی دی : لا واجب الا ما اوجبـه الله ورسـوله ولـم یوجب الله و رسوله علی احد من الناس ان یتمـذهب بمـذهب رجـل مـن الامـه [د اتبـاع وړحکم هغه دی چې الله جـل جلالـه او د هغـه رسـول واجب کـړی وی ، الله جل جلاله او د هغه رسول صلیالله علیه وسلم پـه هیڅـا دا واجب کـړی نـه دی چې د امت څخه د یوه کس مذهب دی لازماً اختیارکړی282].

ک } امام ابواسحق الشاطبی رحمه الله علیه چې پـه 790 هجری قمـری کـال مـړ شـوی دی لیکلـی دی : د علمـاء او فقهـاو پیـروی پـه دی خاطرنـه کیږی چې هغوی په مطلق ډول د حکم ورکولو او قانون جوړولو پـه منصـب فـائز وی دا منصـب یـوائی هغـه شـریعت تـه حاصـل دی چـې رسـول الله صلیالله علیه وسلم باندی نازل شوی وه 283.

---

280 - المستصفی د امام غزالی لیکنه لومړی ټوک 53 مخ د مصر چاپ

281 - مجموعه فتاوی شیخ الاسلام 19 ټوک 308 مـخ 1382 هجـری قمـری کـال چاپ د سعودی ریاض چاپ

282 - اعلام الموقعین 4 ټوک 131 مخ

283 - الاعتصام د شاطبی لیکنه 3 ټوک 250 مخ 1914 میلادی کال د مصر چاپ

ل } قاضی بیضاوی رحمه الله علیه چې په 791 هجری قمری کال کې مړ شوی دی لیکلی دی چې : الفصل الاول فی الحاکم و هو الشرع دون العقل [حاکم او د قانون ماخذ عقل نه دی بلکه د الله جل جلاله شریعت وی 284].

م } علامه ابن الهام حنفی رحمه الله علیه چې په 861 هجری قمری کال کې مړ شوی دی لیکلی دی : الحاکم لا خلاف فی انه الله رب العالمین [په دی هکله هیڅ اختلاف نه شته چې حاکم رب العالمین په خپله دی 285].

ن } قاضی شوکانی رحمه الله علیه چې په 750 هجری قمری کال کې مړ شوی دی لیکلی دی : لا خلاف فی کون الحاکم الشرع [په دی هکله هیڅ اختلاف نه شته چې د الله شریعت حاکم دی 286].

په حکم کې شرك

په تیرو شوو پاڼو کې د 509 قرانی کلیمو لس حدیثونو د راشدینو خلفاو د کړنلاری او د څوارلس مشهورو فقهاو د ویناوو څخه دا راپه ډاګه شویده چې حاکمیت د الله جل جلاله صفت دی او د قانون ماخذ قرآن او سنت ی د دی څیړنی څخه دا ثابتیږی چې د الله جل جلاله پرته بل چاته د حاکمیت ، شارعیت او په غیر مشروط ډول قانون جوړونی واکې ورکول په حکم کې شرک [شرک فی‌الحکم] دی ، چې د شرک بدی او مذمت د قرآن کریم په 168 ځایونو کې بیان شوی چې دلته ئی د نمونی په توګه یو څو آیتونه را اخلو چې د هغه څخه د شرک فی الحکم [په قانون جوړونه کې د شرک] بدی بیان شوی ده .

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ

284 - منهاج الاصول په حاشیه تحریرالاصول 1 ټوک 91 مخ
285 - تحریر الاصول سره د شرحه 2 ټوک 250 مخ
286 - ارشاد الفحول د شوکانی لیکنه 1937 میلادی کال د مصر چاپ

إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ

[د الانعام سورت 121 آيت]

[او د هغه ځارويو چې د الله د نوم په اخيستلو نه وي ذبحه کړاي شوي غوښه مه خوری دا کار فسق دی شيطان د خپلودوستانو په زړونوکې شکونه او وسوسی اچوی ، تر څو چې هغوی له تاسی سره شخړه وکړي خو که تاسی د هغوی اطاعت وکړ تاسی به په باوري توګه مشرکان ياست] .

د مائدی د سورت په لومړی آيت کې ئی د هر ډول مرداری غوښی خوړل حرام کړی دی چې مرداره غوښه په دری ډوله ده : لومړی دا چې د حلولو پرته مړ شی ، دوهم د کوم مؤمن يا د کتاب د خاوندانو پرته ئی بل کوم مشرک ذبح کړی ، دريم داچې دالله جل جلاله د نامه پرته د بل چا په نوم حلاله کړی شوی وی نو په پورتنی آيت کې د همدی دريم ډول لورته اشاره شوی ده ځکه چې د هغوی دحرمت په هکله شيطانانو د دوی په زړونو کې شکوک پيدا کول ، نوالله جل جلاله مسلمانانوته وويل چې که چيری تاسی د شيطان د دی شکوکود تاثير لاندی راشی او دهغوی خبره ومنی نوتاسوبه هم مشرکان شی ښکاره ده چې د دی ځخه شرک فی‌الحکم [په حکم کې شرک] مقصد دی .

امام رازی رحمه الله عليه فرمايی چې : و فيه دليل علی ان کل من احل شيا مما حرم الله اوحرم شيا مما احل الله فهو مشرک وانما سمی مشرکا لانه اثبت حاکما سو الله تعالی وهذا هو الشرک [په دی آيت کې ددی خبری دليل موجود دی چې هرڅوک چې د الله جل جلاله حرام کړی شيان حلال او حلال کړی شيان حرام وګرځوی نو هغه مشرک دی ، هغه ته د مشرک د ويلو علت دا دی چې هغه د الله جل جلاله پرته نورخلک حاکمان [قانون جوړونکې] ګرځولی دی ، چې دا په خپله شرک دی] .287

قاضی ثناء الله پانی پتی رحمه الله عليه وايی چې : قال الزجاج فان من

287 - تفسيرکبير13 ټوک 180 مخ - تفسير قرطبی نقل د ابن العربی نه 7 ټوک 77 مخ

ترک طاعه الله او اطاع غیره واتبعه في دينه فقد اشرک [امام زجاج لغوی رحمه الله علیه ویلی دی چې هغه څوک چې د الله تابعداری نه کوی یا د دین په هکله د الله جل جلاله پرته د نورو اطاعت کوی نوهغه د شرک مرتکب ګرځی] 288.

وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ [د الانعام سورت 137 آیت]

[او په همدی ډول ډیرو مشرکانو ته د هغوی شریکانو د هغوی اولاد وژنه ښایسته کړی ده ترڅو چې هغوی له تباهی سره مخامخ کړي او هغوی د خپل دین په باب په اشتباه کې واڅوی].

د هغوی دا شریک څوک وه، چې دا قانون ئی جوړکړی وه چې خپل اولاد و وژنی؟

قتاده رحمه الله علیه په دی هکله فرمایی چې دلته تری نه د مشرکینو مشران او رئیسان مقصد دی - فرا او زجاج رحمهم الله وایی چې د بت خانو منجاوران تری مقصد دی ، لیکن ماوردی رحمه الله علیه وایی چې دا یو سرکش انسانان وو 289.

هغوی ته ئی په دی خاطر شریک ویلی دی چې خلکو د الله جل جلاله د قانون په مقابل کې د هغوی جوړ کړی قانون [د اولاد قتلول] اطاعت شروع کړی وه [هغوی یی په حکم کې شریکان کړی وه] .

انی‌کفرت بما اشرکتمون من قبل [زه مخ اړونکې [انکاری] یم له دی نه چې تاسی شریک کرځولی وم د الله جل جلاله سره پخواه تر دی] 290.

امام رازی حمه الله علیه فرمایی چې : کانوا یطیعون الشیطان فی اعمال الشرک مایطیعون الله فی اعمال الخیر وهو المراد بالاشراک [دی خلکو په بدو کارونوکې دا ډول د شیطان پیروی کوله لکه څنګه به ئی چې

288 - -تفسیر مظهری 3 ټوک 283 مخ
289 - زاد لمیسر3 ټوک 357 مخ
290 - د ابراهیم سورت 22 آیت

په نیکوکارونوکې د الله جل جلاله اطاعت کاوه [د شریک جوړولوځخه همدا مقصد دی] .

شاه ولي‌الله محدث دهلوی رحمه الله علیه چې په 1176هجری قمری کال کې مړ شوی فرمایلی چې : و اشهد بالله انه کفر بالله ان یعتقد فی رجل من الامه ممن یخطی ء ویصیب ان الله اوجب علی اتباعه حتما و ان الواجب علی هو الذی یوجبه هذا الرجل علی [زه په الله قسم یادم او ګواهی ورکوم چې داسی عقیده لرل کفر دی چې ګویا الله په مونږ د امت د یوه داسی فرد پیروی او اطاعت لازم ګرځولی دی چې رایه یې صحیح او غلط کیدای شی او یا دا ډول عقیده لرل هم کفر دی چې ووایې پرما همغه حکم واجب دی ، چې فلانی شخص پر ما لازم ګرځولی دی] .291

د شاه ولی الله مقصد په داسی خلکو رد کول دی چې د قرآن او سنتو د واضحو احکامو په مقابل کې د بل چا د جوړ شوی قانون او جاری شوی لاری پیروی کوی [دلته په غیر منصوص امورو کې د اسلام د فقها و او مجتهدینو د اتباع ځخه منع کول د هغه مقصد نه دی] .

د شاه ولي‌الله رحمه الله علیه زوی شاه عبدالعزیز رحمه الله علیه د دهلی لوی محدث چې په 1249هجری قمری کال کې مړشوي فرمایی چې : اطاعت غیر او تعالی بالاستقلال نیر کفر است و معنی اطاعت عیر بالاستقلال آنست که او را مبلغ احکام ندانسته و ربقئه تقلید او درګردن اندازد و تقلید او را لازم شمارد و با وجود ظهورمخالفت حکم او تعالی جل جلاله دست از اتباع برندارد این هم نوعي است از اتخاذ انداد که درآیت آتخذوا احبارهم ... نکوهش آن فرموده اند

" په مستقل ډول د غیر الله اطاعت کول هم کفر دی د مستقل ډول ځخه مقصد دا دی چې هغه د احکامو د مبلغ ګنلو په ځای د هغه د تقلید کړی په غاړه کې واچوی ، او د هغه تقلید په ځان لازم وشمیری ، که چیری د دی حکم د الله جل جلاله دحکم مخالف هم وی نو بیا هم د هغه د اتباع

[291] - التفهیمات الالهیه ا ټوک 211 مخ د مجلس علمی ډهابیل چاپ

څخه لاس نه اخلی نو دا هم د الله جل جلاله سره د شریک جوړولو یو نوع ده ، لکه څنګه یی چې په "اتخذوا احبارهم ... " کې په ډاګه فرمایلی دی[292].

د سورت النساء د 105 آیت څخه تر115 آیت پورې په دوو رکوعګانوکې د منافقینو ذکر شوی، چې د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په پریکړې خوښ نه وه د هغه وروسته یی په 116 آیت کې فرمایلی : " بې شکه چې الله جل جلاله بخښنه نه کوی هغه چا ته چې د هغه سره څوک شریک کوی ".

ددی آیت په توضیح کې د شاه ولی‌الله رحمه الله علیه بل زوی شاه عبدالقادر رحمه الله علیه چې په 1230 هجری قمری کال مړ شوی دی لیکلی دی چې : پورته د منافقانو ذکرو شوی ؤ چې د پیغمبرصلی الله علیه وسلم په حکم راضی نه وه ، او په بیله لار تلل ، بیا یی دا آیت راولیږه چې الله جل جلاله شرک نه بښی" که چا په حکم کې د الله جل جلاله سره څوک ه شریک کړ [د اسلام د دین پرته د بل دین حکم یې ومانه او د هغی په قانون ولاړ] نو د اسلام ددین پرته په بل هردین عمل کول شرک دی که څه هم په عبادت کې ئی شرک نه وی کړی 293.

د شاه ولی‌الله رحمه الله علیه شاګرد قاضی‌ثناء الله پانی پتی رحمه الله علیه فرمای چې :اذا صح عند احد حدیث صحیح مرفوع من النبی صلی الله علیه وسلم سالما عن المعارضه و لم یظهر له ناسخ و کان فتوی ابی حنیفه رحمه الله علیه خلافه و قد ذهب علی وفق الحدیث احد من الائمه الاربعه یجب علیه اتباع الحدیث الثابت ولایمنعه الجمود علی‌مذهبه من ذالک کیلا یلزم اتخاذ بعضنا اربابا مُن دون الله - روی البیهقی فی المدخل باسناد صحیح الی عبدالله بن مبارک رحمه الله علیه قال سمعت اباحنیفه رحمه الله علیه یقول اذاجاء عن النبی فعلی الراس والعین [کله

[292] - تفسیرعزیزی د البقره سورت " فلاتجعلوالله اندادا "
[293] - موضع القرآن د النساء سورت 116 آیت

چې چا ته د نبیکریم صلی الله علیه وسلم صحیح مرفوع حدیث په لاس ورشی او د هغه په مقابل کې بل کوم حدیث موجود نه وی او منسوخ هم نه وی او د امام ابوحنیفه رحمه الله فتوی د دی حدیث په خلاف وی ، خو د ځلورو امامانوڅخه د یوه فتوی د دی حدیث سره برابره وی نو د حدیث اتباع واجبه ده ، او په خپل فقهی مسلک د حدیثو د اتباع په لارکې خنډ نه شی ، ترڅو یو بل د خپل ځان رب جوړول لازم و نه ګرځوی - امام بیهقی رحمه الله به مدخل کې د عبدالله بن مبارک رحمه الله ع څخه په صحیح سند رانقل کړی دی فرمایلی چې ما د امام ابوحنیفه رحمه الله څخه اوریدلی دی چې زه د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم حدیث د سرپه سترګو منم .

مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله د سورت النساء د 116آیت ګټی داسی بیانوی " شرک یوازی دا نه دی چې د الله جل جلاله پرته د بل چا بندګی وکړی شی بلکه د الله جل جلاله د حکم په مقابل کې د بل چا حکم منل اوخوښوول هم شرک دی .

مولانا عثمانی رحمه الله علیه د سورت النساء د آخری آیت حاشیی او ګټو کې هم په " شرک فی الحکم" باندی تفصیلی بحث کړیدی .

د الله جل جلاله پرته نور د شارع حاکم او قانون جوړونکې په حیث منل اوهغوی ته دا حق ورکول چې څنګه مو خوښه وی قانون جوړکړی ، هغه بدترین شرک دی چې نن پری مسلمان حکومتونه ککړ دی ، او خلک هم د دی مشرکانه نظامونو لاندی ژوند تیروی ، په مسلمانانو فرض دی چې د مشرکانه نظامونو د پای ته رسولو او د اسلامی توحیدی نظام د قیام په خاطر یو موټی شی ، مخلصانه هلی ځلی شروع وکړی او په هغه ځایونو کې چې دا ډول هلی ځلی له پخوا شروع شوی وی نوری هم ګړندی کړی ...

اللهم انصر من نصر دین محمد صلی‌الله علیه وسلم وجعلنا منهم

الهی حاکمیت

د سليم عقل په رڼا کې

الهی حاکمیت یوه عقیدوی او ایمانی مسئله ده ، او د یوه مؤ من له پاره اصل دلیل کتاب الله او سنت رسول دی ، خوکه چیری کومه خبره د انسانی عقل د لاری هم ثابته شی نو ایمان کې به نورکلکوالی هم راشی نو په دی خاطر لازمه ده چې دا مسئله د عقل په رڼا کې هم وڅیړله شی .

د قرآنکریم په 49 ځایونو کې د عقل یادونه شوی د دی معنی یا دی ورته معنی قلب [زړه] دی چې د قرآنکریم په 135ځایوکې ئی یادونه شوی ده د عقل او زړه په واسطه انسان راکړه ورکړه کوی . خو کله عقل سالم وی او کله ناروغ ، نو په دی خاطر دا د الله جل جلاله د ډیر لوی نعمت سره سره د شیانوپه درک او د ګټی او تاوان ترمنځ په توپیکې په پوره ډول کفالت نه شیکولای ، بلکه د الله جل جلاله لارښوونی ته اړوی ، نو ځکه یواځی پدی پوره باورنه شیکیدلای .

د انسانی عقل حقیقت

د عقل کلیمه دعقل یعقل د باب ځخه د مصدر صیغه ده ، چې معنای بندول ، تړل او بچ کول دی د اوښ تړلو ته "عقل البعیر" ویل کیږی، قلعی ته معقل وایی‌ځکه چی د دښمن د حملی ځخه د بچکیدو ځای دی ، په عقل د قلب اطلاق هم کیږی او په قلب د عقل اطلاق هم کیدای شی 294.

د همدی اساسی مفهوم له نظره د عقل اطلاق د غور ، فکراو د پوهی په هغه قوت کیږی چې الله جل جلاله په فطری ډول د انسان په زړه کې پیدا کړی دی .

حارث بن اسد محاسبی رحمه الله علیه فرمایلی دی : انه عریزه یتهیا بها ادراک العلوم النظریه وکانه نور یقذف فی القلب به یستعد لا دراک الاشیا ... [عقل هغه فطری قوت دی چې د هغه په واسطه د نطری علومو

---

294 - د تفصیل په خاطرمفردات القرآن 346 مخ باب العین - لسان العرب 11 ټوک 458 مخ باب اللام وګوری

د درک استعداد پیدا کیږی او دا یوه روښانتیا ده چې په زړه کې اچول کیږی چې د هغی په اساس د شیانو د پیژندنی استعداد را پیدا کیږی [295].

امام ابوالحسن اشعری رحمه الله علیه چی په330 هجری قمری کال کې مړ شوی دی فرمایلی دی چې: العقل تمیز و کیاسه و اصلاح معیشه و فراسه و به یتوجه الخطاب الشرعی [عقل تمیز او پوهه ده، فراست او زیرکې ده چې د هغی په اساس ژوند اصلاح کیږی او د عقل په اساس انسان ته شرعی حکم متوجه کیږی]296.

د عقل اطلاق په علم هم کیږی[پوهیدل ، درک کول ، پیداکول ، پیژندل]297.

علم په اصل کې د عقل میوه ده لکه څنګه چې د انګور بیخ ته هم انګور ویل کیږی ، نو د هغی میوی ته هم انګور ویل کیږی - په همدی ډول عاقله قوت ته هم عقل وایی او د هغی میوی یعنی علم او پوهی ته هم عقل وایی.

په صراح اللغات کې د عقل معنا " خرد و دانش " هم شوی ده او د " دریافتن " په معنی هم راغلی دی - عاقله قوت ته عقل مطبوع یعنی طبیعی عقل وایی او عقل د علم په معنا ته عقل مسموع یعنی کسبی علم وایی 298.

د عقل اقسام

د امام غزالی او مولانا روم رحمه الله علیهم له نظره :

---

[295]- احیاء العلوم د امام غزالی لیکنه لومړی ټوک 64 مخ د علم باب د 1322میلادی کال د مصر چاپ - مفردات القران 346 مخ

[296] - التمهید فی بیان التوحید د ابی شکور سامی رحمه الله علیه لیکنه 4 مخ د 1309 هجری قمری کال د هندوستان دهلی چاپ

[297] - مفردات القران 346 مخ

[298] - احیاء العلوم لومړی ټوک 64 مخ

امام غزالی رحمه الله علیه د احیاء العلوم د کتاب العلم اوم فصل کې د عقل حقیقت ، اهمیت او د هغی د درجاتو او اقسامو د بیانولو له پاره مخصوص کړی دی . هغه د عقل څلور ډول بیان کړی دی .

ا } طبیعی عقل یعنی د غور ، فکر او ادراک فطری عاقله قوت .

ب } طبیعی عقل یعنی هغه علم چې د هغه د لاس ته راوړو له پاره ډیر غور او فکر ته اړتیا نه وی ، او نه په کې د نظریاتو اختلاف موجود وی لکه وایو چې د دوو عدد د یو له عدد څخه لوی دی .

ج } تجربی عقل یعنی هغه علم چې د تجربی په واسطه لاس ته راځی . تجربه کار سړی ته عاقل ویل کیږی . او هغه څوک چې د تجربو څخه نتایج لاس ته نه شی راوستلی هغه ته غیبی او غافل ویل کیږی .

د } دور اندیش عقل یعنی هغه پوخ عقل چې په خپل نظر انجام انجام یې ساتی، د وخت ګټې او خوند پسی نه ګرځی او نه پری خواهشات او جذبات غالبیدی شی بلکه دی په هغوغالب وی .

د لومړی ډول مثال د ونی د بیخ په څیر دی ، د دوهم او دریم ډول مثال د هغی د څانګو او پاڼو په څیر دی او د څلورم ډول مثال د ونی د میوی په څیر دی 299.

مولانا روم رحمه الله علیه چې په 672 هجری قمری کال وفات شوی دی د عقل دوه ډولونه بیان کړی دی :

ا] جزوی عقل هغه ماده پرست عقل چې د محسوساتو او مادی پولو پابند وی ، او د تل له پاره د مادی ګټو ، حیوانی غوښتنو او ذاتی اغراضو په فکر کې وی ، د دی عقل میوه اوهام او شکوک وی ، او د ظلماتو[تیارو] عالم د دی وطن دی او د غتې بدنامی باعث ګرځی

عقل جزوی آفتش وهم است وطن
زانکه در ظلمات شد او را وطن
عقل جز وی عقل را بدنام کرد

---

299 - احیاء العلوم لومړی ټوک 64 مخ

....
کام دنیا مرد را بی کام کرد

[مثنوی]

ب] ایمانی عقل : هغه عقل دی چې د انبیاء علیه السلام د لارښوونو په رڼا کې غور او فکرکوی – د دی عقل د فکر دائره یواځی حیوانی ، جسمانی او مادی ګټې نه وی بلکه د دی اصلی توجه روحانی ، اخلاقی او د آخرت د همیشنی مصلحت په لور وی ، دا عقل د اطمینان او سکون باعث ګرځی، د نفس د غوښتنو څخه آزاد وی او د زړه له پاره د څوکیدار حیثیت او مقام لری

عقل ایمانی چوشحنه عادل است
پاسبان و حاکم شهر دل است
عقل در تن حاکم ایمان بود
که همیش نفس در زندان بود

[مثنوی]

مولانا روم رحمه الله علیه پخپل څلورم دفتر کې د انسان دری ډولو نه بیان کړی دی :

ا- پوره عاقل چې د نبوت نور او د رسالت مشال له ځان سره ولری دغه انسان قائد او مشر وی .

ب - نیم عاقل چې د نور خاوند نبی صلی‌الله علیه وسلم د خپلو سترګو نور وګرځوی هرڅه د همغه نور په رڼا کې وګوری او په هره معامله کې په هغه داسی باور وکړی لکه څنګه چې یو ړوند یی په خپل لارښود باندی کوی .

ج - شقی لا شی [بد بخت او بی کاره] چې بلکل جاهل او نا پوهه وی نه په خپله څه رڼا ورسره وی او نه بل د رڼا خاوند د خپل قائد په حیث منی .

عاقل آن باشدکه با او مشعل است

....

او دليل و پيشواى قافله است
د يكرى نيم عاقل آمد او
عاقلى را ديده خود داند او
دست د روى زد چو كور اندر دليل
تا بدو بينا شد و چست و جليل !
و آن خرى كز عقل چو سنكې نداشت!
خود نبودش عقل و عاقل را كذاشت

[مثنوى څلورم دفتر]

مولانا روم رحمه الله عليه عقل تمام ته په بل ځاى كې عقل كل ويلى دى او د هغه رڼا يى د لمر سره مشابه كړې ده دا عقل د مشكو په مثال دى او د عامو خلكو عقل د هغى د خوشبو يى په ډول ده.

هست عقلى هم چو قرص آفتاب
هست عقلى كمتراز زهره و شهاب
عقل هاى خلق عكس عقل او
عقل او مشک و عقل خلق بو
عقل كل و نفس كل مرد خدا است
عرش وكرسى را مدان كزوى جداست
مظهر حق است ذات پاک او
زد بجو حق را و از ديكر مجو !!

[د مثنوى پنځم دفتر]

د انسانى عقل اصلى ځاى

د پورتنى تفصيل څخه معلومه شوه چې د غزالى رحمه الله عليه د وينا له مخى " عقل دوراند يش " او د رومى رحمه الله عليه د وينا له مخى" عقل ايمانى" په صحيحو معناو سره سليم عقل دى او د دى دكار صحيحه دائره دا ده چې هغه د الهى وحى په رڼا كې غور او فكر كوى نو كه چيرى عقل په خپله كفالت كولى نو الله جل جلاله به نه انبياء راليږلى وى او نه

به يې کتابونه رانازل کړي وی ، په قرآن کريم کې د دې همدا حيثيت بيان شوی دی د بقره د سورت د236 آيت څخه تر241 آيت پورې د مهر، طلاق او وصيت د ځينې احکامو د بيانولو نه وروسته يې فرمايلې دي چې :

كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

[په همدې ډول بيانوي الله جل جلاله تاسو ته خپل احکام ترڅو تاسې فکر وکړی او پوه شی] .

د نور د سورت د 58 آيت څخه تر61 آيت پورې د پردې اوځه نورو کورنۍ قوانينو د بيانولو وروسته يې فرمايلي دي :

كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

[په همدې توګه بيانوي الله جل جلاله تاسې ته خپل احکام ترڅو تاسې فکر وکړی او پوه شی] .

د يوسف عليه السلام په سورت د يوسف کې فرمايې چې:

إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

[مونږ نازل کړی دا کتاب په عربي ژبه ترڅو تاسو فکر وکړی او وپوهيږی] .

د دې ډول آيتونو څخه مقصد دا دی ، چې د الهی وحی څخه آزاد انسانی عقل معتدل ، برابر او ګټور قانون نه شی معلومولی. د عقل اصلی کار دا دی چې هغه د الله جل جلاله د پولو دننه غور او فکر وکړی ، بلکه د الهی وحی او انبياو عليهم السلام، د لارښوونو پرته په آزادی سره فکرکوونکو او د خپله ځانه کومه لاره پلټونکو ته قرآنکريم سفهاء يعنی بی عقله ويلی دی 300.

په طبيعی علومو کې د عقل او تجربې څخه حقايق تر يوی اندازې پورې را برسيره کيږي ، خو د الهياتو او اخلاقياتو په دائره کې انسانی عقل ته هيڅ مستقل حيثيت نه دی ورکول شوی ، بلکه د هغه څخه د

---

[300] - د البقره سورت 13 - 30 - 142 آيتونه

غلطی کیدلو امکانات په هر وخت کې موجود وی ، امام غزالی رحمه الله علیه فرمایی چې کله ما د علم الکلام څخه وروسته د فلسفی مطالعه مستقیما پیل کړه نو د دری کاله ژوری مطالعی څخه وروسته زه دی نتیجی ته ورسیدم چې : حتی اطلعت علی ما فیه من خداع و تلبیس و تحقیق و تخییل اطلاعا لم اشک فیه [حتی چې زه د فلسفی د هرڅه نه خبره شوم په هغه کې یوڅه فریب او غولول دی ، یوڅه صحیح خبری په کې هم شته اوڅه په کې تخیل دی ما ته د دی داسی معلومات وشو چې په هغه کې هیڅ شک نه شته] 301.

امام فخرالدین رازی رحمه الله علیه چې په 606 هجری قمر ی کال کې مړ شوی او د فلسفی او منطق استاد وه په دی هکله یی نزدی دوه زره کتابونه لیکلی دی خو آخر دی نتیجی ته ورسیدچې : لقد اختبرت الطرق الکلامیه و المناهج الفلسفیه فلم اجدها تروی غلیلا ولا تشفی علیلا ورئیت اقرب الطرق طریقه القرآن [ما د علم کلام او فلسفی ټول لاری امتحان کړی چې یوه یی هم نه دکوم تږی سړی تنده ماتولای شی ، او نه د کوم ناروغ علاج کولی شی، ما ولیدله چې نزدی او آسانه لاره د قرآن لار ده]302.

ابواسحق الشاطبی رحمه الله علیه فرمایی چې : قد علم بالتجارب و الخیره الساریه فی العالم من اول الدنیا الی الیوم ان العقول غیر مستقله بمصالحها استجلابا لها ومفاسدها استدفاعالها [د دنیا د پیل څخه تر اوسه پوری د تجربو او علم په رنا کې دا ثابته شوی چې عقول د مصالحو د لاسته راوړلو او د مفاسدو څخه د ځان ساتلو په لړ کې مستقل قوت او استعدادنه لری 303].

د علامه اقبال رحمه الله علیه په شان فیلسوف هم په دا رنګه ویلو

---

[301] - المنقذ من الضلال 17 مخ د1971 میلادی کا ل د پاکستان لاهور چاپ
[302] - البدایه و اللنهایه 13 ټوک 56 مخ
[303] - الاعتصام د شاطبی رحمه الله علیه لیکنه

....

مجبور شوی دی .

عقل بی مایه امامت کې سزا وار نهین
راهبر هو ظن و تخمین تو زبون کار حیات
خرد کې کهتیان سلجها چکا هون
میرے مولا مجهے صاحب جنون کر
پرھ لیے مین نے علوم شرق و غرب
روح مین باقی هے اب تک درد وکرب
عالم هے غلام اس کے جلال ازلی کا
اک دل هے که هر لحظه الجهتا هےخرد سے

[یوازې په نوم او بې‌ګټې عقل د امامت او مشرۍ وړنه دی ، ځکه کله چې‌لارښود ګمان او خیال شی نو بیا ژوند د تباهی په لور روان شی، د عقل د ټولو نغښتو او تاوو راتاوو پړاونو څخه تیر شوی یم نو ای زما مولا ما اوس د لیونتوب خاوند زکړه ، ما د ختځ او لویدیځ ټول علوم ولوستل خو زما په روح کې تر اوسه پورې درد او تکلیف پاته دی ، ټول پیدا ښت د هغه د ازلی جلال غلام دی یوازې زړه دی چې په هر وخت کې د عقل سره په جنګ وی] .

د عقلي دلائلو تفصيل

لومړی دلیل :

أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ [د الاعراف سورت 54 آیت]

د الهی حاکمیت تر ټولو لومړی عقلی دلیل : هغه څوک چې خالق دی هغه مالک هم دی او څوک چې مالک دی هغه حاکم هم دی نو څرنګه چې دا ټول د الله جل جلاله پیدا ښت دی نو له دی امله پرې دهمغی قانون هم نافذیږی ، عقل هیڅکله دا خبره نه منی چې یو شی دی یو سړی جوړکړی خو هغه دی د بل چا په ملکیت کې وی ، مګرکیدای شی چې د مالک په اجازه بل څوک د هغه په ملکیت کې تصرف وکړی، خو مستقل بالذات مالک همغه دی چې خالق یې دی او دا حقیقت چې په

غلام او مملوک باندی یوائی د هغه د مالک او آقا حکم باید نافذ شی یو داسی حقیقت دی چې د بدیهی عقل څخه ثابت شوی دی ، او د معلومولو له پاره یې ډیر غور او فکر ته اړتیا نه شته ، په انسان باندی د انسانی عقل جوړکړی قانون نافذول د حریت ، آزادی او د انسانی شرف په خلاف کار دی . په اسلام کې د آزادی تصور دا نه دی چې یوقوم دی د بل قوم د غلامی څخه یا یو مملکت دی د بل مملکت د غلامی څخه آزاد شی، بلکه حقیقی او صحیح آزادی دا ده چې یو انسان د بل انسان د غلامی څخه آزاد شی ، او د خپل حقیقی خالق غلام وګرځی .د خپل مملکت او قوم د جوړ شوی قانون پیروی کول غلامی ده .

آزادی خو دا ده چې انسان د مخلوق د غلامی څخه آزاد شی او د خپل خالق غلامی اختیار کړی ، لکه څنګه چې علامه اقبال رحمه الله وایی :

تا نه رمز لا اله آید بدست بند غیر الله را نتوان شکست

[د لا اله رمز په دی کې دی چې د الله جل جلاله پرته د هر چا د غلامی زنځیرونه وروشکیږی] .

دوهم دلیل :

يَاأَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

[د فاطرسورت 15 آیت]

انسانی عقل مخلوق دی او د مخلوق په فطرت کې فقراو احتیاج شامل دی نو په دی خاطر عقلی قانون د نقص عیب او غلطی څخه پاک نه وی ، خو د الله جل جلاله ذات غنی او صمد دی یعنی د هر ډول احتیاج څخه پاک دی نو له دی امله د هغه قانون هم د هر ډول عیب او نقص څخه پاک دی هغه څوک چې د هری او د الله جل جلاله نه منکر نه وی هغه د دی خبری په منلوکې هیڅ ډول ځنډ نه کوی . الله جل جلاله نه په خپل وجود کې چا ته محتاج دی او نه په خپل علم کې کوم معلم او اسبابو ته ضرورت لری ، خو انسان په خپل وجود کې هم فقیر او محتاج دی او د

خپل فکر او تعقل له پاره هم د علم اسبابوته اړ دی ، د ده د معلوماتو ذریعه پنځه حواس دی چې هغه د غلطی څخه نه شی پاکیدلی ، د همدی حواسو په اساس د عقل ادراک او تفکیر پوره او مستقل نه وی ، او د ناکافی ادراک په اساس د مصالحو قطعی علم لاس ته نه شی لاس ته راتلای ، ډیر تر ډیره گمان او قیاس کیدای شی .

د تجربی او احساس په بنسټ انسانی عقل د طبیعی او ساینسی علومو په چوکاټ کې کار کولای شی،خو د اخلاقیاتو او اجتماعیاتو په چوکاټ کې تجربه او احساس هم کار نه شی کولای ، دا په دی خاطر چیاخلاق او تمدنی قانون د احساس قابل شیان نه دی ، بلکه دا معنوی امور دی ، او تجربات په مادی او حسی امورو کې کیدای شی او که یو څخه معلوم هم کړی نو د غلطیځخه خالی نه وی . نو د دی علتونو په اساس عقل د خپلی بی وسی ، کمزوری او فقیری گواهی وایی ، او دا عرض کوی چې هغه چا چې زه پیدا کړی یم نو همغه دی ووایي چېگټه ور څه دی او غیرگټه ور کوم دی؟ په څه کې مصلحت دی او په کوم کې ضرر ؟ او ټولنیز ، اقتصادی او تمدنی اړیکې د کومو موادو په واسطه قایمدای شی ؟ نو د انسانی عقل د دغی فقر او احتیاج په خاطر الله جل جلاله د عقل د لاربنوونی له پاره انبیاء علیهم السلام راواستول اوکتابونه ئی رارلیږل .

دریم دلیل :

وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ [د البقره سورت 216 آیت]

که څه هم انسان د ماضی اوحال په هکله یو څه ناڅه علم لری خو د مستقبل په هکله په هیڅ نه پوهیږی خو د الله جل جلاله علم په ماضی ، حال ، مستقبل دری واړو باندی یو شان محیط دی ، ناقص او ناتمام شیان د پوره شی په مقابل کې نشت گڼل کیږی ، نو په دی اساس د انسان علم د الله جل جلاله د علم په مقابل کې په نشت برابر دی ، چې خپله د عقل گواهی دا ده چې د نیمگړی علم جوړ شوی قانون نیمگړی وی

او د پوره علم جوړ شوی قانون مکمل وی او د کامل په مقابل کې د نیمګړی قانون اختیارول د عقل غوښتنه نه ده . بلکه ډیره لویه بی عقلی او سفاهت دی ،د نمونی په توګه ، سود ، جواری ، شراب ، نڅا د انفرادی ملکیت خاتمه یا چا ته د غیری مشروط حاکمیت حق ورکول ، دا هغه امور دی چې په ښکاره ډول عقل ته ګټه ور ښکاری خو د تجربو په واسطه دا معلومه شوه چې دا تباه کونکې شیان دی او نن د هغی د تباهی څخه عقل په تنګ راغلی .

څلورم دلیل :

وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي

[د یوسف سورت 53 آیت]

انسانی عقل د نفسی غوښتنو او د خپل غرضی څخه پاک نه دی پرته د هغه خلکو څخه چې الله جل جلاله پری رحم کړی وی ، نو په دی خاطر د هغوی جوړ کړی قانون هم د خپل غرضی څخه پورته نه وی ، خو الله جل جلاله هیڅ ذاتی غرض نه لری او نه د کومی طبقی یا انسانی نسل سره د خپلوی کومه ریښه لری . نو په دی خاطر د هغه قانون د ټول انسانیت د فلاح ضامن دی چې خالص د انصاف په اصولو جوړ شوی دی د نفس غوښتنه په دوه ډوله ده " بهیمیه او" سبعیه " د بهیمی [حیوان] د غوښتنی خاصیت حرص دی او هغه غواړی چې د حلالو او حرامو ، نیکې او بدی بندیزونه لری شی ، خو سبعیه [څیرونکې] خاصیت تکبر او غرور دی ، او غواړی چې د ظلم آزادی دی موجوده وی ، نو د داسی شخص له نظره ، قتل ، غلا وهل ټکول یوه تفریح ، بهادری او [نارینتوب] دی ، د مزدورانو او لاس لاندی کسانو څخه بیګار اخستل اودهغوی په ګټه عیش کول، د دی حیوان صفته انسان له نظره د عزت اوشرافت نښه وی ، دا دواړه مرضونه او یا داسی نور چې په چا تسلط پیدا کړ ، نو د هغه زړه ته د مریض زړه ، د متکبر زړه او د غافل زړه ویل کیږی ، د قرآن کریم په 62 ځایونوکې د عقل او د زړه مرضونو ته

اشاره شوی ، فلاسفو او حکماو هم دا [د زړه مرضونه] تسلیم کړی دی د اسلامی شریعت او د انبیاو د تعلیم څخه آزاد فکرکونکي عقل تـه د دی مرضونو څخه د بچیکیدو هیڅ ضمانت نه شی ورکول کیدای ، دا پـه دی خاطر چي د هغه شاو خوا د حرص ، هوا او غرور او تکبر تیـارو نیـولی ده او په دی تیاروکي راګیر شوی عقل څخه دا توقع کول ، چي حقیقی او پـه عدل او انصاف ولاړ قانون به جوړکړی ، یو خام خیال دی او یو بی ځایه او بـی بنیـاده حسـن ظـن دی ،کـه چیـری د سـرمایه لرونکـو پـه لاس کـي اختیارات وی ، نو هغه به د مزدورانو ، زحمت ویسـتونکو ، د هقانـانو او غریبو د استثمار له پاره قانون جوړ کړی او که همدا اختیارات بلی طبقی تـه ورکـړل شـی نـو هغـوی بـه د خلکـو د حلالـی ګټـی د شـکولو لـه پـاره غورځنګو نه شروع کړی .

بیا به پښتون د خپل قوم په فکر کي وی ، پنجابی به د خپلی قـوم ... عرب به عجمی لـه نظره وغورځوی او نـه بـه عجمـی د عربـو د ګټـو فکـر وکړی خو خداوند قدوس د خپل ټول مخلوق د ګټـی او مصـلحت لـه پـاره احکام را نازل کړی دی .

پنځم دلیل :

وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ [د یوسف سورت 53 آیت]

د انسـانی عقـل جـوړ شـوی قـانون یـوازی د دینـوی مصـالحو لـه پـاره تیاریږی ، خـو د الله جـل جلالـه نـازل کـړی قانونـد دواړو دارینـو د نیـک بختی او د معاش او معاد دواړو د صلاح ضمانت ورکوی. دینوی ژونـد د مسلسل ژوند یواځی یوه دوره ده او مـرګ یـو ګـوډ [مـوړ] یـا پـل دی چي انسان تری په تیریدو سره د ژونـد بـل همیشـنی دور کـي داخلیـږی څرنګـه چي دنیا زمونږ د سترګو تـرمخ ده نـو پـه دی خـاطر مونږ د دی څخه څه ناڅه علم د عقل او تجربی په واسطه لاس ته راوستلی شو ، خو عقل دا نه شی معلومولای چي څه ډول اعمال آخرت ته ګټه رسوی او څـه ډول اعمـال هلته د تباهی او بربادی باعث ګرځی څرنګه چي د الله جـل جلالـه ذات پـه

هرڅه علیم دی او په دی خاطر د هغه نازل کړی قوانین هم د دواړو جهانو د نیک بختی اوکامیابی سبب ګرځی .

شپږم دلیل:

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا [د البقره سورت 143 آیت]

عقلی قانون د افراط او تفریط څخه محفوظ نه وی خو د الله جل جلاله نازل کړی قانون په اعتدال او برابری ولاړ دی‌او اعتدال او برابروالی د افراط او تفریط نه غوره اوبهتر دی انسانی عقل اعتدال ته راوړل که نا ممکن نه وی نو مشکل خو ضرور دی ځکه خاطر چې د هغی سره جوش او جذبه خامخا د تشدد په لور میلان لری ، په پخوانی مصری تهذیب او یونانی رومی تمدن کې ماده پرستی او حیوانی غوښتنی او د جسمانی ضروریاتو افراط او د روحانیت تفریط موجود وه، او د هغی زیادت اوکموالی د انسانانو څخه ځناور او ځیرونکې جوړکړی وه، د بلی‌خوا رهبانیت ، بدمت او د جاهلو صوفیانو تصوف د جسم د ازارولو دوهمه انتها وه چې دا د اصلاح په ځای د وژنی او د ظلم دوهم ډول وه . ښکاره ده چې د الله جل جلاله نعمتونه په خپل ځان حرامول ، خپل جسمانی صلاحیتونه تباه کول او د دنیا د تعمیر او جوړونی یو ځای د هغی د ترک کولو رویه اختیارول ، اصلاح نه بلکه ورانیول دی ، عدل نه ، بلکه ظلم دی ، د نفس وژنه او د جسم تباهی ده ، خو د خپل جوړکړی روحانیت توغ جګونکې د لږی مودی وروسته بیا بلی انتها ته ورسیږی ، او په لیدو لیدو کې د فقیری دا ځالی ، شاهی دربارونه وګرځیدل ، د هغوی عبادت ځایونه په قارون خانوبدل شوه په غاړوتلونکې اموخته خلک کله هم منځنی لار نه غوره کوی او نه په غاړوتلونکې خلک د تباهی په کندو کې د لویدو څخه ځان ژغورلا ی شی .

د اوسنی وخت د دوه لویو نظامونو هم همدغه حال دی په سرمایه لرونکې نظام کې ملکیت فرد ته د غیر محدود او غیر مشروط ملکیت حق ورکړ شوی لیکن په اشتراکې نظام کې د وګړی ملکیت او نور ټول

حقوق يې له يوه سره ختم کړیشوی دی .

په يوه نظام کې د وګړی په حقوقوکې افراط او په بل کې تفريط دی ، خو عليم او حکيم الله جل جلاله په اسلامی نظام کې د اعتدال او برابری منځنی لار اختيارکړی ده،که عبادات دی يا معاملات ،که سياسيات دی يا تعزيرات ،که اخلاقيات دی يا د صلح او جنګ قواعد ، د عقائدو څخه تر اعمالو پوری د اسلام هرحکم ، هر قانون او هر هدايت په اعتدال ولاړ دی او معتدل او برابر نظام هيڅکله د ظلم او فساد ذريعه نه ګرځی .

اوم دليل :

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا [د ال عمران سورت 102 آيت]

عقلی قانون د اتحاد په ځای د افتراق او سبب ګرځی دا ننی نړی د همدی عقلی او وضعی نظامونو په اساس په اختلافاتو او وينی تويونو بوخته ده ، خو د الله جل جلاله نازل کړی قانون د اتحاد ، يووالی او ورور ولی بهترينه او پايښتناکه ذريعه ده . په انسانی فهم او عقل کې توپير يو لازمی شی دی همدا علت دی چې د اول نه نيولی تر اوسه پوری عقلاء فلاسفه او مفکرين هيڅکله هم يو شوی نه دی. د يونان حکماء سبعه چې د اساطين سبعه په نوم هم يادیږی د هغوی ترمنځ په ځينی بنسټيزو مسائلو کې ډير زيات اختلاف موجود وه ، علامه شهرستانی رحمه الله عليه د الملل په دوهم ټوک کې د 61 مخ څخه تر95 مخ پوری يعنی پوره 34 مخو کې د هغوی نظريات را اخستی دی ، او د اروپا د نورو فلسفيانو د اختلافاتوڅخه خو نن هر يوه تعليم يافته وګړی خبر دی د همدی عقلی توپير په اساس نن بشريت په زرګونو ټوټو ويشل شوی دی بت پرست ، وطن پرست سيکولريست ، سوسياليست ، فاشست .... هغه ټوټی او طبقی وی چې بنی نوع انسان ئی د همدی عقليت پرستی په اساس تقسيم کړی دی او که نه نو " کان الناس امه واحده " ټول بشريت په يوی عقيدی وه ، او هغه د الله جل جلاله د حاکميت عقيده وه ، د اسلامی نظام په بنيادی اصولو کې خو د سر د ويښته په اندازه هم اختلاف نشته او کوم

چې په فروعی مسائلو کې موجود دی ، هغه د [اختلاف تنوع] د ډلی څخه دی یعنی په یوه کارکې یی څو طریقی ښوولی دی چې ټولی روا دی د دی فروعی مسائلوپه اساس د افتراق پیدا کول د نفس د غوښتنی پیروی ده نه د اسلام پیروی .

اتم دلیل :

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ [د البقره سورت 165 آیت]

د عقلی او وضعی قانون سره د انسان د زړه مینه نه پیدا کیږی ، همدا علت دی چې فلسفیانو دنیا کې نفرت کولو ته ترقی ورکړی وه. مګر تر اوسه یی د خلکو زړونه لاس ته نه دی راوړی ، خو د شرعی او الهی قانون سره د ایمان د خاوندانو د زړه مینه او محبت وی او د هغی پیروی کول عبادت او د ثواب کارګڼی ، هر څوک په دی پوهیږی چې هرهغه څه چې په زړه کېځای پیدا کولی شی نو انسان د هغه د لاسته راوړو په خاطر سر ورکولو ته هم تیاریږی ، نو ښکاره ده چی د قانون د حکمرانی د قایمولو له پاره هیڅ حکومت د چا په کوراو سر د پولیسو پیره نه شی درولای تر هغه پوری چې په زړه کې د قانون احترام موجود نه وی ، نو مجرم په مختلفو قسمونو خپل ځان د قانون د پنجی څخه په څنګ کولی شی ، د امریکې ، انګلستان ، فرانسی او د اروپا د نورو ملکونو پولیس تجربه لرونکې هم دی او د نوی وسایلو خاوندان هم دی خو د دی سره سره بیا هم په دی هیوادونو کې د قانون ماتونی او نورو جرمونو زیاتوالی ورځ په ورځ صورت نیسی ، د قانون سره مینه د قانون جوړونکې سره د مینی نتیجه وی ، څرنګه چې د الله جل جلاله او د هغه رسول صلی الله علیه وسلم سره مینه ، د ایمان نښه ده نو په دی خاطر د هغه د جوړکړی قانون سره مینه هم د ایمان نښه او جز دی ، چې د هغی پابندی د مسلمان د زړه او ایمان سره تینګ اړیکې لری .

د عقل د حاکمیت اولین مخترع ابلیس دی

کله چې الله جل جلاله حکم وکړ چې آدم علیه السلام ته سجده وکړی

نو ملائکو بی د څه ویلو څخه حکم و مانه او سجده ئی وکړه ځکه چې هغوی عقل او رای ته د حقیقی حاکم په مقابل کې هیڅ اهمیت نه ورکاوه خو ابلیس د الله جل جلاله د حکم د منلو څخه په دی اساس ډډه وکړه چې دا حکم د عقل په خلاف دی ، زه د اورڅخه پیدا شوی یم او آدم د ختې څخه پیدا شوی دی او د خاورو تر مخ تیتیدل د عقل نه لری ده ملائکې د الله جل جلاله منونکې دی او لعین ابلیس د عقل د حاکمیت قائل وه علامه شهرستانی رحمه الله علیه فرمایی چې : په مخلوق کې د ټولو نه لومړی شبه ابلیس لعین را پیدا کړه هغه د الله جل جلاله د حکم په مقابل کې عقل مستقل وګاڼه نو د نفس د غوښتنې پسی ولاړاو د خپلی تخلیقی مادی په اساس یی لویی وکړه 304.

د الهی حاکمیت منونکې د ملائکو تابع دی او د عقل د حاکمیت منوونکې د لعین ابلیس تابع دی .

دوهم اصل شوری

د اسلامی حکومتی نظام او اسلامی سیاست دویم بنیادی اصل شوری ده ، یعنی د اسلامی ریاست مشربه هم د مسلمانانو د باوری وکیلانو څخه د تشکیل شوی شوری له خوا ټاکل کیږی ، او د ټاکلو وروسته به ټولی مهمی او ارزښتناکه پریکړی د همدی مجلس د تائید وروسته صورت نیسي نن سبا مسلمان سیاست پوهان شورائیت ته اسلامی جمهوریت وایی د عربی ادب ، حدیثو او فقهی په کتابونوکې د جمهورکلیمه د غلبی او اکثریت په معنا استعمالیږی ، د سنن ترمذی په یوه روایت کې هم " فی جمهور من العرب " کلیمه راغی ده 305.

خو د اوسنی وخت د جمهوریت رواج شوی کلیمه د عربی ژبی د ډیکشنری څخه نه ده اخستل شوی بلکه د [ډیموکراسی] د

304 -الملل والنحل دریمه مقدمه لومړی ټوک 16 مخ

305 - سنن ترمذی ابواب الفتن باب ماجاء ان الخلفاء من قریش لومړی ټوک 56 مخ

يونانۍکليمی څخه اخستل شوی ، چې د هغې اصول تر پايه د اسلام په خلاف دی ، لکه څنګه چې ترمخه مو ولوستل چې د اسلامی جمهوريت اصطلاح خو حرامه نه ده خو د غلطی څخه د بچکيدو له پاره صحيح اسلامی اصطلاح " شورائيت " ده دا اصطلاح د قرآن او سنتو او همدا ډول د راشدينوخلفاو د سنتو سره مطابق ده چې د دی نه په خلکوکې د مطلق العنان حاکميت او بی قيده آزادی د مشرکانه فکر د پيداکيدو خطره هم نه شته ، سدباب الذريعه [د غلطيواو بديو دروازی بندول] د شريعت مستقله قاعده ده نو د دی قاعدی له مخی د جمهوريت استعمال پريښودل ور دی ځکه شورائيت بهترينه او مناسبه اصطلاح ده .

د شورئ په هکله قرآنی آيتونه

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنْ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ [د ال عمران سورت 159 آيت]

[ای پيغمبره ! دا د الله جل جلاله لوی رحمت دی چې ته د دی خلکو له پاره ډير نرم خويه جوړ شوی يې که داسی نه وای او ته توند خويه وی او سخت زړی وی نو دا ټول به ستا له شاو خوا نه خواره شوی وو نو هغوی معاف کړی ، او د هغوی د خطاو وبښنه د الله جل جلاله نه وغواړه ، او د دين په چارو کې هغو ته هم په مشوره کې برخه ورکړه ، بيا چې ستا اراده پر کومه رايه ټينګه شي نو پر الله توکل وکړه ، د الله جل جلاله هغه خلک خوښيږی چې د هماغه په ډاډينه کار کوي] .

ابن منظور رحمه الله عليه ليکي چې : الامرنقيض النهی .... والامرالحادثه [امر د نهی په مقابل کې دی او د امرمعنا حادثه او واقعه هم راځی 306].

د لغت د امامانو د دی تشريح څخه معلوميږی چې د امرمعنا حکم او

---

306 - لسان العرب 4 ټوک 26 مخ

حکومت هم راځی او د مهمو او د[مهتمم بالشان واقعی] په معنا هم استعمالیږی ، او د آیت مفهوم دا دی چې ای نبی صلیالله علیه وسلم د حکومت په چارو کې او د مهمو واقعو په هکله د صحابو رضی الله عنهم سره مشوره کوه .

ابن جریرطبری ،امام جصاص حنفی ، امام بغوی ، امام فخرالدین رازی رحمه ، امام قرطبی ، علامه نسفی ، علاوالدین بغدادی ، قاضی ثناء الله پانی پتی او علامه الوسی رحمه الله علیهم علیه دی ټولو په خپلو تفسیرونو کې لیکلی دی چې رسول الله صلیالله علیه وسلم ته د مشوری د اخستوحکم په دی خاطر ورکړ شوی وه چې امت ته د شورائیت سلسله سنت پاته شی، ترڅو راتلونکې کې امت د آمریت په لاره ولاړ نه شی ، او د شورائیت په شرعی قاعدی باندی ټینګ او مستحکم واوسی د ذکر شوو مفسرینو رحمه الله علیهم څخه د ځینو اقتباسات را نقل کوو : لیتبعه المؤ منون من بعده فیما حزبهم من امر دینهم و یستنوا بسنته فی ذالک و یتحذوا المثال الذی راوه یفعله فی حیاته [د مشوری اخستولو حکم له دی امله ورکړل شوی وه چې ترڅو راتلونکې د ایمان خاوندان په مشوری اخستوکې د هغو دینی چارو په هکله چې هغوی ته پرمخ کې راځی، د هغه صلیالله علیه وسلم پیروی وکړی او په دی هکله د هغه سنت د خپل ځان له پاره نمونه وګرځوی ، او همدا نمونه چې هغه به خپل ژوند کې پری عمل کړی وه د خپل ځان تګ لاره وټاکې 307].

اراد ان یستن به من بعده [د حکم ورکولو مقصد دا وه چې د مشاورت په سنت کې امت د هغه پیروی وکړی 308].

د وخت بیهقی قاضی ثناء الله پانی پتی رحمه الله علیه فرمایلی دی چې : تمهید لسنه المشاوره للامه [دغی حکم په امت کې د مشاورت د

307 - تفسیر ابن جریر 4 ټوک 152 مخ د 1954 عیسوی کا ل د مصر چاپ
308 - زاد المسیر فی علم التفسیر د ابن جوزی لیکنه لومړی ټوک 488 مخ 1964 عیسوی کال د بیروت چاپ – تفسیرکبیر 9 ټوک 66 مخ

سنت له پاره بنسټ کیښود] 309.

په نبوي دورکې د شورى تاريخي ځوندي

معاذ بن جبل رضی‌الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه نقل کړی دی چې : انی فیما لم یوح الی کاحدکم [په کومو چارو کې چې وحی نه وي راغلی نو په هغوی کې زه ستاسی په شان یو انسان یم] 310.

امام جصاص رحمه الله علیه چې په 370 هجری قمری کال کې مړ شو فرمایی : رسول الله صلی‌الله علیه وسلم ته د مشوری حکم د هغه دینی امورو په هکله ورکړل شوی وه چې د هغه په هکله د الله جل جلاله له طرفه روښانه لارښوونه نه وه شوی او په هغه دنیا وی او انتظامی اموروهم ورته د مشاورت حکم شوی وه چې د هغه بنیاد په رای او غالب ګمان ولاړ وی 311.

هغه د هری غیرمنصوص او مهمی معاملی په هکله مشوره کوله که څه هم هغه امور دینی احکامو پوری تړلی وه ، جنګ پوری تړلی وه اویا ئی د انتظامی معاملات پوری اړه درلوده ، دلته د مثال په توګه لس تاریخی نمونی وړاندی کیږی چې په کې ځینی داسی مثالونه هم شته چې ور څخه دا په ډاګه کیږی چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د شوری د رای په مقابل کې خپله رای پری ایښی ده .

د اذان شورى

[لومړی هجری قمری کال] :

د انس بن مالک رضی‌الله عنه او ابن عمر رضی الله عنه څخه روایت دی چې د مدنی دور په اولو وختونو کې خلکو د لمانځه وختونه د خپل

---

309 - تفسیرمظهری 2 ټوک 153 مخ د هندوستان د هلی چاپ

310 - مجمع الزوائد 9 ټوک 46 مخ (المناقب) .

311 - احکام القرآن للحصاص 2 ټوک 20 مخ

خپل فکر مطابق تاکل ،یوه ورځ د دی له پاره مشوره وشوه ځینو د یهودو د بوق تجویز وړاندی کړ او ځینی نورو د نصاراو د ناقوص پیشنهاد وکړ، خو حضرت عمر رضی الله عنه دا پیشنهاد وکړ چې یو کس دی وټاکل شی چې د لمانځه په وخت کې خلک په لوړ غږ سره راوبولی ، هماغه وه چې په همدی پیشنهاد پریکړه وشوه او رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د دی کار له پاره حضرت بلال رضی الله عنه وټاکه ،312 بلال رضی‌الله عنه به په لوړ آواز خلکو ته الصلوه جامعه ویل [ای خلکو د جمعی لونځ تیار دی]، خو وروسته عبدالله بن زید رضی الله عنه په خوب کې د اذان دا مروجه کلیمات د چا څخه واوریدل نو بیا رسول الله صلی‌الله علیه وسلم حضرت بلال رضی‌الله عنه ته په هماغه کلیماتو د اذان کولو حکم وکړ، چې وحی ئی هم په تائید کې راغله .

ابن حجر رضی الله عنه فرما یی چې: مبدا الاذان کان عن مشوره اوقعها النبی صلی الله علیه وسلم بین اصحابه حتی استقر بروئیا بعضهم و فیه مشروعیه التشاور فی‌الامور المهمه [اذان په مشوری سره شروع شوی دی ، چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د خپلو اصحابو رضی الله عنهم سره کړی وه وروسته بیا د ځینی صحابو د خوب په واسطه [مروجه] اذان وټاکل شو313].

دا حدیث د دی خبری دلیل دی چې په مهمو خبروکې مشوره کول شرعی طریقه ده .

د بدرکبری شوری

[دوهم هجری قمری کال]

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَفَّانُ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاوَرَ حِينَ بَلَغَهُ إِقْبَالُ أَبِي سُفْيَانَ

312 - صحیح بخاری بدء الاذان لومړی ټوک 85 مخ

313 - فتح الباری بدء الاذان 2 ټوک 219 مخ

قَالَ فَتَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَأَعْرَضَ عَنْهُ ثُمَّ تَكَلَّمَ عُمَرُ فَأَعْرَضَ عَنْهُ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ فَقَالَ إِيَّانَا تُرِيدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَمَرْتَنَا أَنْ نُخِيضَهَا الْبَحْرَ لَأَخَضْنَاهَا وَلَوْ أَمَرْتَنَا أَنْ نَضْرِبَ أَكْبَادَهَا إِلَى بَرْكِ الْغِمَادِ لَفَعَلْنَا قَالَ فَنَدَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ فَانْطَلَقُوا حَتَّى نَزَلُوا بَدْرًا وَوَرَدَتْ عَلَيْهِمْ رَوَايَا قُرَيْشٍ وَفِيهِمْ غُلَامٌ أَسْوَدُ لِبَنِي الْحَجَّاجِ فَأَخَذُوهُ فَكَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْأَلُونَهُ عَنْ أَبِي سُفْيَانَ وَأَصْحَابِهِ فَيَقُولُ مَا لِي عِلْمٌ بِأَبِي سُفْيَانَ وَلَكِنْ هَذَا أَبُو جَهْلٍ وَعُتْبَةُ وَشَيْبَةُ وَأُمَيَّةُ بْنُ خَلَفٍ فَإِذَا قَالَ ذَلِكَ ضَرَبُوهُ فَقَالَ نَعَمْ أَنَا أُخْبِرُكُمْ هَذَا أَبُو سُفْيَانَ فَإِذَا تَرَكُوهُ فَسَأَلُوهُ فَقَالَ مَا لِي بِأَبِي سُفْيَانَ عِلْمٌ وَلَكِنْ هَذَا أَبُو جَهْلٍ وَعُتْبَةُ وَشَيْبَةُ وَأُمَيَّةُ بْنُ خَلَفٍ فِي النَّاسِ فَإِذَا قَالَ هَذَا أَيْضًا ضَرَبُوهُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ يُصَلِّي فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ انْصَرَفَ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَضْرِبُوهُ إِذَا صَدَقَكُمْ وَتَتْرُكُوهُ إِذَا كَذَبَكُمْ قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا مَصْرَعُ فُلَانٍ قَالَ وَيَضَعُ يَدَهُ عَلَى الْأَرْضِ هَاهُنَا هَاهُنَا قَالَ فَمَا مَاطَ أَحَدُهُمْ عَنْ مَوْضِعِ يَدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

انس بن مالک رضی‌الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د بدر د غزا په وخت کې [په لاره کې] د خپلو صحابو رضی‌الله عنهم سره مشوره وکړه ، ،حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه خپله خپله رایی ښکاره کړه مګر هغه د انصارو د رای د معلومولو په خاطرچپ ناست وه ، نو په دی وخت کې سعد بن عباده انصاری رضی الله عنه جګ شو او ویی ویل که چیری ته حکم وکړې نو مونږ د ریاب کې ټوپ وهلو ته او د برک الغماد [یمن] پوری د خپلو آسونو زغلولو ته تیار یو- د دی خبری د اوریدو وروسته د تلوحکم

وشو،او فوځ د بدر په ځای کې خپلې مورچې سنبال کړې 314.

امام نووی رحمه الله علیه فرمایی چې : و فیه استشاره الاصحاب و اهل الرای والخبره [د دی نه دا ثابتیږی چې د ملګرو او د رای د خاوندانو او باخبره خلکوڅخه مشوره اخستل سنت دی] 315.

د شوری د دی غونډی د ګډونکو صحابو رضی الله عنهم وینا وی د سیرت په ټولوکتابونوکې موجودی دی .

د بدرد بندیانوپه هکله شوری

[دریم هجری قمری کال]

"د بدر د بندیانو په هکله رسول الله صلی الله علیه وسلم په خپله د صحابوسره مشوره وکړه او ورته ئی وویل چې د بندیانو په هکله ستاسی نظر څه دی؟ ابوبکر رضی الله عنه وفرمایل چې فدیه تری واخلی او پریږدی خو حضرت عمر رضی الله عنه وفرمایل، زما نظر خو دا دی چې د هغوی څټونه ورپریکړو ځکه چې دا خلک د کفر امامان او د دښمن سرداران دی ، رسول الله صلی الله علیه وسلم د ابوبکر رضی الله عنه د رای مطابق د هغوی څخه فدیه واخسته او خوشی یې کړل 316 ".

ابن کثیر رحمه الله علیه د مسنداحمد څخه دا حدیث په ډیرتفصیل سره رانقل کړی دی چې په هغه کې دا الفاظ هم راغلی دی : ناس یاخذ بقول ابی بکر رضی الله عنه وناس یاخذ بقول عمر رضی الله عنه ځینی خلکو د ابوبکر رضی الله عنه د خبری تائید وکړ ځینی نورو د حضرت عمر رضی الله عنه د خبری تائید وکړ ، لیکن وروسته د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په تائید کې آیت هم را نازل شو [317]

---

314 - صحیح مسلم کتاب الجهاد باب غزوه ببدر

315 - نووی په حاشیه د قسطلان 401 مخ

316 - صحیح مسلم الجهاد باب الامداد بالملائکه فی غزوه بدر- سنن ترمذی

317 - تفسیرابن کثیر 3 ټوک 246 مخ

د احد شوری

[دریم هجری قمری کال]

د احد د غزا په وخت کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم نظر دا وه چې د ښار په داخل کې مورچې جوړې کړی او د ځینی مشرانو صحابو رضی الله عنهم رای هم همداسی وه ، خو د ځوانانو رای دا وه چې د باندی ووځی او په ډګر د دښمن مقابله وکړی ، نو هماغه وه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د خپلی رائی په ځای د هغوی په رایه پریکړه وکړه او د احد د غره په لمنه کې ئی د جنګ محاذ جوړ کړ 318.

د خندق شوری

[پنځم هجری قمری کال]

د خندق [احزابو] د غزا په وخت کې رسول اکرم صلی الله علیه وسلم شوری راوغوښتله چې آیا د باندی ووځو او د جنګ محاذ جوړ کړو یا د ښار په داخل کې مورچې جوړی کړو سلمان فارسی رضی الله عنه د خندق د ویستلو مشوره ورکړه او د مسلمانانو دا نظرخوښ شو، نو هماغه وو چې په همدی نظر باندی د عمل کولو حکم صادر شو[319].

د خندق شوری د مصالحت په خاطر

[پنځم هجری قمری کال]

د خندق د غزا په وخت کې د مسلمانانو محاصره ورځ چې ورځ تنګیده نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د بنو غطفان مشرانو عینه بن حصن او حارث بن عوف سره د مدینی د باغونو د دریمی برخی د میوی په ورکولو د مصالحت او روغی جوړی خبری وکړی ، ترڅو دا دواړه سرداران د قریشو د ملاترڅخه لاس واخلی د محمد صلی الله علیه وسلم نظر همدا وه

318 - صحیح بخاری تعلیقا الاعتصام باب امرهم شوری بینهمم 2ټوک 1095 مخ - طبقات ابن سعد 2 ټوک 38 مخ ابن هشام 3-4 ټوک 63 مخ

319 - ابن سعد 2 ټوک 66 مخ - ابن هشام 3-4 ټوک 224 مخ - الحلبیه 2 ټوک 640 مخ

چې روغه جوړه دی وشی ، خو د آخری پریکړې ترمخه مشوره اخستل ضرور وګڼل شوه ، د انصارو د مشرانو څخه سعد بن معاذ رضی الله عنه او سعد بن عباده رضی‌الله عنه وویل چې که چیری دا د الله جل جلاله حکم وی نو مونږه منلی دی او که چیری ته د نبی صلی الله علیه وسلم په حیث د خپل حکم مطابق دا پریکړه کوی نو بیا هم زمونږ قبوله ده خوکه چیری حکم نه وی نو بیا مونږ دی روغی جوړی ته تیار نه یو ، رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وویل چې که چیری دا د الله حکم وایی نو ما له تاسی سره بیا مشوره نه کوله، نو هماغه وه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د خپلی رائی په نسبت د شوری رائی ته ترجیح ورکړه او د روغی جوړی د خبرو څخه تیر شو 320.

د افک په هکله شوری

[شپږم هجری قمری کال]

د بنوالمصطلق د غزا د سفر په وخت کې د منافقینو مشر عبدالله بن ابی بن سلول ، پر ام المؤ منین حضرت عایشه رضی الله عنها باندی تهمت ولګاوه ، چې په مدینه منوره کې دی تهمت او پروپاګندی د طوفان شکل ونیوه - رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د اسامه بن زید رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه سره د ام المؤ منین رضی الله عنها څخه د بیلیدو په هکله مشوره وکړه ، او بیا جومات ته ولاړاو په لویه غونډه کې یی وویل : ای مسلمانانو ! څوک به ما معذور وګڼی،که چیری زه د هغه سړی په خلاف څه اقدام وکړم ، چې د هغی څخه ما ته تکلیف رارسیدلی دی [زما د ښځی په هکله] حال دا چې، په الله عزوجل قسم چې ما ته د خپلی ښځی په باره کې د خیر پرته نور هیڅ نه دی معلوم - خو وروسته د النور سورت رانازل شو چې په کې د حضرت عایشی رضی الله عنها

320 - ابن سعد 2ټوک69 مخ - ابن هشام 3-4 ټوک 223 مخ - الکامل ابن الاثیر2 ټوک 181 مخ الحلبیه 2 ټوک 640 مخ

پاکوالی بیان شوی وه او په دی توګه تهمت جوړوونکې د سختی ناکامی سره مخ شول321 .

د حدیبیی شوری

[شپږم هجری قمری کال]

د حدیبیی د غزا په وخت کې کله چې رسول اکرم صلی الله علیه وسلم غدیر الاشطاط ته ورسید نو د مسلمانانو" خبری څانګی" هغه ته اطلاع ورکړه ، چې د مکې قریشو خپل نژدی قبایل را ټول کړی دی او غواړی چې تا بیت الله ته د تللو څخه منع کړی ، په دی وخت کې هغه وفرمایل ای مسلمانانو ! ما ته مشوره راکړی چې اوس باید کوم اقدام وشی آیا دا غوره ده چې د قریشو د دی دوستانو احابیشو په کورونو دی حمله وشی ابوبکر رضی الله عنه رای ورکړه چې تاسو د کعبی [بیت الله] د زیارت کولو په خاطر راغلی یاست نو د همدی غرض په خاطر مخکې ولاړ شی هرڅوک چې زمونږ مخه ونیسی نو مونږ به د هغه سره جنګیږو خو وروسته صلح وشوه 322.

د هوازن د بندیانو په هکله شوری

[اتم هجری قمری کال] :

د حنین په غزا کې د هوازن د قبیلی شپږ زره کسان بندیان ونیول شول نوکله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د طائف د محاصری څخه راستون شو نو په [جعرانه] کې تر یوه وخته پوری تم شو، په دی خاطر چې دا خلک راشی او ایمان راوړی ، نو د هغوی مال او بندیان به بیرته ورکړل شی ، خو هغو خلکو په راتلوکې ځنډ وکړ، نو د غنیمت مالونه وویشل شوه ، خوکله چې د طائف اوسیدونکې پیښمانه شوه او راغلل نو محمد صلی‌الله علیه وسلم [عامه شوری] راوغوښته او ورته ئی وویل

---

321 - صحیح بخاری المغازی غزوه بنوالمصطلق 2 ټوک 595

322 - صحیح بخاری المعازی غزوه الحدیبیه 2 ټوک600

چې زه غـوارم چې د دوی بنـدیان خوشی‌کړم تاسـی هرڅوک چې پـه خپـلـه خوښه خپل بندی آزاد وی آزادی ئی کړی اوکه نه نو هغوی بـه د معاوضـی په بدل کې آزاد کړم خلکو وویل چې مونږ یـی پـه خپـلـه خوښـه آزادو و خـو محمد صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل : بیرته ولاړ شی او خپلو مشرانو [عرفاء] ته دا رای وویاست ، نماینده ګان بیرته راستانه شول اوویی ویل چې ټول په دی خبره خوښ دی بیا نـو رسـول الله صلی الله علیـه وسـلم ټـول بندیان خوشی کړل 323.

د معاذ بن جبل رضی الله عنه په هکله شوری [لسم هجری قمری کال] :

کله چې معاذ بن جبل رضی‌الله عنه د یمن والی ټاکل کیده نـو شـورای وغوښتل شوه ، د شورا غړو خپل خپل نظریات وړاندی‌کړل او د ډیرفکر او تعمق وروسته ئی حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه یمن ته ولیږه .

فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ[]وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ[]وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُـــورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ [د الشوری سورت 36 – 38 آیتونه]

[هغه څه چی تاسی ته درکړی شوی د دنیـا د ژونـد سـامان دی او هغـه څه چې دالله جل جلاله سره دی هغه ډیر غوره او دو امدار دی د هغه خلکو له پاره چې ایمـان یـی راوړی دي او پـر خپـل پروردګـار توکـل کـوي ، هغـه خلک چې له لوی ګناهانواو بی حیای د کارونو څخه ډډه کوي او کله چـی غوسه شي نو عفه کوي ، اد هغه کسان چې د خپل رب حکم مني ، لمونځ قـایموي خپلـی چـاري پـه خپـل منځـي مشـوري سـره سـرته رسـوي اوکومـه روزی چې مونږ دوی ته ورکړی ده له هغی نه لګښت کوي] .

323 - صحیح بخاری المعازی غزوه الحدیبیه 2 ټوک612 – سنن ابوداود کتاپ الجهاد 3 ټوک 142 مخ

په دی آیت کې د ایمان د خاوندانو اوه ښکاره صفتونه ذکر شوی دی چې د دی له امله دوی د جنت حقدارګڼل کیږی :

توکل ، د لوی ګناهونو او فواحشوڅخه ځان ساتل ، معافی‌کول، د الله جل جلاله هرحکم منل ، لمونځ کول، مشوره کول ، مال خرڅول .

د مشـوری یادوونـه د لمانځـه او انفـاق تـرمنځ شـویده د کـلام د دی وضاحت څخه معلومیږی چې د شورائی نظام جوړول د لمانځه په څیر د فرایضو له ډلی څخه دی چې د ایمان د خاوندانو یو ښکاره صفت دی .

د هغو یولسو مفسرینو ذکر چې ترمخه شوی دی ټولو لیکلی دی چې د " امـرهم شـوری بیـنهم " څخـه مقصـد دا دی چـې پـه غیرمنصوصـو معاملاتو کې په مشوری سره پریکړه کول پر مسلمانانو لازم دی ، او دا یو ټینګ اوکلک حکم دی .

ابوبکر رازی جصاص رحمه الله علیـه فرمـایی چې : یـدل علی جلالـه موقع المشوره لذکره مع الایمان و اقامه الصلوه و یدل علی انـا مـامورون بها [دا حکم د مشوری په عظمت باندی دلالت کوی ځکه چې ذکـر یـې د ایمان او لمونځ سره شوی دی ، او دا ددی خبری دلیـل هم دی چې مونږ مامور شوی یو چې مشوره به کوو] .

امـام رازی رحمـه الله علیـه فرمـایی چـې : اذا وقعـت بیـنهم واقعـه اجتمعوا و تشاوروا فاثنی الله علیهم ای لاینفردون برای بل ما لم یجتمعوا علیه لا یقدمون علیه [کله چې د هغوی ترمنځ کومـه معاملـه را پیـدا شـی نو بیا هغوی غونډه رابولی او مشوره کوی- په دی خاطر الله جل جلالـه د هغوی تعریف کړی، چې انفرادی [ځانګړی] رای نـه اختیـار وی ، بلکـه هغی پوری چې اجتماعی پریکړه ونه شی، هیڅ اقدام نه کوی 324.

فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا

[د البقره سورت 233 آیت]

[خو که دواړه خواوی په خپل منځی موافقه او مشوری سره یې له تی

324 - تفسیر کبیر27 ټوک 177 مخ - ابن کثیر 6 ټوک 208 مخ

....
بیلول غواړی د دی خبری څه باک نشته] .

که څه هم دا آیت د سیاست البیت پوری اړه لری خو دکوچنی د شیدوڅخه د لری کولو په کار کې ئی هم د شورائیت د اصولو مراعات ضروری ګڼلی دی ، د دی څخه دا خبره را په ډاګه کیږی چې د سیاست البیت [کورنی حکومت] په شان د سیاسه مدینه د [قومی سیاست] پریکړی هم د اهل الرای په مشوره کول په کار دی لکه څنګه چې دکور په سیاست کې د کوچنیانوګټی په نظرکې دی همدا ډول په ملکې سیاست کې هم د خلکو ګټی او روزل تری مقصد دی ، نو په دی خاطر د شورائیت د حکم پابندی په دواړو کې ضروری ده .

دوهمه خبره د دی آیت څخه هم دا معلومیږی چې د ښځو څخه هم مشوره اخستل کیږی خصوصا په هغه امورو کې چې هغه د اولاد د تربیت او روزنی پوری تړلی وی ، ځکه چې په هغی کې د ښځو تجربه د نارینو څخه زیاته ده .

د شوری په هکله

د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم احادیث

عن علی رضی الله عنه قال قلت یا رسول الله صلی‌الله علیه وسلم ان نزل بنا امر لیس فیه بیان امر و لا نهی فما تامرونی؟ قال شاوروا فیه الفقهـــاء العابدین و لا تمضوا فیه رای خاصه

[حضرت علی رضی الله عنه پوښتنه وکړه ،یا رسول الله صلی‌الله علیه وسلم که چیری زمونږ ترمنځ کومه داسی موضوع را پیدا شی چې د هغه په هکله نه امر وی نه نهی، نو د داسی پیښی په هکله تاسو څه فرمایی رسول الله صلی‌الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې په دی کله د عابدینو او دیانت لرونکو فقهاو سره مشوره وکړی او ځانګړی رای اختیار نه کړی] .325

---

325 - مجمع الزوائد لومړی ټوک 178 مخ - کنزالعمال 5 ټوک 812 مخ

د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه د همدا رنګ سوال په ځواب کې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم وفرمایل چې : تجعلونه شوری بین العابدین من المؤمنین و لا تقضونه برائی خاصه [دا معامله د عبادو مسلمانانو شوری ته حواله کړی او ځانګړی پریکړه مه کوی] 326.

عن ابی هریره رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی‌الله علیه وسلم اذا کانت امراءکم خیارکم و اغنیاءکم سمحاءکم و امورکم شوری بینکم فظهر الارض خیرلکم من بطنها و اذا کانت امراء کم شرارکم و اغنیاء کم بخلاء کم و امور کم الی نساء کم فبطن الارض خیر لکم من ظهرها [کله چې ستاسی حکمرانان ستاسی د ښو خلکوڅخه وی ستاسی دولتمند خلک سخیان او او ستاسی چاری د مشوری په اساس مخته ځی نو د ځمکې مخ تاسی ته د ځمکې د ګیډی نه بهتر دی ، خوکه ستاسی حکمرانان ستاسی د بدترینو خلکو څخه وی ، او ستاسی دولتمند خلک بخیلان وی او ستاسی چاری د ښځو په غاړه وی [اصل پریکړه د هغوی په لاس کې وی] نو بیا د ځمکې ګیډه د هغی ترمخ تاسی ته بهتره ده] 327.

په دی حدیث شریف کې ئی د آرام ژوند د تر سره کولو له پاره دری شیان ډیر ارزښتناک ښوولی دی او هم دغه دری شیان د اسلامی ریاست او صالحی ټولنی بنستیز شرطونه دی : صالح قیادت - د غریبانوکفالت - شورائیت

عن عایشه رضی الله عنه قالت مارئیت رجلا اکثر استشاره للرجال من رسول الله صلی‌الله علیه وسلم [حضرت عایشه رضی الله تعالی عنها فرمایی چې ما داسی څوک نه دی لیدلی چې د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم څخه زیات د خلکو سره مشورکونکو اوسی328،.

---

[326] - مجمع الزوائد لومړی ټوک 178 مخ - کنزالعمال 5 ټوک 812 مخ

[327]- مشکوه کتاب الرقاق باب تغیرالناس

[328] - سنن ترمذی کتاب الجهادد ابی‌هریره په روایت لومړی ټوک 241 مخ - معالم التنزیل ال عمران سورت 159 آیت

عن سهل بن سعد الساعدی رضی‌الله عنه عن رسول الله صلی الله علیه وسلم ماشقی عبد قط بمشوره وما سعد باستغنا رای [رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی چې مشوره کوونکې سړی هیڅکله د حق څخه نه بی برخی کیږی او خپله رای خوښوونکې او پوره ګڼونکې ، خپل غرضی سړی هیڅکله سعید [نیک بخت] نه ګرځی 329.

یعنی ملوکیت او آمریت د شقاوت او بد نصیبی لار ده او شورائیت د سعادت او خوش نصیبی لار ده .

عن ابی هریره رضی الله عنه قال رسول الله صلی الله علیه وسلم المستشار موٴتمن [د چا څخه چې مشوره اخستل کیږی هغه معتمد او باوری وی] 330.

د شوری غړی باید هغه څوک وی چې د هغه په دیانت او امانت باندی اعتماد او باور موجود وی ځکه چې مشوره یو ډول امانت دی او په مشوره ورکونکې باندی فرض دی چې په هغی کې خیانت ونه کړی او د پوره غور و تعمق نه وروسته د پوره دیانت او پوره ایمانداری سره صحیح رایی ورکړی .

عن ابی هریره رضی الله عنه قال رسول الله صلی‌الله علیه وسلم من استشاره اخوه المسلم فاشار علیه بغیر رشد فقد خانه و من افتی فیتا ُبغیر ثبت فاثمه علی من افتاه [د چا څخه چې د هغه مسلمان ورور مشوره وغواړی او هغه ورته د حق په خلاف مشوره ورکړی نو هغه د خپل ورور سره خیانت کړی او کوم مفتی چې د تحقیق پرته فتوی ورکړه نو ګناه به د فتوی ورکونکې په غاړه وی] 331.

---

329 - تفسیر قرطبی 4 ټوک 251 مخ د 1967 عیسوی کال د مصر چاپ

330 - سنن ابوداود کتاب الادب باب فی المشوره 5 ټوک 345 مخ - جامع ترمذی باب الاستیذن والادب 2ټوک 124 مخ - الادب المفرد د امام بخاری رحمه الله علیه سره د شرح فضل الله الصمد لومړی ټوک 384 مخ د عیسوی کال 1969 د چاپ

331 - الاداب المفرد لومړی ټوک 352 مخ - سنن ابی داود کتاب العلم 4 ټوک 66 مخ

امام محمد بن اسماعیل بخاری ، امام ابوداود ،او امام ترمذی رحمه الله علیهم په خپلوکتابونو کې د مشوری د اهمیت او ضرورت د ثابتولو په خاطر ځانګړی ابواب قائم کړی دی .

دامام بخاری رحمه الله علیه د قایم کړی باب عنوان دا دی [باب قول الله وامرهم شوری بینهم و شاورهم فی الامر و ان المشاوره قبل العزم و التبین لقوله فاذا عزمت فتوکل علی الله فاذا عزم الرسول الله صلی الله علیه وسلم لم یکن لبشر التقدم علیالله ورسوله [مشوره د پریکړی او د حق د واضح کیدو تر مخه کیږی کله به چې رسول الله صلیالله علیه وسلم د مشوری وروسته او یا د وحی په اساس کومه پریکړه وکړه نو بیا هیڅ یو بشرته د الله جل جلاله او د هغی د رسول صلیالله علیه وسلم ترمخه کیدو د حق نه شته332] .

جلال الدین سیوطی رحمه الله علیه چې په 911 هجری قمری کال مړی شوی دی په الخصائص الکبری کې یو ځانګړی فصل ترتیب کړی چې عنوان یی دی باب اختصاصه بوجوب المشاوره [د مشوری وجوب د رسول الله صلیالله علیه وسلم خصوصیت وه.

د دی باب څخه مقصد دا دی چې په نبیکریم صلیالله علیه وسلم باندی په غیرمنصوص امورو کې د خپلو اصحابو رضی الله عنهم سره مشوره کول واجب وه او دا د هغه امتیازی خصوصیت وه ، د دی باب د ثبوت له پاره ډیر روایتونه رانقل شوی دی 333.

د تیرو شوو انبیاو وروسته به نور پیغمبران او رسولان هم راتلل نو په دی خاطر په هغی وختونوکې د مشوری اخستو ته دومره اهمیت نه وه ورکړل شوی خو څرنګه چې د محمد صلیالله علیه وسلم څخه وروسته هیڅ پیغمبر نه شی راتلای ، نو په دی خاطرهغه ته د خپلو اصحابو رضی الله عنهم سره د مشوری کولو له پاره تاکید وشو ترڅو راتلونکې امت د ده

332- صحیح بخاری باب الاعتصام 2 ټوک 1095 مخ

333 - الخصاص الکبری 2 ټوک 230 مخ

په اسوه حسنه باندی عمل وکړی او د وړپيښې شوو معاملو په هکله د فقهاو ، عابدينو د مشوري او اجتهاد په واسطه حکم معلوم کړی .

د شوری په هکله

د راشدينوخلفاء تلب لاره :

بَاب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ وَأَنَّ الْمُشَاوَرَةَ قَبْلَ الْعَزْمِ وَالتَّبَيُّنِ لِقَوْلِهِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِذَا عَزَمَ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ لِبَشَرٍ التَّقَدُّمُ عَلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَشَاوَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصْحَابَهُ يَوْمَ أُحُدٍ فِي الْمُقَامِ وَالْخُرُوجِ فَرَأَوْا لَهُ الْخُرُوجَ فَلَمَّا لَبِسَ لَأْمَتَهُ وَعَزَمَ قَالُوا أَقِمْ فَلَمْ يَمِلْ إِلَيْهِمْ بَعْدَ الْعَزْمِ وَقَالَ لَا يَنْبَغِي لِنَبِيٍّ يَلْبَسُ لَأْمَتَهُ فَيَضَعُهَا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَشَاوَرَ عَلِيًّا وَأُسَامَةَ فِيمَا رَمَى بِهِ أَهْلُ الْإِفْكِ عَائِشَةَ فَسَمِعَ مِنْهُمَا حَتَّى نَزَلَ الْقُرْآنُ فَجَلَدَ الرَّامِينَ وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَى تَنَازُعِهِمْ وَلَكِنْ حَكَمَ بِمَا أَمَرَهُ اللَّهُ وَكَانَتْ الْأَئِمَّةُ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَشِيرُونَ الْأُمَنَاءَ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي الْأُمُورِ الْمُبَاحَةِ لِيَأْخُذُوا بِأَسْهَلِهَا فَإِذَا وَضَحَ الْكِتَابُ أَوْ السُّنَّةُ لَمْ يَتَعَدَّوْهُ إِلَى غَيْرِهِ اقْتِدَاءً بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَأَى أَبُو بَكْرٍ قِتَالَ مَنْ مَنَعَ الزَّكَاةَ فَقَالَ عُمَرُ كَيْفَ تُقَاتِلُ النَّاسَ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِذَا قَالُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ وَاللَّهِ لَأُقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ مَا جَمَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ تَابَعَهُ بَعْدُ عُمَرُ فَلَمْ يَلْتَفِتْ أَبُو بَكْرٍ إِلَى مَشُورَةٍ إِذْ كَانَ عِنْدَهُ حُكْمُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الَّذِينَ فَرَّقُوا بَيْنَ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَأَرَادُوا تَبْدِيلَ الدِّينِ وَأَحْكَامِهِ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ وَكَانَ الْقُرَّاءُ أَصْحَابَ مَشُورَةِ عُمَرَ كُهُولًا كَانُوا أَوْ شُبَّانًا وَكَانَ وَقَّافًا عِنْدَ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

د نبیاکرم صلیالله علیه وسلم وروسته د مسلمانانو حکمرانانو به د هغه خلکو سره مشوره کوله چې په خپل دیانت او امانت کې به د اعتماد وړ وه او د دین په هکله به ورته پوره پوهه حاصل وه ، دا مشوری به په مباحاتو کې کیدلی [غیرمنصوص] ، ترڅو د ټولو آسانه او ګټه وره لار اختیار شی خوکله به چې د قرآن یا سنتو واضح حکم پیدا شو نو د هغی څخه بل طرف ته مخ نه اړوه ، د هغوی دا تګ لاره د نبیکریم صلیالله علیه وسلم د پیروی په اساس وه.

دا الائمه څخه مقصد راشدین خلفاء او صحابه رضی الله عنهم او تابعین رحمه الله علیهم دی، دا د هغوی ځانګړی لار وه چې په ټولنیزو معاملو کې به ئی د خپلی ځانګړی رای په نسبت د شوترجیح او برتری ورکوله ، د دی عباراتو څخه دا هم څرګندیږی چې د راشدینو خلفا رضیالله عنهم په دوره کې امناء او د علم خاوندان[د قوم معتمد و او باوری] خلک به د شوری په غونډه موجود وو] 334.

فان اعیاه ای ابابکر رضی الله عنه ان یجد فیه سنه من رسول الله صلیالله علیه وسلم جمع رؤس الناس و خیارهم فا ستشارهم فاذا اجتمع رائهم علی امر قضی به ، و فی کنز العمال و کذالک کان یفعل عمر رضی الله عنه [که چیری ابوبکر رضیالله عنه ته به دکومی معاملی د پریکړی له پاره د رسول الله صلیالله علیه وسلم سنت په لاس ورنه غلل نو د خلکو مشران [وکیلان] او د هغوی څخه نیک او پوه خلک به ئی راغونډول او بیا به ئی د هغوی سره مشوره کوله ،کله به چې هغوی په کومه خبره متفق شو ، نو د همغی مطابق به ئی پریکړه کوله حضرت عمر رضی الله عنه هم همداسی کول]335 .

و کان القراء اصحاب مجالس عمر رضی الله عنه و مشاورته کهولا

---

334 - - الدرامی لومړی ټوک 58 مخ د 1978 عیسوی کال د مصر قاهره چاپ - کنزالعمال په حاشیه مسند احمد 2 ټوک 166 مخ - فتح الباری 17 ټوک 105 مخ

335 - صحیح بخاری کتاپ التفسیر 2 ټوک 669 مخ - الاعتصام 6 ټوک 1082 مخ

كانوا او شبانا و فی روایه شبابا [د حضرت عمر رضی الله عنه د مجلس غړی ، زاړه وه او که ځوانان ، ټول د قرآنی علومو پوهان وه] 336.

حضرت عثمان رضی الله عنه په خپله لومړی وینا کې ویلی وه چې د کتاب او سنتو وروسته به زه د هغی پریکړی پابند اوسم په کومی چې ستاسو رای یو شان وی337 .

قال الحسن البصری رحمه الله علیه ما استشارقوم قط الا هدوا لا فضل ما بحضرتهم ثم تلا و امرهم شوری بینهم [حسن بصری رحمه الله علیه فرمایی چې هر هغه قوم چې په مشوری یيعمل کړی وی نوهغو ته د نیکې او ښه رای توفیق ورکړل شوی دی] 338.

د پوهانو وینا وی :

ما استنبط الصواب بمثل المشاوره ولاحصنت النعم بمثل المواسات ولا اکتسبت البغضاء بمثل الکبر [صحیح او ښه رای د مشوری وروسته لاس ته راځی او په نعمتونو کې برکت د انسانانو سره د همدردی په واسطه پیداکیږی او بغض او دښمنی د کبر او غرور نه را پیدا کیږی] .

د ریاست مشرته د شوری
د رائی د رد کولو حق نشته

ځینی خلک په دی ناپوهی کې دی چې امیرالمومنین ته دا حق ورکړل شوی دی چې د شوری رای او پریکړی رد کړی چې دا کار بالکل د شرعی اصولو خلاف دی .

O د "امرهم شوری بینهم " د تفسیر په هکله چې د تفسیرد پوهانو او صالحینو سلفو رحمهم الله کومی ویناوی ترمخه نقل شوی دی په هغی کې دا خبره په ډیر وضاحت سره بیان شوی ده چې د ځانګړی رای په مقابل کې د شوری د پریکړی پابندی واجبه ده ، او شورائیت یو لازم الاتباع

336 - تاریخ طبری 5 ټوک 159مخ

337 الادب المفرد لومړی ټوک 351 مخ

338- زادالمسیر لومړی ټوک 441 مخ

قانون دی ، د حضرت علی رضی‌الله عنه او حضرت ابن عباس رضی الله عنه د روایتونو له مخی حضرت رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د فقهاو او عابدینو څخه د مشوری اخستلو حکم کړی دی او د ځانګړی رای د اختیارولو څخه ئی منع راوړی ده " ولا تمضوا فیه رای خاص ولا تقضونه برای خاصه " د راشدینو خلفاء د سنت ذکرهم شوی دی چې د " روس الناس او خیار الناس او الامناء " [د قوم د بهترینو او باوری نماینده ګانو پریکړی به ئی عملی‌کولی د ملوکیت او خلافت ترمنځ اساسی توپیر هم دا دی چې خلیفه د شوری پابند وی او پادشاه د شوری پابندی ضروری نه ګڼی اوکه نه مشوری په خپله پادشاه هم وکړی‌که د هغه طبعیت ئی غواړی منی یی اوکه نه د ټول قوم متفق نظر هم ردکولای شی .

O له دی نه پرته ، د ویټو د حق د نه حصول یولوی دلیل دا هم دی چې خلیفه د شوری له خوا ټاکل کیږی او هغه د قوم د وکیل حیثیت لری، چې د هغوی له خوانه د ورکړل شوو اختیاراتو په اساس د مملکت نظم ونسق پرمخ وړی ، د شوری د پریکړی ردکول د هغه اعتماد د لاسه ورکولو سره برابر دی ، کوم چې شوری په ده کړی وه او د اعتماد او اختیار پرته هغه شرعا د حکومت په منصب نه شی پاته کیدای .

O که چیری دا غلطه خبره د یوی مفروضی په طور ومنو چې د ریاست مشر ته د [ویټو] حق ورکول شوی، نو د دی حق استعمال که شرعا واجب نه وی نو ډیرنه ډیر د یومباح امر درجه خو به ورته ورکړل شوی وی ، او [سد باب الذریعه] د قاعدی له مخی کله چې یو روا بلکه مستحب کار هم د فساد او خرابی د را پیداکیدو سبب ګرځی، نو هغه کارممنوع کیږی په رسول الله صلی‌الله علیه وسلم او راشدینوخلفاء رضی الله عنهم د مسلمانانو سل په سلوکې باور وه نو په دی خاطرکه چیری هغوی د شوری پریکړی ردکړی هم وی نو خلکو دا خبره قبلوله خو په اوسنی وخت کې به هغسی حکمران له کومه راشی ؟چې په هغی دی د مسلمانانو اعتماد دومره ډیر وی چې هغه دی د شوری پریکړی د قرآن او سنت د دلیل پرته د

خپلې ذاتي راى په اساس ردكړي او بيا دى هم دا همغسې باوري او معتمدوى په اوسني وختونوكې د خپل غرضي او جاه طلبي مرضونه په عام ډول خپاره شوى دى او د اخلاص ،د الله جل جلاله څخه د ويرى ، تواضع او فروتني صفات كوم شوى دى نو په دى وخت كې د حكمرانانو په لاس كې د ويتو سلاح وركول د ظالمانه نظام دروازه پرانستل دى ، د شلمې عيسوى پيړۍ او پنځلسمى هجرى پيړۍ حكمرانان د راشدينو خلفاء سره مقايسه كول ډيره غلطه خبره ده ځكه چې هغوى ته په خپله رسول الله صلى‌الله عليه وسلم دجنت زيرى وركړى وه او د راشدين المهدين په لقب ئى ياد كړى وه او د دى زمانى ډير متقى او عابد سړى هم د دى اسلحى د غلط استعمال نه ځان نه شى ساتلاى ، نو كه په اوسنى وخت كې د حكومت كوم مشر د شورى د مجلس اتفاقى فيصله رد كړى نو د هغى معزولول ضرورى دى ، تر څو پورى چې د معزول كيدو توره د هغه په سر سوره وى نو هغه به هيڅكله د ظلم ، استبداد ، آمريت او مطلق العنانى لار اختيار نه كړى، او د قرآن او سنتو وروسته به د ملت د نمايندګانو د پريكړو پابند اوسى، ملت به هم په پراخه سينه د هغه اطاعت كوى .

قاضى عبدالحق ابن غرناطى رحمه الله عليه چې په 546 هجرى قمرى كال كى مړى شوى دى فرمايلى دى چې :

الشورى من قواعد الشريعه و عزائم الاحكام من لايستشيراهل العلم والدين عزله واجب هذا ما لاخلاف فيه و قدمدح الله المؤمنين بقوله وامرهم شورى بينهم [شورائيت د شريعت بنيادى قاعده او لازمى قانون دى،كوم حكمران چې د ديندارە علماو څخه مشوره نه اخلى، د هغه عزل كول واجب دى په دى هكله هيڅوک اختلاف نه لرى]339 .

لوى فقهه ابن خويزمنداد رحمه الله عليه فرمايلى‌دى :

حاكم ته په دينى امورو كې د علماو د خاوندانو څخه مشوره اخستل

339 - تفسيرقرطبى 4 ټوک 249 مخ

واجب دی او په جنگی امورو کې د جنگ د ماهرینو څخه مشوره اخستل په کار دی ، او د ملت د ښیگڼو له پاره د ملت د وکیلانو [وجوه الناس] څخه مشوره اخستل په کار دی او د مملکت د مصالحویعنی د ترقی او تعمیر په امورو کې د سکرترانو و زیرانو او نورو لاس لاندی حکاموڅخه مشوره اخستل په کار دی 340.

شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله علیه فرمایی چې : لاغنی لو لی الامر عن المشاوره [حکمران ته روا نه ده چې خپل ځان د مشوری څخه بی پروا [مستغنی] وگڼی] 341.

سید جمال الدین افغانی رحمه الله علیه فرمایی چې : هغه ملت چې په خپلوکړو وړوکې په خپله د پریکړې اختیار ونلری او په ولسی امورو او د ملی ښیگڼو په کارونو کې د هغوی مشوری او غوښتنی داخلی نه وی ، یا ملت د داسی یوه حکمران د لاس لاندی وی چې د هغه اراده قانون او د هغه غوښتنه د حکومت نظام وی ، څه چې غواړی کوی ئی او څنگه یی چې زړه غواړی هسی حکم کوی، نو داسی ملت به هیڅکله په یوه حال پاته نه شی او نه به ترقی وکړی 342.

شیخ محمد عبده فرما یی چې : د شریعت د واجباتو څخه یو واجبی امر شورائیت دی ،که مونږ دا حکم ، په شریعت کې واجب گرځول شوی پریږدو نو مونږ به د ښکاره گناه مرتکب گرځیدلی یو .

د بغداد د پوهنتون پروفیسور عبدالکریم زیدان وایی چې : کله چې د ریاست مشر د مشاورت حکم ترک کړی ، نو هغه د قدرت نه لری کول په کار دی ځکه چی مشاورت د دی حقیقت ښکار ندوی دی چې اصل اختیارات د اسلامی ټولنی په لاس کې دی او د حکومت مشر د ټولنی

340 - تفسیرقرطبی 4 ټوک 250 مخ

341 السیاسه الشرعیه 7 فصل 157 مخ

342 - ثلاثه من اعلام الحریه له قدری څخه 134 مخ - نظام الحکم فی الشریعه والتاریخ د طافر قاسمی لیکنه 74 مخ د 1970 عیسوی کال بیروت چاپ

وکیل دی نه چې خپل اختیاره او مطلق العنان343 .

هغه خلک چې امیر ته د ویتو حق ورکوی هغوی د ال عمران 159 آیت دلیل نیسی چې په هغه کې ویل شوی دی چې کله ته پریکړی وکړی نو بیا په الله باندی تکیه وکړه دا خلک وائی چې د" عزمت " څخه دا څرګندیږی چې د شوری د پریکړی په خلاف پریکړه کول او عزم کول هم روا دی حال دا چې د دی آیت مقصد د مشوری څخه وروسته عزم دی حضرت علی رضی الله عنه څخه چا پوښتنه وکړه چې د عزم څخه مقصد څه دی ؟ هغه وفرمایل :

مشاوره اهل الرای ثم اتباعهم [د رای د خاوندانو سره مشوره کول او بیا د هغوی د پریکړی پیروی کول] 344.

د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د دی حدیث څخه دا په ډاګه کیږی چې د عزمت څخه مقصد د شوری د پریکړی په نافذولوکې عزم او توکل دی د هغوی د پریکړی رد ول تری مقصد نه دی .

دوهم دلیل دا وړاندی کیږی چې حضرت ابوبکر صدیق رضی‌الله عنه د ذکات د نه ورکونکو په خلاف اقدام وکړ او د حضرت عمر رضی الله عنه او د شوری رای ئی‌مسترد کړه حال دا چې د ابوبکر رضی الله عنه دا اقدام د هغه د ذاتی رائی پوری تړلی نه وه بلکه د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د حدیث مطابق وه او د حدیث په موجودیت کې د شوری رای ته کوم قانونی حیثیت نه پاته کیږی .

امام بخاری رحمه الله علیه فرمایی چې : ابوبکر رضی الله عنه له دی امله د مشوری په لور څه توجه ونه کړه چې د هغه سره د رسول الله صلی الله علیه وسلم پریکړه د هغه خلکو په هکله چې د لمانځه او د ذکات ترمنځ توپیر راوړی او د دین د احکامو بدلول غواړی موجوده وه 345.

---

343 - اصول الدعوه 169 مخ 197عیسوی کال د عراق بغداد چاپ

344 - تفسیر ابن کثیر 2 ټوک 142 مخ [ال عمران سورت 159 آیت]

345 - صحیح بخاری کتاب الاعتصام 2 ټوک 1096 مخ

دريم دليل دا دی چې حضرت ابوبکر صديق رضی الله تعالی عنه د اسامه رضی الله عنه د لښکر روانيدل ونه ځنډول او مشوری ته يې هيڅ توجه ونه کړه حال دا چې دا پريکړه په خپله رسول الله صلی‌الله عليه وسلم په خپله ژوند کې کړی وه او د هغی د بدلولو اختيار هيچاته نه وه ورکول شوی ځکه چې په نبوی دور کې د څرګندو پريکړو د بدلولوحق شوری ته هم نه وه ورکړی شوی.

العرفاء

[د ملت نمايندګان] :

اوس دا پوښتنه را منځ کيږی چې د کومو خلکو څخه مشوره واخستل شی، ښکاره ده چې د ټولو مسلمانانو څخه چې شميری سلګونو ميليونو ته رسيږی په ځانګړی توګه مشوره نه شی اخستل کيدای او نه ټول غونډی ته رابلل کيدای شی، د دی پوښتنی ځواب دا دی چې د مسلمانانو د باوری او معتمدو نماينده ګانو څخه بايد مشوره واخستل شی د ملت دغی نماينده ګانوته په حديث کې عرفاء ويل شوی دی [په ملی چارو پوه مشران] .

قال رسول الله صلی‌الله عليه وسلم ان العرافه حق و لابد للناس من العرفاء ولکن العرفاء فی‌النار[د علاقی نمايندګی ضروری ده او خلکو ته د نماينده ټاکل هم لازمی دی خوخراب او بد نمايندګان به په جهنم کې وی] 346.

عرفاء د عريف جمع ده چې معنا يی " القيم و السيد لمعرفته بسياسه القوم [مدبراو منتظم ، سرداراو مشر چې د قوم په سياسی لارو چارو پوه وی] .

ابوسليمان خطابی رحمه الله عليه فرمايی چې : العريف القيم بامرالقبيله والمحله يلی‌امورهم ويتعرف الامير منهم احوالهم [عريف

346 - سنن ابوداود 3 ټوک 348 مخ

هغه چا ته ویل کیږی چې د خپلی قبیلی یا محلی منتظم وی او د هغوی د معاملو مسئولیت په غاړه ولری ، امیرالمومنین د دی قبیلی او محلی حالات د همدی په واسطه ځانته معلوموی] .

لکه چې شاعروائی :

اوکلما وردت عکاظ قبیله بعثوا الی عریفهم یتوسم

[د عکاظ میلی ته چې کله کومه قبیله راځی نو هغه خپل عریف یعنی مشر او مسئول نماینده ما ته راستوی او زه د هغه ځخه حالات معلومول] 347.

په صراح اللغات کې د عریف ژباړه په دی ډول شوی ده " شناسنده وکارکذارقوم "

لکه ځنګه چې تر مخه مو د هوازن د بندیانو په هکله د صحیح بخاری حواله ذکر کړه چې رسول الله صلی‌الله علیه وسلم دعرفاء و یعنی د مسلمانانو د نمایندګانو د رای د اخستلو وروسته ټول بندیان خوشی کړل نو د دی ځخه دا معلومیږی چې په هغه وخت کې هم د ملت نمایندګان موجود وه چې هر یو د خپلی خپلی قبیلی معتمد او باوری وه. همدغو عرفاو ته په ننی اصطلاح کې د نمایندګانو غونډه یا پارلمان ویل کیږی او امیرالمومنین د همدوی ځخه د مشوری اخستلو پابند وی .

نقباء :

عرفاو ته نقباء هم ویل کیږی موسی علیه السلام هم د بنی اسرائیلو له پاره دولس نقباء ټاکلی وه چې د خپلو قبیلو نماینده ګی به ئی کوله .

الله جل وعلی شانه فرمایی چې:

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمْ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا

[د المائد سورت 12 ایت]

[او په یقین سره چې الله جل جلاله د بنی اسرائیلو ځخه وعده اخستی

---

347 - معالم السنن په حاشیه سنن ابوداود 3 ټوک 347 مخ

وه او مونږ د هغوی څخه دولس نقیبان [سرداران] ټاکلی وه] .

په لیله العقبه کې کله چې د مدینی انصار و بیعت وکړ او لکه څنګه چې تر مخه حواله ورکړل شوه رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغوی څخه هم دولس کسه نقیبان وټاکل د نقیب معنا هم د عریف په څیر ده .

و النقیب العریف وهو شاهد القوم و ضمینهم و هو کالعریف علی القوم المقدم علیهم الذی یتعرف اخبارهم و ینقب عن احوالهم ای یفتش [نقیب عریف ته وائی چې د خپل ملت د معاملاتو ګواه او مسئول وی ... دا د ملت هغه مشر دی چې د هغوی د حالت نه پوره خبر وی او د هغوی دکړو وړو پلټنه او څیړه نه کوی 348].

په صراح اللغات کې د نقیب معنی ده بهتر و داننده قوم [سردار او د قوم پوه شخص] .

ابواسحق او زجاج رحمه الله علیهما فرمایلی دی چې النقیب فی اللغه کالامین والکفیل [نقیب د ملت باوری او مسئول وګړی ته ویل کیږی 349].

ملاء القوم :

دمفسرینو امام ابن جریر رحمه الله فرمایی چې د ملاء القوم د پریکړی پابندی په مسلمانانو لازمه ده .

ابن منظور رحمه الله لیکې چې : الملاء الروساء و قیل اشراف القوم و وجوههم و رؤساهم و مقدمو هم الذین یرجع الی اقوالهم [د الملاء څخه مقصد د قوم مشران او شریف نمایندګان وی چې قوم را منځته کړی وی او د هغوی د خبری په لور رجوع کیږی 350].

څرکنده شوه چې د ملاء القوم څخه مقصد هم لکه د عرفاء او نقباء په څیر د ملت نمایندګان اختسل کیږی .

348- لسان العرب لومړی ټوک 769 مخ

349 - زاد المسیرد ابن جوزی لیکنه 2 ټوک 311 مخ

350 - لسان العرب لومړی ټوک 159 مخ

....

اولو الامر:

د اولو الامر تفسیر په مخکې آیت کې بیان شوی دی چې د اولو الامر په مفهوم کې حکام فقهاء او سیاسی مشران ټول شامل دی نو له دی امله د امر د خاوندانو اطلاق په ملی او قومی نمایندګانو هم کیدای شی .

ابن کیسان رحمه الله فرمایلی دی چې : هم اولو العقل و الرای الذین یدبرون امر الناس [د ملت عاقل او پوه خلک د هغه ملت اولو الامر وی او د هغوی د معاملاتو تدبیرکونکې وی351].

امام زجاج فرمایی چې: اولو الامرمن یقوم بشان المسلمین فی امر دینهم و جمیع ما ادی الیه صلاحهم [د اولو الامرڅخه مقصد هغه خلک دی چې د مسلمانانو د دینی امورو ګټو او ټولو نیکوکارونو له پاره ملاتړلی ولاړ وی] 352.

د پورتنی څیړنی څخه دا څرګندیږی چې د ملت نمایندګانو ته هم اولی الامر ویل شوی چې د هغو د اطاعت حکم ورکول شوی دی د سورت النساء په دری اتیاوم آیت کې حکم شوی دی چې هغه امور چې د تحقیق او څیړنی وړ وی هغه دی د اولو الامر په مخ کی کیښول شی ، ترڅو هغو د اجتهاد او څیړنی او تحقیق وروسته مناسبه پریکړه وکړی او همدا خلک د پارلمان [ملی شورا] غړی هم ګرځی .

اهل الحل والعقد:

د ملت نمایندګانو ته د اسلام پوهان په عمومی ډول " اهل الحل والعقد" وا یی یعنی د قوم مسوولین او نمایندګان چې د خلکو باوری اومرجع وی امام رازی رحمه الله علیه فرمایی چې : المراد بقوله اولی الامر اهل الحل و العقد من الامه [د اولوالامرڅخه مقصد د اسلامی امت اهل

351 - تفسیر قرطبی 5 ټوک 260 مخ
352 - تفسیر خازن لومړی ټوک 397 مخ

....
حل و عقد [د پریکړې کولو خلکدی353] .

شیخ محمد عبده رحمه الله علیه فرمایی : د هغه اولو الامر څخه چې ذکر یې په قرآن شریف کې شوی دی ، مقصد تری هغه د رای او بصیرت خاوندان دی چې د اسلام په اصطلاح کې ورته اهل شوری یا اهل حل و عقد ویل کیږی ، دا د ریاست هغه مسئولین دی چې نور قومونه ورته نواب الامه [د ملت نمایندگان وایی] او دا ضروری ده چې ټول قانونی انتظامی او سیاسی امور دی همدوی ته په غاړه کې ورواچول شی 354 .

همدا خبره د شیخ محمدعبده شاگرد او د مصر پیاوړی محقق سید رشید رضا په المنارکې لیکلی ده چې : د رای او بصیرت په خاوندانومشتمله یوه داسی اداره په کار ده چې د هر ډول ټولنیز، قانونی او سیاسی امورو فیصلی وکړی .

همدغه العرفاء ، النقباء ، ملاء القوم ، اولوالامر او اهل الحل والعقده ته د اوسنی دور په سیاسی اصطلاح کې د ملت نمایندگان ، د قوم نمایندگان یا د پارلمان غړی ویل کیږی او په اسلامی اصطلاح کې ورته د مجلس شوری غړی وایی د ریاست د مشر د ټاکلوڅخه نیولی د هری ارزښتناکې معاملی د پریکړې پوری ټول اختیارات باید د همدی اداری سره وی او دا اداره خپلی پریکړې د قرآن ، سنت او د راشدینوخلفاء د سنتو په رڼاکې کوی خو په غیر منصوص امورو یعنی مباحات او مصالحو کې به دی اداری ته د اجتهاد کولو آزادی موجوده وی که څه هم هر او وگړی کولی شی چې مشوره ورکړی وړاندیز ورکړی ، تنقید او محاسبه وکړی خو د مملکت د امورو پریکړې د قوم معتمد او مومن عرفاء او نقباء څخه جوړه شوی شوری کوی چې ددی پریکړې پابندی د

---

353 - تفسیر کبیر لسم ټوک 144 مخ

354- الاسلام و التجدید فی مصر 167 مخ په حواله د کتاب ثلاثه من اعلام الحریه 160مخ

ریاست په مشر او یا د حکومت په مشر ضروری ده ، مگر دا چې هغه پریکړه د قرآن ، سنتو او د امت د اجماع خلاف وی نو په دی صورت کې د هغی پریکړی رد کول واجب دی ، که چیری د شوری او د ریاست د مشر ترمنځ په کومه معامله کې د نصوصو او اجماع د خلاف کیدو یا نه کیدوکې اختلاف رای پیدا شی نوبیا به دا معامله د عابدینو فقهاء قضا ته وړاندی کول په کار دی .

د مجلس شوری [پارلمان] د غړو مواصفات

مشوره یو امانت دی لکه څنگه چې رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی چې المستشارموتمن [د چا څخه چې مشوره اخستل کیږی هغه معتمد وی] او الله جل جلاله فرمایی چې :

ان الله یامرکم ان تودو الامانات الیاهلها

[الله جل جلاله تاسو ته حکم کوی چې امانتونه او مسئولیتونه هغه خلکو ته وسپاری چې د هغه اهل وی] .

د شوری د مجلس غړیتوب داسی یو حق نه دی چې هغه د حقوقو د برابری تر قاعدی لاندی راشی او بی له کوم شرطه هر وگړی ته د شوری د غړیکیدو او یا هغه ته د کاندیدو حق ورکړل شی، بلکه دا یو فرض دی چې د شوری غړی یی د امت د نمایندگانو او وکیلانو په حیث انجاموی ښکاره ده چې فرض او امانت هر چا ته نه شی ورسپارل کیدای - بلکه هغه ته د اهلیت یو معیار په کار دی ، د اهلیت او د نماینده گۍ د معیار شرائط دا دی :

ایمان :

د اسلامی ریاست مجلس شوری د ریاست د مشر او د وزیرانو د ټاکلو پرته د اسلامی قوانینو تشریح او تعبیر هم په غاړه لری ، په نوو مسایلو کې به اجتهاد هم کوی ، او د اسلامی نظام د نفاذ له پاره د عملی تدبیرونو نیول هم د دوی دنده تشکیلوی ، نو هغه څوک چې بلکل په اسلام باندی عقیده نه لری نو هغه ته به دا ارزاښتناک مسئولیت څنگه

وسپارل شی؟ ځکه د هر فکری ریاست مسئولین باید د ریاست په بنسټیز فکر باندی پوره یقین ولری نو له دی امله د مسلمان امت د نماینده له پاره دا ضروری ده چې هغه په توحید ، رسالت ، ختم نبوت او د قرآن او سنتو په قاطعو احکامو غیرمتزلزل اعتقاد ولری .

البته غیر مسلمانی ډلی کولی شی د جلا انتخاباتو په اساس خپل نمایندګان د ریاست پارلمان ته واستوی .

فقاهت :

د هر ریاست د شوری غړو ته لږ تر لږه د هغه ریاست د اساسی قانون په هکله څه معلومات وی ، نو څرنګه چې د اسلامی ریاست اساسی قانون قرآن او سنت دی ، نو هغه څوک چې د هغه په هکله ابتدائی معلومات هم و نه لری هغه څنګه د دی شوری غړی جوړیدی شی ؟ ددی امله دی ته اړتیا ده چې د دی شوری غړی کتاب او سنت او اسلامی تعلیماتو ژوره پوهه ولری ، دا ضرور نه ده چې د کوم دارالعلوم سند دی ولری خو د ضرورت په اندازه علم او فقاهت لرل وربانـدی لازمی شرط دی د سورت النساء په 83 آیت کې د اولوالامر صفت په دی ډول بیان شوی دی چې هغه به د اجتهادی بصیرت خاوند وی رسول اکرم صلیالله علیه وسلم د فقهاو څخه د مشوری اخیستو حکم کړی دی راشدینو خلفاو به د علم او پوهی د خاوندانو څخه مشوره اخسته ، او د حضرت عمر رضی الله عنه د شوری ارکان علماء وو.

عدالت او دیانت :

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم د عابدینویعنی عبادت کونکو او دیانت لرونکو خلکو څخه د مشوری اخیستو حکم کړیدی ، او د شوری غړو ته یی امناء ، موتمن ، خیارالناس [غوره خلک] ویلی دی د بله طرفه قرآن کریم د مسرفینو- مترفینو – فساقو- فجارو د اطاعت څخه منع راوړی ده – ددی دلایلو له مخی ضروری ده چې د شوری غړی د فرائضو پابند او د کبائرو او فواحشو څخه لری والی وکړی ، څرنګه چې فاسق او

فاجر سړی قاضی او ګواه نه شی کیدای نو د قانون جوړونکې اداری غړی به څنګه جوړشی هغه څوک چې د لمانځه او روژې پابند نه وی په فحاشی او اخلاقی جرمونو عادی شوی وی، قاتل غل وی او په سود، جواری او داسی نورو کبائرو کې غرق وی نو هغه نه د مسلمانانو معتمد کیدی شی ، او نه د مخلصانه مشوری اهل دا ډول خلک خپل عرضی، نفس پالنی او خپل پالنی په هکله فکرمند وی، د الله جل جلاله څخه نه ویریدونکو خلکو ته د هیواد واګی سپارل په اصل کې د ځان وژنی او ملت وژنی سره برابر دی خو په دی لړکې د ضرورت نه زیاته څیړنه او پلټنه هم په کارنه ده بلکه هغه خلک چې په خپلو منطقوکې په عدالت او دیانت مشهور وی بد نوم ونه لری ، او د منطقی خلک د هغه په پاکوالی ګواهی ورکوی وی نو د دی منصب اهل ګرځیدای شی .

عاقل اوبالغ وی :

دماغی مریض او نابالغه په خپل مال کې هم تصرف نه شیکولای

" ولا توتو السفاء اموالکم "

نو د ملی امورو مسئول به څنګه جوړشی ؟ د هغی له پاره دا ضروری ده چې د پوخ ذهن خاوند وی، خپله رای ولری او په معاملو وپوهیږی د ذهنی پخلنی له پاره د لږ تر لږ عمرحد هم ټاکل کیدای شی لکه پنځلس کاله

د عامو رواجو نو څخه باخبر وی :

ابن عابد شامی او جلال الدین سیوطی رحمه الله علیهما لیکلی دی چې : عرف او رواج په شریعت کې معتبر دی او په غیرمنصوصو امورو کې د عرف او عادت [رسم او رواج په اساس پریکړه کیږی] 355 .

355 - رسائل ابن عابدین رحمه الله لومړی ټوک 44 مخ 1976 عیسوی کال د پاکستان لاهور چاپ – الاشباه والنظائر د جلا الدین سیوطی رحمه الله علیه 29 مخ د 1959 عیسوی کال د مصر چاپ

ابن قیم رحمه الله لیکې چې فتوی او پریکړه د هیواد عرف ، حالت او عادت د بدلون په اساس بدلیږی 356 .

هغه څوک چې نه د خلکو د رسم او رواج او عام عرف څخه خبروی ، نه د حاضره حالاتو په هکله پوهه لری ، او نه په بین المللی چارو کې علم ولری نو دا د ریاست د قانون او پالیسی جوړونکې مهمی اداری فرائض هم نه شی پوره کولای .

د اسلامی امت معتمد وی :

په ذکر شوی صفاتو د موصوفو خلکو شمیر زرګونو ته رسی او د ټولو رائی یوځای کول سخت کار دی نو لازمه ده چې د ترجیح او غوره والی لـه پاره اصول او قواعد جوړ شی هغه اصول داسی کیدای شی چې هغه خلک چې د علم او دیانت په څنګ کې د مسلمانانو د اکثریت معتمد هم وی نو هغه ته به په پاته خلکو ترجیح ورکولی شی ، ښکاره ده چې عرفاء او نقباء هغه خلک کیدای شی چې د اهلیت په څنګ کې معتمد هم وی لکه څنګ چې یو سړی یواځی د اهلیت او قابلیت له پلوه په خپله د چا وکیل نه شی جوړیدی تر څو چې موکل پری اعتماد ونه کړی او خپل وکیل ئی و نه ټاکې ، په همدی توګه د قوم نقیب اوعریف یعنی د قوم نماینده یواځی د ذاتی قابلیت په اساس تر هغی پوری د شوری غړی نه شی جوړیدای ترڅو پوری چې د منطقی د خلکو اعتماد ترلاسه نه کړی ، د اعتماد لاسته راوړل د وټونو په واسطه هم کیږی لکه څنګه چې په اوسنی وخت کې معمول دی او د وټونو پرته هم په عرفی توګه معتمد کیده کافی دی لکه څنګه چې د راشدینو خلفاو رضی الله عنهم په دوره کې د شوری غړو ته د مسلمانانو لخوا د اعتماد رایه ورکړل شوی وه په خاصه توګه انصار او مهاجرین [لسابقون الاولون] عملا د اسلامی امت نمایندګان وه او هغوی ته په رواجی شکل د انتخاب شوو وګړو څخه زیاد د ملت اعتماد ور په برخه وه هلته د وټونو د تکلیف ضرورت نه وه ، د مجلس شوری د

356 اعلام الموقعین 3 ټوک 62 مخ د 1969 عیسوی کا ل د مصر چاپ

غړو حیثیت د اولو الامر په څیر دی او هغه څوک اولو الامر ګرځی چې په خپله مسلمانانو ټاکلی وی د چا لـه خوا کاندید نـه وی د " امرهم شوری بینهم " به عمومی اصولو کې د شوری د غړو ټاکل همه شامل دی خو د دی مطلب هیڅکله دا نـه دی چې د غیرو منتخبو خلکوڅخه مشوره او رایی اخیستل او یا د هغوی په پیشنهادونو او تبصرو عمل کول روا نه دی په هر ښه پیشنهاد او مشوری باندی عمل کیدای شی خو په اصل کې د با اختیاره او پالیسی جوړونکې اداری غړی هغه خلک دی چې د اهلیت په ځنګ کې ئی د مسلمانانو اعتماد هم تر لاسه کړی وی .

د پورتنیو ذکر شوو شرائطوڅخه دری بنیادی شرطونه امام ماوردی رحمه الله علیه او قاضی ابویعلی هم ذکرکړی دی .

د اهـل حـل و عقـد یعنـی د ملـت پـه نماینـدګانو کـې د دری صـفتونو موجودیت لازمی دی : عدالت او دیانت - علم ، فهم اوپوهه ، په معاملی پوه .

امام قرطبی رحمه الله علیه فرمایی چې په دینی او قانونی امورکې د عالم څخه مشوره اخستل په کار دی داسی عالم چې د یانت لرونکې هم وی او په دینوی او انتظامی امورکې تجربه لرونکې او د رای خاوند هم وی 357.

په موجوده زمانه کې
د مجلس شوری د جوړولو طریقه

نن سبا ځینی خلک وائی چې د انتخاباتو لړی په اسلام کې نه شته دا په دی خاطر چې په نبوی دور اود خلفاو راشدینو رضی الله عنهم په دوره کې د بیا بیلټ پیپر [د رای پاڼه] طریقه رواج نه وه ، دا خبره په اصل کې د شریعت د اصولو څخه د بی خبری په حالت کې کیږی په دی لړ کې یو څه اصولی قواعد وړاندی کیږی مګر ټولیغلطی یا په دی قواعدو د نه پوهیدو او یا هغی ته د توجه د نه کولو په اساس را پیدا کیږی.

---

357 - الاحکام السلطانیه د ماوردی لیکنه 4 مخ – ا لاحکام د قاضیابییعلی لیکنه 19 مخ

....

لومړی قاعده:

ټول شيان اصلا مباح او روا دی تر هغه پوری چېکوم دليل د هغه په حرمت دلالت و نه کړی .

امام احمد رحمه الله عليه فرمايي :

الاصل فی العادات ان لا يحظر الا ما حظره الله تعالی] عادات او معاملات [پرته د عباداتو څخه] اساسا غير ممنوع دی مگر دا چې الله جل جلاله د کومی معاملی څخه منع راوړی وی] 358.

ددی شرعی قاعدی د بنيادی دلائلوڅخه د رسول الله صلی‌الله عليه وسلم ځينی‌احاديث هم دی د مثال په ډول :

سکت عن اشياء من غير نسيان فلابتحثوا عنها [الله جل جلاله د ځينی شيانو په هکله [د هيريدونه په غير] چپوالی اختيارکړی دی نوتاسو د هغو شيانو په مباح کيدو بحث مه کوی] 359.

سيوطی رحمه الله عليه په الاشباه کې د مسند بزار، ترمذی، ابن ماجه او معجم طبرانی څخه د دی مضمون په هکله ډير احاديث را ټول کړيدی لکه چې ملاعلی قاری حنفی رحمه الله عليه ليکې چې:

دل علی ان الاصل فی الاشياء الاباحه [دا حديث په دی دلالت کوی چې په شيانوکې اصل د هغه اباحت او جواز دی] .

خو دا قاعده يوازی په عباداتوکې نشی جاری کيدای ، بلکه په دی هکله په خپله رسول الله صلی‌الله عليه وسلم يوه قاعده بيان کړی ده او هغه دا چې : من احدث فی امرنا هذا ما ليس منه فهو رد [چا چې زمونږ په دين کې هغه حکم او طريقه را پيدا کړه چې هغه په دين کې نه وی ، نو هغه مردوده شميرل کيږی دی ډول حکم ته بدعت ويل کيږی او : کل بدعه ضلاله [هر بدعت گمراهی ده] خو [د رای د پالنی په ذريعه] انتخاب

---

[358] - افتضاء صراط المستقيم د ابن تيميه ليکنه 269 مخ 1950 عيسوی کال چاپ – المشکوه المصابيح باب الاعتصاء

[359] مرقات لومړی ټوک 263 مخ د پاکستان ملتان چاپ

کوم شرعی کار نه دی ، شرعی حکم شورایت دی ، چې د قرآن او سنتو او د صحابو رضی الله عنهم د سنتو څخه ثابت وی ، انتخاب [الیکشن] یوازی د اعتماد د لاسته راوړلو یو وسیله ده چې د عرف او رواج د بدلیدو په سره بدلیږی .

د مجلس شوری جوړل په هغه اصلی مباحاتوکې شامل دی چې د هغی په اساس شریعت مونږ ته آزادی راکړی چې د حالاتو مطابق هره لاره چې غوره گڼی اختیار ولای شی ، او په اوسنی وخت کې د قوم د اعتماد د لاسته راوړلو یواځی لار همدا ده چې د وټونو په اساس دی اصلی اداره جوړه کړای شی ، د بیلټ پیپر[د رای کاغذ] د انتخاب په هکله که کوم شرعی دلیل وی نو هغه رامخته کړی ، او که نه نو اصلا په عاداتو، معاملاتو او آلاتو کې اباحت شته او دا د عباداتوله ډلیڅخه نه دی ترڅو د ثبوت نشتوالی د جواز د نشتوالی د پاره دلیل وگرځوی ، لکه څنگه چې په قتال فی سبیل الله کې د نوی اسلحی استعمال په دی خاطرمنع کیدای نه شی چې دا خو په نبوی دورکېمروج نه وه ، نو په همدی توگه د رای کاغذ هم په دی اساس نا روا نه شوگڼلای چې په هغه دورکې مروج نه وه .

دوهمه قاعده :

و العرف فی الشرع له اعتبار و لذا علیه الحکم قد یدار[عرف عام په شریعت کې معتبر دی ، نو له دی امله په ځینی وختوکې د هغی په پریکړی عمل کیږی] 360.

و فی المبسوط الثابت بالعرف کا لثابت بالنص [د عرف په اساس ثابت شوی شی داسی وی لکه څنگه چې د نص څخه ثابت شوی وی] 361.

تغیرالفتوی بحسب تغیرالازمنه والامکنه والاحوال والعوائد[د

360 - رسایل ابن عابدین دویمه رساله لومړی ټوک 44مخ

361 - رسایل ابن عابدین دریمه رساله دوهم ټوک 155مخ

زمانی، علاقی ، حالاتو او عاداتو د بدلیدو په اساس فتوی بدلیدای شی 362]

جلال الدین سیوطی سبږمه قاعده دا بیان کړی ده العاده محکمه [عادات فیصله کوونکي حیثیت لری 363.

خو عرف ، عادات ، رسم او رواج هلته معتبر دی چې د قطعی نصوصو او اجماع په خلاف نه وی او که نه نو بیا ورته د فقهاو په اصطلاح فاسد عرف وائی چې د هغی د منځه وړل په کار دی ، همدا ډول په تعبدی احکاموکې هم عرف ته څه مقام نه دی ورکول شوی ، خو الیکشن [انتخابات] یوه انتظامی معامله ده ، د راشدینو خلفاو په وخت کې انتخاب د [رای د کاغذ] په اساس رواج نه وه او نه دهغه وخت په عام عرف کې ورته اړتیا لیدل کیده- خلک لږ وه او په لویو صحابوکرامو رضی الله عنهم د خلکو په سلو کې سل باور او اعتماد وه او هغوی عملا او عرفا د خپل ملت نمایندګان او د حل و عقد خاوندان وه ، خو په اوسنی وخت کې عرف بدل شوی دی نو په دی اساس په دی دور کې د انتخاباتو همدا مروجه لاره ګټوره ده .

دریمه قاعده :

"سد الذرائع" د فساد او خرابی د زرائعو مخنیوی کول دی که چیری کوم روا او نیک کار د فساد او غیر شرعی ناروا کار ذریعه ګرځی نو بیا هغه کار ناروا او د پریښو د لو وړ وی ، ترڅو د خرابی دروازی ورو تړلی شی.

حافظ ابن قیم رحمه الله د دی قاعدی 99 مثالونه وړاندی کړی دی او امام بخاری رحمه الله د دی قاعدی ذکر داسی کړیدی باب من ترک بعض

[362] - اعلام الموقعینی 3 ټوک 5 مخ

[363]- الاشیاه والنظائر د جلال الدین سیوطی لیکنه 89 مخ الاشباه د ابن نجیم جنفی رحمه الله علیه لیکنه

الاختیار مخافه ان یقصر عنه فهم بعض الناس فیقعوا فی اشد منه [په دی باب کې د هغه چا دلیل بیان شوی چې ځینی ښه شیان ترک کوی، دا په دی خاطر چې ځینی خلک به هغه مصلحت ونه ګڼی او د دی نه په لویه خرابی کې به ونښلی ، که چیری د کاندیدی په اساس د وټونو اچولو پرته د شوری جوړول روا هم وی نو بیا هم په اوسنی دور کې د دی لاری په اساس د آمریت او ظالمانه نظام د دروازی د پرانستلو ډیره خطره احساس کیږی ، د حضرت ابوبکر ، حضرت عمر ، حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهم په څیر حکمرانانو له خوا نامزد کړل شوی خلک مسلمانان د خپل نماینده په توګه په آسانی سره منی خو په اوسنی دورکې د داسی حکمران پیدا کیدل هم سخت دی چې د هغوی په منتخب شوو خلکو قوم راضی او مطمئن اوسی، او د قوم د اطمینان او اعتماد نه پرته منتخب کړی شوی خلکو ته د حل و عقد مستحق نه شی ویل کیدای او نه د هغوی پریکړی قوم په پوره اعتماد منلای شی، نو له دی امله دی ته اړتیا ده چې د دی خطراتو څخه د ځان ساتلو په خاطر د وټونو په اساس پارلمان جوړکړل شی ځکه چې خلک دا درک کړی چې پارلمان د دوی د منتخبو وکیلانو څخه جوړه شوی دی نو د هغوی په منځ کې د ریاست په چارو کې د ګډون احساس را ژوندی کیږی او ملی یووالی به نور هم ټینګیږی ، د ښوونی او روزنی د کم والی په اساس په دی وخت کې په انتخاباتو کې هم تر یوی اندازی پوری د خطر د راپیدا کیدو امکان شته ، خوکه د کاندیدانو له پاره پورتنی معیاری شرائط وضع شی ، نو دا خطره به تر ډیره حده پوری لږه شی د کاندید تاوان په دی دورکې د هغه د ګټی څخه ډیر دی او په اوسنو شرائطو کې د انتخاباتو ګټه د هغه د نقصان څخه ډیره ده ، نو په دی خاطر " اثمهما اکبر من نفمهما - اختیار اهون البلیتین او دفع المضره مقدم علی جلب المنفعه ، د مسلمه قاعدی په رڼا کې د انتخاباتو لاره لږه خطرناکه لاره ده .

د انتخاباتو د مروج نظام

اصلاح کولو ته اړتیا ده

غربی جمهوریت او د هغی د انتخاب تگ لاره د اسلامی فکر سره کوم مناسبت نه لری، خو د یوه سره د انتخاباتو د پریښولو په ځای د هغه په نظام کې دا لاندی اصلاحات راوړل ضروری دی :

په کاندید کې د مخکی ذکر شوو صفاتو موجودیت شرط وگڼل شی : مسلمان وی ، د دین د پوهی څخه به د ضرورت په اندازه خبر وی ، دیانت لری ، عاقل او بالغ وی او عرفیاتو[رسم او رواجونو] څخه خبر وی .

هغه سړی د کاندید په حیث را مخ ته کړی شی چې هغه د کوم گوند یا علاقی د مشهورو خلکو د پیژندگلوی په اساس کاندید شوی وی ، هیڅ ته په آزاد او شخصی ډول په انتخاباتو کې د ودریدو او کاندیدو اجازه ورنه کړل شی .

په انتخاباتو کې د کاندید د شخصی سرمایی د مصرف څخه مخنیوی وشی او د هغه د انتخابی هلوځلو ټول مصارف د همغه گوند یا خلکو له خوا چې دا یی د کاندید په حیث پیشتهاد کړی دی صورت ونیسی خو د اعانت اوکومک په توگه دی خپل توان په اندازه څه سرمایه گوند ته ورکولای شی

که چیری گوندیز سیستم نافذول مقصد وی نو بیا هغه گوندونه پابندکړی شی چې د داسی نمایندگانو فهرست راوړاندی کړی چې پورتنی شرائط په کې په پوره ډول موجود وی .

رسمی یا غیر رسمی ماموریت د شرعی پارلمان منافی نه دی خو د ماموریت د مسئولیت په څنگ کې د پارلمان مسئولیت سرته رسول ډیرگران کار دی نو په دی خاطر د داسی شخص دکاندیدو څخه مخنیوی وکړی شی خوکه ماموریت داسی وی چې د هغه په څنگ کې د ملت د نمایندگی مسئولیت هم ترسره کولای شی نو بیا په شرعی لحاظ کوم بندیز نه شته

دا هغه بنسټیز شرطونه دي چې که چیرې کوم کاندید ئی پوره نه شي کړې نو د کاغذونو اخیستونکي مسئولین دي د هغه کاغذونه بیرته ورکړي خو دا کاغذ اخیستونکي مامور به داسې شخصیت وي چې د شرعي قضاء د قاضي کیدو اهل وي ،، پاتې قواعد او ضوابط همغه پوهان جوړوي چې د انتظامي امورو پوري تړلي وي .

د ښځو د نمایندګۍ مسئله

څرنګه چې د غربي جمهوریت بنسټ د [ملي حاکمیت] په اساس اېښودل شوی دی نو ددی امله هلته د نارینو په څیر ښځې هم د دولت او حکومت مشري کولای شي ، او د لومړي و زیر [صدراعظم] په حیث هم ټاکل کیدلی شي خو په اسلامي نظام کې د ښځو اوږې د عملي سیاست یعنې حکومت د نظم و نسق د چلولو څخه خالي دي ، څرنګه چې پارلمان [د شوري مجلس] یوه مشوره ورکونکې انتخابي اداره ده چې د حکومت مشر ټاکي او هغه ته مشوري ورکوي ، قانون جوړه وي ، نو آیا د دې اداري له پاره کومه ښځه د غړي په حیث انتخابیدای شي؟ ښه خو دا ده چې په دې هکله د عابدینو فقهاوکومه ګډه پریکړه منځ ته راشي، خوهغه رای چې ما د شریعت د اصولو په رڼا کې وړاندې کړې ده هغه دا ده چې ښځه د مشوري ورکولو دحق څخه په شرعي توګه نه ده منعه کړې شوې ، د قرآن او سنتو څخه خو دا خبره په ډاګه ده ، چې ښځې په عمومي ډول د نارینو په مقابل کې د ناقص عقل خاوندانې دي او همدا علت دی چې نارینه ئی په ښځو باندې حاکمان ټاکلي دي. خوما ته ددې خبرې کوم دلیل په لاس رانغی چې ګویا ښځه نه شي کولای چې مشوره ورکړي او یا د هغې په مشوري عمل کول ناروا دي ، کله کله د ناقص عقل مشوره صائبه هم وي او ځینې ښځې د نارینو په نسبت ډیرې ذهینې، پوهه او فقیهې وي ، خو په عمومي ډول د نارینه ذهانت په ښځې ډیر دی ، همدا علت دی چې د دوه ښځو ګواهي ئې یو سړي د ګواهي سره برابره کړې ده ، د امام ابوحنیفه رحمه الله د نظر په اساس ښځې د حدود و او قصاص د

پرته په نورو ټولو چارو کې قاضیه جوړیدای شی364.

د امام ابن جریر رحمه الله د نظرئی په اساس د حدود و اوقصاص په شمول په ټولو چارو کې ښځه قاضیه ټاکل کیدای شی او د نورو څلورو امامانو له نظره ښځی فتوی ورکولای شی365.

امام ابن حزم رحمه الله د شلو داسی ښځو نومونه راخیستی دی چې د صحابو رضی الله عنهم په وخت کې ئی فتوی ورکولی366 .

نوکله چې ښځه قاضی او مفتی ټاکل کیدای شی نو د مجلس شوری غړې څنګه نه شی ټاکل کیدای ځکه چې د دی اداری کارونه هم مشوره او فتوی ورکول دی ، د پالیسی جوړولو او قانون جوړولو کارونه هم د فتوی یو برخه ده . کله چې په محکمه کې د دواړه ګواهانو د بیانونو د اوریدلو وروسته پریکړه کولی شی او یا د ګواه په ډول محکمی ته حاضریدلای شی، نو بیا خو هیڅ داسی معقوله وجه نشته چې په شرعی پردی کې دی د شوری په غونډه کې ګډون ونه کړی شی او یا دی مشوره ورنکړی شی د ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کې د امورکم الی النساءکم څخه مقصد دی " مفوضه الی نساءکم " یعنی کله چی ستاسی چاری ښځو ته وروسپارلی شی او یوازی د هغوی په مشوره او پریکړی عمل وکولای شی، نارینو په مقابل کی د هغوی پریکړی پوره اوکافی وګڼلی شی، نوپه هغه وخت کی د ځمکی خیټه تاسی ته د هغه د مخ څخه غوره ده په دی حدیث کی د ښځو څخه مشوره اخیستل او یا د هغوی په کوم صحیح نظر د عمل کولو څخه منع نه ده راغلی بلکه په ټولو پریکړو او تصامیمو کی د هغوی د آزادو پریښولو څخه منع راغلی ده په همدی ډول " الرجال قوامون علی النساء (سړی په ښځوحاکمان دی) یا " لن یفلح قوم ولوا امرهم امراه

---

364 -هدایه کتاب القضاء - بدائع الصنائع 7 ټوک3 مخ 1974 عیسوی کال د بیروت چاپ

365 - المغنی د ابن قدامه لیکنه 2 ټوک 36مخ بدایه المجتهد2 ټوک 420 مخ

366 - جوامع السیر د ابن جزم لیکنه 332 مخ

.... (هغه ملت به هیڅکله کامیاب نه شی چی هغوی د خپلو چارو واګی د ښځوپه لاس کی ورکړی وی) په دی آیت او حدیث کی ئی ښځی د مشوری ورکولو، فتوی او تحقیق کولو یا پیشنهاد ورکولو څخه نه دی منع کړی بلکه د حکومت نظام د ښځو په لاس کی د ورکولو څخه ئی منع راوړی ده په دی لړ کی یو روایت په خلکو کی ډیر مشهور شوی چی شاوروهن وخالفوهن (د ښځوڅخه مشوره خو اخلی لیکن د هغه مخالفت کوی او د هغوی په مشورو عمل مه کوی) .

د دی روایت په هکله ملا علی قاری حنفیچی په 1014 هجری کال کی مړ شوی دی د علامه سخاوی 903 هجری کال کی مړ شوی د کتاب المقاصد الحسنه فی بیان کثیر من الاحادیث المشتهره علی الا لسنه په حواله لیکی چی: لایثبت بهذ المعنی ... و قال السخاوی رحمه الله لم اعرفه مرفوعا.... و قال السیوطی رحمه الله باطل لا اصل له (دا حدیث پدی الفاظوثابت نه دی ، سخاوی رحمه الله فرمایی چی د دی په هکله د رسول الله صلیالله علیه وسلم وینا ما ته معلومه نه ده، سیوطی رحمه الله فرمایی چی دا د دروغو روایت دی چی هیڅ بنسټ نه لری [367].

د حضرت انس رضی الله عنه څخه په همدی هکله یو حدیث رانقل شوی چی الفاظ یی دا دی : لایفعلن احدکم امرا حتی یستشیر فان لم یجد من یستشیر فلیسنشر امراه ثم لیخالفها فان فیخلافها البرکه (تاسو هیچ یو دی د مشوری پرته څه کار نه کوی که چیری بل کوم مشوره کونکی په لاس ورنشی نو بیا د د ښځی سره مشوره وکړی خو په هغه عمل نه کړی دا په دی خاطر چی د ښځی د مشوری په مخالفت کی برکت وی)[368] .

شمس الدین سخاوی رحمه الله د دی روایت د نقل کولو وروسته

[367] - موضوعات کبیرد ملاعلی قاری لیکنه 222 مخ 1921 عیسوی کال بیروت چاپ

[368] - موضوعات کبیرد ملاعلی قاری لیکنه 322 مخ 1921 عیسوی کال بیروت چاپ

لیکلی دی چی فی سنده ضعف و انقطاع (د دی سند ډیرضعیفه او په منځ کی ئی لړی غوڅه شوی ده) .محمد بن عراق رحمه الله په خپل کتاب تنزیه الشریعه 2 ټوک 308 مخ کی لیکلی دی چی دا حدیث ابن لال د حضرت انس رضی الله عنه څخه رانقل کړی دی خو عیسی بن ابراهیم الها شمی یی په سند کی راغلی او دی په درواغو ویلومتهم دی [369].

د صحیح احادیثوله پاره د ثقه او عادلو راویانو موجودیت شرط دی چی حافظی او یادښت یی هم ښه او درست وی او د سند د لړی اتصال هم یو لازمی خبره ده ځنګه چی د پورتنی حدیث یو روایت کونکی په درواغو متهم دی او سند ئی هم اتصال نه لری یعنی غوځ او منقطع دی ، نو دا حدیث هم د منلو وړ نه دی او " شاورهن و خالفوهن " په هکله خو دا هم ځرګنده نه شوه چی دا چا رانقل کړی دی ملاعلی قاری دا په مرقات کی د سند پرته " و قد ورد " (روایت راغلی دی) په کلیمو را نقل کړی دی) [370].

خوله خپل دوهم کتاب موضوعات کبری کی ئی دی روایت ته بی اصله او باطل ویلی دی لکه ځنګه چی ترمخه حواله ورکړل شوه .

په دی هکله یو بل حدیث هم را وړاندی کولای شی چی هغه سخاوی رحمه الله علیه په خپل کتاب مقاصد حسنه او سیوطی رحمه الله علیه په " اللالی المصنوعه فی الاحادیث الموضوعه کی د حضرت عایشی رضی الله عنها او حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه څخه د ابن عدی رحمه الله علیه ، ابن لال او الدیلمی رحمه الله په حواله رانقل کړی دی چی طاعه النساء اوطاعه المراه ندامه (د ښځو خبره منل د پښېماني سبب ګرځی) خو سخاوی رحمه الله علیه او سیوطی رحمه الله علیه دی حدیث ته

---

[369] - دابن لال څخه مقصد ابوبکر احمد بن علی بن علی .. بن لال الهمدانی چی په 398 هجری قمری کال مړ شوی دی چی د مکارم الاخلاق تر عنوان لاندی یی یو کتاب هم لیکلی دی .

[370]- مرقات 10 ټوک 98 مخ د پاکستان ملتان چاپ

ضعيف ويلی دی [371] .

ابن جوزی رحمه الله علیه چی په 597 هجری قمری کال کی مړ شوی دی د حضرت عایشی رضی الله عنها او حضرت زید بن حارث رضی‌الله عنـه د روایتونـو د رانقـل کولوڅخـه وروسـته ویلـی دی : هـذان حدیثان لایصحان اما حدیث زید ففیه عنبسه قال یحیی لیس بشیء و قال ابن حبان هو صاحب اشیاء موضوعه لایجوز الاحتجاج به و لا بعثمان بن عبدالرحمن و اما حدیث عائشه رضی الله عنها فقال العقیلی محمد بن سلیمان یحدث عن هشام بواطیل لا اصل لها منها- هذا الحدیث قال ابن عدی ماحدث بهذا الحدیث عن هشام الاضعیف(دا دواړه حدیثونه صیحیح نه دی د زید بن ثابت رضی‌الله عنه روایت په سندکی عنبسه بن عبدالرحمان راغلی دی یحیی وایی چی د هغه هیڅ حیثیت نه شته ابن حبان وائی چی نوموړی د درواغو او افواهاتو خپرونکی وه، نو په دی اساس د هغه روایت هم دلیل نه ګرځی، او نه د هغه د شاګرد عثمان بن عبدالرحمان روایت دلیل کیدای شی ، د حضرت عاشی رضی‌الله عنها د روایت په سندکی محمد بن سلیمان بن ابی‌کریمه راغلی دی چی هغه به هشام بن عروه ته د درواغو حدیثونه منسوبول چی هیڅ بنسټ به ئی نه درلوده – دا حدیث د همغوی له ډلی څخه یو دی - ابن عدی رحمه الله علیه فرمایی چی د هشام څخه د دی حدیث رانقلوونکی ټول راویان ضعیف دی) .

د دی ډول ضعیفو او موضوعی روایاتو په مقابل کی، قرآن کریم او صحیح احادیثوکی د ښځو څخه مشوره اخستل ،اوکه چیری رائی او نظرئی صحیح وی نو په هغه د عمل کولوجواز ثابت دی .1

کله چی د حضرت شعیب علیه السلام لور هغه ته مشوره ورکړه او پیشنهاد ئی ورته وکړ چی حضرت موسی علیه السلام د خپل ځان سره نوکر کری ځکه چی هغه قوی او امانت دار دی نو پیشنهاد معقول وه او

[371]- موضوعا ت کبیر 223 مخ

حضرت شعیب علیه السلام نوکر ته اړهم وه نو هغه د خپلی لور په مشوره عمل وکړ او موسی علیه السلام ئی د څه شرائطو په اساس د خپل ځان سره نوکر ونیوه ." د دی دواړوڅخه یوی وویلی چی ای پلاره هغه له ځان سره نوکر ونیسه داسی نوکړ چی ته ئی غواړی ځکه هغه قوی هم دی او امین هم ...

2- د بقری د سورت په 233 آیت کی د کوچنی د شیدو څخه د غوڅولو په معامله کی د ښځی او میړه دواړو د ترمنځ یوه د بل سره د مشوری حواله ورکړل شوی ده او دا هم د ښځی په مشوری د عمل کولو یو ښکاره مثال دی .

3- د حدیبی د صلحی د تړون وروسته چی کله رسول الله صلی‌الله علیه وسلم حکم وکړ چی پورته شی او د قربانی ځناور حلال کړی او د سرونو ویښتان و تراشی او احرامونه پرانیځی نو هیڅ څوک د خپل ځای څخه پورته نه شول د دی خبری د دری واری تکرارولو وروسته رسول الله صلی‌الله علیه وسلم د خپلی میرمنی ام المومنین ام سلمه رضی الله عنها خیمی ته تشریف یوړ هغه ورته مشوره ورکړه او پیشنهاد ئی ورته وکړ چی تاسو د چا سره د خبرو پرته د باندی ولاړ شی او خپل د قربانی اوښ حلال کړی او سر ویښتان مو وتراشی کله چی رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په دی مشوره عمل وکړ، نو صحابه کرام رضی الله عنهم پورته شوو او قربانی ئی وکړه ځاروی ئې حلال کړه او یو د بل د سرونو په تراشلو بوخت شو[372].

ابن حجر رحمه الله علیه فرمایی : و فیه فضل المشوره و...و جواز مشاوره المراه الفاضله (د دی حدیث څخه د مشوری فضیلت معلومیږی او دا هم را په ډاګه کیږی چی د فاضلو، رای او نظرد ښځتنو او په معامله پوهو ښځو څخه مشوره اخستل روا دی) [373].

- صحیح بخاری‌کتاب الشروط لومړی ټوک 380 مخ
- فتح الباری6 ټوک 275 مخ الشروط.

4 - دوهم مثال ئی دا دی چی کله چی د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت معاویه رضی الله عنه په منځ کی دروان جنګ د پای ته رسولو او د مسلمانانو ترمنځ د یووالی د را پیدا کولو له پاره حکمین وټاکل شوه نو د حکمینو د پریکړی د اوریدو له پاره بی طرفه صحابه کرام رضی الله عنهم هم راوبلل شوه ترڅو چی ټول مسلمانان په یوه خبره متفق شی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه ته هم د راتللو بلنه ورکول شوه (چی بی طرفه وه) هغه د ام المومنین حضرت حفصه رضی الله عنها څخه چی د ده خور وه مشوره وغوښته چی ولاړ شی اوکه نه ؟ په خپله ابن عمر رضی‌الله عنه د تګ اراده نه لرو ده خو حضرت حفصه رضی الله عنها ورته مشوره ورکړه چی سمدلاسه ولاړ شه کیدای شی چی ستا د نشتوالی په اساس په مسلمانانو کی بیا بیلتون را پیدا شی " فلم تدعه حتی ذهب حضرت حفصه رضی الله عنها حضرت ابن عمر رضی الله عنه ترهغی پوری پری نښود ترڅو پوری چی هغه نه وه تللی" [374].

دا دواړه پیښی‌په صحیح بخاری کی رانقل شوی دی دا ښکاره خبره ده چی د ام سلمه رضی الله عنها او ام حفصه رضی الله عنها مشوره د کورنیو چارو په هکله نه وی رسول اکرم صلی‌الله علیه وسلم د ام سلمه رضی الله عنها په مشوره عمل وکړ حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه د ام حفصه رضی الله عنها په مشوره عمل وکړ او حضرت شعیب علیه السلام د خپلی لور په مشوری عمل وکړ نو د دی ډول مستندو روایاتو په پرتله به هغه روایاتوته څه ځای پاته وی چی ضعیف یا موضوعی وی او په هغه کتابونوکی راخستل شوی دی چی د محدثینو له نظره معتمد او متداول نه دی .

5- امیر المؤمنین حضرت عمرفاروق رضی الله عنه به هم د ښځوڅخه مشوره اخسته [375].

- صحیح بخاری المغازی غزوه خندق 2 ټوک 589 مخ

375- تفسیرمظهری په حاشیه 2 ټوک 153 مخ

6- حضرت عمر رضی‌الله عنه به د شفا بنت عبدالله قرشیه رضی الله عنها د رای او نظر ډیره قدردانی کوله د هغه رای به ئی مقدمه گڼله کله کله به حضرت عمر رضی الله عنه دی ښځی ته د بازار د نگرانی کارونه هم ورسپارل [376] .

7- سمره بنت نهیک اسدیه رضی الله عنها چی یوه صحابیه وه او د ډیر عمره پوری ژوندی وه دی به د بازارونو دوری کولی ، خلکو ته به ئی په نیکی حکم کاوه او د بدی څخه به ئی منع کول او جرم کونکی به ئی په دورو وهل چی له دی سره به موجوده وه[377]

8 - په نبوی دورکی به ښځو په غزاگانو کی شرکت کاوه د زخمیانو علاج به ئی کولو، د شهیدانو لاشونه به ئی راپورته کول او مدینی ته به ئی راوړل او مجاهدینو ته به ئی اوبه ورکولی[378] .

خوځرنگه چی د ښځو اوړی د حکومت د چلولوڅخه خالی دی نو په دی خاطر غوره خو دا ده چی د انتخاباتو په عمومی مقابلوکی د ودریدو په ځای ورته یوځو چوکی خاص کړای شی،د دی نه پرته د نارینو له پاره چه کوم شرایط پورته ذکر شول ، هغه دوی ته هم په نظر کی نیول ضروری دی او همدا راز ښځوته د شرعی پردی پابندی هم لازمی وگرحول شی، او د غونډی په وخت کی د هغوی د کښیناستو ځایونه د ټولووروسته وی. داهم کیدای شی چې د ښځو جداگانه شوری وی چه حکومت ته د ضرورت په وخت کی د مشوری ورکولو او یا د خپلو غوښتنو د وړاندی کولو له پاره جدا غونډی وکړی شی .

---

376 - الاصابه ابن حجر4 ټوک 341 مخ - الاستیعاب د ابن عبدالبر په حاشیه الاصایه 2 ټوک 241 مخ واسدالغابه5 ټوک مخ 487 په حواله د ابن عبدالبر او ابونعیم اصفهان

377 - الاستیعاب به حاشیه الاصابه 4 ټوک 335 مخ

378- صحیح بخاری کناب الجهاد د لومړی ټوک 403 مخ

....

وخت کې د مشوری ورکولو او یا د خپلو غوښتنو د وړاندی کولو له پاره جدا غونډی وکړی شی .
دا خو زما نظر وه لیکن مولا نا سید ابوالاعلی مودودی رحمه الله علیه د سورت احزاب د ایت " قرن فی بیوتکن ." او بعضواحادیثو په رڼا کې داسی استدلال کوی .
د قران مجید د دغه روښانه او څرګند حکم په مو جودیت کې ددی خبری څه ګنجایش دی چې مسلماني ښځې د شوراګانو ا وپارلمانونو غړي شي ، له کور نه د باندی ټولنیزو او اولسي فعالیتونو کې برخه واخلی په دولتی اداروکې له نارینو سره یو ځای کاروکړي ، په پوهنتونونو کې له هلکانو سره ګډ تحصیلات وکړی ، د نارینو په روغتونو کې د نرسانو وظیفی اجراء کړي ،الو تکو او اورګاډو کې مسافر پالو نکې وټاکل شي ، د زده کړې او تحصیلاتو لپاره اروپا ، امریکا ... ته ولیږل شی .
دکور نه د باندی د ښځو د فعالیتونو د روا والی په با ب چې کوم غټ دلیل وړاندې کیږ ي هغه دا دی چې حضرت عائشی رضی الله عنها د جمل په جګړه کې برخه اخیستی وه خو کوم خلک چې دغه استدلال وړاند ی کوي هغو ته ښایې دا نه وي معلومه چې په دی باب پخپله د حضرت عایشی رضی الله عنها مفکوره څه وه .
عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله علیه په زوائد الزهد کې او ا بن المنذر ابن ابی شیبه او ابن سعد په خپلو کتابونو کې د مسروق روایت نقل کړی دي چې حضرت عائشه رضی الله عنها به کله دقران کریم د تلاوت په ترځ کې دغه [دقرن فی بیوتکن] ایت ته ورسیده نو بې اختیاره

به يې ژړل تر دې پورې چې د هغه پړونی به لمدیده ، ځکه چې په دې سره به هغې ته خپله هغه غلطی وریادیدله چې د جمل په جګړه کې ورڅخه صادره شوې وه379.

د جمل په جګړه کې دام المومنین دګډون دلاملونو او مقاصدو تفصیل زما په کتاب [عورت کې حکمرانی قرآن و سنت کې روشنی مین] د مستندو کتابونو د حوالو سره لیدلی شی - لیکن پدی ګډون دام المومنین د پیښمانی او خفګان کومه حواله چې مولا نا سید ابوالاعلی مودودی رحمه الله علیه ورکړې مناسب بولم چې د هغی دعربی متن د احادیثو له کتابونو څخه وړاندی کړی .

ابن سعد چې په 230 هجری کال کې وفات شوی په خپل کتاب کې لیکلی عایشی رضی الله عنها به چې کله د " وقرن فی بیوتکن بکت حتی تبل خمارها " آیت ولو ستله دومره به ئی ژړل چې پړونی به لمدیده380 .

ابن ابی شیبه چې په کال 235 هجری قمری‌کال کې وفات شوی دی د حضرت عائشه رضی الله عنها قول داسی نقل کړی دی : وددت انی کنت غصنا رطبا و لم اسر مسیری هذا [زه بنه بولم چې دونې شنه لخته وی خو چې دا سفر می نه وای کړی {د جمل د جګړی سفرته اشاره کوی }] 381

" قالت عائشه لما حضرتها الو فاه ادفنونی مع ازواج النبی فانی کنت احدثت بعده حدثا [کله چې حضرت عایشه رضی الله عنها ته مرګ راغی نو وې ویل ما درسول الله صلی الله وعلیه وسلم د نورو ښځو سره په عامه هدیره کې دفن کړی [کوم امتیاز حیثیت مه راکوی] ځکه چې ما د رسول الله علیه وسلم د وفات څخه وروسته یو نو ی کار ایجا د کړی یعنی د جمل په جګړه کې ګډون 382.

---

379 - تفهیم القرآن 4 ټوک 90 مخ حاشیه 48 سورت الحزاب

380 - طبقات دابن سعد لیکنه 8 ټوک 81 مخ دبیروت چاپ کال 1958 م .

381 - دابن ابی شیبه مصنف 15 ټوک مخ ، مستردک دحاکم 3 ټوک 119 مخ

382 - طبقات ابن سعد 8 سعد ټوک 84 مخ مصنف ابن ابی شببه 10 ټوک 360 مخ

دام المومنين حضرت عايشه رضی الله عنها پدی کار ډيرو صحابياتو نيوکه کړی وه خو د هغی يادونه له دی امله ضروری نه ښکاری چې هغوی دی کار ته غلط وايه او پری پيښمانه وه بلـه دا چې د قـران او سنت د ښکاره حکم په مقابل کې د صحابی قول يا عمل حجت نه دی .

ځينی خلک د رضيه سلطانه ، چاند بی بی د بهوپال د شهزادگيو حکومتونـه د ښځـو د سياسـی فعاليت لپـاره د دليـل او حجت پـه توگـه وړاندی کوی خو پوښتنه دا ده چې دام المومنين حضرت عايشه رضی الله عنها غمل او کړنه دليل نه شی کيدی نو د بادشاهانو او شهزاده گيو کړنه څنگه دليل کيدا شی. ددی شهزادگيو او ښځو د حکومتونو د جواز فتوی خو علماؤ هم نه ده ورگړې ،که علامه نواب صديق حسن خان بهوپالی د دی ښځو د حکومت مخالفت نه وی کړی د هغی به څه خاص حالات او مصالح په نظر کې وه خو هغی هم دد ی حکومتونو د جواز فتوی نه ده ورکړې .

همدا راز په پاکستان کې د جنرال ايوب خان د دکتاتوری او امريت څخه د خلاصون پـه خاطر محترمه فا طمه جناح د صدر اعظمی لپاره کانديد کړای شوی وه او مفتی محمد شفيع صاحب نظر ورکړی وه چې د دوو بديو څخه دی کوچنی اختيار کړی شی ، اوکلـه چې مولا نـا سيد ابوالاعلی مودودی رحمه الله عليه د زندان څخه راخلاص شو د مفتی صاحب د رای تائيد ئی وکړ خو دوی دواړو هم د ښځی د حکومت د جواز فتوی نه وه کړی بلکه د عدم جواز فتوای ئی ورکړی وه چې په ليکلی ډول موجوده ده .

ښکاره خبره ده چې د لوی بدی څخه د خلاصون په خاطر په موقت ډول کوچنی بدی برداشت کول خو ممکن دی مگر د هغی څخه د جواز دليل او مستقل اصول جوړول پکار نه دی اگر چې زما رائی دا ده چې په هغی وخت هم زمونږ داهون البليتين په اختيارولو مجبورنه وو ځکه چې د خپل کانديد د ودرولو لاره هم خلاصه وه اوبی طرفه پاتی کيدل هم ممکن وو

،او له دی پرته د فاطمه جناح د عظمی صدارت د اهون البلیتین په رابطه هم اختلاف رای کیدی شی .
ځینی خلک په نبوی عهد کې د صحابیاتو د جماعت د لمانځه د اداء کولو جوماتونو ته وتل د ښځو د سیاسی فعالیت او اولسی ښیګڼو کې د برخی اخستیلو لپاره د دلیل په توګه نیسی مګر دا قیاس مع الفاروق دی چې د نرو او ښځو د ګډو مجالسو او دکورڅخه د باندی د اولسی فعالیتونو او په محلی حکومتونو کې ګډون لپاره د جواز دلیل نه شی جوړیدی .
په دی خبره کې د هیڅا اختلاف نه شته چې په نبوی دور کې امهات المومنین او نوری صحابیاتی جوماتونو او عیدګاه ته تللی او د سړو د صفونو شاته به ئی صفونه جوړول او لمونځ به ئی اداء کاوه ، او د سلام د اړولو نه سملاسی وروسته کورونو ته تللی ، مسجد نبوی کې د ښځو د تلو راتلو لپاره جدا لاره او دروازه وه چې تر اوسه پوری د باب النساء په نامه یادیږی ، مګر په بل طرف کې داسی احادیث روایت کړی شوی دی چې دا ورڅخه ثابتیږی چې د ښځو لپاره په کورونو کې لمونځ اداء کول افضل دی .
او هغو ی ته جوماتونو ته د تللو اجازه ورکړی شوی ، حکم ندی شوی ، او دا اجازه هم په څه شرائطو مشروطه ده .
د دواړه ډوله احادیثو په رڼا کې امام نووی رحمه الله علیه ددی موضوع په رابطه لیکلې دی چې : ښځی جوماتونو ته د تللو څخه منع کول روانه دی مګر دا اجازه هم په لاندی شرائطو مشروط ده چې علماؤ د نورو احادیثو په رڼا کې بیان کړی دی :

- عطر ئی باید نه وی استعمال کړی .
- ډول اوسینګا ر بې نه وی کړی .
- په لاسونو او پښو کې ئی داسی زیور او ګانه نه وی اچولی چې اوآز کوی .

- ښکلي او ښايسته لباس ئې نه وي اغوستی .
- په صفونو او لارو کې د سړو سره اختلاط او ګډون نه وی .
- ماحول او محيط داسی وی چې په فتنی او فساد کې د مبتلا کيدو خطراو ويره نه وی[383].

حنيفی فقها و دهمدی لاملونو پـه اساس ليکلی چې اوس د فسـاد او فتنی خطره ډيره ده نو جوماتونو ته د ځوانو ښځو تلل مکروه دی [384].

د مالکې ، حنبلی او شافعی فقهاؤ رائی هم دا ده چې ښه خبره دا ده چې ښځی په کورونو کښی لمونځ اداکړی ، خوکه د فتنی خطره او ويره نه وی نو جوماتونو ته تللی شی ، خو د فتی د موجوديت پـه صـورت کې جوماتونو ته د ښځو تلل مکروه دی[385].

مولا نا سيد ابوالاعلی مودودی رحمه الله عليه د موضوع پـه اړه د احاديثو د بيان ځخه وروسته ليکلی : د اسلام د مزاج او طبيعت سره ځومره مخالفت لری تردی چې د الله جل جلاله پـه کورکې د عبادت پـه وخت هم دواړه جنسونو د اختلاط او ګډون اجازه ورکړی

نو د اسلام په باره کې ددی تصور هم نـه شی کيـدای چې پـه تعليمی ادارو، دفترونو ،و کلبونو او غونډو کې د ښځو او سړو اختلاط او ګډون اجازه ورکوی [386].

جوماتونو ته د ښځو د تللو په رابطه د احاديثو او احکامو تفصيلات زما په کتاب تفهيم المسائل دريم ټوک 317 – 324 مخونو کې وګوری .

---

[383] - شرح نووی په صحيح مسلم باپ خروج النساء الی المساجد

[384] - هدايـه مـع فـتح القـدير .لومړی ټـوک 529 مـخ ، در مختـار مع رد المختـار لومړی ټوک 529 مخ

[385] - المغنی لابن قدامه حنبلی 2 ټوک 202 مخ - الفقه الاسلامی د ز حيلی ليکنـه 2 ټوک 100 مخ

[386] - تفهيم القران سورت نور حاشيه 49 ټوک 3 مخ 390- 396

آیا دا احادیث د محلی حکومتونو، د اولسی فعالیتونو او بلدیاتی مخلوطو او ګډو مجالسو او غونډو کې دشرکت او برخی اخستی له پاره د دلیل په حیث نیول او را وړل کیداشی ؟ هر څوک چې دخپل ضمیر دقناعت او حق طلبی په روحیه پدی سوال غوروکړی جواب به یی منفی وی ،د مولانا سید ابوالاعلی مودودی رحمه الله علیه او نورو راسخینو علماو جواب د سوال په اړوند هم منفی دی مګر ځان ته قناعت ورکولو ا ویا د جواب ورکولو په خاطر خو یو ویونکي ویلی شي چې ښځی دی په غونډو کې شرکت نه کوی ، او که کله دانتخاباتو وخت راځی اویاکومه مهمه خبره تر بحث لاندی نیول کیږی نو برقعه به پرسر اچوی او د غونډی په کوم کنج کې کښینی او په بحث کې برخه نه اخلی ، خو دا صرف یو تصور دی نوعیت به له لاسه نه ورکړی ، او د مسئولیت دقبلولو غوښتنه او تقاضاهم دا ده چې په غونډو او فعالیتونو کې فعالانه ونډه واخلی .

مولانا سید ابوالاعلی مودودی رحمه الله علیه دکتاب " اسلامی ریاست " په اتم باب کې د اسلامی دستور لس بنیاد ی اصول بیا ن شوی دی چې په هغوی کې شپږ م اصل د " ښځو منصبونه " ترعنوان لاندی داسی بیان شوی دی .

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ [سورت النساء 34 آیت]

[سړی په ښځو باندی قیمومیت لری] .

لن یفلح قوم ولوا امرهم امراه[صحیح البخاری]

[هغه قو م به هیڅکله کامیابی ونه مومی چې خپل کارونه ئی ښځی ته سپارلی دی] .

دا دواړه نصونه پدی اړه غوڅ او قاطع دی چې په هیواد کې د غږیتوب وی او یا د کومی اداری مدیریت وی] ښځو ته نشی سپارل کید ، ځکه چې د اسلامی حکومت په دستورکې ښځو ته د احیثیت ورکول او په هغی د ګنجائش راویستل د صریحو نصوصو خلاف کار دی ، ا ود الله او رسو ل تابع حکومت ا وریاست ددی مسئلی دمخالفت مجاز نه دی

د دی تفصیلی تشریح د اسلامی ریاست په یولسم باب کې د [داخلی سیاست کې دښځو رول] ترعنوان لاندی په 506 – 517 مخونو کې راغلی ده .

مولانا سید ابوالاعلی مودودی رحمه الله علیه وایی، په اوسنی عصر کې دقانون جوړونکې مجلس [پارلمان] کار یوازی د قانون جوړول نه دی بلکه په عملی ډول همدا [پارلمان] د ټول هیواد کنترول په لاس کې لری ، همدا کابینه جوړه وی او ورانوی ، د نظم انضباط او امنیت سیاستونه وضع کوی ، ا وهمدا د هیواد اقتصادی او مالی قانون جوړوی دجنګ او صلحی ټول واک د پارلمان په لاس کې وی ، له دی حیثیت[387] څخه د پارلمانونو مقام صرف د یو فقیه او مفتی نه بلکه د ټول هیواد داقوام او واکدار مقام لری . لدی څخه ورسته مولانا سید ابوالاعلی مودودی رحمه الله علیه د قرانی آیاتونو او نبوی احادیثو څخه ثا بته کړی چې دقیومیت مقام او دهیواد دسیاست او نظم مسئولیت ښځو ته سپارل داسلام خلاف کار دی ، د مولانا سید ابوالاعلی مودودی رحمه الله علیه له نطره قانون جوړونکې مجالس [پارلمانونه] قوام [واکدار] دی ا ود قرانی ایاتونو او نبوی احادیثو له رویه په هغی کې د ښځو ګډون غیر اسلامی دی .

مولانا سید ابوالاعلی مودودی رحمه الله علیه په خپله رای ډیر اصرار کوی او وایی : پاتی شو هغه خلک چې دهغی په وړاندی دحق معیار یواځی د دنیا دغالبو قومونو طرز عمل او تګ لاره ده او په هر حال هغوی همغه طرف ته ځی کوم طرف چې اکثریت ځی نو هغوی ته چا ویلی دی چې اسلام هم دځان سره وران کړی ، چیرته چې دهغوی زړه ځی په شوق سره دی همغه طرف ولاړشی مګر لږ ترلږه باید دومره رشتینی وی چې دچاپسی روان وی دهغه نوم په جرات سره واخلی ، او اسلام ته هغه خبری

[387] - اسلامی ریاست 8 باب ، 379 مخ چاپ کال 1985 م

منسوب نه کړی چې د الله کتاب او د هغه د رسول سنت او د صحابه کرامو او تابعینو تاریخ له هغی څخه په زغرده انکار کوی388 .
د همدی کتاب [اسلامی ریاست] په 515 صفحه کې لیکې : اسلام په اصولی ډول د مخلوطی اوګډی ټولنی مخالف دی . او هیڅ داسی نظام چې دکورنۍ وجود او استحکام ته اهمیت نه ورکوی دا نه خوښوی چې د نرو او ښځو ګډه اومخلوطه ټولنه دی وی ، په غربی هیوادونو کې د دی [ګډی ټولنی] ناوړه نتایج ښکاره شوی ، او که زمونږ ټولنی د هغی ناوړه نتائجو د برداشت له پاره تیاری وی برداشت کړی ، خو ددی څه ضرورت دی چې په اسلام کې د هغه کارونو له پاره په زور ګنجایش پیدا کړی چې اسلام په قوت سره هغه منع کړی دی ، که اسلام د جنګ په وخت کې د ښځوڅخه د پرستاری [مرهم پټی کوونکې] کاراخیستی دی نو د دی دا مطلب نه دی چې د صلحی په وخت کې دی هغوی دفترونو ، کارخانو ، کلبونو او پارلمانونو ته رواستلی شی .
ښځی د سړو د کار په دائره او ډګر کې د سړو په مقابل کې نه شی کامیابیدی ځکه چې هغوی ددی کارونو له پاره پیدا شوی ندی .
ښځی خو لا پریږده چې د موجوده پارلمانونو نارینه غړی هم د اهلیت په شرعی معیارونو برابر نه دی ، ددی پارلمانونو ټول نظام د غربی جمهوریت په اصولو ولاړ دی ، او مونږ ددی پارلمانونو په ځای د اسلام شوارئی نظام راوړل غواړو ، خو زما په نظر د شرعی احکامو او شرعی پردی پابندی ښځی د مجلس شوری او قانون جوړونکې پارلمان غړی جوړیدای شی ، ځکه چې اسلام ښځی د مشوری ورکولو او قانون جوړولو څخه ندی منع کړی ، پاتی شوه د مخلوط او ګډو مجلسو او غونډو خبره نو د ښځوله پاره د سړو په غونډه کې د پردی او نقاب پرته ګډون کول حرام دی ، د اسلامی حکومت په مجلس شوری [پارلمان] کې دښځو دګډون لپاره دپردی او حجاب کول په قانونی ډول ضروری دی او همداراز داهم

388 - اسلامی ریا ست 11 باب 513 مخ

ضروري ده چې دښځو لپاره دناستې دځايونو انتظام دسړو دنشتونو شاته وشي . زماپدې راى ډېرعلما ومخکې هم تنقيد کړى او هم نن يې هم کوى
مولانا سيد ابوالاعلى مودودى رحمه الله عليه خو ټول پارلمان ته قوام [واکدار] وايي ، زما د ناقصى راى په اساس پارلمان پخپله قوام نه بلکې د قوام له پاره ټاکونکې اداره قوام هغه چا ته ويل کيږى چې د هيواد د چارو د سمبالولو لپاره د حکومت مشر ټاکې او دهغى احتساب هم کوى خو په عملى لحاظ د ملک د نظم او نسق چارى نه سمبالوى بلکې د هغى قوانين لپاره او قواعد جوړوى چې اسلام ښځى په هغى دبرخى اخستلو څخه ندى منع کړى زه د مولانا مودودى په وړاندى د خپلى کم علمى احساس کوم ځکه پخپله راى اصرار نه کوم . خو ضلعى حکومتونه [اولسواليو حکومتونه] چې دپويزيانو پلان او تحظيظ دى په پارلمان [اولسى جرګى] او ولايتى جرګو نشى قياس کيدى ځکه چې دا ادارى او حکومتونه دقانون جوړونى او مشورى پور ى محدود نه دى بلکې دادګډى ټولنى او مخلوط تهذيب او کلتور د منځ ته راوړلو لپاره يو پلان او منصوبه ده ، بلدياتى او اولسى فعاليتونه په مشاورتى او قانون جوړونکو ادارو قياس کول قياس مع الفارق دى دا د سړو ډګر دى د ښځو دکار دائره نده .

په اسلامى پارلمان کې د غيرو مسلمانو د نمايندګى ورکولو مسئله

په اسلامى نظام کې د غيرو مسلمانود حقوقو د ساتنى سخت ډير تاکيد شوى دى او اسلامى رياست د مسلمانانو په څير د هغوى د مال او ابرو د ساتنى مسئول دى ،حکومت مکلف دى چې د مسلمانانو په څير د غيرو مسلمانو بنيادى ضرورتونه رفع کړى ، هغوى ته د خپل دين په اساس د تلنى پوره اجازه ورکړى شى خو په دى شرط چې د اسلام او اسلامى شعائرو توهين به نه کوى او نه به د هغى په خلاف پروپاګنده کوى ~ هيڅ يو مسلمان ته به د مرتد کولو

اجازه ورنه کړی شی همدا راز د حکومت په لوړو او مهمو پوستونو باندی د غیر مسلم تاکل هم نه کیږی ، دا په دی خاطر چې هغه د ریاست په نظریی یعنی د اسلام په سپیڅلی دین باندی یقین نه لری او په هیڅ ریاست کې د هغه ریاست په نظرئی باندی یقین نه کونکوته د غټ مسئولیت منصب نه شی ورسپارل کیدای - اسلام د سیکولر جمهوریت قائل نه بلکه د اسلامی سیاسی نظام قائل دی ، خو اقلیتونه په خپلو خاصو مسائلو او عامو انتظامی امورو کې د خپلی رای د ورکولو له پاره د ځانګری انتخاباتو له لاری څه نمایندګان پارلمان یعنی اولسی جرګی ته استولی شی ، چې هغوی به د مالی امورو په بحث کې برخه اخلی او د عامو انتظامی امورو په اړوند د خپلی رای اظهار کوی .

خو د شرعی امورو په پریکړو او یا د حکومت د مشر په انتخاب کې هغوی ته د رای د اظهار او ووټ ورکولو حق ندی حاصل او د غیر مسلمانو په غټو منصبونو ټاکل روا نه دی ، خو په انتظامی معاملاتو کې ورڅخه مشوره اخستلای شی ، لکه د هر مزان څخه د حضرت عمر رضی الله عنه د مشوری اخستلو روایت چې په صحیح بخاری کې موجود دی ، چې هغه د تستر په جنګ کې بندی نیول شوی وه او هغه د ایرانی جنرالانو څخه یو تجربه لرونکې جنرال وه.

سیاسی ګوندونه

په اروپا کې چې د سیاسی ګوندونو کوم نظام رائج دی هغه د ځواک د لاسته راوړو یوه لوبه ده چې په اسلام کې ورته ځای نه شته ، مسلمان امت د یوه بدن په څیردی چې په مستقل ډول هغه د ځواکمن او مخالف ترمنځ ویشل نه د شریعت غوښتنه ده او نه د عقل او پوهی غوښتنه ، په اسلامی نظام کې د احتساب او محاسبی ګوند ګټه ور او ضروری دی خو اختلاف د اختلاف په خاطر یا اختلاف د ځواک په خاطر ته په اسلام کې ځای نه شته که څه هم په اسلام کې د تنظیم یا انجمن جوړول منع نه دی ~

د دين د بلنی، د اسلام د تبلیغ د ښوونی او روزنی او نورو ټولنیزو خدمتونو د تر سره کولو له پاره ډلی او ګوندونه جوړول بی له شکه روادی، داسی ګوندونه د هیواد پر مشر د راټولیدو او اتحاد په صورت کې د یوه واحد بدن د مختلفو اعضاو په څیرکارکوی ، دا ډول ډلی او ګوندونه د امت دیوالی سره منافی نه دی لکه څنګه چې په فقهی او قانونی مسائلو کې د امت د فقهاو فکرونه او نظریات مختلف دی. ځکه ځنی مسلمانانو په یوه امام ډیر اعتماد کړی او ځینی نورو پربل ډیر اعتماد کړی ، خو دی فروعی او فقهی اختلافاتو ته ، د وحدت او یووالی منافی نه شو ویلای ، په دی شرط چې د تعصب او کینی په اساس دغه اجتهادی اختلافات د ډلئیزو شخړو ذریعه ونه ګرځوی په همدی توګه په سیاسی او ملی معاملاتو کې هم د غیری منصوصو احکامو په اړه مختلف سیاسی فکرونه او نظریی کیدای شی ، او د هری نظریي خلک خپل سیاسی ګوند جوړولای شی ، د دی د ممنوعیت له پاره هیڅ دلیل نه شته ، دا ډول ګوندونه د ملی ادارو له پاره موزون او پوه نمایندګان کاندیدولای شی ! د لومړی خلیفه د ټاکلو په وخت کې د اسلامی امت یوی ډلی یعنی د مهاجرینو له طرفه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د حضرت عمرفاروق رضی الله عنه یا حضرت ابوعبیده رضی الله عنه نوم وړاندی کړی وه. او د بلی ډلی یعنی انصارو لخوا حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه راوړاندی شوی وه خو اخر دواړه ډلی د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په خلافت متفقی شوی ، څرګنده شوه چې مختلفی ډلی مختلف کسان د کاندید په توګه د قوم او ملت مخی ته وړاندی کولای شی .

سیاسی ګوندونو ته دا ضروری ده چې اساسنامی یی د اسلام مطابق وی ، او د هر ګوند د انتظامی [اداری] ، اقتصادی ، او ټولنیزو اصلاحاتو له پاره ځانته بیل منشور جوړولائی شی، او د نورو ډلو څخه مختلفی مادی په خپلی اساسنامه کې ځای پر ځای کولای شی ، خو که

چيرى د اسلامى نظام د اصولى ~ قطعى ، او اجماعى احکامو په خلاف کومه ماده د کوم ګوند په اساسنامه يا مرامنامه کې ځاى په ځاى کړل شوه ، نو بيا داسى ګوندته د کار کولو اجازه نه ورکوله کيږى، په همدى توګه دايو لازمى شرط دى چې د دى ډلو د کار طريقه فساد فى الارض يا افتراق و انتشار پيدا کول نه وى د هغوى مشر به د اسلام د ښوونو مطابق د ملت سياسى روز نه کوى ، او د هغوى نمايندګان به هم د اسلام په معيار پوره برابر وى. که چيرى د ملت سياسى شعور د پخلنى مرحلى ته ورسيږى نو هغه به پخپله دا اوسنى سياسى لوبغاړى مسترد کړى .

مرکزى موحد طرز حکومت

دا يوه انتظامى مسئله ده چې د مصالحو مرسلو څخه شميرل کيږى په شرعى توګه دا هم روا دى چې يو واحد مرکزى حکومت دى وى او هغه دى يوه شورى ولرى ، په ټول هيواد کې دى سياسى يو والى موجود وى . د حکومت يو مشروى، چې د شورى د پريکړو او مشورو په اساس نور مسئولين او منطقوى حکام ټاکې ، او دا هم روا ده چې حکومت فدرالى شکل او جوړښت ولرى يعنى هيواد د انتظامى اسانتياو په خاطر په څو ولايتونو وويشل شى، ولايتى شوراګانى او حکومتونه دى موجوده وى ، چې هغوى ته د هيواد د اساسى قانون په اساس ولايتى ازآدى ورکول شوى وى په همدى ترتيب سره د ولاياتو ترمنځ د معاملاتو د تصفيى او حل له پاره د سنا مجلس او لوړه اداره جوړول هم جائز دى . او دهغى پرته د کار کول او د چارو پر مخ وړل هم روا دى ، د لومړى قاعدى ترمخه وويل شوه چې په مباحاتو کې عرف او رسم ورواج معتبر او مهم دى ، خو د مصلحت مطابق هر هغه نظام چې اهل حل و عقد يې مناسب وګڼى جوړولاى شى، په نبوى دور او د خلفائى راشدينو په دوروکې په مختلفو علاقوکې بيل بيل واليان مقرر کړى شوى وه چې د کتاب او سنتو د پولو په داخل کې ورته خپلو خپلو علاقو کې پوره آزادى ورکړل شوى وه، د مرکزى حکومت سره د دى واليانو د عزل کولو اختيارات موجود وه.، خو

هغوی به د کوم معقول علت یاد علاقی د خلکو د شکایت پرته هغوی نه عزل کول . په اوسنی وخت کې د ریاست مسئولیتونه زیات شوی دی نو په دی خاطر که د حکومت طرز مرکزی وی نو ډیره غوره ده ، د ولایتی پارلمانو او ولایتی حکومتونو جوړول د پاکستان د اوسنی حالت ترمخه ضروری معلومیږی[389].

د مجلس شوری
له پاره د مودی ټاکل

د شوری [پارلمان] له پاره د مودی ټاکل نه ممنوع دی او نه لازم~ بلکه د مباحاتو له مصالحو مرسلو له جملی څخه دی ، په اوسنی وخت کې د پارلمانو نوله پاره د مودی ټاکل یوه معروفه او مروجه طریقه ده چې د امت د مصالحو له پاره ګټه وره ده . ځکه چې د نفس د غلبی په اساس په ننی وخت کې د شوری او پارلمان غړو ته د اوږدی مودی پوری اختیارات ورکول د فساد او خرابی سبب ګرځی ، کیدای شی چې د پنځوکالو یا لږی ډیری مودی د تجربی څخه څرګند شی چې د شوری د موجوده ارکان غړو پرته ډیر اهل او غوره وګړی نور هم پیدا کیدی شی ځکه په دی موده کې به نوی خلک د ملت مخی ته راشی او خلکو ته به د راتلونکې انتخاب په وخت کې د خپلی رای صحیح استعمال او د اهلو او خلکو د غوره کولو فرصت په لاس ورشی~ د دی عمل په واسطه د خلکو په سیاسی شعور کې پخلنی راځی او د قیادت خلاهم نه را منځ کیږی دا په دی خاطر چې نوی خلکوته د تجربی وخت په لاس ورځی. البته په وار وار یو شخص انتخابول بدی نه لری خو د شوری د غړی د دیانت او صلاحیت د داغدار کیدو په صورت کې د شوری څخه عزل

[389] - لیکوال داکتاب د پاکستان د وضعی مطابق لیکلی دی نو ځکه ئی په بیابیا د خپل مملکت نوم یاد کری مترجم

کيدی شی . خو دا پريکړه بايد د کوم داسی قاضی په واسطه وشی چې
هغه د شرعی عدالت د قاضی کيدو اهل وی .

دريم اصل

د امام سره بيعت کول
[د حکومت د مشر انتخاب]

د اسلامی سياست دريم اصل دا دي چې د رياست مشر يا خليفه او امير بايد د مسلمانانو معتمد شخص وی . موروثی پادشاهی ، امريت او د يکتا توری په اسلامی نظام کې ځای نه لری. قران کريم اسلامی امت د احکامو د تنفيذاو د دين اقامی مکلف کړی دی او اميرالمؤمنين د امت دوکيل په حيث دا فرض سرته رسوی ~ ښکاره ده چې وکيل او نائب ته دا منصب نه په ميراث په لاس ورځی او نه ئی په زور لاس ته راوړی شی ، بلکه دا منصب په خپله د موکل د ازادی غوښتنی په اساس تر لاسه کولی شی ، په اسلام کې د مسلمانانو د اعتماد د لاسته راوړو لاره [بيعت الامام] دی ، يعنی د ملت له خوا ځنی د حکمران سره د اطاعت تړون او د

امیر له خوا څخه د خدمت کولو تړون ~ چې همدی ته بیعت یا مبایعه ویل کیږی ، ابن قدامه رحمه الله علیه فرمایی چې [ان من اتفق المسلمون علی امامته و بیعته وجبت معونته [د چا په حکومت چې مسلمانان اتفاق وکړی ا د هغه سره کومک واجب شو] .[390]

، ابن منظور افریقی رحمه الله د بیعت مفهوم په دی ډول بیان کړی دی : عباره عن المعاقده من صاحبه و المعاهده کان کل واحد منها باع ما عنده من صاحبه و اعطی خالصه نفسه و طاعته ودخلیه امره و قد تکرر ذکر هافی الحدیث [بیعت عبارت له دوه طرفه پیمان او تړون څخه دی چې ګویا هریو د دواړو خواو څخه یو په بل خپل هر څه خرڅ کړی دی هغه ته ئی خپل زړه او نفس ورکړی وی او خپله تاج داری او مخصوص امورئی هغه ته ورسپارلی وی د بیعت ذکر په حدیثونو کې په وار وار راغلی دی] .[391]

دغی بیعت ته د خلیفه انتخاب یا د خلیفه اختیار یعنی د خلیفه ټاکل اودهغه غوره کول ویل کیږی په پخواینو وختونوکې انتخاب یا د رای د ښکاره کولو طریقه د لاس ورکول ؤ چې په هغه به حکمران ته د ملت له خوانه د کومک او اطاعت وعده ورکول کیده او د حکمران له خوا به د قران او سنتو د پیروی د عوامو خیر خواهی د عدل د قیام او د حکومت د نورو فرائضو د ښه ادا کولو وعده ورکول کیده د لاس ورکول د همدی دوه اړخیز تړون او کومک او ورور ولی ښکاره او څرګنده ښنبه وه په اوسنی وخت کې د بیعت شکل د رای ورکولو کاغذ [بیلټ پیپر] دی ، کله چې یو رای ورکونکې خپل ووټ یو چاته ورکوی ~ نو دا دده له طرفه په هغه باندی د اعتماد او د هغی اطاعت نښنبه ده ، او کله چې انتخاب شوی شخص قسم خوری نو داد هغه له خوا نه د قانون د پابندی او د خپلو فرائضو د ادا کولو پیمان او تړون دی ~ څنګه چې د لاس ورکول اصل

[390] - المغنی ابن قدامه لیکنه 52 مخ 1969 عیسوی کال چاپ
[391]- لسان العرب 8 ټوک 26 مخ .

مقصد نه دی بلکه اصل مقصد د اعتماد او باور ښکاره کول دی ، نو په همدی توگه د ووټ کاغذ هم په خپل ځای کوم مقصد نه دی چې ثبوت یې د قران او سنتو له لاری ضرور شی. بلکه دا پخپله د اعتماد د ښکاره کولو او یاد اعتماد دلاسته راوړلو ذریعه ده. څرگنده ده چې د مقصد د لاس ته راوړلو له پاره مختلفی ذرائع استعمالیدی شی او همدا راز د عرف او عاداتو د بدلون په صورت کې بدلیدلائی هم شی ، د اوسنی وخت عرف او رواج [پټه رای] او [بیلټ پیپر] دی ، نو له دی امله د همدی طریقه اختیارول په کاردی ، د هیواد د مشر او رئیس ټاکل خو د عمومی انتخاباتو په واسطه هم کیدای شی لکه څنگه چې د صدارتی نظام طریقه ده ، او داسلام د روح سره همدا طریقه ډیر اړخ لږ وی او د هغه [رئیس] انتخاب پارلمان [شوری] هم کولی شی چې د مسلمانانو لخوا معتمده وی. لکه څنگه چې د پارلمانی نظام معروفه طریقه ده ، څرنگه چې مجلس شوری [پارلمان] د قوم اعتمادی اداره وی، نو له دی امله د هغوی پریکړه هم د ټول قوم پریکړه وی، صدارتی نظام او پارلمانی نظام دواړه د مرسله مصالحو له جملی څخه دی . اوشرعاً دواړه روا دی ، اهل حل و عقد د همدی دواړو نظامونو څخه د ملی او بین المللی حالاتو او شرائطو د غوښتنی سره سم یو نظام اختیار وی ، ځکه چې دا یوه انتظامی مسئله ده ~ په هر صورت د بیعت له لاری د خلیفه ټاکل یعنی د مشر ټاکل او باوری کیدل د اسلامی سیاست یو اساسی اصل دی . چې د ملوکیت او خلافت تر منځ بیلونکې بنیادی اصل همدا دی .

د بیعت او انتخاب د لازمیدو د لایل

ا - د دوهم اصل یعنی شوری په څیړنه کې چې کوم قرآنی آیات او نبوی احادیث ذکر شو د هر غیری منصوصی مسئلی سره اړیکې لری او د هیواد د مشر ټاکل هم غیر منصوص مسئله ده ، او هغه د " امرهم شوری بینهم " د عام حکم او قانون لاندی راځی ، او د ایت صحیح مفهوم همدا

دی ، چې د مسلمانانو خلیفه به هم منتخب وی او دهغه د دولت ټول نظام به هم شورائی وی او په ذاتی رای به ولاړ نه وی.

2 - د حضرت عایشی رضی الله تعالی عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: ماغوښتل چې ابوبکر او د هغی زوی را وغواړم او یوه وصیت نامه ولیکم ، ځکه چې ماته داویره ده چې خلک به خبری کوی او خواهش به کوی، بیا ما فکر وکړ چې الله جل جلاله او مسلمانان به نور خلک منع کړی [392].

د صحیح مسلم په روایت کې صراحت شوی دی چې هغه د خلافت په هکله د وصیت نامی د لیکلو اراده کړی وه. نو څرګنده شوه چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم په نظر کې تر ټولو اهل حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه وه ، همدا علت وه چې د وفات کیدود مرض په وخت کې ئی هغه د لمانخه امام ټاکلی وه . خود وصیت نامی او ولیعهد کولو اراده ئی ځکه پریښوده چې د شوری په واسطه چې د خلیفه ټاکل یو سنت جوړ شی ، هغه په دی باور وه، چې مسلمانان به د اصلح د انتخاب د توفیق څخه نه بی برخه کیږی .

3 - په 23 هجری قمری کال کې چې حضرت عمر رضی الله تعالی عنه د اخری حج نه بیرته مدینی ته راستون شونو په خپله لومړی خطبه کې ئی خلکو ته وویل : چا چې د مسلمانانو د مشوری پرته د چا سره بیعت کړی وی [هغه ئی خپل مشر ټاکلی وی] نو د هغی تابعداری دی ونه کړی شی دا ویره ده چې دا دواړه به قتل کړل شی [393].

4 - حضرت عمر رضی الله تعالی عنه فرمایلی دی چې : من تامر منکم من غیر مشوره من المسلمین فاقتلوه [څوک چې د مسلمانانو د مشوری پرته امیر شو نو هغه قتل کړی] [394].

---

[392] - صحیح بخاری کتاب المرضی 2 ټوک 846 مخ کتاب الاحکام 2 ټوک 1072 مخ

[393] - صحیح بخاری المحارین لومړی ټوک 1002 مخ باب رجم الجلی

[394] - المنصف عبدالرزاق 5 ټوک 481 مخ 1972 عیسوی کال بیروت چاپ

5 - په يو بل روايت کې د حضرت عمر رضی الله تعالی عنه وينا داسی را نقل شوی چې : چاچې د مسلمانانو د شوری پرته چاته د حکومت د منلو بلنه ورکړه نو دا بلنه او دا حکومت حلال نه دی [395].

6 - د حضرت علی رضی الله تعالی عنه څخه روايت شوی دی چې رسول الله صلی‌الله عليه وسلم فرمايلی دی : که چيری ما د چا د مشوری پرته خپل خليفه ټاکلی نو د ام عبد زوی ابن مسعود رضی الله تعالی عنه به می خپل خليفه ټاکلی وايی [396].

د دی حديث څخه دامعلوميږی چې د مسلمانانو د مشوری پرته يوځوک خپل وليعهد ټاکل د رسول الله صلی‌الله عليه وسلم په نظر غوره کارنه وه.

7 - رسول اکرم صلی الله عليه وسلم فرمايلی دی چې په شپږ ډوله خلکو زه هم لعنت وايم او الله جل جلاله پری هم لعنت راليږلی دی د هغوی څخه يو سړی هغه دی چې په زور په حکومت قبضه وی [397].

8 - حضرت علی رضی الله تعالی عنه د جمل په جنګ کې فرمايلی وهچې رسول الله صلی‌الله عليه وسلم مونږ ته د خلافت په هکله کوم وصيت نه وه پری ايښی ، بلکه د دی پريکړه مونږه په خپله خوښه کړی وه،ابوبکر صديق رضی الله تعالی عنه چې خليفه شو نو هغه هم خلک په دين کلک کړه او په خپله هم په دين کلک ولاړه وه. بيانو حضرت عمر رضی الله تعالی عنه خليفه کړی شو نو هغه هم خلک په دين کلک وساتل او په خپله هم په دين کلک ولاړ وه . ان تر دی پوری چې خلکو خپلی غاړه و غزولی او په ارام سره شو [398].

---

[395] - فتح الباری 15 ټوک 140مخ

[396] - مسند احمد ټوک 95 د مجمع الزوائد الخلافه 5 ټوک 445.

[397] - مشکوه باب الا يمان بالقدر.

[398] - مجمع الزوائد کتاب الخلافه 5 ټوک 975 و کنز العمال 5 ټوک 655.

9- ابو موسی اشعری رضی الله عنه فرمائی چې : ان الاماره ما او تمر فيها و ان الملک ما غلب عليه با السيف [امارت [اسلامی حکومت] هغه دی چې په مشوره جوړ شوی وی او بادشاهت هغه چې د توری په توری زور ئی لاس ته راوړی وی [399] .

10 - د مدينی حاکم مروان بن الحکم د يزيد بن معاويه صفت د مدينی د مسجد په منبر د دی له پاره شروع کړ چې خلک ورسره بيعت وکړی نو عبدالرحمن بي ابی بکر رضی الله عنه څه خبره وکړه د اسماعيل په روايت کې راغلی دی چې عبدالرحمن وويلی : ماهی الاهر قليه سنه هرقل و قيصر و لابن المنذر اجئتم بها قليه تبايعون ابناء کم [دا خو د هر قل او قيصر لاره ده ، تاسو د حکومت څخه قيصريت جوړ کړی دی چې د خپلو زامنو له پاره به ئی بيعت اخلی[400] .

11 - ذو الکلاع او ذو عمر د يمن د تجربه لرونکو حکمرانانو څخه وه کله چې رسول الله صلی الله عليه وسلم جرير بن عبدالله البجلی رضی الله عنه يمن واستاوه نو دا دواړه مسلمانان شوخو يو ورځ ذوعمر حضرت جرير رضی الله عنه ته په خطاب کې وويل [ستا پرما ډير احسان دی چې ستا د نبی په اساس ماته د ايمان دولت په برخه شو" زه تاته يو ضروری خبره ښايم او هغه داده چې د عربو حالت به تر هغه پوری صحيح وی ترڅو چې د هغوی حکومت د مشوری په اساس جوړيږی خو کله چې دا حکومت د توری په زور جوړ شی نو بيا به ستاسی حکمران پادشاه وی چې د نورو پادشاهانو په څير به په ربښتيا خبره په غصه کيږی او ناراضه کيږی او په چاپلوسی باندی به ډير خوشحاليږی [401].

---

[399] - طبقات ابن سعد 4 ټوک 113مخ

[400] - صحيح بخاری کتاب التفسير 2 ټوک 715 مخ سورت الاحقاف - فتح الباری 10 ټوک 197 ~198 مخونه

[401] - بخاری المغازی 2 ټوک 625 مخ - فتح الباری 2 ټوک 138 باب ذهاب جرير الی المين

د بيعت او د خليفه د ټاكلو په هكله د فقهاو وينا وې

د پورته ذکر شوو احاديثو څخه دا په ډاګه کیږی چې په اسلام کې د خليفه د ټاکلو طريقه بيعت او انتخاب دی او انتخابی خلافت د اسلامی سياست يو نه تغير کونکې اصل دی ،د همدی دليل په رڼا کي د اسلام فقهاو رحمه الله عليهم هم د دی اصل ذکر په خپلو خپلو کتابونو کې کړی دی.

ا- امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله عليه د عباسی خليفه په وړاندی ديوه سوال په ځواب کې فرمايلی وه چې : ستا په خلافت باندی د فتوی د خاوندانو د دوه خلکو اجتماع هم نه ده شوی حال دا چې خلافت د مسلمانانو د اجتماع او مشوری په اساس جوړيږی [402].

2 - شيخ عبدالقاهر بغدادی رحمه الله چې په 429 هجری کال کې مړ شوی د جمهورو اهل سنتو مسلک په دی توګه بيان کړی دی : ان طريقه ثبوتها الاختيار من الامه باجتهاد اهل الا جتهاد منهم و اختيارهم من يصلح لها [د خليفه د ټاکلو لاره دا ده چې امت هغه انتخاب کړ و د امت د اجتهاد خاوندان له تحقيق او اجتهاد په اساس هغه څوک وټاکې چې دی د منصب اهميت او صلاحيت ولری] [403].

د [اهل اجتهاد] څخه مقصد د پوهی او د رای خاوندان دی يعنی اهل حل و عقد او د قوم مسئول نمايندګان.

3- امام ابو الحسن ماوردی بغدادی رحمه الله عليه چې په 450 هجری قمری کال مړ شوی دی د خليفه د انتخاب او ټاکلو د بيان په هکله ځانګړی فصل جوړ دابنوولی ده " باختيار اهل حل والعقد " يعنی اهل حل

---

[402] - مناقب الامام الاعظم دکردری ليکنه 2 ټوک 15 مخ په حواله د خلافت او ملوکيت د مولانا سيد ابوالاعلی مودودی رحمه الله عليه

[403] - اصول دين 279 مخ پاکسنان لاهور چاپ

و عقد [د ملت نمايندګان] چې څوک خوښ کړي هغه به د خلافت منصب په غاړه اخلي.

په بله صفحه کې د انتخاب د طريقې و ضاحت ئې په ځانګړې فصل کې په دې تو ګه کړې دی ، کله چې اهل حل و عقد په يوه ځای کې راټول شي ، نو د خلافت د منصب له پاره دې د موزونو خلکو پلټنه وکړي ، هر چا کې د خليفه د جوړيدو د اهليت د شرائط موجود وي. نو د بيعت له پاره همغه ته ترجيح ورکوله کيږي، يعنې هغه څوک چې په فضيلت او د شرائطو د اهليت په لحاظ په ټولو غوره وي. او د هغه د اطاعت له پاره خلک ډير ژر اماده کيږي [مشهور وي] د داسې شخص سره په بيعت کولو کې ځنډنه دې په کار ، اهل حل و عقد د انتخاب څخه وروسته د خلافت منصب د داسې سړي ترمخ وړاندې کوي چې هغه ئې غوره کړي وي خو که چيرې هغه د دې منصب د قبلولو څخه انکار وکړ نوبيا به هغې پسې اهل منتخبوي [404].

4 - قاضی ابويعلی حنبلی رحمه الله عليه چې په 458 هجری قمری کال مړ شوی دی فرمائی چې : فلا تنعقد الابجمهور اهل الحل و العقد قال احمد رحمه الله عليه الامام الذی يجتمع قول الحل و العقد عليه کلهم يقول هذا امام و ظاهر هذا انها تنعقد بجماعتهم [د خلافت او امامت انتخاب دملت د نمايندګانو د اکثريت لخوا کيږي امام احمد رحمه الله عليه فرمايلی دی چې په چا چې اهل حل و عقد متفق شی نو همغه به امام او حکمران وی نو د دی څخه دا معلوميږی چې د خلافت جوړيده دملت د نمايندګانو د اجتماعی پريکړي په واسطه کيږی] [405].

5 - قاضی فضل الله توريشتی رحمه الله عليه حنفی په خپل کتاب المعتمد فی المعتقد کې ليکې کوم چې په 620 هجری قمری کال کې چاپ شوی وه :

[404] - الاحکام السلطانيه د ماوردی ليکنه 706 مخ 1973 عيسوی کال چاپ

[405] - الاحکام السلطانيه د ابی يعلی ليکنه 23 مخ 1960 عيسوی کال چاپ

کله چې40 کسه د رای ، مشوری ، بصیرت او دیانت خاوندان ، په داسی یو سړی په متفقه توګه د حکمران په صنعت وټاکې چې ددی منصب اهلیت ولری. او د دی څلویښتو کسانو څخه لږ تر لږ داسی دینی عالم وی چې د قاضی کیدو اهل وی ~ نو د دی سړی حکومت جوړیدای شی او په مسلمانانو ئی اطاعت واجبیږی [406].

6 – ابن الهمام حنفی چې په 681 هجری قمری کال کې مړ شوی دی فرمایی چې : د خلیفه ټاکل د علماء، د رائی د خاوندانو او په معاملاتو پوه د یو ټولګی د بیعت سره کیږی خو د دی له پاره کوم خاص شمیر ضروری نه دی [407].

ځینی کتابونوکې د اهل سنت د ائمو او ځینی علماو دا وینا هم رانقل کړی ده چې د پنځه یا دری کسو بیعت هم کافی دی بلکه د دی مفهوم دادی چې که چیری څوکسو بیعت کړی وی [ووټ ئی ورکړی وی] او پاتی خلکو مخالفت و نه کړ نو سکوت او چپوالی او د مخالفت نه کول د دوی له خوا څخه بیعت ګڼل کیږی .

ابن حجر رحمه الله علیه د الماور دی څخه را نقل کړی دی چې د ټولو اهل حل و عقد بیعت اخستل ضروری نه دی په خپله د مخالفت نه کول کافی ګڼل کیږی [408].

ابن قدامه حنبلی رحمه الله علیه چې620 هجری قمری کال وفات شوی ، امام قرطبی رحمه الله علیه چې671 هجری قمری کال وفات شوی ، شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله علیه چې728 هجری قمری کال وفات شوی حافظ عماد الدین بن کثیر رحمه الله علیه چې774 هجری قمری کال وفات شوی ، ابن خلدون رحمه الله علیه چې 808 هجری قمری کال وفات شوی ، او شاه ولی الله رحمه الله علیه چې1176 هجری قمری کال وفات

---

[406] المعتمد هندی نسخه د امامت بحث 176مخ
[407] - فتح الباری المغازی غزوه خیبر
[408] - فتح الباری المغازی غزوه خیبر

شوی کې هم همدا ډول لیکلی دی چې خلافت د اهل حل و عقد [یعنی د ملت د نمایندګانو] د بیعت پرته نه شی جوړیدلای[409] .

د راشدینو خلفاو رضی الله عنهم سره بیعت

د ابو بکر صدیق رضی الله عنه سره بیعت :

د بنو ساعده د چوتری د انتخاباتی غونډی راپور او د ابوبکر صدیق رضی الله عنه د بیعت تفصیلات تاریخ طبری ، الکامل د ابن اثیر ، طبقات ابن سعد ، البدایه د ابن کثیر رحمه الله علیهم کې بیان شوی دی ، چې ما د دی کتابونو پوره مطالعه کړی ده. خود تاریخ او مغازی په کتابونو کې صحیح او ضعیف دواړه ډوله روایات راغلی دی. نو له دی امله می دا کوښښ وکړ چې د احادیثو د مشهورو او مستندو کتابونو روایت رانقل کړم ، په دی هکله د صحیح بخاری د روایاتو لنډیز په دی توګه دی .

د بنو ساعده په چوتری کې د انصارو او مهاجرینو ترمنځ د خلیفه د ټاکلو له پاره په ډیره ازاده توګه بحث وشو، خود حضرت عمر رضی الله تعالی عنه د پیشنهاد په اساس د مدینی خلکو [چې په هغی وخت کې یې عملاً د ټول قوم د معتمدو او باوری نمایندګانو حیثیت درلوده] په

---

409 - المغنی لابن قدامه 8 ټوک 526 مخ 1969عیسوی کال د مصر چاپ - تفسیر قرطبی لومړی ټوک 268مخ د البقره سورت - منهاج السنه د ابن تیمیه لیکنه 1ټوک 140 مخ 1321 هجری قمری کال د مصر چاپ - تفسیر ابن کثیر 1 ټوک 125 مخ د البقره سورت - مقدمه ابن خلدون 152 مخ - ازاله الخفاء د شاه ولی الله رحمه الله علیه لیکنه لومړی ټوک لومړی فصل 1976 عیسوی کال لاهور چاپ - جامع الاصول د ابن الاثیر چې606 هجری قمری کال کې مړ شوی لیکنه 4 ټوک 101 مخ ان البیعه حقها ان تقع صادره عن المشوره و الاتفاق

خپله خوښه او رضا ابوبکرصدیق رضی‌الله تعالی عنه غوره او د هغه په لاس ئی بیعت وکړ " فبایعه الناس "[410]

په بل ځای کې داکلمات داسی راغلی دی: وبایعه المهاجرون ثم بایعه الانصار[مهاجرینو د حضرت ابوبکر رضی الله تعالی عنه سره اول بیعت وکړ او بیا ور سره انصارو بیعت وکړ] [411].

دا خاص بیعت وه چې د مرکز ټولو مسلمانانو په کې ګډون ونه شو کړای خو په دوهمه ورځ په نبوی مسجد کې عمومی بیعت وشو او په هغی کې ټولو مسلمانانو ګډون وکړ" فبایعه الناس عامه " [412].

د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله تعالی عنه سره د بیعت تفصیلات په مسند احمد رحمه الله علیه ~ منصف عبدالرزاق او مجمع الزوائد کې هم رانقل شوی دی ، په دی کتابونو کې هم همدا خبره راغلی ده چې د مدینی انصارو او مهاجرینو ټولو د هغه سره بیعت کړی وه [413].

د سعد بن عباده رضی الله تعالی عنه په هکله په تاریخ طبری کې دوه روایتونه راغلی دی : لومړی دا چې هغه هم د حضرت ابوبکر رضی الله تعالی عنه سره بیعت کړی وه او دوهم داچې هغه د خپل مرګ تروختـه پوری بیعت ونه کړ [414].

دا روایت ډیر مشهور دی ، خو حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه کوم مخالف قدم پورته نه کړ ښکاره ده چې د غالب اکثریت درایو د اتفاق

---

[410] - صحیح بخاری المناقب 1 ټوک 518 مخ 1961 عیسوی کال اصح المطابع مطبعی کراچی پاکستان چاپ

[411]- بخاری المعاربین 2 ټوک 1010 باب رجم الجنلی

[412] - بخاری الاحکام باب الاستخلاف 2 ټوک 1072 مخ - جامع لاصول 4 ټوک 102مخ 1970 عیسوی کال چاپ

[413] - مسند احمد 1 ټوک 55 مخ بیروت چاپ - منصف عبدالرزاق 5 ټوک 439 مخ 1972 عیسوی کال د بیروت چاپ - مجمع الزوائد 5 ټوک 182 ~ 183 مخونه 1967عیسوی کال د بیروت چاپ

[414] - تاریخ طبری 3 ټوک 21مخ

څخه وروسته د هغه چپوالى او د بيعت نه كول كوم قانوني حيثيت نه درلود، د حضرت على رضى الله عنه په هكله ابن حجر رحمه الله عليه د صحيح ابن حبان په حواله د ابوسعيد خدرى رضى الله عنه روايت رانقل كړى دى چې : ان علياً بايع ابابكر فى اول الامر " حضرت على رضى الله عنه د حضرت ابوبكر رضى الله تعالى عنه سره د ټولو لومړى بيعت كړى وه. خو د بخارى په يوه روايت كې راغلى دى چې د حضرت فاطمى رضى‌الله عنها د وفات تروختته پورى [پوره شپږ مياشتى] هغه عملاً او ښكاره بيعت نه وه كړى خو كوم مخالفانه اقدام ئى هم ونه كړكيداى شى چې د هغه لومړى بيعت مشهور شوى نه وى او د خلكو د غلط فهميو د لرى كولو په خاطر ئى دوباره په نبوى مسجد كې بيعت كړى وى ترڅو عام خلک هم پرى وپوهيږى [415].

د صحيح مسلم او صحيح بخارى د روايتونو لنډيز په دى توګه دى : تر هغه وخته پورى چې حضرت فاطمه رضى الله عنها ژوندى وه نو خلكو به د حضرت على رضى الله عنه ډير فكرساته ، خود حضرت فاطمه رضى الله عنها د وفات څخه وروسته حضرت على رضى الله عنه وليدل چې د خلكو توجه هغه طرف ته كميږى نوهماغه وه چې د ابوبكر رضى الله عنه سره ئى د مصالحت او بيعت كولو پريكړه وكړه او حضرت ابوبكر رضى الله عنه ته ئى خبر وليږه چې ته يوازى زمونږ كورته تشريف راوړه ، ابوبكر رضى الله عنه تشريف ورور، د صحيح مسلم روايت دى چې حضرت على رضى الله عنه بنو هاشم را ټول كړى وه حضرت على رضى الله تعالى عنه سوګند ياد كړ او وئى ويل چې قسم په الله جل جلاله مونږ ستا په فضيلت پوهيږو او مونږ له تا سره څه كينه نه كوو تاسى په خلافت كې مختار ياست ، حال داچې په مشوره كې مونږ هم بايد برخى لروداى ، حضرت ابوبكر رضى الله عنه ځواب وركړ وى ويل : چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم د خپلوانو سره نيک سلوک كول زه په خپلو خپلوانو مقدم

415- فتح البارى 9 ټوک 36 مخ الغازى غزوه خيبر

شمیرم ، حضرت علی رضی الله عنه ورته وفرمایل چې زه د زوال څخه وروسته له تا سره بیعت کوم، د ماسپښین د لمانځه وروسته لومړی حضرت ابوبکر رضی الله عنه په ممبر وخوت او د حضرت علی رضی الله عنه تعریف ئی وکړ او د بیعت د ځنډیدو چې کوم علت هغه ویلی وه هغه ئی توضیح کړ [د اهل بیت د مشوری پرته د خلافت مسئولیت په غاړه اخستل] بیا حضرت علی رضی الله عنه د شهادت کلیمه ولوسته ، بیائی د ابوبکر صدیق رضی الله عنه فضیلت بیان کړ او وئی فرمایل چې زمونږ د مشوری پرته د خلافت پریکړه شوی وه . په دی اساس مونږ په خپل زړه کې لږ غمجن شوی غوندی وه- د مسلم شریف په روایت کې راغلی چې بیا راپورته شو او د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه سره ئی بیعت وکړ[416] .

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه لومړی وینا:

په الله جل جلاله سوگند یادوم چې زه له تاسی څخه غوره او بهترنه یم ، او نه د خلافت له پاره زه خپل ځان له تاسی بهتر گڼم ، زما خواهش وه چې ستاسی څخه کوم یو دا مسئولیت په غاړه واخلی تاسو به دا امید لری چې زه به د رسول الله صلی الله علیه وسلم د سنتو مطابق عمل وکړم ~ رسول الله صلی الله علیه وسلم معصوم او پاک وه او د هغه سره ملا ئکې موجودی وی ، خو زما سره شیطان هم دی چې زما د صحیح لاری څخه دبی لاری کولو کوښښ کوی په دی اساس تاسی ټول خلک به زما محاسبه کوی : ان استقمت فاعینونی وان زغت فقومونی [که چیری زه په نیغه لار روان وم نوما سره کومک وکړی او که چیری زه بی لاری شوم نو بیا ما نیغی لاری ته راواړوی] .

په یوبل روایت کې دا وینا په دی توگه رانقل شوی ده :

---

416 - صحیح بخاری المغازی غزوه خیبر2 ټوک 609 مخ صحیح مسلم الجهاد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم لا نوث – جامع الاصول 4 ټوک 104 مخ

ای خلکو ! زه ستاسی خلیفه جوړکړای شوی یم حال دا چې زه ستاسی څخه بهتر نه یم ، که چیری زه صحیح کارونه کوم نو زما سره کومک وکړی او که چیری غلطی را څخه وشوه نو ما ته نیغه لاره وښایاست ، رښتیا ویل امانت دی او درواغ ویل خیانت دی ، ستاسی کمزوری او ضعیفه شخص به زما په وړاندی قوی او طاقت وروی ، ترهغه پوری چې زه هغه ته حق ونه سپارم او ستاسی طاقت لرونکې او قوی شخص به دلته کمزوری او ضعیفه وی تر هغه پوری چې زه د هغه څخه د مظلوم حق وانه خلم ، هغه قوم چې د خدای په لاره کې جهاد پریږ دی نو الله تعالی هغه په فقر او ذلت اخته کړی او په کوم ملت کې چې بی حیائی وده وکړی او ډیره شی ، نو الله تعالی په هغوی غمونه او مصیبتونه رانازلوی ، تر هغه پوری زما اطاعت کوی ترڅو پوری چې زه د الله جل جلاله او د هغه د رسول الله صلی الله علیه وسلم اطاعت کوم ، خو کله چې ما د هغو نافرمانی وکړه نو بیا په تاسو زما اطاعت واجب نه دی ، پورته شی لمونځ وکړی چې الله جل جلاله په تاسی خپل رحم وکړی [417].

د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه سره بیعت

حضرت ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه د خپل وفات په مرض کې د حضرت عبدالرحمان بن عوف ، عثمان بن عفان ، سعید بن زید ، سید بن حضیر رضی الله عنهم او نورو مهاجرینو او انصارو رضی الله عنهم څخه د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په هکله مشوره وغوښته ، د مشوری او د دی لویو صحابه کرامو رضی الله عنهم درای د معلومولو وروسته ئی حضرت عثمان رضی الله عنه ته ویل چې د حضرت عمر رضی الله تعالی عنه په باره کې زما وصیت ولیکه هغه ولیکه او مهرئی پری ولګاوه او بیا بیرون ولاړ او د خلکو [اهل حل وعقد] څخه ئی پوښتنه وکړه

417 - المصنف د عبدالرزاق لیکنه 11 ټوک 336 مخ – مجمع الزواید 5 ټوک 183 مخ - طبقات ابن سعد 3 ټوک 212 مخ – تاریخ طبری 3 ټوک 203 مخ - البدایه 5 ټوک 248 مخ – کنزالعمال 5 ټوک 601 مخ د 1979 عیسوی کال بیروت چاپ

: اتبایعون لمن فی هذا الکتاب فقالوا نعم فاقروا بذلک ورضوا وبایعوا [ایا تاسی د هغه شخص سره بیعت کوی چې نوم ئی په دی خط کې لیکلی دی ؟ ټولو وویل هو - هغه وه چې ټولو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه پیشنهاد ومانه ، راضی او مطمئن شو او د حضرت عمر رضی الله تعالی عنه سره ئی بیعت وکړ[418]] .

ابن جریر رحمه الله علیه او ابن الاثیر رحمه الله علیه د ابوالتفسیرڅخه رانقل کړی دی چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خپل ځای څخه ښکته شو او په خپله ئی د خلکو څخه وپوښتل چې :اتر ضون بمن استخلف علیکم [ایا تاسی په هغه چاراضی یاست چې زه ئی خپل خلیفه ګرځوم] ، په الله زما سوګند چې ما په دی هکله په خپل غور او فکرکې څه کمی نه دی کړی او خپل کوم خپلوان نه ، بلکه عمرفاروق رضیالله عنه می خلیفه ټاکلی دی ، خلکو وویل : سمعنا واطعنا[مونږ یی اورو او اطاعت ئی کوو] .

ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خپل وصیت لیک د لیکو ترمخه د مهاجرینو او انصارو رضی الله عنهم د ممتازو او باوری نماینده ګانو رای لاس ته راوړی وی ، او بیائی د هغوی د رای مطابق وصیت لیک ولیکه ~ او د مدینی د عامو خلکو څخه یې پوښتنه وکړه،او خلکو په خپلی ازآدی خوښی سره د حضرت عمر رضی الله عنه سره بیعت وکړ او وروسته له هغی د فاروق خلافت ته قانونی حیثیت حاصل شو، د ابوبکر صدیق رضی الله عنه وصیت په اصل کې یووړاندیز وه چې هغه خلکو مسترد کولائی هم شو . خو مسلمانانو هغه قبول کړ[419].

ابن الاثیر مجدالدین جزری رحمه الله علیه چې606 په هجری قمری کال کې مړ شوی په جامع الاصول فی احادیث الرسول کې یو بل روایت

[418] - طبقات ابن سعد 3 ټوک 199 مخ - منتخب کنزالعمال په حایشه د مسند احمد 2 ټوک 177 مخ

[419] - طبری 4 ټوک 51 مخ – الکامل 2 ټوک 426 مخ

رانقل کړی دی چې وایی : د ابوبکر رضی الله تعالی عنه د تدفین څخه وروسته حضرت عمر رضی الله عنه خلکو ته وویل چې زه تاسی ته د خپل ځان په هکله داسی کومه خبره نه شم کولای چې تاسوته د پخوا څخه معلومه نه وی زه یوازی عمر یم او په تاسی د حکومت کولو هیڅ حرص نه لرم. خو دا امانت دکوم نا اهل په غیږکې هم نه شم وراچولی. خو هغه څوک چې د مسلمانانو د قوت باعث وی هغه د دی منصب ډیر حق داره دی[420].

تاسی بیا هم غور وکړی او کوم بل کس ددی کار له پاره وټاکې خو خلکو دوهم ځل بیا همدی غوره کړ.

د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه لومړی وینا :

د عربو مثال لکه د پیزاون تړلی اوښ دی چې د خپل قا ئد مشر پسی وروسته روان وی نو مشرته ئی غور کول په کار دی چې هغه دوی چیرته وړی ؟ پاتی شوم زه د کعبی په رب می دی سوګند وی چې زه به دا خلک په نیغه لاره روان کړم[421].

ابن سعد رحمه الله علیه د ابوبکر رضی الله تعالی عنه د تدفین څخه وروسته په همغه ځای کې د شوی وینا متن داسی رانقلوی : د حمد اوثنا وروسته زه ستاسی له پاره امتحان یم ،او تاسی زما له پاره امتحان یاست زه تیرو دوه ملګرو د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ابوبکر رضی الله عنه نه وروسته خلیفه شوی یم - هغه خلک چې د مرکز څخه لری دی زه په هغوی پوه ، دیانت دار او قوی امیران ټاکم ، هغه څوک چې نیکې کوی مونږ د هغوی سره احسان کوو او هغه خلک چې د جرائمو ارتکاب وکړی

420- جامع الاصول 4 ټوک 109 مخ کتاب الخلافه ولااماره الباب الثانی فی ذکر الخلفاء الراشدین بیعتهم

421- طبری 4 ټوک 51 مخ - الکامل 2 ټوک 427 مخ

هغو ته به سزا ورکوم الله جل جلاله دی ما ته او تاسی ټولو ته ښښنه وکړی[422] .

د حضرت عثمان رضی الله عنه سره بیعت :

د زخمی کیدو وروسته حضرت عمر فاروق رضی الله تعالی عنه وویل : زما په نظر د هغو شپږو کسانو څخه ډیربل هیڅوک اهل او موزون نه شته ، د چا څخه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د وفات ترنیتې پوری خوشحاله وه یعنی حضرت عمر حضرت عثمان حضرت زبیر حضرت طلحه حضرت سعد او حضرت عبدالرحمن رضی الله عنهم په مشوره کې زما زوی عبدالله هم شریکولای شی خو هغه په خلافت کې هیڅ حق نلری [ترڅو چې د دی په اساس خلافت موروثی ونه ګرځی] که چیری سعد بن ابی قاص رضی الله عنه ته خلافت ورپه لاس شی نو ډیره به ښه وی او که نه نو بل هرڅوک چې خلیفه شونوورته په کاردی چې د هغه کومک ترلاسه کړی...د دی نه وروسته ئی راتلونکې خلیفه ته د مهاجرینو او انصاور رضی الله تعالی عنهم ، کلیوالو خلکو او غیر مسلمانو ډلو سره د حسن سلوک وصیت وکړ دغه شپږ رکنی انتخابی هیئت د خلیفه د وړاندیز اختیار عبدالرحمن بن عوف رضی الله تعالی عنه ته ور په غاړه کړ [هغه ئی د انتخاب ناظم وټاکه] هغه د مدینی د خلکو سره اوږ دی مشوری وکړی . د بخاری شریف په کتاب الاحکام کې راغلی دی چې خلک تردری ورځو پوری د عبدالرحمن رضی الله تعالی عنه کورته د خپلو رایو د ښکاره کولو په خاطر راتلل، د رای ګیری وروسته د حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله تعالی عنهما د د واړو څخه د قرآن او سنتو د تابعداری وعده واخسته او وی ویل چې د مدینی وګړی عثمان رضی الله عنه خوښوی ~ نو په دی خاطر د هغه سره بیعت وکړی ، هماغه وه چې حضرت علی رضی الله عنه او د مدینی ټولو خلکو د هغه سره بیعت وکړ " فبایعه علی رضی الله عنه وولج اهل الدار فبایعوه " .

422- طبقات ابن سعد 2 ټوک 427 مخ

د صحیح بخاری په کتاب الاحکام کې د حضرت عبدالرحمن رضی الله عنه وینا را نقل شوی ده :فلم ارهم یعدلوا بعثمان رضی الله عنه ... فبایعه عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه و بایعه الناس و المهاجرون و الانصار و امراء الاخبار و المسلمون [ما ولیدل چې خلک د حضرت عثمان رضی الله عنه سره هیڅوک نه برابروی او د خلافت له پاره د هغه څخه زیات اهل بل څوک نه ګڼی ...عبدالرحمان بن عوف د حضرت عثمان رضی الله عنهما سره بیعت وکړ عامو خلکو او مهاجرینو رضی الله عنهم ورسره بیعت وکړ او عسکری مشرانو [چې په هغی وخت کې د حج د پاره راغلی وه] هم ورسره بیعت وکړ[423].

د حضرت عثمان رضىالله عنه لومړی وینا :

د حمد او ثنا څخه وروسته په ما د خلافت بار اچول شوی دی او ما دا بار پورته کړی دی، زه د سنتو پیروی کوونکې یم او د بدعاتو د منځه وړونکې یم ښه پوه شی چې د قرآن او سنتو د پیروی څخه وروسته زه د دری اصولو پابند یم :

لومړی دا چې د ابوبکر صدیق رضی الله عنه او عمر فاروق رضی الله عنه پیروی به کوم او د هغوی د پریکړی پابند به یم په دی شرط چې تاسی پری اتفاق کړی وی .

دوهم دا چې په کومه موضوع کې چې ستاسی د اجتماعی مشوری په اساس کومه پریکړه و نه شی نو د هغی د پاره به زه د ښه او نیکو خلکو سنت اختیار وم .

دریم دا چې زه به په تاسی لاس پورته نه کړم مګر هغه سزا چې تاسی یې وړ وګرځی .

423- بخاری المناقب ټوک 523 ~ 525 الاحکام 2 ټوک 1070 - جامع الاصول 4 ټوک 124 ~ 128مخونه

ښه پوه شی ! چې دا وینا د خلکو له پاره ښایسته او غوره جوړه کړل شوی ده تاسی د دی په لور مه ښکته کیږی او نه پری اعتماد وکړی ځکه دا د اعتماد وړ شی نه دی .

پوه شی ! چې دا وینا تاسی نه پریږی تر هغو چې تاسی یې په خپله پری نه ږدی [424].

د علی بن ابی طالب رضی الله عنه سره بیعت :

حضرت عثمان رضی‌الله عنه د شهادت څخه وروسته د رسول الله صلی الله علیه وسلم اصحابو رضی الله عنهم د حضرت علی رضی‌الله عنه څخه وغوښتل چې د خلافت مسئولیت په غاړه واخلی ، هغه وویل چې ما ته د وزیر په حیث پاته کیدل ډیر غوره دی ، خلکو ورته وویل چې مونږ ستا سره بیعت کوو ، په دی خبره حضرت علی رضی‌الله عنه ورته وفرمایل چې زما سره بیعت به په جومات کې وی او په پټه به نه وی او د مسلمانانو د ازآدی رای پرته به مکمل نه شی، کله چې هغه جومات ته تشریف یوړ نو مهاجرینو او انصارورضی‌الله عنهم او عامو خلکو په اتفاق سره ورسره بیعت وکړه .

د علی بن ابی طالب رضی الله عنه لومړی وینا :

الله جل جلاله د هدایت او لاربښوونی کتاب رانازل کړی چې په هغه کې یې نیکې او بدی بیان کړیدی نیک کارونه کوی او له بدو کارونو څخه ځان وژغوری او د فرائضو پابندی کوی، الله جل جلاله د څو شیانو حرمت بیان کړی دی چې نامعلوم نه دی خو هغه په ټولو حرمتونو د مسلمان حرمت بیان کړی دی چې نامعلوم نه دی خو هغه په ټولو حرمتونو د مسلمان حرمت ته فضلیت ورکړی دی او مسلمانانو ته یې د اخلاص او یووالی په اساس قوت وربخښلی دی مسلمان هغه دي چې د هغه د ژبی او

- تاریخ طبری 5 ټوک 149 مخ

د لاس د ضرر څخه خلک خلاص وی د حق پرته کوم مسلمان ته تکلیف ورکول روا نه دی , پرته دهغه سزا څخه چې هغه ته یی ورکول واجب وی ، څه خلک له تاسی څخه مخته ولاړل او مرګ ستاسي پسي هم روان دي خپل بارونه کم کړی ، دا په دی خاطر چې مخکې تلونکې د وروسته راتلونکې انتظار کوی، د خدای بندګانو،د خدای نه ویرېږی ، د هغی د بندګانو د حق تلفی به له تاسی څخه پوښتنه وشی حتی چې د ځناورو په هکله به هم له تاسی څخه پوښتنه وشی ،د خدای اطاعت ورکړی او د هغه د نافرمانی څخه ځان وژغوری- نیکې او خیر چې هر چیرته وی هغه تر لاسه کړی،او بدی چې په هر ځای کې ګوری، هغه نه لری والی اختیار کړی ، هغه وخت رایاد کړی چې تاسی ډیر لږ وی او په ځمکه کې کمزوری ګڼل کیدلی [425].

د خلفائی راشدینو رضی الله عنهم د بیعت په هکله د دی مستندو حوالو څخه دا ثابتیږی چې د هغوی انتخاب خو د عمومی انتخاباتو له لاری نه وه شوی خود مسلمانانو د اهل حل و عقد یعنی ملت د نمایندګانو لخوا په اصولی توګه شوی وه ، او همدا لاره ډیره غوره ده ، چې د حکومت مشر د ملت د نمایندګانو لخوا انتخاباتو شی، خود ملت نمایندګان باید د ملت معتمدین اوباوری وګړی وی ترڅو د هغوی پریکړه د ملت پریکړه وبلل شی .

د ولی عهد تګاکل

فقهاو او سیاست پوهانو د خلیفه دټاکلو یوه لاره دا هم ښوولی ده چې مخکینی خلیفه څوک خپل ولی عهد او خلیفه وټاکې . ابن خلدون ، ماوردی رحمه الله علیهما او ځینی نورو پوهانو همدا ټاکل کافی

---

[425] - تاریخ طبری 5 ټوک 157 مخ – الکامل د ابن اثیر 3 ټوک 194 مخ – البدایه د حافظ عمادالدین بن کثیر 7 ټوک 227 مخ

ګڼلی دی، البته د ماوردی رحمه الله په نظر خلیفه خپل پلار یا زوی ولی عهد نه شی ټاکلی [426].

قاضی ابو یعلی رحمه الله علیه یوازی ولی عهدی او ټاکل کافی نه ګڼی بلکه د اهل حل و عقد بیعت کول ورسره ضروری ګڼی: لان الا مامه لا تنعقد للمعهود له بنفس العهد وانما تنعقد بعهد المسلمین.... ان امامه المعهود الیه تنعقد بعد موته با اختیار اهل الوقت [د ولی عهد حکومت یوازی د پخوانی خلیفه د عهد او وصیت په اساس نه شی نه جوړیږی بلکه د مسلمانانو د عهد او اطاعت او د وخت د اهل حل عقد د انتخاب او خوښی په اساس جوړیږی شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله هم ویلی دی چې : د بیعت پرته یوائی ولی عهدی کافی نه ده] [427].

په قرانکریم او د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم په احادیثو کې د شورائیت اصول ذکر شوی دی چې په هغې کې د ولی عهد او نامزد کولو طریقه نه ده ښوول شوی ، موسی علیه السلام د طور غره ته د تللو په وخت کې حضرت هارون علیه السلام خپل نائب مقرر کړی وه او همدا راز کله به چې رسول الله صلی الله علیه وسلم په سفر تللو ، نو کوم صحابی به ئی په مدینه کې خپل نائب او سرپرست ټاکه ، خو هغه د بحث لاندی [ولی عهدی] د موضوع سره کوم اړیکې نه لری ،د دی نه یوائی دا را په ډاګه کیږی چې خلیفه د خپلی غیر حاضری په وخت کې یو څوک د قایم مقام امیر یا نائب امیر په حیث ټاکلی شی .

که څه هم رسول الله صلی الله علیه وسلم د ابوبکر رضی الله عنه له پاره د وصیت لیک د لیکو اراده کړی وه خو بیا دا اراده پریښوده، تر څو د شوری په واسطه د خلیفه د ټاکلو اصل پا تی شی، ابوبکر رضی

[426] - الاحکام د ماوردی لیکنه 10 مخ

[427]- الاحکام د قاضی ابویعلی لیکنه 25 مخ د 1966 عیسوی کال د مصر چاپ

الله عنه چې د حضرت عمر رضی الله عنه په هکله کوم وصیت کړی وه - نو هغه یوازی پیشنهادی شکل لروده خو کله چې د مدینی خلکو هغه قبول کړ او د هغه په لاس ئی بیعت وکړ نو وروسته له هغی د حضرت عمر رضی الله عنه خلافت جوړ شو .

ابن تیمیه رحمه الله فرمائی چې: انما صار اماما لما با یعوه [حضرت عمر رضی الله عنه هغه وخت عملا خلیفه شو چې صحابو رضی الله عنهم ور سره بیعت وکړ[428].

تغلب یا په زور حکومت نیول :

د اسلام فقهاو د حکومت د جوړیدو یو ډول دا بیان کړیدی ، چې که څوک د زور له لاری په حکومت قبضه وکړی او خپل حکومت جوړ کړی ، د هغی احکام نافذ یدی شی په دی شرط چې د شریعت مطابق وی ، ځینی خلک ددی فقهی مسئلی څخه غلط مقصد اخلی- حال داچې دفقهاو مقصد دادی چې که څه هم د قبضه کونکې دا قبضه شرعا ناروا کاردی . خو کله چې هغه عملا خپله پنجه کلکه کړی نو په هغه وخت کې که د هغه حکومت په رسمیت ونه پیژندل شی، نو کورنی شخړی ، فتنه او فساد به جوړشی او په ملت کې به ګډوډی را پیدا شی او دا کارونه د قبضی [غلب] په مقابل کې ډیره خرابی منځ ته راوړی " الضرورات تبیح المحظورات [د مجبوری په وخت کې ځینی ممنوع شیان د ضرورت په اندازه روا کیږی] ، سد باب الذریعه [د فساد او خرابی دروازه بندول ضروری دی] ، او اختیار اهون البلیتین [د دوه بلاګانو څخه کوچنی بلا اختیار کیدای شی] ، شرعی قواعدو په اساس د ضرورت د قانون لاندی د متغلب او غاصب حکومت به د مجبوریت په اساس منل کیږی - د فقهاو هیڅکله دا مقصد نه دی چې ګویا د متغلب حکومت روا او په حق جوړ شوی حکومت وی ، د هغوی په نظر دایو بالفعل او عملی حکومت خودی

---

428 - منهاج السنه لومړی ټوک 142 مخ

مگر پـه حق نـه دی. همـدا علـت دی چـې هـر چیرتـه چـې د فقهـاو پـه کتـابونو کـې دا موضـوع یـاده شـوی ده نـو ورسـره د " للضـروره " یـا د " خوفاً مـن قهـره و جبـرو تـه " ... کلمـاتو ذکـر شـوی دی د هغـوی څخـه پـه ډاګه دا څرګندیږی چـې د زور او غلبـی حکومـت کـوم نیـک کـار نـه دی خو یوازی د ضرورت او مجبوری پـه اساس منل کیږی .

مشهور حنفی فقیـه فخرالـدین حسـن بـن منصوراو زجنـدی چـې پـه قاضـی خـان مشـهور دی او پـه 592 هجـری قمـری کـال کـې وفـات شـوی لـیکي چـې: قـال علمـاء نـا رحهـم الله السـلطان یصیرسـلطانا بـامرین بالمبایعـه معهـم و تعتبـر فـی المبایعـه مبایعـه اشـرافهم و اعیـانهم و الثانی ان ینفذ حکمه فی رعیته خوفـا مـن قهـر و غلبتـه [زمـوږ علمـاو ویلی دی چې د یو حاکم حکمرانی له دوه لارو جوړیږی، یو ډول دا چې د ملـت شـریف او معتمـد خلـک ور سـره بیعـت وکـړی ، [د ملـت د نمایندګانو] بیعت دی، او بـل دا چې عمـلاً د هغـه حکـم د هغـه د قهـر غلبی او ویری په اساس جاری شوی وی][429] .

د امـام قاضـی خـان د دی وینـا څخـه څرګنـده شـوه چـې د حکومـت جوړیدو صحیح او درسته او قـانونی لاره خو داده چـې د اسـلامی امـت پوه او شریف خلک یعنی د ملت نمایندګان یو څوک منتخب کړی، او بیعت ورسره وکړی خو که چا په زور پـه حکومـت قبضـه وکـړه او د هغـه احکـام عمـلا پـه رعیـت کـې جـاری شـول ، نـو دا یـوازی پـه دی خـاطر حکمران دی چې د ده د قهر ، جبر، ظلم او ویره ده او هغـه عمـلاً غـالب شوی دی ،دا په دی خاطر چې دا کومه روا او قانونی لاره نه ده، قانونـاً خودا غاصب او په زور مسلط شوی دی ، اوداسی حاکم ته رسول اکـرم صـلی الله علیـه وسـلم لعنتـی ویلـی دی - پـه قـران او احـادیثو کـې د

---

[429] - فتاوی قاضي خـان پـه حاشـیه د عـالمګیری 3 ټوک 584 مـخ – کتـاب السـیر تنویرالابصـار مـتن درمختـار پـه مجموعـه شـامی بـاب البغـات 3 ټوک 428 مـخ – بحرالرایق شرح د کنزالدقایق باب البغاه 5 ټوک 152 مخ د بیروت چاپ

شورائیت حکم راغلی دی. د تغلب او په زور د حکومت واکی په لاس کې داخستو حکم نه دی راغلی .

په در مختار کې دی " و تصح سلطه متغلب للضروره[430] "

په زور لاس ته راوړی حکومت د ضرورت په اساس صحیح ګڼل ګیږی ابن عابدین شامی رحمه الله علیه په دی هکله په خپله حاشیه کې لیکلی که څوک د خلیفه کیدو په شرائطو او اوصافو برابر هم وی خو د اهل حل و عقد د بیعت نه پرته په حکومت قبضه وکړی نو د هغه حکومت به د ضرورت او مجبوریت په اساس صحیح وګڼل شی، او که نه نو صحیح لاره خوداده چې خلیفه باید د اهل حل و عقد له طرفه ټاکل شوی وی. او د ضرورت څخه مقصد د فتنی او کورنی شخړو مخه نیول دی [431].

حنفی فقهاو رحمهم الله په دی نظر دی چې که چیری دا متغلب ظالم او فاسق وی نو د توان په اندازه د هغه څخه سر کش کول او د قوت په زور د هغه حکومت ړنګول روادی ، او مسلمانانو ته د داسی حکومت په خلاف د مسلح مقاومت په وړاندی ودریدل او د ظالم حاکم مرسته کول روا نه دی [432].

په فقه کې د باغیانو تعریف داسی شوی دی الخارجون علی الامام الحق بغیر الحق [باغیان هغه څوک دی چې د یو برحق او عادل حاکم په خلاف یی بی حقه او ناروا پاڅون او خروج کړی وی [433].

---

[430] - شامی 512 مخ لومړی ټوک والمسائره د ابن همام 170 مخ نهم ا صل

[431]- شامی باب الا مامه لومړی ټوک 512 مخ

[432] - حکام القران للجصاص لومړی ټوک 70 مخ بیروت - فتح القدیر 6 ټوک 102 مخ 1970د عیسوی کال چاپ - عالمګیری 2 ټوک 384 مخ - بحرا لرائق 5 ټوک 151مخ

[433] - مجموعه شامی 3 ټوک 426 مخ - فتح القدیر د ابن الهام لیکنه 6 ټوک 99مخ

نیو لیك

....

څلورم اصل

د خلیفه صفات او شرطونه

د اسلامی سیاست څلورم اصل دادی چې د ریاست مشر یعنی خلیفه به د خپل علم، عمل ، عدالت، دیانت، قابلیت او صلاحیت له نظره په ټول امت کې ممتاز شخصیت وی، ځکه اسلامی ریاست د خپل طبیعت له رویه یو اصولی فکری ریاست دی نو شرعاً او عقلاً لازمه ده چې دده مشر د اسلام عملی‌نمونه وی، او د خپل دینی فکر او عمل په اساس ښکاره او ممتاز وګړی وی، او یا لږ ترلږه د یوه صالح موٴمن بنیادی شرائط خو پوره کړی ، د اسلام پوهانو د شرعی دلا ئلو

په رښاکې دا شرائط او اوصاف بيان کړي، چا لږ ډير تفصيل ورکړی او چا په مختصره توګه راخستی دی - امام قرطبی رحمه الله عليه دا شرطونه د نورو علماو په نسبت په ډير تفصيل سره بيان کړی دی. چې په لاندی توګه ئی وړاندی کوو .

ا{ مسلمان وی :

په قرانکرم کې ئی ډ او لو الامر مسلمانی شرط ګرځولی ده

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

[د النساء سورت 59 ايت]

[ای مؤمنانو د الله او د رسول اطاعت وکړی او د خپلو هغه مشرانو چې ستاسی څخه وی " مسلمانان وی " اطاعت وکړی] .

او په خپلو رازونو او معاملا تو کې ئی د غير مسلمانانو داخلول او شريکول ناروا ښودلی دی

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتْ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ [د ال عمران سورت 118 ايت]

[ای مؤمنانو ! د خپلی ټولنی له وګړونه پرته نورو سره خپل رازونه مه وايی ، هغوی ستاسی د ورکاوی له هيڅ يو فرصت څخه ګټه اخيستل له لاسه نه ورکوی ، تاسی ته چې په هر څه زيان اوړی د هغوی خوښيږی ، د هغوی د زړه دښمنی د هغوی له خولې نه راووځي او څه چې هغوی به خپلو سينو کې پټ ساتلی دی هغه له دی نه زيات دی ، مونږ تاسی ته په ډاګه څرګنده لارښوونې کړيدی که تاسی پوهه لری [نو له هغو سره به په ارتباط ساتنه کې له پاملرنې څخه کار واخلئ]] .ا

اَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمْ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

[د التوبه سورت 16آيت]

[ايا تاسی دا ګنلی ده چې همداسې به پرېښودل شی پداسی حال کې چې تر اوسه پوری خو الله دا دنده ليدلې چې له تاسی نه څوک هغه کسان دی چې هغوی [د هغه په لاره کې] سرښندنه وکړی او له الله او له پيغمبر او مؤمنانو څخه پرته يې څوک صميمی دوست ونه نيوه] .

مؤمنانو ته حکم ورکړی شوی چې کافران خپل دوستان و نه نيسی

او په خپلو رازونو او معاملا تو کې ئی د غير مسلمانانو داخلول او شريکول ناروا ښودلی دی

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ [د النساء سورت 144 ايت]

[ای مؤمنانو ! د مؤمنانو په ځای له کافرانو سره ملګرتيا مکوئ]

.

نو کله ئی چې په راز کې شريکول او دوستان نيول روانه دی نو څنګه به د هغه مشری روا شی، د اسلامی حکومت مقصد د اسلام د دين جاری کول دی نو هر هغه څوک چې په دی دين ايمان نه لری نو هغه به دا څنګه نافذ او جاری کړی هيڅ ملت او رياست د بنستيبزی نظرئی او اساسی قانون نه منونکې ته د مسئوليت منصب نه شی ورسپارلی .

2} نارينه وی :

په قرانکريم کې راغلی چې نارينه په ښځو حاکم دی

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ [د النساء سورت 34 آيت]

[نارينه پر ښځو مسلط اداره چيان دي ، له دې امله چې الله د هغو ځينو ته پر ځينو نورو لوړتيا ورښليې د ه، او له دې کبله چې نارينه خپل مالونه لګوي] .

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی چې هغه قوم به هیڅکله کامیابه نه شی چا چې ښځه خپله حاکمه وګرځوله [صحیح بخاری او صحیح مسلم] .

په همدی ډول نبی صلی الله علیه و سلم فرمایلی دی چې هر کله ستاسی معاملی د ښځو په غاړه شوی نو بیا تاسی ته مرګ ډیر ښه دی [جامع ترمذی] .

د اسلام د فقهاو په دی خبره اجماع ده چې ښځه د حکومت مشره او خلیفه نه شی ګرځیدلای .

3{عادل او صالح وی :

په قرانکریم کې راغلی دی چې ظالم خلک د مسلمانانو د امامت او قیادت وړ نه دی:

قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ
[د البقره سورت 124 آیت]

[نو الله جل جلاله وویل " زه تا د ټولو خلکو قائد ټاکم ، ابراهیم علیه السلام عرض وکړ " او ایا زما له اولادې سره هم همدا وعده ده ؟ هغه وویل " زما وعده له ظالمانو سره نشته] .

د الله جل جلاله نه د غافلو مسرفېتو او مفسدینو اطاعت روانه دی

وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا ....
[د الکف سورت 28 آیت]

[د هغه چا اطاعت مه کوه چې مونږ یې زړه د خپل اطاعت څخه غافل کړی دی او د خپل خواهش تابع دی او د هغه کار او طبیعت د حد څخه تجاوز دی] .

وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
[د الکهف سورت 28 آیت]

[تاسی د حد څخه تیریدونکو خبره مه منئ هغوی چې په ځمکه کې فساد کوی او د اصلاح کارنه کوی] .

يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

[د الحجرات سورت 13 آیت]

[ای خلکو ! مونږ تاسې له یوه نارینه او یوې ښځې نه پیداکړئ او بیا مو تاسې قومونه او قبیلې وګرځولی ترڅو چې تاسی یو تر بله سره وپیژنئ ، په حقیقت کې د الله په نزد له تاسې نه تر ټولو زیات عزتمند هغه څوک دی چې په تاسې کې تر ټولو زیات پرهیزګار وي . په باوری ډول الله په هر څه پوهیدونکې او باخبره دی] .

نو کله چې د فاسق او نافرمانه له سره اطاعت روا نه وی او هغه د عزت او احترام وړهم نه دی نو هغه د ټول ملت د ریاست او مشری مستحق څنګه ګرځی د اسلام د فقهاو په دی خبره هم اجماع او اتفاق دی چې فاسق مشر ټاکل روانه دی .

4{ د د ین عالم وی :

په قرانکریم کې ئی د اولوالامر له پاره د استنباط او اجتهادی بصیرت لرل ضروری ګڼلی دی :

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُوْلِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ

[د النساء سورت 83 آیت]

[دوی چې کله کوم د ډاډ یا ویری خبر اوری هغه خپروی ، پداسی حال کې چې که دوی هغه پیغمبر او د خپلی ډلی مسئولو کسانو ته ورسوی نو بیا هغه به داسی ډول خلک وپوهیږی چې د دوی په مینځ کې د دی خبری صلاحیت لری چې له هغی څخه سمه نتیجه واخیستلی شی] .

د قیادت له پاره علم و جسم دواړه ضروری دی :

قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ [د البقره سورت 247 آیت]

[الله پر تاسی هماغه غوره کړی دی او هغه ته يې روحي او جسمی داوړه ډوله پراخ اهليت وربښلی دی] .

عالم او غير عالم برابر نه وی :

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ [د الزمر سورت 9 آيت]

[ووايه آيا هغه خلک چې پوهيږی او هغه چې نه پوهيږی سره برابر دی] .

په دی خبره د فقهاو اتفاق دی چې لږترلږه علم کول ډير ضرور دی خو په سختو او بغرنجو مسائلو کې د عابدينو فقهاو مشوری ته رجوع کولی شی ، لکه څنګه چې د راشدينو خلفاو دوره وه، خو په هر وخت کې د نورو څخه په پوښتنه کار نه روانيږی. د اسلامی رياست مقصد د دين جاری کول دی. نو هغه څوک چې د ضرورت په اندازه هم د دين په هکله علم ونلری نو هغه به ئی جاری څنګه کړی؟ هيڅ ملت داسی شخص خپل مشر نه شی ټاکلی چې د رياست د اساسی قانون څخه بالکل ناخبره وی .

5} آزاد وی :

يعنی د چا غلام ، د ټول وخت نوکر او بندی نه وی او د فرائضو د اداء کولو له پاره فارغه وی.

6} بالغ وی :

نا بالغه هلک خو دا بار د خپلی جسمانی او ذهنی کمزورتيا په اساس نه شی پورته کولی، د بلی خوا څخه ناپوهه او نابالغه کوچنيان په خپل مال کې د تصرف څخه هم منع کړل شوی دی

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمْ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا

[د النساء سورت 5 آيت]

[او خپل هغه مالونه چې الله جل جلاله هغه ستاسی له پاره د ژوندد سمبالښت وسیله گرځولی ده ناپوهانو ته مه سپارئ البته د هغوی د خوراک او اغوستن له پاره یې ورکړی او هغوی ته سمه لارښونه وکړی] .

7} عاقل وی :

ښکاره ده چې په ذهنی توگه مریض شخص دملت دومره درووند بار نه شی پورته کولی.

8} د بد ن غړی ییگ روغ وی :

په جسمانی ډول بی کاره شخصیت دومره لوی خدمت نه شی سرته رسولی او نه حدود جاری کولای شی .

9} زړه و ر او شجاع وی :

دکمزوری زړه خاوند بزدله شخص نه د هیواد دفاع کولای شی نه امن راوستلای شی او نه حدود جاری کولای شی .

10} په معامله پوه او د رای خاوند وی :

د حالاتو څخه بی خبره شخص چې په معاملاتو باندی نه پوهیږی هیڅکله نظم او ضبط نشی راو ستلای [434].

د امام د شرائطو ذکر په نورو کتابونو کې هم شویدی چې په ځینو کې په لنډ ډول او په ځینوکې په مفصل ډول بیان شوی دی[435] .

دخلافت له پاره د قریشی توب شرط

د اهل سنت و الجماعت جمهورو علماو د خلافت له پاره قریشی توب شرط ټاکلی دی. د دی شرط دلیل هغه احادیث دی چې په هغه

[434] - تفسیر قرطبي لومړی ټوک 270 مخ

[435] - الاحکام د ماوردی رحمه الله لیکنه 6 مخ - الا حکام د قاضي ابي یعلي رحمه الله لیکنه 30 مخ - اصول الدین د شیخ عبدالقادر بغدادي رحمه الله لیکنه 277 مخ - المسا ئره د ابن الهمام رحمه الله لیکنه 169 مخ ازاله الخفاء د شاه ولي الله رحمه الله لیکنه لومړی ټوک 3 مخ خلافت او ملوکیت اسلامي ریاست مولانا سید ابوالاعلی مودودي رحمه الله لیکنه 379 مخ

کې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی چې ائمه او خلفاء به د قریشو له جملی څخه وی [436].

خو که چیری قریشی د دین د اقامی، عدل او انصاف څخه مخ واړوی نو بیا د هغه په مقابل کې د غیر قریشی خلیفه ټاکل روادی. په دی د ټولو فقهاو اجماع شوی ده چې یوازی قریشی توب کافی نه دی. بلکه ایمان ، علم، دیانت، زړه ورتیا او شجاعت ته د اولیت حق حاصل دی ، د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په حدیث کې قریشی خلفاو ته د اولیت ورکولو حکم د دی شرط سره تړلی دی چې هغه به دین جاری کوی " ما اقاموا الدین " [437].

په یوه بل روایت کې راغلی دی چې امراء به د قریشو څخه وی، تر هغه پوری چې هغوی په عدل پریکړې کول " ماحکموا فعدلوا "

په یو بل روایت کې ویل شوی دی چې کله قریش د صحیح لاری څخه و ښوویږی او په حق ولاړ نه شی ، نو تاسی بیا خپلی توری را پورته کړی " رجاله ثقات الا ان فیه انقطاعا " [438].

همدا د امام ابوحنیفه رحمه الله علیه مشهور مسلک او د حنفی فقهاو فتوی ده چې قریشی توب شرط دی خو علامه انور شاه کشمیری رحمه الله د التحریر المختار په لومړی ټوک 68 مخ په حواله لیکلی دی چې د امام ابو حنیفه رحمه الله علیه څخه یو روایت دا هم را نقل شوی دی چې قریشی توب ضروری نه دی [439].

خو دا روایت ډیر کمزوری دی چې د پورتنی قول په مقابل کې د منلووړ نه دی .

---

436 - بخاری الانبیاء باب مناقب قریش وسلم کتاب الاماره باب الناس

437 - بخاری الانبیاء باب مناقب قریش وسلم کتاب الاماره باب الناس

438 - فتح الباری 16 ټوک 233 مخ

439 - معارف السنن د جامع ترمذی شرح 2 ټوک 322 مخ

ابن خلدون رحمه الله عليه د قريشي توب د شرط علت ، د قوت خاوند او موثر توب بيان کړی دی هغه ليکي چې اصل مقصد د نسب او قبيلي برتری نه ده. بلکه مقصد تری ، قوت ، موثر توب او د قوم ډير اعتماد لاس ته راوړل دی ، خو ابن خلدون رحمه الله عليه د ممتاز مورخ او تولن پوهني په ځنگ کې په فقه او حديثو کې هغه ځای نه لری چې دهغه په اساس د ده په توجيه باندی اطمينان حاصل شی ، په دی خاطر که چيری صحيح النسب قريشی موجود وی او قوم پری اعتماد وکړی او په نورو شرائطو هم برابر وی نو هغه ته په غير قريشي برتری ورکول په کار دی .

دظالم او فاسق حکمران په هکله
د امام ابو حنيفه رحمه الله عليه مسلك

د فقهی په کتابونو کې يوه مسئله ذکر شوی ده. چې د فاسق او ظالم حکمران په واسطه د ټاکل شوی قاضی پريکړی قانونا جاری کيږی خو په دی شرط چې قاضی په خپله عادل وی او دهغه پريکړه د شريعت په خلاف نه وی، د دی څخه ځينی خلکوته اشتباه پيداشوی وه چې شايد امام ابوحنيفه رحمه الله عليه د خليفه لپاره د عدالت شرط ضروری نه گڼی ، نو د دی اشتباه دلری کولو له پاره مشهور حنفی فقيه امام جصاص رحمه الله عليه چې په 370 هجری قمری کال کې مړی شوی دی فرمايی چې : ولا فرق عند ابی حنيفه رحمه الله عليه بين القاضی و الخليفه فی ان شرط کل واحد منهما العداله وان الفاسق لايکون خليفه ولايکون حاکما کما لا تقبل شهادته وخبره [د امام ابو حنيفه رحمه الله په نظر د خليفه او قاضی ترمنځ په دی هکله کوم تو پير نه شته دواړو له پاره عدالت او ديانت شرط دی فاسق نه خليفه جوړيدی شی او نه قاضی لکه څنگه ئی چې شهادت او روايت نه قبليږی [440]] .

440 - احکام القران لومړی ټوک 70 مخ

د امـام ابـو حنيفـه رحمـه الله لـه نظـره د فاسـق حكمـران پـه خـلاف بغـاوت كـول او د قـوت اسـتعمالول روا دی، پـه دی شـرط چـې د هغـه پرځای عادل او صالح حکمران منځ ته را وستلای شی، او په نتیجه کې د کورنی شخړو او د بی نتیجی وینی تویدلو او نفسونو د ضایع کیدلو خطره او ویره موجوده شی .

جصاص رحمه الله علیه فرمایی چې : وکان من قوله وجوب الامر بالمعروف و النهی عن المنکر فرض بالقول فان لم یوتمر فبالسیف.

ابو حنیفه رحمه الله علیه به ویل چې په ژبه امر بالمعروف او نهی عن المنکر فرض دی خو که چیری حکمران د نیکې حکم نه منی او په نیغه لاره نه ځی، نو بیا امر بالمعروف د توری په واسطه واجبیږی[441] [

.

ابن الهمام رحمه الله علیه فرمایلی دی چې که چیری خلیفه په اوله کې عادل وه، خود تاکلو وروسته ئی د ظلم او فسق لاره ونیوله په دی حالت کې خو په خپله نه شی معزو لیدلاي خو د هغه حکومت چپه کول روا دی. په دی شرط چې د دی حکومت د چپه کولو په وجه د دی نه بله لویه فتنه را پیدا نه شی[442].

Comment [P1]:

علامه ماوردی رحمـه الله علیـه او قاضی ابـو یعلی رحمـه الله علیـه لیکلی دی چې : د خلیفـه اهلیـت د هغـه د عـدل او دیانـت د مجـروح کیدو یاپه جسمانی تو ګه د بی کاره کیدو په اساس لـه منځـه ځی ، او هغه بیا د خلافت ورنه ګرځی[443] .

امـام ابـو حنیفـه رحمـه الله علیـه د زیـد بـن علـی رحمـه الله علیـه د بغاوت او محمـد بـن عبدالله او ابراهیم بـن عبدالله د بغـاوت پـه دوران

---

[441] - احکام القران لومړی ټوک 70 مخ

442 - المسائر 5 ټوک 170 مخ - شامی 1 ټوک 514 مخ

- الاحکام المورد ی 17 مخ - الاحکام للقا ضی ابی یعلی 28 مخ

کې د هغوی سره مالي کومک کړی او خلکو ته ئی هغوی سره د کومک کولو فتوی ورکړې وه [444].

د خلیفه منصبی فرائض

د خلیفه اصل منصبی فرض د دین اقامت او د شریعت جاری کول دی، د خلکو د حقوقو ساتنه او دهغوی ښیگڼې له پاره تدبیرونه نیول د هغه د مسئولیتونو څخه دی ، رسول الله صلی الله علیه وسلم امیر ته راعی ویلی دی، نو په دی خاطر د رعیت دبنیادی انسانی اړتیاو تنظام او دهغوی د مال، ځان او ابرو ساتنه او د هغوی د بنیادی انسانی حقوقو رعایت کول دهغه منصبی فریضه او مسئولیت دی .

ماوردی رحمه الله علیه او ابویعلی رحمه الله علیه د دی فرائضو او مسئولیتونو لنډیز په لاندی تو گه بیان کړی دی.

د دین ساتنه ، [د دین تعلیم عام کول او له دین څخه دفاع کول] - د شرعی قوانینو جاری کول ، عدل او انصاف منځ ته راوړل ، د مال ، ځان او ابرو ساتنه او د امن وامان راوستل، د فوځ او اسلحی انتظام کول ، او د دارالاسلام څخه دفاع کول ، د جنگیدونکو کفارو په خلاف قتال کول، د رسمی خزانی ساتنه، د اسلامی مال سیستم رواجول ، په قومی خزانی باندی امانتدار پوهان ټاکل ، د معاش منصفانه نظام جوړول او د هغه په وخت ورکول ، د خلکو د حالت څخه په مستقیمه تو گه ځان خبرول [445].

د خلیفه حقوق

عادل حکمران ته په اسلامی کې لوړه درجه ورکول شوی ده او رسول اکرم صلی الله علیه وسلم د هغه خیر غوښتنه د دین مهم جز گڼلی ده.

- احکام القران لومړی ټوک 70 مخ

445 - الاحکام الموردی 17 مخ - الاحکام للقا ضی ابی یعلی 27~28 مخونه

ماوردی او ابویعلی رحمه الله علیهما ویلی دی : کوم حاکم چې د خپل رعیت د هغه حقوقو پاملرنه کوی د کومو یادوونه چې مونږ تر مخه و کړه نو په رعیت د هغه دوه ډوله حق واجبیږی.

لومړی دا چې د هغه تا بعداری به کوی

دوهم دا چې د هغه سره به کومک کوی ترڅو پوری چې د هغه په حالت کې بدلون را نه شی[446] .

بدر الدین ابن جماعه رحمه الله علیه چې په733 هجری قمری کال کې مړ شوی دی په خپل کتاب تحریر الاحکام فی تدبیر اهل الاسلام کې لیکلی دی چې خلیفه په امت باندی لس ډوله حقوق لری چې د هغو اداء کول په ملت واجب دی :

په پټه او په ښکاره دواړو حالاتو کې د خلیفه د خیر غوښتنه ، د هغه سره کومک کول، د زړه له کومی د هغه تابعداری کول ، د هغه احترام کول، په ښه خبره یې پوهیدل اوریدل او د بدی خبری او غلطیو په لورئی متوجه کول، هغه د ټولو سازشونو څخه خبرول ، هغه د حکامو او عمالو د کړونو څخه خبرول ، د ملت د بهبود په کارونو کې د هغه لاس نیوی کول ، خلک د هغه د مرستی له پاره تیارول ، په ژبه ، مال او عمل سره د هغه څخه دفاع کول[447] .

د خلیفه د وحدت او تعدد مسئله

څرگنده ده چې دیموکراسی [غربی بی دینه جمهوریت] د ملت په حاکمیت قایل دی نو په دی خاطر په هغی نظام کې نسل و قوم او د هری علاقی خلکوته د بیلو بیلو حکومتونو د جوړولو حق ورکول شوی دی ، خو اسلامی ریاست کوم قومی، نسلی یا وطنی حکومت نه دی ، بلکه خالص اصولی او فکری حکومت دی. د ټولی نړۍ مسلمانان

---

[446] - الاحکام الموردی 17 مخ - الاحکام للقا ضی ابی یعلی 28 مخ

[447] - نظام الحکم فی الشریعه - تاریخ د ظاهر قاسمی 358 مخ 1974 عیسوی کال د بیروت چاپ

خداي خپل حاکم گڼي ، قران او سنت د خپل اساسي قانون په ځير پيژني ، محمد رسول الله صلی الله عليه وسلم خپل رسول او قائد پيژني د يوی قبلي په لور لمونځ کوی ، او د حج په وخت کې ټول يوه مرکز [مثابه للناس] کې راټوليږی او د حج مناسک اداء کوی ، مسلمان د رنګ ، نسل، رسم، رواج ، او جغرافيائی پولو د اختلاف سره سره يو قوم او ملت دی چې د اسلامی امت ، منځنی امت او د خيرامه [غوره امت] نوم ورکړل شوی دی، نو د يو ملت غوښتنه همدا ده، چې د هغه خليفه او سياسی مشر هم يووی.، په اسلام کې د ازآدی تصور هغه نه دی کوم چې د سيکولريزم او نيشنليزم د توغ جګونکو سياستمدارانو دی ، هغوی د خپل نسل او وطن د اوسيدونکوحکومت منل ازادی بولی ، د فکر او خيال په ځير نه وی ، په اسلام کې د غلامی څخه مقصددا دی چې په انسان د بل انسان حاکميت جوړشی ، او يو انسان د بل انسان د جوړکړی قانون غلام او وفادار وګرځی ، د ازادی حقيقی مفهوم دا دی چې انسان د انسان د غلاۍ نه ازاد او د خپل خالق غلام جوړ شی يعنی توحيد ازادی ده او شرک غلامی ده .

د نسل او وطن په لحاظ راشدين خلفاء رضی الله عنهم عرب وه خو کله چې په ايران، شام خراسان، افغانستان، ترکستان د هغوی حکومت جوړ شو. نو هغوی د عجمو خلک د عربو غلامان نه کړل او نه ئی پر هغوی د عربو جوړ کړی قانون جاری کړ~ بلکه د هغی هيوادنو او سيدونکې ئی د پادشاهانو او سردارانو د غلامی څخه ازاد کړل او د خدای نازل کړل شوی قانون ئی پری جاری کړ ~ که چيری دا غلامی وه خود عربو غلامی نه وه بلکه د کائناتو د خالق غلامی وه.

اسلامی فتوحات او اسلامی خلافت استعمار او استثمار نه ، بلکه د توحيد او عقيدی په بنسټ ولاړ اسلامی نظام وه کله چې د مسلمانانو د متحد خلافت نظام له منځه تللی د هغوی سياسی قوت هم په کموالی شروع کړی او نن چې د مسلمانانو شمير په نړۍکې

زرمیلونو ته رسیږی ~ بیائی هم خپل وقار په نورو ملتونو کې بایللی دی د پورته حقایقو څخه دا ثاتیږی چې د مسلمانانو له پاره په کاردی یو خلیفه و لری ، د مسلمانانو په تاریخ کې په یوه وخت کې د ډیرو ازادو حکمرانانو د موجودیت مثالونه شته او نن ، هم دمسلمانانو 42 ازاد هیوادنه موجود دی ، خو د مسلمانو پادشاهانو طرز عمل کوم شرعی دلیل نه دی اصل دلیل قران او سنت او د راشدینو خلفاو رضی الله عنهم سنت دی .

په دی سلسله کې څو احادیث د نمونی په ډول وړاندی کوو:

و حَدَّثَنِي وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةَ الْوَاسِطِيُّ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ الْجُرَيْرِيِّ عَنْ أَبِي نَضْرَةَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا بُويِعَ لِخَلِيفَتَيْنِ فَاقْتُلُوا الْآخَرَ مِنْهُمَا

[د ابی سعید خدری رضی الله عنه نه روایت دی چې رسول الله علیه وسلم فرمایلی دی چې کله دوه کسه خلیفه ګان شی او د دواړو سره بیعت شوی وی نو هغه چې وروسته خلیفه شوی وی هغه قتل کړی که چیری هغه خپل بغاوت څخه لاس نه اخلی] [448].

و حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ أَبِي يَعْفُورٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَرْفَجَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ أَتَاكُمْ وَأَمْرُكُمْ جَمِيعٌ عَلَى رَجُلٍ وَاحِدٍ يُرِيدُ أَنْ يَشُقَّ عَصَاكُمْ أَوْ يُفَرِّقَ جَمَاعَتَكُمْ فَاقْتُلُوهُ

[هغه څوک ووژنی چې ستاسی یووالی د منځه یوسی او ستاسی په ډله کې بیلتون او افتراق راولی په داسی حال کې چې تاسی د یوه شخص تر قیادت لاندی متفق شوی نو داسی شخص و وژنی[449]].

[448] - صحیح مسلم الاماره باب اذا بویع الخلیفتین

449 - صحیح مسلم الا ماره باب من فرق بین المسلمین

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ فُرَاتٍ الْقَزَّازِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ قَالَ قَاعَدْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ خَمْسَ سِنِينَ فَسَمِعْتُهُ يُحَدِّثُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسُوسُهُمْ الْأَنْبِيَاءُ كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ وَإِنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي وَسَتَكُونُ خُلَفَاءُ تَكْثُرُ قَالُوا فَمَا تَأْمُرُنَا قَالَ فُوا بِبَيْعَةِ الْأَوَّلِ فَالْأَوَّلِ وَأَعْطُوهُمْ حَقَّهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ سَائِلُهُمْ عَمَّا اسْتَرْعَاهُمْ

[د ابی هریره رضی الله عنه نه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی چې زما څخه وروسته به ډیر خلفاء [په یوه وخت] کې راشی صحابه رضی‌الله عنهم ورڅخه پوښتنه وکړی چې په داسی وخت کې ستا څه حکم دی ، هغه ورته وویل د هغه چا په بیعت وفا وکړی کلک شی چې لومړی خلیفه جوړ کړای شوی دی][450] .

د دی احادیثو څخه دا ثابتیږی چې کله د امت اهل حل و عقد د داسی سړی سره بیعت وکړ چې د خلیفه کیدو له پاره په ضروری شرطونو متصف وی نو دا بیا د ټولو مسلمانانو خلیفه ګرځی .

امام نووی رحمه الله علیه فرمایی : واتفق العلماء علی انه لایجوز ان یعقد لخلیفتین فی عصر واحد سواء اتسعت دارالاسلام ام لا [د اسلام علماو په دی خبره اتفاق کړی دی، چې په یوه وخت دوه کسه خلیفه ګان جوړول روا نه دی که د دارالاسلام پولی پراخه وی اوکه نه وی[451]].

ماوردی او بویعلی رحمه الله علیهما دواړه لیکې چې: لایجوز ان یکون للامه امامان فی وقت واحد وان شذ قوم فجوزوه [امت ته په یوه وخت کې د دوه حکمرانانو ټاکل روا نه دی ځینی خلکو دا روا ګڼلی ده خو دا قول شاذ [ډیرکم] دی یعنی د اکثریت د رای خلاف دی

450 - صحیح بخاری‌الانبیاء ذکر بنی اسرائیل
- نووی په حواله د صحیح مسلم

قاضی ابوبکر الباقلانی چې403 په هجری قمری کال کې مړ شوی دی او مام ابن حزم چې456 په هجری قمری کال کې مړ شوی دی دوی دواړو هم په یوه وخت کې د مسلمانانو له پاره دوه حکمرانان ټاکل ناروا ګڼلی ~ ابن حزم رحمه الله علیه په الملل و النحل کې د دی د نه روا کیدو په هکله عقلی او نقلی دلایل په ډیره ښه توګه راغونډ او بیان کړی دی د سقیفه بنو ساعده په انتخاباتی غونډه کې د دوه امیرانو د ټاکلو بحث راغی ، خو هغه صحابو رضی‌الله عنهم په اجماع سره رد کړ او یواځی د یوه خلیفه ابوبکر رضی‌الله عنه سره یې بیعت وکړ، د امام الحرمین او شیخ عبدالقادر بغدادی رحمه الله علیهما تحقیق دادی چې په یوه ځای کې د دوه امیرانو ټاکل په اجماع سره ناروا ګڼل شوی دی خو په دوه لری ځایونوکې چې د هغوی په منځ کې دریابونه او یا غرونه حائل وی نو په دی صورت کې د دواړه علاقو خلک د خپلو ځانونو له پاره بیل بیل امیر ټاکې شی[452] .

شیخ عبدالقادر رحمه الله علیه چې کوم علت بیان کړیدی هغه نن موجوودیت نه لری~ د سائنس د پرمختګ په اساس نن د نړی د یوه کنج څخه تربل ګنجه پوری په څو دقیقو یا سانیوکې اطلاعات او لاربښونی رسیږی او مرسته هم که په دقیقو کې نه وی په ساعتونو کې ورسیدلی شی .

امام نووی د جواز قول ته فاسد ویلی دي :وهو قول فاسد مخالف لماعلیه السلف والخلف ولظواهر الا حادیث والله اعلم [دا یو غلط او فاسد قول دی چې د پخوانیو او اوسنیو ټولو علماوو ویناو څخه مخالف دی او د احادیثو د ظاهری حالت څخه هم مخالف دی[453].

متحده اسلامی خلافت

- اصول الدین 274مخ
- نووی د مسلم شرح په حاشیه د قسطلانی 8 ټوک 39 مخ

پـه اوسـنی وخـت كـې چـې د اسـلامی متحـده ریاسـت یـا اسـلامی خلافت كومه عملی لار نقشه زما په فكركې راځی هغه داده چې :

ا] دټولـو اسـلامی هیوادونـو نړیـوال اسـلامی كـانفرانس پـه مكـې مكرمـی یـا مـدینی منـوری كـې جوړكړ شـی، د دی كـانفرانس بلـونكې بـاید د اسلامی حكومتونو د مشرانو څخه كوم ممتاز او مقبـول شـخص وی . د دی مقصـد لـه پـاره دی د اوسـنی اسـلامی كـانفرانس اضـطراری غونډه هم راغوښتـل كیـدای شـی ، پـه كـانفرانس كـې هیئـت بـه د دیـن عـالمـان ، سیاسـی مشـران او انتظـامی پوهـان شـامل وی ، دا كـوښښ كول په كار دی چې په كانفرانس كې د ټولی اسلامی نړۍ هیئتونـه هـم ګډون وكړی ، خو كه چیری اكثریت په كې ګډون وكړی نو دا بیا هـم پـه شرعی توګه د نړۍ د مسلمانانو د نماینده په حیث ګڼل كیږی

2] دا كـانفرانس دی د ټولـو اسـلامی ملكونـو لـه پـاره یـو مركـز جوړكړی او د "الخلافه الاسلامیه المتحد" په نوم دی ئی یاد كړی ، ښه خـوداده چې د خلافـت مركـز مدینـه منـوره وی خـود انتظـامی امـورو او نورو مصالحو په نظر كې نیولو سره كوم ځای چې مناسب وی نـو هغـه د خلافت مركز جوړیدلی شي

3] یوه نړیواله اسلامی شوری دی جوړه كـړای شـی چـې پـه كـې د هر اسلامی هیـواد لس كسه نمایندګان غړیتوب په دی مركز شوری كې باید د هر اسلامی هیـواد مشر یاد هغه نماینـده ضـرور ګډون وكـړی ،د شوری په ټولو غړو كې هغه صفات چې تر مخـه ذكـر شـو بـایـد موجـود وی د مركزی شوری د هر هیواد د شوری د اعضاو څخه انتخابولی شی او همدا د منطقوی شوری غړی یې باید انتخـاب كـړی، مركـزی شـوری باید د " مجلس الشوری للخلافه الاسلامیه المتحده" په نوم یاد شی .

4]. د مركزی مجلس شوری بایـد د ازادی او پټهو رایـو پـه اسـاس د خلافت داسی شخص غوره كړی چې د خلافت پـه شـرایطو پـوره وی ، د مركزی حكومت د مشر نوم باید خلیفه المسلمین یا امیرالمؤ منیـن وی

او د مرکز پوری د ټرلو اسلامی هیوادنو مشرانو ته باید په خپلو خپلو مملکتونو کې امیران وویل شی لکه د پاکستان امیر د ایران امیر او نور ...خو هیځ مشر باید د پادشاه - شاهنشاه په نوم یاد نه کړل شی ځکه چې دی نوم ته رسول الله صلی الله علیه وسلم ډیر بد نوم ویلی دی .

5 ~ د مسلمانانو خلیفه د ضرورت مطابق خپل ځان ته مجلس جوړه وی چې هغه به دمرکزی مجلس شوری د دپریکړو پابند وی .

6 ~ مرکزی مجلس شوری به یو اساسی قانون جوړوی چې ټول اسلامی هیوادونه به دهغه پابند وی د دی اساسی قانون تفصیلات به دمرکزی شوری او یا د هغی له خوا د فقهاو، عابدینو او پوهو خلکو څخه جوړه شوی کمیسون ترتیبوی ، خو ځینی اصولی مادی په هغه کې ځای په ځای کول ضروری دی چې په لاندی ډول دی .

ا : حاکمیت او اقتدار اعلی یواځې یوه الله جل جلاله لره خاص دی او د خلکو مقام د عبدیت [بندګی] دی .

ب : د قانون ماخذ قران او سنت دی د مرکز پوری ترلی هیڅ هیواد په خپل ځای کې داسی قانون نه شی جاری کولای چې د قران او سنتو د صریحو نصوصو او د هغه د اجماعی تعبیر په خلاف وی یعنی هیڅ هیواد داسی قانون نه شی جوړولای چې د راشدینو خلفاء صحابه کرامو رضیالله عنهم او د امت د اجماع په خلاف وی او د قران او سنتو د نصوصو هغه تعبیرونه وکړل شی ، چې د اسلامی امت د اجماعی تعبیر خلاف نه وی .

ج : په اجتهادی او اختلافی مسائلو کې دی هر هیواد د مجلس شوری قانون جوړوی خود دی قانون پابندی دمرکز پوری ټولو ترلو هیوادونو باندی ضروری نه ده. اجتهادی مسائلو کې یو مجتهد ته بل مجتهد اود یوه قاضی ته د بل قاضی تقلیدشرعاً ضروری نه دی ځکه د راشدینو خلفاو په وخت کې د قاضیانود پریکړو او د مفتیانو د فتوی ترمنځ ځینی وخت اختلافات پیداکیدل، خو دی اختلافاتو د

اسلامی امت دوحدت او دمتحده خلافت پـه لارکې خنډونـه نـه پیـدا کول .

د : په هغه مسائلو کې چې د قران او سنتو نصوص موجود نه وی او بنسټ ئی په عرف اینبودل شوی وی، د هغی په هکله هر هیواد مجلس شوری د خپل ملت د عرف ، رواج او رسم سره سم قانون جوړوی ځکه چې د یوه هیواد عرف د بل هیواد د عرف سره کله کله ډیر توپیر لری.

ه : څرنگه چې اداری تشکیلات او حکومتی هیکل د مباحاتو او مرسله مصالحو له جملی څخه دی ، نو هر هیواد باید په دی هکله پوره داخلـی آزادی ولـری چـې د خپلـی محلـی شـوری د پریکـړی مطـابق د هیواد د ضرورت پـه رڼا کـې مناسب او صحیح اداری چوکـاټ اختیـار کړی .

و : د متحد خلافت رسمی ژبـه بایـد عربـی وی او کـه د مرکـز پـوری تـړلی ملکونـه هـم خپلـه رسمـی ژبـه عربـی کـړی نـو دا بـه ډیـره غـوره او بهتره وی په دی کې کوم شرعی بندیز نـه شـته ، هـر هیـواد خپلـه خپلـه ژبـه رسمـی ژبـه گرځـولائی شـی خـو هغـه ژبـه بـه چې د غیـر مسـلمانانو خاصه ژبه وی په خپل هیواد کې نه شی رسمی کولای .

ر : د غیـر اسـلامی هیوادونـو سـره پـه تجـارتی او اقتصـادی اړیکـو تړینگولـو کـې هـر هیـواد تـه ازادی ده خـو هیـڅ اسـلامی هیـواد د غیـر اسلامی هیوادونو سره سیاسی او عسـکری تړونونـه د مرکـزی شـوری د پریکړو پرته نه شی کولای .

ح : متحـد خلافـت او پـه هغـی پـوری تـړلی هیوادونـو د هـیڅ غیـر اسـلامی هیـواد سـره بطـانی [رازداری] او ولیجـی پـه توگـه یـو ځـای کیدای نه شی یعنی هیڅ غیر اسلامی هیواد په خپلو رازونو او کـارونو کې نه شی شریکولای. پـه بـین المللـی موضـوعاتو او شـخړوکې بـه د حق پیـروی کیـږی. او د بـاطلو مخالفـت بـه کیـږی ، د یـوه بـلاک دهـری خبری مخالفت او د بل بـلاک دهـری خبـری تائیـد بـه د متحدخلافت او

هغې پورې دتړلو هیوادونو پالیسي نه وي بلکه دوی به د "امت وسط" په توګه خپله ازاده خارجي پالیسي ولري .

ط : په متحد خلافت کې هر هیواد خپل ځانګړی عسکری نظام او ځانګړی دفاعی نظام جوړولای شي، خو د دی په څنګ کې به یو مرکزی عسکری مجلس جوړیږي چې د هر هیواد یویو عسکری جنرال به په کې ګډون کوی چې د ضرورت په وخت کې به دګډ دفاع پلان جوړوی او د عسکری اړتیاو له پاره به وړاندیزونه ترتیبوی .

ق : د ساینس او تیکنالوژی د پوهانو یوه ګډه غونډه دی جوړه شي ترڅو د اسلامی هیوادونو د تیکنالوژی ، زراعت او صنعت د پرمختګ له پاره پروګرامونه او پلانونه جوړکړي او په دفاعی لحاظ ئې په خپلو پښو ودروی .

ی : یوه مرکزی محکمه به موجوده وی چې د خلافت هغه پوری تړلو هیوادونو ترمنځ د شخړو د را پیدا کیدو په صورت کې د خلافت د مرکزی اساسی قانون په رڼا کې د هغوی تر منځ فیصلې کوی د دی محکمی پریکړې به په مرکز پوری تړلو هیواد ونو د محکمو د پاسه وی او په دی محکمه کې به د هر هیواد څخه یو یو ممتاز عالم شامل وی .

ل : متحد خلافت باید یوه خپروندویه اداره ولری چې د اسلامی خلافت د ترجمان حیثیت به لری .

م : په متحد خلافت کې دګډون کونکو هیوادونو ترمنځ باید دویزی بندیز له منځه ولاړشي ترڅوخلک یو د بل هیواد ته په اسانی سره سفروکړی ، خو پا سپورت دی اوس موجودوی څکه د دی په وا سطه په معرفت کې اسانتیاوی راپیدا کیږی .

نیو لیك

....

پینځګم اصل

وزارت

ابن منظورافریقی رحمه الله علیه د وزیر دکلیمی په هکله دری قوله رانقل کړی دی :

د علامـه جـوهری رحمـه الله علیـه وینـا دا ده چـې دا د وزر څخـه اخستی شوی کلیمه ده او معنا ئی پناهګاه او یا هغه غردی چې هلته د

ویری په وخت کې پناه اخستل کیږی و زیر هم د حکومت د یومشرله پاره د پناه گاه حیثیت لری، چې د ده په لور د هیواد په امورو کې رجوع کوی - دوهم دا چې د وزیر کلیمه د وزر څخه اخستل شوی ده او د بار په معنا راځی ځکه وزیر هم د هیواد د مشر بار په اوږ واخلی - خو صحیح خبره هغه ده چې ابن سید او نورو محقیقنوکړی ده، چې دا کلیمه د ازرڅخه اخستل شوی ده او معنا ئی تقویت او اعانت دی ، ځکه چې وزیر هم د هیواد د مشر ممد اومعاون وی ، کله کله په عربی ژبه کې همزه په واو بدلیږی د وزیرتعریف داسیکیږی : حباء الملک الذی یحمل ثقله و یعینه برایه [وزیر د حکمران خاص ملگری وی چې د هغه بار په اوږ واخلی او د خپل نظر په اساس د هغه سره کومک کوی[454]] .

وزیر د قرآن او سنتو له نظره

ځینی خلک وائی چې عربو د وزیرکلیمه د ایران د ساسانی پادشاهانو څخه اخستی ده. خودا خبره غلط ده ځکه د اسلام نه ترمخه په عربی ژبه کې دا کلیمه مروجه وه د خالد بن زهیر د یو شعردوهم بند دا دی : و انت نفسه وزیرها ~ په قرانکریم کې د وزیر کلیمه په دوه ځایو کې راغلی ده :

وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي هَارُونَ أَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي
[د طه سورت 29 آیت]

[موسی علیه السلام و ویلی ای زما خدایه : زما د کورنۍ څخه ما ته یو وزیر راکړی زما د ورور هارون علیه السلام په واسطه زما ملا ټینگه کړه او هغه زما په کارونو کې له ما سره شریک کړه] .

د دی آیت څخه معلومیږی ، چې وزیر باید د حکمران د هم فکره او هم مسلکه خلکو څخه وی ، دوهمه خبره د دی ایت څخه دا معلومه شوه چې وزیر د حاکم د ریاست د نظم و نسق د چلولو مسئول اود هغه

لسان العرب 5 ټوک 283 مخ ماده وزرا

په کارکي شریک وی ، یوازی نوکر نه وی الله تعالی جل جلاله د حضرت موسی علیه السلام د عا قبوله کړه او ورته ئی و ویل :

وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا [د القرقان سورت 53 آیت]

[او مونږ گرځولی وه د هغه سره د هغه ورور هارون علیه السلام وزیر]

.

د محمد صلی الله علیه وسلم وزیران

د عبدالله بن مسعود رضی‌الله تعالی عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی : ثم نظر فی قلوب العباد بعد فاختار له اصحاباً فجعلهم انصار دینه و وزراء نبیه [بیا نو الله جل جلاله د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم څخه وروسته د خپلو بندگانو زړونو ته وکتل نو د هغه له پاره ئی داسی ملگری منتخب کړه چې د دین کومک کوونکي وه او د هغی د نبی صلی الله علیه وسلم وزیران وه] [455].

د مسند احمد رحمه الله علیه ، بزار او معجم کبیر د طبرانی په یو روایت را غلی دی چې : ان اصحاب النبی وزراء ه " یعنی د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم صحابه رضی الله عنهم د هغه وزیران وه د ابوسعید خدری رضی الله عنه څخه روایت شوی دی چې : فاماً وزیر ای من اهل الارض فابوبکر و عمر [د ځمکي د اوسیدونکو څخه زما وزیران ابوبکر او عمر دی] [456].

ابن ابی الحدید نهج البلاغه په شرح کي لیکلی دی چې " ان علیاً وزیر النبی صلی الله علیه وسلم [حضرت علی رضی الله عنه هم د رسول الله صلی الله علیه وسلم وزیر دی] .

455 - شرح السنه د بغوی لومړی ټوک 214 مخ مسند احمد - مجمع الزواید لومړی ټوک 177 مخ

456 - مشکوه المصابیح 56 مخ مناق عمر فاروق رضی الله عنه

د طبری په تاریخ کې د بنوتمیم د هیئت په سلسله کې د زید بن ثابت رضی الله عنه دا وینا رانقل شوی ده : نحن انصار الله و وزراء رسوله : مونږ د الله جل جلاله د دین کومک کونکې او د هغه د رسول و زیران یو] .

د طبری په تاریخ کې دی چې : وکان عثمان یدعی فی اماره عمر ردیفا [د حضرت عمر رضی الله عنه په خلافت کې حضرت عثمان رضی‌الله عنه درديف يعنی د وزير په نامه يا ديده] .

ابن ابی الحدید د نهج البلاغه په شرحه کې لیکلی دی چې حضرت عثمان بن عفان د عبدالله بن سعید بن ابی سرح ، معاویه ، سعید بن عاص عمرو بن عاص ، عبدالله بن عامر رضی الله عنهم ته په یوه خط کې ولیکل چې: لکل امیر وزراء و نصحاء و انکم و زراء ی و نصحائی واهل ثقتی [هر امیر وزیران او خیرخواهان مشوره ورکونکې لری او تاسو زما وزیران ، خیر غوښتونکې مشاورین او باوری ملګری یاست]

.

د سقیفه بنو ساعده په غونډه کې ابوبکر رضی الله عنه انصارو ته په وینا کې وویل : نحن الامراء و انتم الوزراء [مونږ قریش امیران یو او تاسی انصار زمونږ وزیران یاست] .

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَامِرٍ الْمُرِّيُّ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِالْأَمِيرِ خَيْرًا جَعَلَ لَهُ وَزِيرَ صِدْقٍ إِنْ نَسِيَ ذَكَّرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهِ غَيْرَ ذَلِكَ جَعَلَ لَهُ وَزِيرَ سُوءٍ إِنْ نَسِيَ لَمْ يُذَكِّرْهُ وَإِنْ ذَكَرَ لَمْ يُعِنْهُ

[کله چې الله تعالی د کوم امیر په هکله د خیر اراده وکړی نو هغه ته پاک او مخلص وزیر ورکوی ، که چیری امیر د خپلو فرائضو د اداء کولو څخه غفلت کوی نو دا وزیری ئی ورته ور په یاد وی او کله چې

هغه خپل فرض نوبیا دهغه سره کومک کوی خو که چیری الله جل جلاله د هغه امیر په هکله بده اراده وکړي نو هغه ته بد وزیر ورکوی چي نه هغه ته د خپل فرض د اداء کولو یاد اوری کوی او د فرضو په اداء کولو کي د هغه سره مرسته او تعاون کوی] [457].

د دی روایاتو څخه دا په ډاګه کیږی چي په نبوی دوری او د راشدینو خلفاو په د وری کي دوزیرانو غونډه په ساده توګه موجوده وه چي دبنو امیه په زمانه کي ئی پرمختګ وکړ او دعباسیانو په زمانه کي ورته اصول او قوانین جوړ شو، د وزیر کلیمه په رسمی اصطلاحاتوکي نن سبا ډیره استعمالیږی او په اوسنی وخت کي دوزارتونو پوری تړلی خبری د هیواد د اساسی قانون یوه برخه ده.

د حکومت په جوړښګت کیګ د وزیرانو اهمیت

مملکت د نظم په جوړولو کي وزیران لکه د انسانی جسم د اعضاو په څیر اهمیت لری لکه څنګه چي انسانی جسم د غړو پرته کار نه شی کولای ~ په همدی ډول د حکومت مشر هم د وزیرانو او انصارو د کومک پرته د حکومت نظم و نسق پر مخ نه شی بوتلای .

عبدالله بن المقفع چي په 143هجری قمری یا 142هجری قمری کي په قتل ورسید که څه هم په د ینی فکر کي تر یوی اندازی پوری مشکوک وه خو د سیاست او وزارت په موضوعاتو ئی د پوهي او حکمت نه ډکي جملی لیکلی دی - نوموړی د وزارت د اهمیت په هکله لیکي چي : لا یستطاع السلطان الا بالوزراء و الاعوان ولا ننقع الوزراء الا بالموده و النصیحه [د وزراء او اعوانو پرته د حکومت نظم و نسق پرمخ نه شی تلای او و زیران د مننی او خیر غوښتنی پرته حکمران ته هیڅ ګټه نه شی رسولای[458]].

- سنن ابوداود الاماره باب فی اتخاذ الوزیر – سنن نسائی البیعه باب وزیرا الامام - جامع الاصول الخلافه 4 ټوک 73 مخ - مشکوه الاماره و القضاء الباب الاول 23 مخ

458 - رسائل البغاء الادب الصغیر 23 مخ د نظام الحکم په حواله 224 مخ

په بل ځای کې لیکې چې د حکمران سره یو ځای ناسته د غونډې ښاسیت او د رعیت ژبه وی .

ابن الربیع چې په 272 هجری قمری کال د سلوک المالک فی تدبیر المالک تر عنوان لاندی یو کتاب لیکلی دی په دی کتاب کې هغه د وزارت د موضوع په هکله لیکلی چې : که چیری څوک د وزارت څخه بی پرواه وی نو محمد صلی الله علیه وسلم او موسی علیه السلام به تری بی نیازه او بی پرواه وی - وزیر د خلیفه په کارکې شریک وی د حکومت د نظم تدبیرونه جوړوی او هغه په خپل وینا او عمل کې لوی مدبر وی] [459].

علامه ماوردی او قاضی ابویعلی رحمه الله علیهم دواړو په یو ډول الفاظو کې لیکلی دی چې کله چې د نبوی فریضی په اداء کولو کې وزیر نیول روا دی ، نو په امامت او خلافت کې خو بالکل روا دی ، خلفیه د امت چاری په ځانګړی توګه د نائب پرته سرته نه شی رسولای ، د ځان ته د کار کولو په نسبت د کار شریک یو کس د وزیر په توګه جوړول ډیر ګټه ور دی چې د دی په کومک سره به احکامو نفاذ په ښه توګه صورت نیسی د خلیفه بډو به سپک وی ، وزارت د غلطیو څخه د لری والی له پاره ډیره ښه ذریعه ده [460].

مشهور مورخ محمد بن علی ابن طباطبی رحمه الله علیه چې په 709 هجری قمری کې وفات شوی او د ابن الطقطقی په نوم ئی شهرت مندلی وه وزیر ته د اړتیا په هکله فرمایی : وزیر د حکمران او رعیت ترمنځ واسطه وی نو دی ته اړتیا ده چې د هغه یو اړخ داسی وی چې د حکمرانانو سره مناسب

459 - سلوک المالک 123 مخ په حواله د نظام الحکم 423 مخ

460 - الا حکام السلطانیه د ماوردی 22 مخ - الاحکام السلطانیه د القاضی ابویعلی 29 مخ

ولری او بله اړخ د رعيت سره، ترڅو هغه په مقبوليت ، امانت او محبت کې د دواړو اړخو سره په ښه طريقه کار وکړی [461].

علامه ابن خلدون رحمه الله عليه چې په 808 هجری قمری کال کې مړشوی دی ليکلی چې : الوازره هی ام الخطط السلطانيه و الرتب الملوکيه [وزارت د حکومت په ټولو څانګو او منصبونو کښی مرکزی مقام لری] [462].

د تفويض وزارت او د تنفيذ وزارت

ماوردی او ابويعلی رحمه الله عليهما وزارت په دوه برخو ويشلي دی او دواړه ئی روا ګڼلی : وزارت تفويض او وزارت تنفيذ

فاما وزاره التفويض فهو ان يستو زر الامام من يفوض اليه تدبير الامور برائه او امضاها علی اجتهاده [د تفويض د وزارت [صدر اعظمی] څخه مقصد دا دی چې امام دی هغه سړی خپل وزير وټاکې ، چې هغه ته د ټولو چارو او د نظم او نسق پوره واک ورکړل شوی وی. نوموړی د خپل رای او اجتهاد په اساس څه مناسب تدابير نيولای شی او هغه تدابير نافذ کولای هم شی].

د تفويض د وزير په واک کې، د احکامو جاری کول ، د ښکته مامورينو ټاکل ، محکمی جوړول ، عسکری تنظيم راوستل او د هغوی مسخ کول ، او د هغوی مشری په غاړه اخستل، يود هغوی د ډلی څخه د قوماندان په صفت ټاکل ،د انتظامی امورو په هکله پريکړی کول شامل دی خو په دی ټولو کارونوکې خليفه د وروستی پريکړی واک لری ، هغه د تفويض وزير عزل کولای شی او جاری کړل شوی احکام ئی منسوخ کو لای شی د تفويض وزير د خپلو پريکړو او د مامورينو د ټاکلو څخه خليفه با خبره ساتی،او په هر کار کې په د هغی څخه منظوری اخلی ~ ترڅو چې

---

461 - الفخری فی الاداب السلطانيه و الدول الاسلاميه اردو ترجمه د مولانا محمد جعفر شاه 182 مخ 1962 عيسوی کال چاپ لاهور پاکستان چاپ

462 - مقدمه ابن خلدون فصل فی مراتب الملک و السلطان و القابها 186مخ

دی په عملی تو ګه مطلق العنان و نه ګرځی، خلیفه به د خپل وزیر د تدبیرونو او پریکړو پوره نګرانی کوی او د هغه صحیحی او قانونی پریکړی به د اجراء وړ بولی غیر قانونی پریکړی به یې منسوخ کوی[463] .

جلال الدین سیوطی رحمه الله علیه چې په 911 هجری قمری کال وفات شوی دی د تفویض د وزیر د اختیاراتو په هکله داسی تشریحات ورکړی دی :" په حقیقت کې وزیر د خلیفه هغه نائب وی چې د هیواد ټولی چاری ورته سپارل شوی وی ، د قاضیانو او والیانو مقررول د عسکرو منظمول، تنخواه ګانو او وظیفو ورکول، تنخوا ګانو کې کموالی او ډیر والی، رتبه لوړول یا رتبه ټیټول ، پریکړی کول یا د پریکړی منسوخول، د چا سره اریکې ټینګول یا غوڅول او په خزانه کې واک کول او دهغی خرځول د وزیر له مسئولیتتو او اختیاراتو څخه دی " [464].

نن ورځ وزیر تفویض ته صدر اعظم وائی او د تفویض د وزارت ذکرشوی جوړ ښت ته پارلمان جوړښت وائی په پارلمان نظام کې صدر اعظم د ریاست د مشر لخوا ټاکل کیږی خو هغه باید د پارلمان او شوری مجلس له خوا نه د اعتماد رای واخلی چې د اکثریت د اعتماد د لاس ته راوړلو پرته هغه د خلیفه یا د حکومت د مشر لخوا عزل کیدای شی ، صدر اعظم په عملی تو ګه د انتظامی امورو مشری په غاړه لری چې د خپل ځان له پاره د ضرورت په اندازه کابینه جوړو لای شی ترڅو د هغوی په کومک د ملت چاری پر مخ بوزی - دی ډول نظام ته ماوردی ، ابوبعلی او ابن خلدون رحمه الله علیهم د تفویض د وزارت نوم ورکړی دی.

صدر اعظم تګاکل:

[463]- الا حکام السلطانیه د ماوردی 22 مخ - الاحکام السلطانیه د القاضی ابویعلی 29 مخ

464 - حسن المحاضره د سیوطی رحمه الله علیه 2 ټوک 121 ~123 مخونه

د عباسی دوری په ملوکیت کې به صدر اعظم د پادشاه لخوا ټاکل کیده د ابوالعباس سفاح او منصور په حکومتونو کې صدر اعظم خپل واکې او د ډیر قوت خاوند نه وه .

ابن طباطبائی لیکلی دی چې خپله د منصور دبدبه دومره ډیره وه چې د هغه په مقابل کې د وزیرانو د بدبه ډیره کمه پاتی شوی وه ځکه په خپله وزیران به د هغه څخه هر وخت په لړزان او ویره کې وه [465].

د وزارت ظالمانه تګ لاره د هارون الرشید په حکومت کې شروع شوه - ابو عبدالله محمد بن عیددوس الجهشیاری رحمه الله علیه چې په 311 هجری قمری کال وفات شوی دی په خپل کتاب الوزراء و الکتاب کې لیکې چې : کله چې هارون الرشید د حکومت مسئولیت په غاړه واخست نو یحی بن خالد بن برمک ئی دربار ته راوغوښت [چې پلار به ئی ورته وایه] ورته ئی وویل ای پلارجانه : تا د خپل نیک تدبیر په اساس زه دی منصب ته راورسولم ~ له دی امله ما د خپل رعیت ټولی چاری تا ته در وسپارلی ~ قلد تک امرالرعیه ... [زه به ستا په هیڅ معامله غور او فکر هم و نه کړم] او په دی ډول ټول دفترونه د ابن خالد په لاس کې ورواچول شوه .

ابن خلدون لیکلی چې : د عباسیانو د ظالم حکومت مرکز کې به کله صدر اعظم بدل شواو کله به پادشاه، د ځواک له پاره هلی ځلی کیدی او د واک او اختیاراتو مرکز به بدلیده را بدلبده [466].

په اسلامی حکومت کې خلیفه د ورځنی عامو کارونو د پریکړو څخه پرته به په ټولو مهمو چارو کې د شوری د پریکړی پابند وی . څرنګه چې د وزیرانو او نورو مهمو منصونو له پاره د اهل کسانو ټاکل د مهمو امورو څخه دی. نو په دی خاطر د "امرهم شوری بینهم " د شرعی قاعدی لاندی خلیفه مکلف دی چې د صدر اعظم او د وزیرانو د تقرر او کابینی د

465- الفخری اردو ترجمه 208مخ

466 - مقد مه د ابن خلدون 188 مخ

انحلال منظوری د شوری دغونډی څخه د اخستلو پابند دی او وزارت د پرېښول له پاره هم د شوری د غونډی پرېکړه اساسی شرط باید وی. ځرنګه چې صدر اعظم په عملی تو ګه حکمران دی . نو باید د اسلامی ټولنې له خوا منتخب او د هغی اعتمادئی تر لاسه کړی وی غیر معتمد وګری ته د حکومت ورکول شرعاً روانه دی. لکه څنګه چې د " الشوری " په څېړنه کې د هغه د دلا ئلو یادونه شوی ده .

د صدر اعظم صفات:

ویعتیر فی تقلید هذه الوزارء شروط الامامه [د صدر اعظمی (وزارت تفویض) د منصب له پاره د اهمیت همغه شرائط دی چې د امامت او خلافا له پارهدی[467]].

یعنی ایمان ، علم،تقوی په معامله پو هیدل ، جسمی قوت ، د دی شرائطو موجودیت په صدر اعظم کې ، همداسی ضروری دی لکه څنګه چې د خلیفه له پاره ضروری وه ځکه چې صدر اعظم په عملی ډول د مملکت چاری په غاړه لری .

علامه ماوردی رحمه الله علیه د صدر اعظم دا صفتونو په هکله داسی تشریحات ورکوی : وزیر تفویض [صدارعظم] په اخلاقی توګه پاک او سپیځلی وی د تدبیر له پلوه ئی کار پوخ وی. تجربی او روزنی هغه مهذب کړی وی ، د حکومت د اسرارو امین وی ، د مسائلو د حل له پاره ملا تړلی دلاړ وی ،د پراخی حوصلی او علم وذهانت خاوندوی ، د یو حکمران په څیر رعب ولری ، او د پو هانو په څیر سنجیده وی ٔ د علماو په څیر تواضع د فقهاو په څیر پوهه ولری ، نیکې پیژندونکې او صابر وی ، سمدستی ګټی ته په را تلونکې تاوان ترجیح نه ورکوی ، او د خپل خواږه بیان او وینا په اساس د خلکو زړونه لاس ته راوړی شی [468]].

---

467 - الا حکام السلطانیه د ماوردی 22مخ - الاحکام السلطانیه د القاضی ابویعلی 30 مخ

468 - الا حکام السلطانیه د ماوردی 22 مخ

ابن طباطبائی رحمه الله علیه لیکې چې : دیانت لرل، ریښتونی ، پوخ کاره ، پوهه ، ویښ فکره او سیاسی پوهه د صدراعظمی لازمی عناصر دی د صدر اعظم له پاره ، نرمی ، وقار ، متانت ، حریت ، حلم، پراخه حوصله ، میړنی ، زړورتوب ... دا ټول صفتونه ضروری دی [469] .

علامه ماوردی رحمه الله علیه د آداب الوزیر په نوم یو کتاب لیکلی دی د دی کتاب په شروع کې هغه یوه اوږده سریزه لیکلی ده ، د هغی سریزی لنډیز په دی توګه دی : ای وزیره !: ته حاکم هم ئی او محکوم هم ئی " سائس و مسوس " د رعیت سیاست ستا په لاس کې دی خو په خپله ستا سیاست دهیواد د مشر په لاس کې دی ، د دی له پاره دی ته اړیتا ده چې ستاسی د فکر یوه خوا د هغه رعیت د بهبود په لور وی چې ته پری حکمرانی کوی او بله خوا د هغه حکمران په لور وی چې د هغه پیرو ی په تا فرض دی ، د هیواد نظم او نسق ستا په لاس کې دی او د هر قسم خرابی مسئولیت ستا په غاړه دی ددی له امله ته د وینا د ژبی په ځای د عمل د ژبی څه کار واخله .

ای وزیره ! ته ته د دی هیواد نظم او نسق درسپارل شوی چې بنیاد یی داسلام سپڅلی دین دی ، ددغه سپڅلی دین قائد وګرځوه او حق خپل لار ښود وګرځوه نو هر قوی شخص به ستا تر مخ کمزوری شی ، او هر سخت کار به درته اسانه شی، د اسلام د دین انصار او کومکونکې موجود دی ... د دی انصارو زړونه لاس ته راوړل ستا له پاره یو توخه ده ، د ځینی پوهانو څخه یو ښتل شوی . چې د دفاع له پاره کوم ډول لښکر په کار دی ، هغوی ځواب ورکړ چې دین ، بل پوښتنه ئی ورڅخه ورکړه چې د ټولو څخه ډیر قوی فوج کوم یو دی پوهانو ځواب ورکړ عدل او انصاف .

حکمرانی په حقیقت کې دین ته ورکول شوی نو دا دین خپل کومکونکې و ګرځوه ، نو د خلکو زړونه به ستا په مقابل کې نرمی اختیار کړی ، د مملکت استحکام د دین جاری کولو پوری ترلی دی. د

---

[469]- الفخری 182 مخ

عدل مثال د يوى شنى ميوه لرونكې ونى په څير دى خو ظلم هغه و نه ده چې د هغى بيخ او جرړى پرى كړل شوى دى] [470].

د تنفيذ وزارت :

د تنفيذ وزير د خليفه او رعيت په منځ كې يواځى د يوى واسطى حيثيت لرى ، هغه د حاكم فرمانونه تعميلو لاندى مامورينو ته د هغه احكام رسوى د عسكرو له پاره د سامانونو د برابرى كوښښ كوى ، او حل غوښتنونكې مسئلى د حكمران څخه د احكامو د اخستلو وروسته نافذ وى .

كه څه هم په شخصى ډول د تنفيذ وزير ته د حكومت د نظم ونسق ټول واک نه وى ركول شوى بلكه د هغه كار د حاصل شو و احكامو اجراء كول او په هغى عمل كول دى .

نن سبا داسى وزير ته منشى [سكرتر] وائى ، د تنفيذ د وزارت نظام ته صدارتى نظام هم كيږى ، چې په هغى كې ټول انتظامى واک د رياست د صدر [رئيس جمهور] په لاس كې وى او د هغه د وزيرانو غونډى ته صدارتى كابينه ويل كيږى .

ماوردى او اوبويعلى رحمه الله عليهما د تفويض وزير او تنفيذ وزير د اختياراتو او صلاحيتونو توپير داسى بيان كوى : د تفويض وزير ته پوره اختيارات لرى او تنفيذ وزيرپوره اختيارات نه لرى ، د تفويض وزير د والايانو ټاكل او عزل كولاى شى او تنفيذ وزير ې نه شى كولاى، د تفويض وزير پوځ ته هر ډول هدايت كولاى شى او د تنفيذ وزير پوځ ته هر ډول هدايت نه شى كولاى ، د تفويض وزير د مالى چارو كې هر ډول اختيار لرى او د تنفيذ وزير په مالى چارو كې هيڅ ډول اختيار نه لرى ، د تفويض وزيران دوه په يو وخت نه شى ټاكل كيداى او تنفيذ وزير دوه بلكه بى شميره ټاكل كيداى [471].

ادب الوزير 3 مخ په حواله د نظام الحكم 432 مخ

- الا حكام السلطانيه د ماوردى 27 مخ - الاحكام السلطانيه د قاضى ابويعلى 32 مخ

علت دا دی چې د تفویض وزیر په عملی توګه حکمران وی او په یوه مملکت کې په یوه وخت کې دوه حکمرانان نه ځایږی .

د تنفیذ د وزیر صفتونه

څرنګه چې د تنفیذ وزیر خپل واکې حکمران نه وی ، نو په دی خاطر د هغه د اهمیت شرائط د صدراعظم د دی شرائطو څخه لږ څه نرم دی . خود ځینی صفتو نو موجودیت په ده کې هم د ضروری شرطونو له دلی څخه دی او هغه دا چې [امانت لرونکې او ربښتیا ویونکې به وی] تر څو اعتماد پری وشی ، لالچې او حریص به نه وی تر څو د رشوت اخستو په مقابل کې احکام ردو بدل نه کړی ، ښه یاد داشت او قوی ذهن ولری ، ذهن او د خلکو پیژندونکې وی ،د دی نه پرته ښځه نه د تفویض وزیره کیدی شی او نه د تنفیذ وزیره دا په دی خاطر چې د ریاست د نظم و نسق چلول د سړو کار دی .

ولاتیی وزارتونه

که خلیفه ولایتی امیران مقرر کړی وی نو د هر ولایت والی یا امیر د تفویض وزیر (لومړی وزیر) او د تنفیذ وزیران مقررولی شی او د د دی دواړو وزیرانو احکام همغه احکام دی چې خلیفه د مرکزی وزیرانو له پاره ټاکلی وی د مرکزی [وفاقی] حکومت طریقه همداسی ده .

شپږم اصل

د قضاء نظام

د اسلامی ریاست شپږم اصل قضاء بالعدل او القیام بالقسط یعنیعدل د انصاف قیام او قانونی برابر والی دی ، په قرانکریم کې د دی اصل یادونه د عدل د کلیمی سره په 17 ځایونوکې او د قسط (انصاف)

ذکرد قرآن کریم په 23 ایتونو کې راغلی ، د رسول الله صلی‌الله علیه وسلم په حدیثونو ، د صحابه رضی الله عنهم او تابعینو رحمه الله علیهم په ویناووکې د عدل او عادل صفت او د ظلم او ظالم بدی په سلګونو واری یاده شوی ده ~ څرنګه چه د خلافت په بحث کې د دی مضمون احادیث رانقل شوی نو په دی اساس دلته د قرانکریم د ایتونو نقشه وړاندی کوو :

هغه ایتونه چی د عدل کولو حکم په کې راغلی :

د البقره سورت 282 آیت - د النساء سورت 3 آیت - د النساء سورت 58 آیت - د النساء سورت 135 آیت - د المائده سورت 8 آیت - د المائده سورت 95 آیت - د المائده سورت 106 آیت - د الانعام سورت 152 آیت - د الاعراف سورت 159 آیت - د الاعراف سورت 181 آیت - د النحل سورت 76 آیت - د النحل سورت 90 آیت - د الشوری سورت 15 آیت - د الحجرات سورت 9 آیت - د الطلاق سورت 2 آیت

هغه ایتونو چې په کې قسط د انصاف په معنی راغلی دی :

د البقره سورت 282 آیت - د ال عمران سورت 18 آیت - د ال عمران سورت 21 آیت د النساء سورت 127 آیت - د النساء سورت 135 آیت - د النساء سورت 3 آیت - د المائده سورت 8 آیت - د المائده سورت 42 آیت - د الانعام سورت 152 آیت - د الاعراف سورت 29 آیت - د یونس سورت 4 آیت- د یونس سورت 47 آیت - د یونس سورت 54 آیت - د هود سورت 85 آیت - د انبیاء سورت 47 آیت – د الاحزاب سورت 5 آیت - د الحجرات سورت 9 آیت - د الرحمن سورت 9 آیت - د الحدید سورت 25 آیت - د الممتحنه سورت 8 آیت

ددی نه پرته د ظلم بدی په قرانکریم کې په 287 ځایونو کې بیان شوی دی څو آیتونه د نمونی په توګه وړاندی کوو:

وامرت لاعدل بینکم (او ماته حکم شوی دی چې ستاسی ترمنځ انصاف وکړم [472]) ، و اذا حکمتم بین الناس ان تحکموا بالعدل (اوکله چی د خلکو ترمنځ پریکړه کوی نو په عدل سره ئی وکړی[473]) و لا یجرمنکم شنان قوم علی ان لا تعدلوا اعدلوا هو اقرب للتقوی (او د کوم قوم سره د دښمنی په اساس هیڅکله د عدل څخه لاس وانخلی عدل وکړی ځکه همدا عدل تقوی ته ډیر نژدی دی[474]) ، و ان حکمت فاحکم بینهم بالقسط (اوکه چیری ته پریکړه وکړی نو پریکړه وکړه د دوی ترمنځ په انصاف سره[475]) ، قل امر ربی بالقسط (او ووایه چی زما الله جل جلاله ما ته د انصاف کولو حکم راکړی دی [476]) ، یا ایهاالذین امنواکونوا قوامین بالقسط (ای د ایمان خاوندانو د تل له پاره په عدل و انصاف ولاړ اوسی[477]) .

شیخ الاسلام ابن یتمیه رحمه الله علیه فرمایلی دی چی د شرعی سیاست مانی په دوه ستنو ولاړه ده : لومړی دا چی منصبونه او مسئولیتونه د هغه اهل خلکو ته سپارل او دویم د عدل او انصاف په اساس د خلکو ترمنځ پریکړی کول [478].

حافظ ابن قیم رحمه الله علیه فرمائی چی: ان مقصوده اقامه العدل بین عباده وقیام الناس بالقسط (د الله جل جلا له د دین مقصد دا دي چی د هغه د بندګانو ترمنځ انصاف قایم کړل شی او خلک د انصاف په کولوکې کلک ولاړ وی) .

---

472 - د الشوری سورت 15 آیت
473 - د النساء سورت 58 آیت
474 - د الاعراف سورت 29 آیت
475 - د الاعراف سورت 29 آیت
476 - د النساء سورت 135 آیت
477 - الطرق الحکمیه 17 مخ - اعلام الموقعین 3 ټوک 5 مخ
478- السیاسته الشرعیه 7مخ

....

د عدل او قسط معنا:

لغت پوهانو د عدل معنا(القضاء بالحق) کړی ده ، یعنی د حق په اساس پریکړې کول او قسط ئی په (النصیب) یعنی برخه او حق معنا کړیدی ، نو ددواړو مقصد دا دی چی : حق لرونکې ته د هغه حق راخستل او ورکول .

د عدل غوښتنه ، برابر والی او مساوات نه دی بلکه د هغه غوښتنه ده چی یوه شخص سره د لږوالی او کموالی پرته داسی کړنه کول چی هغه ئی مستحق وی ، د عدل او انصاف تله داسی برابرول پکار دی چه د ډیرنه ډیر محبت او سختی نه سخته د ښمنی د هغه د تلی پله بل لور ته درنه نه کړی ، اود ظلم معنی ده [وضع شی فی غیر محله] یوشی د خپل اصل ځای څخه پرته په بل ځای کې ایښوول.

یعنی د حق لرونکې حق خوړل ، د یو چا حق ځنډول ، او بیا په چا زور او فشار اچول ، دا ټول د ظلم شاخونه دی. او د یوه حق بل ته ورکول دا هم ظلم دی . او د حق په ورکړې کې ځنډ کول دا هم ظلم دی .

د قضاء مفهوم :

د قضا کلیمه ، د قضی یقضی څخه د مصدر صیغه ده ، دا کلیمه په اصل کې قضای وه ، د عربی ژبی د یوی قاعدی په اساس (یا) ئی په همزه بدله کړه . د لغت په کتابونوکې د دی کلیمی ډیری معنی ګانی ذکر شوی ، خو د دوه ډلو ترمنځ د کومی شخړې هوارول د دی عمومی مفهوم دی ، (قضی بین الخصمین وعلیهما ای حکم بینهما و علیهما) هغه د دوه ډلو ترمنځ پریکړه وکړه او په هغوی ئی خپله پریکړه عملی کړه ،د همدی اساسی مفهوم په بنسټ فقهاو دقضاء قانونی او اصطلاحی تعریف په ډیرو ډولو کړی دی خو د ټولو مفهوم یو دی القضاء هو الحکم بین الناس بالحق و الحکم بما انزل الله عزوجل (د قضاء معنا د خلکو ترمنځ د حق په

اساس پريکړه کول او د هغې قانون په اساس پريکړه کول چې الله جل جلاله را ليږلی دی [479]).

فصل الخصومات و قطع المنازعات (په نښتو او شخړوکې پريکړه کول[480]) .

الاخبار عن حکم شرعی علی سبيل الالزام (د شرعی پريکړی او رول په دی توګه چی د هغه نافذول لازم شی[481]) .

د قضاء او فتوی ترمنځ يو توپير دا دی چی د قاضی سره د خپلی پريکړی د نافذولو واک او قوت موجود وی ، خو مفتی يوازی د شرعی حکم بيانوونکې دی ، د هغه سره د نافذولو قوت نه شته)

دوهم توپير ئی دا دی چی د قاضی پريکړی د همغه دائر کړل شوی معاملی په هکله وی، د هر چا له پاره نه وی ، قاضی د بحث لا ندی قضيی نوع او قسم معلوموی ، د دواړو ډلو خبری او دګواهانو ګواهی اوری او هغه وروسته د شرعی حکم مطابق پريکړه کوی ، هغه يوائی مسئله نه ښی ، نو په دی خاطر د هغه د دی پريکړی انفاذ په نورو قضيو نه کيږی خودمفتی فتوی عامه وی ، يوائی د مستفتی (فتوی غوښتونکې) پوری نه وی تړلی.

د قاضيانو تګاکل فرض دی

الله جل جلاله رسول الله صلی الله عليه وسلم ته حکم کړی دی چی د خلکو تر منځ د الله جل جلاله د نازل کړی قانون مطابق پريکړه وکړه[482])

- داود عليه السلام ته ئی حکم ورکړی وه چی د خلکو تر منځ د حق

479- بدائع الصنائع دکاشانی حنفی 2 ټوک 7 مخ 1974 عيسوی کال د بيروت چاپ

480 - البحر الرائق نقل له محيط ځخه 6 ټوک 277 مخ بيروت چاپ

481 - معين الحکام د شيخ علاوالدين طرابلسی ليکنه 6 مخ

482 د المائده سورت 48 آيت

مطابق پريکړه وکړه[483]) - اسلامی ټولنی ته ئی حکم کړی دی چی انصاف قائم کړی او په هغه کلک اوسی[484]) .

دا ایتونه او د عدل او قسط پوری تړلی مخکې یاد شوی څلویښت آیتونه د دی خبری دلیل دی چی د عدل قیام فرض دی څرګنده ده چی د عدل قیام او د حکم بالحق فریضه د قاضیانو د ټاکلو پرته ممکنه نه وه، نو په دی خاطر د دی فرض د پوره کولو له پاره نظام القضاء یعنی د عدلیی منځ ته راوړل او د قاضیانو ټاکل هم فرض دی .

علامه کاشانی حنفی رحمه الله علیه چی په 587 هجری قمری کال کې مړ شوی دی د پورتنی آیتونو په اساس استدلال کوی او فرمایی چی : فنصب القاضی فرض لانه ینسب لاقامه امر مفروض و هوالقضاء ... و لان نصب الامام الاعظم فرض بلا خلاف بین اهل الحق ... و معلوم انه لا یمکنه القیام بما نصب له بنفسه فیحتاج الی نائب یقوم مقامه فی ذلک و هو القاضی و لهذا کان رسول الله صلی‌الله علیه وسلم یبعث الی الا فاق قضاه... و قد سماه محمد رحمه الله علیه فریضه محکمه (د قاضی ټاکل فرض دی له دی امله چی د هغه ټاکل د بل فرض د ادا کولو له پاره کیږی او هغه قضاء ده ، د خلیفه (الامام الاعظم) ټاکل د اهل الحق تر منځ د اختلاف پرته فرض دی او ښکاره ده چی خلیفه خپل ورسپارل شوی فرائض په ځانګړی توګه سرته نه شی رسولائی ~ او نائب ته ضرورت لری چی د دی فرض په ادا کولو کې د هغه قائم مقام دی ، او دا نائب قاضی دی همدا علت دی چی رسول الله صلی الله علیه وسلم به مختلفو ځایو ته قاضیان لیږل ، امام محمد رحمه الله علیه قضاء ته د یوی کلکې او ټینګی فریضی نوم ورکړی دی .([485]

483- د ص سورت 26 آیت
484 - د النساء سورت 135 آیت
485 - بدائع الصنائع 7 ټوک 2 مخ

ابن الهمام حنفی چی په 681 هجری قمری کال کې مړ شوی دی لیکي چی : و اما وصف القضاء ففرض کفایه ... و علیه اجماع المسلمین (قضاء یو کفائی فرض دی چی په دی باندی د مسلمانانو اجماع ده [486]) .

امام بابرتی حنفی چی په 786 هجری قمری کال کې مړ شوی دی فرمایی چی : لاشک ان القضاء بالحق من اقوی الفرائض و اشرف العبادات بعدالایمان (په دی کې هیڅ شک نه شته چی د حق مطابق پریکړه کول (قضاء) د ایمان څخه وروسته ډیر قوی فرض او ډیر پاک عبادت دی [487]) .

ابن قدامه حنبلی رحمه الله علیه چی په 334 هجری قمری کال کې مړ شوی دی فرمایی چی: و القضاء من فروض الکفایه لان امر الناس لایستقیم بدونه فکان واجب علیهم کالجهاد والامامه (قضا کفائی فرض دی دا په دی خاطر چی د دی پرته د خلکو حالت نه ښه کیږی نو دا د جهاد او امامت په څیر واجب دی) [488].

د عادل قاضی غوره والی

په ځینو احادیثو کې د قاضی فضیلت بیان شوی او په ځینی نورو کې د هغه مذمت راغلی په همدی توګه د اسلافو رحمه الله علیهم څخه هم دواړه ډوله وینا وی او تګ لاری را نقل شوی دی ، چا د قاضی کیدو څخه انکار کړی دی ، او ځینو دا منصب قبول کړی دی .

د رسول الله صلی الله علیه وسلم د حدیثونو او اسلافو رحمه الله علیهم دا اختلاف د (تضاد اختلاف) نه دی بلکه د (تنوع اختلاف) دی ، یعنی قاضیان په دوه برخو ویشل شوی دی :

لومړی هغه قاضی دی چی د اهلیت خاوند وی په خپله ئی د دی منصب غوښتنه او خواهش نه وی کړی. خو کله چه دا مسئولیت هغه

---

486 - فتح القدیر 7 ټوک 152 مخ 1970 عیسوی کال د مصطفی البابی چاپ

487 - العنایه علی الهدایه للبابرتی مع فتح القدیر 7 ټوک 151 مخ

488 - المغنی دابن قدامه لسم ټوک 32مخ 1970 عیسوی کال چاپ

ته وروسپارل شی نو بیا هغه د عدل او انصاف او پوره تحقیق په اساس پریکړی کوی . دا ډول قاضی یو ډول عبادت کوی ، او ښکاره ده چی کفائی فرض د عبادت یو شکل دی په خپله رسول الله صلی الله علیه وسلم به پریکړی کولی او صحابه کرام رضی الله تعالی عنهم ئی هم په دی منصب ټاکلی دی . په همدی ډول راشدینو خلفاو هم رضی الله عنهم د خلکو ترمنځ پریکړی کړی دی او نور صحابه کرام رضی الله عنهم ئی هم په نورو ښارونو او ځایونو کې د قاضیانو په نوم لیږلی دی.

دوهم هغه قاضی دی چی د اهلیت د نه لرلو سره سره ئی دا منصب منی ، یا هغه سره دا ویره وی ، چی حکمران او دهغی نور حاکمان ما ازاد قضاوت او انصاف کولو ته نه پریږ دی او د قضا په کارونو کې به مداخلت کوی او یا دا قاضی ښکاره په ظلم لاس پوری کوی نو بیا د دی ډول قاضی بدی ویلی شوی ده .

د نیکې او ستایل شوی قضاء او د بدی او مذمومی قضا دا ویش په خپله د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه هم را نقل شوی لکه چی فرمائی :

حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنِي يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْهَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي قَيْسٍ مَوْلَى عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ فَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ فَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ

(قاضیان په دری ډوله دی . چی یو ئی جنت ته درومی او دوه نور ئی دوزخ ته، جنت ته به هغه قاضی ځی ، چی حق پیژنی او د هغی مطابق پریکړی کوی، مګر هغه قاضی چه حق پیژنی او د هغه په اساس پریکړی نه کوی هغه به جهنم ته ځی ، او بل هغه چی د ناپوهی سره ئی

دا وظیفه په غاړه اخیستې وي او د خلکو ترمنځ پریکړې کوي هغه به هم دوزخ ته ځي[489]) .
د اسلام فقهاو د همدی حدیث په رڼاکې د قضا د مذمت او د هغه د فضیلت په هکله همدا ډول تطبیق کړی دی :
ملک العلماء فرمایی چی : و الحدیث محمول علی القاضی الجاهل و العالم الفاسق و الطالب الذی لا یامن علی نفسه الرشوه فیخاف ان یمیل الیها توفیقا بین الدلائل (د قضا د مذمت حدیث د هغه قاضی په هکله کې دی چی جاهل وی یا فاسق عالم وی یا دهغه قاضی په هکله کې دی چه د دی منصب غوښتوونکې وی. خو په ځان ئی دا باور نه وی چی زه به د رشوت اخستلو څخه په څنګ شم او دا ویره ورسره وی چی هغه به د رشوت اخستوته تیارشی ، د دلائلو ترمنځ دغه تطبیق دی) .
د دی څخه وروسته فرمایی چې : که چیری په کوم ځائی کې د یوه شخص پرته بل څوک اهل موجود نه وی نو په دی وخت کې په دی شخص د قضا د منصب قبلول فرض عین ګرځی[490].
شیخ الاسلام میرغنیانی رحمه الله علیه چی د هدایه کتاب لیکوال چی په 593 هجری قمری کال کې مړ شوی دی لیکې چی : په قضا کې کومه بدی نه شته ، خو د هغه چا له پاره چه په خپل ځان دا باور ولری چه زه دا مسئولیت تر سره کولای شم ، خو هغه چا ته قضا ورکول مکروه تحریمی دی چی د هغه څخه دا ویره وی چې زه دا مسئولیت نه

[489] - ابوداودالاقضیه باب فی القاضی یخطئی – جامع ترمذی باب ماجاء فی القاضی – سنن ابن ماجه الاحکام باب ذکر القضا - جامع الاصول 10 ټوک 167 مخ – کنزالعمال 6 ټوک 91مخ 1979 عیسوی کال د بیروت چاپ
490 - بدائع الصنایع 7 ټوک 4 مخ

شم ترسره کولای او نه ورسره د ظلم څخه د ځان د ژغورلو قضاوت کومه ډا ډگیرنه وی[491] .

په عالمگیری فتاوی کې راغلی دی : قضا یوه کلکه فریضه او د اتباع وړ سنت دی .... خو هغه چا تا د قضاوت د مسئولیت قبولول حرام دی ، چی هغه ته د خپل نفس دا کمزوری معلومه وی ، چی زه د انصاف راوړلو او قائمولو څخه عاجزه یم ، او د نفس د پیروی او غوښتنی څخه ځان نه شم ژغورلی [492].

علامه علاوالدین طرابلسی رحمه الله علیه فرمائی : هغه احادیث چی په کې قاضی ته د عذاب و عده ورکړل شوی هغه ټول د ظالمانو قاضیانو په هکله دی. یا د هغه ناپوهانو په هکله دی. چی د علم او قابلیت پر ته ئی دا مسئولیت په غاړه اخیستی وی د دغه دوه ډوله قاضیانو په هکله وعید راغلی دی [493].

شیخ الاسلام میرغنیانی رحمه الله علیه دا هم وایی چې کله حاکم د حق او انصاف په اساس د پریکړې د کولو ازآدی نه ورکوی نو په دی حالت کې د قضا د منصب قبلول روانه دی .

اوس نو د ترغیب او ترهیب په هکله څو احادیث رانقلوو ترڅو د موضوع په دواړو اړخونو ښه وپوهیږو[494].

د ترغیب حدیثونه :

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْمَعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ و حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ حَدَّثَنَا أَبِي وَمُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ قَالَا حَدَّثَنَا إِسْمَعِيلُ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

---

[491] - هدایه کتاب آداب القاضی

[492]- فتاوی عالمگیری 3 ټوک 306 مخ

493 - معین الحکام 877 مخ

494 - الهدایه آداب القاضی

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا

(رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي چې د هيچا سره كينه كول مناسب نه دي مګر د دوه كسانو سره رشک جائز دی يو هغه چې الله جل جلاله هغه ته مال وركړی وی او د هغه په څنګ كې ئی په نيكو لارو كې د دی مال د خرڅ كولو توفيق هم وركړی وی او دوهم هغه چې هغه ته الله جل جلاله د شريعت علم وركړی وی او د هغې په اساس ....د خلكو د شخړو پريكړې او فيصلې كوی او د هغه ښونه خلكو ته كوی [495]) .

په دی حديث كې ئی قضا بالحق د رشک وړښوولی ده او دا د قضا د فضيلت له پاره څرګند ثبوت دی .

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِئُ الْمَكِّيُّ حَدَّثَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْهَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي قَيْسٍ مَوْلَى عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ

(كله چې كوم قاضی د پريكړې په وخت كې اجتهاد كوی ، كه چيرې هغه حق معلوم كړ نو هغه ته به دوه برابر اجر وركړی شی ، او كه چيرې غلطی تري وشوه او حق يې معلوم نه شو كړای نو هغه نه به يو اجر وركول شی[496]) .

امام خطابی رحمه الله عليه فرمايي چې : اجتهاد كول عبادت دی نو له دی امله هغه ته د حق د معلومولو پرته د تحقيق او كوشش اجر وركول كيږی .

495- صحيح مسلم كتاب العلم

496 بخاری الاعتصام باب اجرالحكم كتاب الاقضيه.

خو دا حکم د هغه چا له پاره دی چه د اجتهاد اهلیت ولری او که نه د قابلیت او صلاحیت پرته اجتهاد کونکې ته د هغی د غلطی په اساس د عذاب ورکولو ویره هم شته ، لکه څنګه چی القضاه ثلاثه په حدیث کی راغلی دی .

د خلافت په بحث کې د بخاری او مسلم شریف هغه حدیث هم زمونږ تر مخه دی چی په هغی کې راغلی وه. چی عادل او انصاف کونکې قاضی او حاکم به د قیامت په ورځ د رڼا په ممبرونو کښینول شی.

د ترهیب حدیثونه :

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ أَخْبَرَنَا فُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ وَلِيَ الْقَضَاءَ فَقَدْ ذُبِحَ بِغَيْرِ سِكِّينٍ

(هغه څوک چه د خلکو قاضی جوړکړای شو د چاړه پرته حلال کړل شوی دی[497]) .

امام خطابی رحمه الله علیه او ابن الاثیر رحمه الله علیه لیکلې دی چی د چاړه پرته حلالول څخه دوه ډوله مقصد اخستل کیږی .

لومړی دا چی د چاړی په واسطه جسم حلالیږی ، خو دلته تری جسمانی حلاله مقصد نه دی بلکه روحانی او اخلاقی حلاله تری مقصد دی .

دوهم دا چی د چاړی پرته د بلی کومی پخی الی په واسطه حلالول ډیر تکلیف ورکونکې دی .

دلته د دواړو معنا ګانو په اساس د ظالم او جابر قاضی مذمت کړل شوی دی کوم چی د دی منصب حریص او غوښتونکې وی -

497 - ابوداود فی الاقضیه ، سنن ترمذی فی الاحکام ، سنن ابن ماجه فی الاحکام ، جامع الاصول 10 ټوک 165 مخ ، کنزالعمال 2 ټوک 95 مخ 1979 عیسوی کال د بیروت چاپ

محدیشونو رحمه الله علیهم د دی همدا مفهوم بیان کړی دی چی دا د مذمت او ترهیب حدیث دی [498].

د معین الحکام خاوند او ځینی نورو فقهاو د دی حدیث مقصد په دی توګه بیان کړی دی. چی د قضا مسئولیت په غاړه اخستل ډیر لوی او دروند بار دی. چه نفس سره د مجاهدی او ریاضت پرته ئی څوک نه شی پورته کولای هغه څوک چه دا بار پورته کوی نو هغه د چړی پرته حلال شوی دی یعنی هغه ته باید ذبیح الله وویل شی ، ځکه دا د الله جل جلاله د رضا له پاره خپل نفس د قربانی له پاره وړاندی کوی .

خو قاضی شوکانی رحمه الله علیه فرمایلی دی : چی صحیح مفهوم هغه دی چی محدیشونو تری راخستی دی .

څرنګه چی د قضاء د ترغیب او فضیلت په هکله نور هم ډیر احادیث موجود دی نو بیا په را ښکلو او د تکلف په واسطه د دی حدیث ته ترغیبی شکل ورکول څه ضرورت دی ؟ [499].

عن عبدالله بن ابی اوفی رضي الله تعال عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله مع القاضی مالم یجر فاذا جار تخلی عنه و لزمه الشیطان وفی روایه تبرء الله منه (د عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه نه روایت دی چی رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایی الله جل جلا له د قاضی ملګری وی تر هغه پوری چه هغه ظلم و نه کړی ، کله چه هغه ظلم وکړی نو بیا د الله جل جلاله کومک د هغه څخه واخستل شی او شیطان ئی په پنجه کې ونیسی[500]) .

498 - معالم النبین په حاشیه د ابو داود 4 ټوک 4 مخ و جامع الاصول 10 ټوک 166مخ
499 - نیل الاوطار 164 مخ د 1973 عیسوی کال د بیروت چاپ
500 - ترمذی کتاب الاحکام - مستدرک للحاکم کتاب الاحکام و کنزالعمال 6 ټوک 92 مخ

په دی احادیثو کې چه کومه (تنوع) ده نو همدا تنوع د قاضیانو په حالت کې هم شته د ترغیب حدیثونه د عادل قاضی په هکله راغلی دی او د ترهیب احادیث د ظالم او نا اهل قاضی هکله په راغلی دی .

د قاضی د اهلیت شرطونه

د عدل د راوستولو په خاطر د قاضی اهلیت لازمی شرط دی ځکه چه د نا اهله قاضی څخه د انصاف امید لرل ډیره بی عقلی ده د اسلام فقهاو د کتاب او سنتو په رڼاکې چه د قاضی د اهلیت له پاره کوم شرائط وړاندی کړی ، د هغه لنډیز په دی ډول دی :

مسلمان وی : د مسلمانانو د معاملا تو د پریکړی له پاره غیر مسلمان قاضی ټاکل په اجماع سره باطل دی ، ځکه د هغه پریکړه کوم شرعی حیثیت نه لری ، لیکن د احنافو په فکر د غیر مسلمانانو له پاره د غیر مسلمان قاضی ټاکل روا دی [501].

بالغ وی ، عاقل وی آزاد وی : دا شرطونه د نورو مسئولیتونو دور سپارلو له پاره هم شرعاً ضروری دی .

نارینه وی : د امام شافعی رحمه الله علیه امام مالک رحمه الله علیه امام احمد رحمه الله علیه او نورو ، جمهورو ، فقهاو همدا مسلک وه چی په قصاص او حدودو کې ښځه قاضی نه شی جوړیدای خود ابن جریر طبری رحمه الله علیه ته دا قول منسوب دی چی په هر ډول مقدماتو او قضایاو کې ښځه قاضیه جوړیدای شی [502].

په دی لړکې د جمهورو علماو رای صحیح معلومیږی الله جل جلا له فرمایلی چه نارینه په ښځه حاکم دی او رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی هغه قوم به هیڅکله کامیابی ته ونه رسی چی هغوی خپلی چاری ښځو ته ورسپارلی وی [503].

---

501 - مجموعه شامی القضاء 4 ټوک 415 مخ
502 - بدائع الصنائع 7 ټوک 3 مخ - الغنی د ابن قدامه 10 ټوک 36 مخ هدایه المجتهد
503 - صحیح بخاری فی الفتن و المغازی

لا تکون المراه حکما تقضی بین العامه (ښځه د خلکو ترمنځ د شخړو هوارولو له پاره نه شی حاکمه کیدای) [504].

د قران کریم او نبوی احادیثو په عموم کې د قضاء منصب هم شامل دی او ابن قدامه په دی هکله ډیر قوی دلیل راوړی چی : رسول الله صلی الله علیه وسلم خلفای راشدینو رضی الله عنهم او د نورو امراو څخه هیڅ یوه ښځه قاضی نه ده ټاکلی او نه ئی کوم ځای ته د حاکمی په صفت لیږلی ده که چیری دا روا وی نو ټول دور به د دی څخه خالی نه وه پاتی شوی [505].

عادل او صالح وی : امام شافعی ، امام مالک ، امام احمد رحمه الله علیهم د حنفی فقهاو څخه امام طحاوی رحمه الله علیه او د نورو اسلامی فقهاو په نظر د فاسق قاضی ټاکل روانه دی او نه د هغه پریکړه جاری کیدای شی .

خو د احنافو عام مسلک دا دی چی فاسق د قاضی په حیث ټا کل گناه ده لیکن د هغه پریکړی جاری کیږی په دی شرط چی د هغه پریکړه د قران ، سنتو او اجماع په خلاف نه وی .[506]

دلته د فاسق څخه مقصد هغه شخص دی چی د کبیره گناهونو او فواحشو څخه ځان نه ژغوری او نه د فرائضو او واجباتو پابندی کوی .

عالم او فقهیه وي : امام شافعی ، امام مالک ، امام احمد رحمه الله علیهم او د ځینو حنفیه و مسلک دا دی چه قاضی باید فقهیه او مجتهد وی ، خو د عامو احنافو رای یو نظر دا دی چی که څه هم د غیر مجتهد شخص قاضی ټاکل مکروه دی خو پریکړه ئی نافذ کیدای شی[507] .

504 - کنز العمال 6 ټوک 79 مخ

505 - المغنی د ابن قدامه رحمه الله علیه لیکنه 2 ټوک 36 مخ

506 - بدایع الصنایع 7 ټوک 3 مخ - مجموعه شامی 4 ټوک 415 مخ - بحر الرائق 6 ټوک 283 مخ

507 - المغنی د ابن قدامه رحمه الله لیکنه 10 ټوک 37 مخ - بدایع الصنایع 7 ټوک 3 مخ

ابن الهمام حنفي رحمه الله عليه فرمائي : كه چيرى په رعيت كې عادل او عالم موجود وى نو د غير عادل او غير عالم قاضي ټاكل روا نه دى ، خو كه چيرى و ټاكل شو نو بيائي پريكړه نافذيږى [508].

د هدايه او د فقهي په نورو كتابونو كې چي ويل شوى دى چي" تقليد الجاهل صحيح عندنا " څخه جاهل مطلق مقصد نه دى ، بلكه هغه شخص ترى هدف دى چه په مستقيمه توګه اجتهاد ونه شي كولاى خود مجتهدينو د ويناو' د پوهي او درک صلاحيت ولرى هغه ته دا روا ده چي د مجتهدينو وينا له مخي پريكړې وكړى [509].

انګريزى قانون پوه ته مجتهدنه ويل كيږى او نه هغه ته ويل كيږى چي د قران يا حديثو او فقهي د كتابونو انګريزى يا اردو ترجمه يي لوستى وى بلكه يو مجتهد ته په لاندى علومو پوهيدل ضرورى دى .

د قران پوهه ، د حديثو علم ، په شرعي مسائلو كې د سلفو (صحابه رضي الله عنهم ، تابعين ، امامان او مجتهدين رحمه الله عليهم د اقوالو پوهه ، د عربي ژبي پوهه ، صرف او نحوى د قواعدو سره - د اجتهاد او شرعي قياس د قواعدو پوهه .

سليم الاعضا وى : ښكاره ده چي ګونګ او كوڼ سړى د دى منصب غوښتنى نه شي ترسره كولاى .

دا هغه بنستيز صفتونه دى چي ذكر ئى د دلائلو سره د فقهي په ټولو كتابونو كې شوى دى څوک چي په دى صفاتو لږ تر لږه هم متصف نه وى او هغه قاضي و ټاكل شي نو دا به ډير لوى خيانت وى ، د داسي قاضي په واسطه نه شرعي قانون نافذيدلاى شي ، او نه ترى د انصاف غوښتنه كيداى شي .

د پريكړى كولو شرعي طريقه

---

508 - فتح القدير 7 ټوک 253 مخ

509 - عنايه على الهدايه مع فتح القدير 7 ټوک 257مخ

د شرعی قضاء لار داده چی د ټولو ترمخه په قران کريم کې چی حکم معلوم کړی شی او بيا د هغه وروسته د رسول الله صلی الله عليه وسلم د حديثو مطابق پريکړه وکړی شی د هغه وروسته د امت اجماع او د صحابو رضی الله عنهم سنت مخ ته کېښودل ، که چيری په دری واړو کې کوم ښکاره حکم موجود نه وی ، نو بيا به قاضی اجتهاد کوی د هغی په رڼاکې به پريکړه کوی .

رسول الله صلی الله عليه وسلم د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه څخه ، يمن ته دلېږلو په وخت کې ، پوښتنه وکړه چی ته به په څه ډول پريکړی کوی ؟ معاذ رضی الله عنه ځواب ورکړ چی د قرانکريم مطابق به پريکړه کوم ، که چيری په هغه کې کوم حکم په لاس رانغی نو بيا به رسول الله صلی الله عليه وسلم د سنتو په مطابق پريکړه کوم، خو که چيری په دی دواړو کې کوم صريح حکم په لاس رانغی نو بيا به اجتهاد کوم ، د ده په دی خبرو رسول الله صلی الله عليه وسلم د الله جل جلاله شکر ادا کړ چی هغه حضرت معاذ رضی الله عنه ته د صحيحی لاری د مندلو توفيق ورکړی دی [510].

حضرت عمر فاروق رضی الله عنه چه د قاضی شريح رحمه الله عليه په نوم چه کوم مشهور خط ليږلی وه په هغی کې هم همدا لار ورښوول شوی وه .

(کله چی تا ته د الله په کتاب کې کوم حکم پيدا شی نو د هغی په اساس پريکړه وکړه او بل لور ته هيڅ توجه ونه کړی ، خو که چيری د الله جل جلاله په کتاب کې کوم حکم در معلوم نه شو نو بيا د خدای جل جلاله د رسول الله صلی الله عليه وسلم په سنتو پريکړه وکړه ، که چيری د قرآن او سنتو دواړو څخه حکم په لاس درنغی نو بيا همغه

---

[510]- سنن ابو داود الاقضيه باب اجتهاد الرای فی القضاء - سنن ترمذی الاحکام باب ماجاء فی القاضی - جامع الاصول لابن الاثير 10 ټوک 177 مخ القضاء فصل فی کيفيه الحکم

پریکړه وکړه چی د صالحینو رحمه الله علیهم اجماع پری شوی وی ، خو که چیری ستا تر مخ داسی یو معامله راشی چی د هغه حکم نه په قرآن کې وی او نه په سنتو کې ، او نه د هغه په هکله د صالحینو د اجماع کومه پریکړه موجوده وی ، نو په دی حالت کې که ته د خپل نظر مطابق اجتهاد کوی ، نو و ئی کړه او د معاملی په هکله پریکړه اعلان کړه خو که چیری د معاملی ځنډول غواړی نوویی ځنډ وه زما په نظر ځنډول به ئی تا ته غوره وی (ترڅو د نورو علماء سره په کې د مشوری کولو وخت په لاس درشی) [511].

په اجتهادی امورو کیگ
د قاضی پریکؤه نافذیدای شی

که چیری قاضی د قران او سنتو یاد امت د اجماع په خلاف څه پریکړه وکړه نو هغه پریکړه یی له منځه ځی او نه نافذیږی خوکه چیری دا پریکړه اجتهادی او اختلافی وی نو بیا د قاضی پریکړه نافذیږی ،بل کوم قاضی ئی د خپل شخصی نظر په اساس له منځه نه شی وړای ، او نه د دواړو خواو څخه کوم یو په پریکړه اعتراض کولائی شی چی دا پریکړه زما د فقهی مسلک خلاف ده نو د دی امله زه دی ته غاړه نه ږدم البته په نورو معاملاتوکې بل قاضی د دی قاضی خلاف پریکړه کولای شی .

د هدایه لیکونکې شیخ الاسلام مرغنیانی رحمه الله علیه لیکلی چی: کله چه د یوه قاضی په مخ کې د بل قاضی پریکړه د عملی کولو له پاره کیښوول شی، نو هغه به ئی عملی کوی ، پرته له هغه وخته چی دا پریکړه د قرآن ، سنتو او اجماع په خلاف وی ... جامع صغیر کې چی د امام محمد رحمه الله علیه کتاب دی راغلی په هغه مسئله کې چیڊ فقهاو اختلاف وی، او قاضی د کوم یو فقیه د رای مطابق د نظر پریکړه واوروله ، نو بل قاضی به (که څه هم د رای مخالفت ورسره ولری) هغه عملی کوی

---

511 - النسائی القضاء باب القضا باتفاق اهل العلم 1 ټوک 305 مخ دهلی چاپ - دا رامی 1 ټوک 60 مخ د مشق چاپ - جامع الاصول 10 ټوک 180مخ

، قاعده همدا ده ، چې د اجتهادي او اختلافي مسائلو په هکله کله چې د قاضي پريکړه اعلان شي ، نو هغه به عملي کيږي بل قاضي ئي منسوخ کولی نه شي - د دې علت دا دی چې بل قاضي هم اجتهاد کوی او لومړی قاضي هم اجتهاد کړی وه چې د هغه سره فيصله هم تړل شوی ده نوله دې امله هغه ته ترجيح ورکول کيږي [512].

شمس الائمه سرخسي رحمه الله عليه فرمايلي دي چې : ان الاجتهاد لاينقض باجتهاد مثله (يو اجتهاد د بل اجتهاد په واسطه له منځه نه شي تلای [513].

قضاء د قاضي په علم

د گواهانو د کره والي او عدالت په هکله قاضي د خپل شخصي نظر په اساس بالاجماع پريکړه کولای شي ، خو که چيری گواهي د محکمې تر مخ شوی وی نو په دې صورت کې په دې اتفاق شوی دی چه قاضي د خپل ذاتي معلوماتو په اساس د گواهي په خلاف پريکړه نه شي کولای ، او اختلافي صورت يې دا دی چې د مدعي په حق کې هم گواه موجود نه وی ، او مدعی عليه هم اقرار نه وی کړی ، خو قاضي ته په شخصي ډول معلوم وی چه د مدعي يعنې دعوه کونکې په ربنتوني وی ، نو ايا په دې صورت کې قاضي د خپلې شخصي پوهې او معلوماتو په اساس پريکړه کولای شي ؟

1- امام شافعي رحمه الله عليه په دې هکله وائي چه قضا د قاضي په علم روا ده ،ځکه چې د گواهي څخه مقصد هم دا دی چې قاضي ته د دعوی د ريښتياوالي پوهه په لاس ورشي ،نوکه چيری هغه ته د خپلې شخصي پوهې په اساس دا معلومه شي ، نو بيا هيڅ دليل نه شته چې د هغه د خپلې ذاتي پوهې په اساس دې پريکړه کول روا نه وی

---

512 - الهدايه ادب القاضي مع فتح القدير 7 ټوک 300 مخ _ البدائع 7 ټوک 14 مخ - قاضيخان په حاشيه عالمگيری 2 ټوک 453 مخ

513- المبسوط للسرخي رحمه الله عليه طبع بيروت 16 ټوک 84 مخ

. شریعت هر مدعی باندی د (بینی) وړاندی کول لازم ګرځولی دی، خوبینه یوائی د ګواهی نوم نه دی . بلکه د هغه څخه مقصد دلیل او ثبوت دی ، که څه هم دا دلیل ګواهی وی . یا د مدعی علیه اقرار وی . یا د قاضی خپل معلومات وی دا دری واړه حالات د بینی په تعریف کې شامل دی .

2 - امام مالک د امام احمد رحمه الله علیهم مشهور مسلک ، د قاضی شریح ، اسحق بن راهویه ، ابو عبید قاسم بن سلام ، حافظ ابن قیم رحمه الله علیهم او د ډیرو صحابه رضی الله عنهم او تابعینو رحمه الله علیهم نظر او مسلک همدا دی چی قضاء د قاضی په علم روانه ده ځکه چه د هغی د شخصی معلوماتو د پریکړی په اساس د هغه دیانت او امانت په شک کې لویږی ، او د دی تهمت په اساس د خلکو اعتماد او باور پری باقی نه پاته کیږی ، د یوه قاضی له پاره ضروری دی چی د تهمت څخه ځان وژغوری .

3- د امام ابوحنیفه رحمه الله علیه مشهور مسلک او لار دا ده چی په حدودو کې قضاء د قاضی د خپل علم په اساس روانه ده ، خو په حقوقی او مالی معاملو کې قاضی د خپل شخصی معلومات او پوهی په اساس پریکړه کولای شی[514].

خو ورستنیو احفنانو اوس په حقوقی او مالی معاملوکې هم د عدم جواز(نه روا) فتوی ورکړی ده .

په درمختارکې راغلی دی : ان المعتمد عدم حکمه بعلمه فی زماننا ... [الاشباه] (باوری وینا همدغه ده چی په دی زمانه کې د قاضی د شخصی پوهی په اساس پریکړه باید ونشی) .

علامه شامی رحمه الله علیه په دی هکله لیکې چی: دا د ورستنو نظر دی او علت ئی دا دی چی د دی وخت د قاضیانو په حالت کې خرابوالی پیدا شوی دی. په اوسنی وخت کې فتوی همدغه ده چه قضاء (فیصله) د

514 - المغنی 10 ټوک 48 مخ - بدایه المجتهد 2 ټوک 470 مخ - بدائع 7 ټوک 6 مخ - مسبوط سرخسی 16 ټوک 104 مخ - الطرق الحکمیه 383 مخ

قاضی د شخصی پوهی په اساس روانه ده په جامع الفصولین کې هم په همدی توګه ویل شوی دی [515].

امام بخاری رحمه الله علیه فرمائی چی : هغه خلک چه قضاء د قاضی د ذاتی پوهی په اساس روا ګڼی نو هغوی سره دا یو شرط دی قاضی باید په خپل ځان د بدګمانی او تهمت ویره ونه لری [516].

امام بخاری رحمه الله علیه په بل ځای کې د (قضاء د قاضی د پوهی) په هکله د مختلفو نظریاتو د را نقلولو وروسته لیکې چی : قاسم بن محمد بن ابی بکر رضی الله تعالی عنه ویلی دی چی قاضی ته دا مناسب نه ده چی هغه د خپلی شخصی پوهی په اساس پریکړه وکړی ځکه چی د دی په اساس دی خپل ځان د مسلمانانو په منځ کې متهم او مشکوک ګرځوی او خلک به پری بدګمانی کوی او رسول الله صلی الله علیه وسلم ته د بدګمانی او د تهمت درا پیدا کیدو کار خوښ نه دی [517] .

د امام بخاری رحمه الله علیه شیخ الکرابیسی فرمایی چی : زما په نظر (قضاء د قاضی د پوهی په اساس) له پاره یو شرط دادی چه قاضی په پا کوالی ریښتینوالی او امانت کې داسی مشهور شوی وی چی هغه ته د ګوتی نیولو یا تهمت واردولو له پاره هیڅوک زړه ښه نه کړی [518].

امام ابن قیم رحمه الله علیه فرمائی چی: که چیری دی ډول قضاء ته لار خلاصه شوه ، نوقاضیانو ته به د خپلو دښمنانو د وژلو ، سنګسارولو ، فاسقولو ، او حتی چی د هغوی د ښځو د بیلولو لار پرانستل شی خاصاً په دی وختونکې .... که چیری قاضی ته د خپلی پوهی په اساس پریکړه روا هم شی ... بیا هم د دی وخت قاضیان تری منع کول په کار دی [519].

515- شامی 4 ټوک 478 مخ

516- بخاری الاحکام باب من رائی القاضی ان یحکم بعلمه

517 - بخاری الاحکام باب الشهاده تکون عند الحاکم

518 - فتح الباری الاحکام 16 ټوک 259مخ

519 - الطرق الحکمیه لابن القیم 211مخ

سد الذريعه د شريعت يومهم اصل دی ، يعنی د فساد د دروازو بندول لازمی دی په اوسنی وخت کې د قضاء بعلم قاضی (د قاضی د علم په اساس فيصله) روا ګنل د ظلم دروازه خلاصول دی ، نن د دی ډول قضا دروازی بندول ضروری دی دبله طرفه د څلورو واړو مذهبونو د پوهانو فتوی هم د جواز نه ورکول دی .

د قرائنو په اساس کګواهی پريکوه کول

د صحاح سته يو صحيح حديث دی چی رسول الله صلی‌الله عليه وسلم فرمايلی دی. چی مدعی به بينه وړاندی کوی او که نه نو مدعی عليه به سوګند يادوی، د بينه په مفهوم کې د سترګو ليدلی ګواهانو ګواهی يقيناً شامله ده خو ايا په هغی کې د قرائنو ، علائمو او حالاتو ګواهی هم شامله ده يا نه؟ د قرائنو څخه مقصد هغه د حالاتو او چاپيرال هغه ګواهی او علامات دی چه د هغی په واسطه قاضی ته د دعوی صحت او ريښتنولی ثابتيږی په دی موضوع حافظ ابن القيم رحمه الله عليه په الطرق الحکميه کې او شيخ علاوالدين طرابلسی حنفی رحمه الله عليه په معين الحکام کې اوږد او مدلل بحث کړی دی. ابن قيم رحمه الله عليه ته د طرابلس څخه يو استفتا راغلی وه ، چی ايا قاضی ته دا روا دی چی هغه دی د قرائنو او علاماتو په اساس پريکړه وکړی يوازی د ګواهانو په ګواهی دی باورنه کوی بلکه حالات او واقعات او قرائن او علامات دی هم په نظر کې نيسی .

حافظ ابن القيم رحمه الله عليه د هغه په ځواب کې وليکل چی : دا يوه ډيره مهمه موضوع ده چی ښه پری پوهيدل په کاردی که چيری قاضی قرائن له نظره باسی ، نو د ډيرو داسی خلکو حقوق به د منځه ولاړ شی چی هغه سره ليدلی کتلی ګواه موجود نه وی ، خو قرائن او د حالاتو او چاپيريال ګواهی د هغه په حق کې وی نو که چيری قاضی بی احتياطی کوی ، او د قرائنو د قطعيت او ظنيت په نظرکې د نيولو پرته

پریکړه کوی، نو د دی کار څخه د ظلم او فساد د واقع کیدو ویره ده ، که چیری قاضی په شرعی احکامو پوهیږی خود واقعاتو او شواهدو په هکله فقیه النفس او په معامله پوه نه وی ، نو هغه به داسی پریکړه کوی چی د هغی په غلطوالی کې به هیڅوک هم شک ونه کړی ، په دی خاطر ضروری ده چی قاضی په احکامو او واقعاتو دواړو کې فقیه النفس او په معامله پوه او تجربه لرونکې وی[520] .

د بینی معنی او مفهوم :

ابن قیم رحمه الله علیه د بینی په تشریح کې دارنګه لیکې: بینه هر هغه دلیل ته ویل کیږی چی حق را په ډاګه کوی او دا ثابتوی چی هغه خلک چی دا د دوه ګواهانو یا څلور ګواهانو یا یوه ګواه سره مخصوص کوی نو هغه د دی کلیمی حق پوره نه ادا کوی ، د قرانکریم په هیڅ ځای کې هم بینه د ګواهانو په معنی نه ده راغلی ، بلکه د حجت ، دلیل او برهان په معنا ګانو راغلی ده که څه هم یو شی په ځانګړی توګه دلیل وی یا څوشیان یوځای شوی او دلیل ئی جوړ کړی وی د " البینه علی المدعی" څخه مقصد دا دی چه مدعی به دا رنګ دلیل او ثبوت وړاندی کوی چه د هغه په واسطه د هغه د دعوی صحت او صداقت ثابت شی ، دوه ګواهان هم د (بینی) په مفهوم کې شامل دی لیکن په دی کې هیڅ شک نه شته چه کله د شاهدانو پرته نور دلایل ډیر قوی وی ، مثلاً د حالاتواو واقعاتو ګواهی ، چی دمدعی د رینښتنوالی ثبوت ورکوی ځینی وختونه د ګواه د ګواهی څخه قوی دلیل ګڼل کیږی [521].

ا - الطرق الحکمیه لابن القیم رحمه الله علیه 4 مخ

521 - الطرق الحکمیه 1977 عیسوی کال د مصر قاهره چاپ - اعلام الموقعین لومړی ټوک 90 مخ د 1977 عیسوی کال د بیروت چاپ- معین الحکام 78 مخ

علامه علاوالدین طرابلسی حنفی رحمه الله علیه د معین الحکام په 51 باب کې په دی هکله اوږد بحث کړیدی هغه لیکې چی : ولا خلاف فی الحکم بها و قد جاء العمل بها فی مسائل اتفق علیها الطوائف الاربع من الفقهاء (د قرائنو د گواهی [د حالاتو گواهی] په اساس په پریکړه کولوکې هیڅ اختلاف نه شته په ډیرو مسائلوکې د قرائنو په اساس د عمل کولو داسی مثالونه شته چه د څلور گونی مذاهبو فقهاو پری اتفاق کړی دی .

له دی وروسته طرابلسی علامه 25 داسی مسائل او مثالونه او موضوعات راخستی چی په هغی کې فقهاو د قرائنو په اساس پریکړه کړیده د نمونی په توگه د واده په وخت کې چی کومه ښځه سړی ته ورسپارلی کیږی نو د هغه سره یوځای والی په اتفاق سره روادی ، که څه هم دوه سړو یا ښځو گواهی یا خبرتیا نه وی کړی چی دا هغه ښځه ده چی د ده سره یی نکاح شوی او سړی هغه تر مخه لیدلی هم نه وی نو په دی صورت کې قرینه حال ته د گواهی درجه ورکوله شوی یا مثلاً کله چی مدعی علیه د سوگند یادولو څخه مخ واړوی نو بیا پریکړه د مدعی په حق کې کیږی ، څرگنده ده چه دا ډول قضاء دقرینی په اساس پریکړه کوی ځکه چه د مدعی علیه د سوگند څخه انکار کول په خپله د مدعی د رینښتنولی ثبوت او د دعوی صحت دی چه د هغی په اساس پریکړه کیږی .[522]

په دی لړکې ابن قیم رحمه الله علیه او نورو فقهاو دوه څرگند مثالونه ورکړی دی چی هغه دا دی :

لومړی دا چې یو سړی د یوه کور څخه په وینو ککړ چاقو ، چاړه یا توره په لاس د راوتلو په حال کې ولیدل شو او بیا د دی کور په داخل کې مړی پیدا شو ، چی د همداسی چاقو یا چاړه یا توری په واسطه وژل شوی وی، په کورکې بل څوک هم داسی نه وی ، نو په دی صورت کې همدا

[522] - معین الحکام 203 مخ

سړی قاتل شمیرل کیږی ځکه چی دا داسی قاطع ثبوت او قرینه ده چی د سترګو لیدلی ګواهی څخه قوی ګواهی شمیرلی کیږی .

دوهم مثال دا چی یو سړی پګړۍ په لاس کې نیولی یا ئی په اوږو پرته ده او منډی وهی او دی خپله پګړی په سر تړلی ور پسی سړی لوڅ سر منډی وهی او خلکو ته چیغی وهی چه هغه منډی وهونکې زما څخه پګړی غلا کړی یا ئی زما د سر څخه اخستی ده نو په دی وخت کې منډی وهونکې غل ګڼل کیږی ځکه چی د هغی دا حالت پخپله د دی خبری ګواهی ورکوی چی د سترګو لیدلی ګواهۍ څخه که قوی نه وی ، نو کمه تری هم نه ده .

خو د قرینی او د حالاتو د ګواهی په اساس د حد په ځای تعزیری سزا ورکول د احتیاط غوښتنه ده ځکه چی حد هغه دی چی د قرآن ، سنتو او اجماع د امت په واسطه ټاکل شوی وی ، اصل دا دی چی حدود د شک په اساس ساقط کیږی ، او د حالاتو ګواهی د شکوکو څخه خالی نه وی او تعزیری سزا هغه ده چی د محکمی له خوا ټاکل کیږی خو تعزیری سزا د لږ شک په واسطه نه ساقط کیږی .

یو طرفه پریکړه

ځلور امامانو او د اسلام فقهاو په دی خبره اتفاق کړی دی چی که چیری مدعی علیه په محکمه کې حاضر وه ، او یا د هغه حاضرول ممکن وی. نو په دی وخت کې یو طرفه پریکړه (په غائب فیصله) روانه ده ، که څه هم مدعی ګواهان راوړی وی ، د انصاف غوښتنه خو دا ده چی مدعی علیه ته د خپلی پاکې د ثبوت له پاره په ګواهانو د انتقاد کولو موقع په لاس ورشی ، او دا کار د هغه په غیر حاضری کې ممکن نه دی .

همدا راز ځلورو امامانو په دی هم اتفاق کړی دی چی که چیری د مدعی علیه وکیل یا وصی د هغه قایم مقام ګڼل کیږی خو په دی شرط چی وکیل ته ئی پو ره اختیار ورکړی وی په دی حالت کې د وکیل یا وصی بیان اوریدل او هغی ته د خپل موکل د دفاع حق ورکول او په ګواهانو د

انتقاد کولو وروسته قاضی پریکړه کولای شی او دا په غیاب کې قضاء اویو طرفه پریکړه نه شمیرل‌کیږی .

اختلافی صورت ئی دادی چه مدعی علیه کوم لری ځای کې وی یا په خپل ښارکې چیرته پټ شوی وی، نه په خپله حاضریږی او نه کوم وکیل ځانته ټاکی ، او قاضی ئی هم نه شی را حاضرولای نو په دی کې د امامانو اختلاف دی :

امام ابو حنیفه رحمه الله علیه قاضی ابن شبرمه ، قاضی ابن ابی یعلی ،او د قاضی شریح رحمه الله علیهم مسلک همدا دی چی په غائب حکم او فیصله روا نه ده [523].

دوی یومشهور دلیل لری او وایی چی‌کله رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت علی رضی‌الله تعالی عنه په یمن کې قاضی وټاکه نو هغه ته ئی د لیږلو په وخت کې داسی لارښوونه وکړه : فاذا جلس بین یدک الخصمان فلا اتقضین حتی تسمع من الاخر کما سمعت من الاول فانه احری ان یتبین لک القضاء (کله چی ستا په وړاندی دواړه مخالفی ډلی حاضری شی نو تر هغه وخته پوری پریکړه مه اوروه ترڅو چی دی د بلی ډلی بیان هم داسی وانه وری لکه څنګه دی چه د لومړی ډلی بیان واورید صحیح پریکړی ته درسیدو په خاطر دا غوره لار ده) [524].

د احنافو اصل مسلک خو همدادی چه قضاء په غیاب کې روانه ده خوکه چیری قاضی د مدعی د ثبوت د وړاندی کولو وروسته د نورو امامانو د رای مطابق یوطرفه پریکړه واوروله نو دشمس الائمه سرخسی رحمه الله علیه په نزد پریکړه عملی کیږی د دی امله چه دا یوه اجتهادی او اختلافی مسئله ده ، او په دی ډول موضوع کې د قاضی پریکړه نافذ یږی .

---

523 - هدایه سره د فتح القدیر 7 ټوک 308 مخ – بحرالرئق 7 ټوک 17 مخ – المغنی د ابن قدامه 95 مخ

524 - سنن ابوداود فی الاقضیه باب کیف القضاء – جامع ترمذی فی الاحکام باب لایقضی القاضی بین الخصمین حتی کلا مهما

د متاخرینو احنافو فتوی هم همدا ډول ده ، او هم دغه اظهر الروایتین دی [525].

د دی نه پرته د متاخرینو احنافو ویلی دی چی که چیری مدعی علیه پټ شوی وی نو قاضی به تر دری ورځو پوری د خپل باوری نفر په واسطه د هغه په دروازی اعلان کوی چی که چیری محکمی ته حاضر نه شوی نو یو طرفه پریکړه به و اورول شی که د دی اعلان څخه وروسته بیا هم حاضر نه شو ، نو بیا دی قاضی د خپله طرفه یو وکیل وټاکې چی د مدعی علیه له خوا څخه بحث وکړی ، په داسی توګه د موضوع د اوریدو وروسته قاضی یوطرفه (په غیاب کې) پریکړه کولای شی؟ امام ابو یوسف رحمه الله علیه په اوله کې په دی قائل نه وه خو وروسته د مطلق جواز قائل شوی وه د دی لپاره چه د خلکو د حقوقو ساتنه وشی [526].

امام شافعی ، امام مالک ، امام احمد ، امام اوزاعی ، امام بخاری ، لیث بن سعد امام ابن حزم او ابو عبید قاسم بن سلام رحمه الله علیهم د دوی مسلک دا دی چی د حدودو او قصاص په موضوعاتو کې یوطرفه (په غیاب کې فیصله) پریکړه روانه ده، خو په نورو موضوعاتو کې که چیری مدعی د اعتماد وړګواه وړاندی کړی نو بیا د هغه په حق کې یوطرفه پریکړه کیدای شی، د دی علت دادی چی که چیری قضا په غیاب کې روانه وی ، نو د خلکو حقوق به له منځه ولاړ شی ، مدعی علیه به پټیږی او د مدعی حق به خوړل کیږی [527].

---

525 - فتح القدیر 7 ټوک 311 مخ - شامی 4 ټوک 470 مخ

526- فتح القدیر 310 مخ - شامی 4 ټوک 471 مخ - عمده القاری د صحیح بخاری شرح 24 ټوک 255 مخ

527- المغنی 10 ټوک 95 مخ ملخص - عمده القاری 4 ټوک 254 مخ - فتح الباری 16 ټوک 294 مخ

احنافو چی په کوم حدیث استدلال کړی دی امام خطابی رحمه الله علیه د جمهورو له خوا د هغه داسی توجیه کړی ده : د دواړو ډلو د بیانونو د اوریدو پابندی په دی خاطر ده چه کله دواړه محکمی ته حاضر شوی وی لکه څنگه چی " اذا جلس بین یدک الخصمان " څخه ثابتیږی خو کله چی قاضی ته دا جوته شی چه مدعی علیه د بدنیت په اساس د کوم شرعی عذر پرته د مدعی د حق د خوړلو په خاطر قصداً پټ شوی دی. نو په داسی حالت کې یوه طرفه پریکړه کول د دی حدیث خلاف نه دی . [528]

هغه خلک چه قضا په غیاب کې روا بولی هغوی وایی چی که چیری د یوطرفه پریکړی وروسته مدعی علیه راغی او د مدعی په گواهانو انتقاد وکړی او یا د بلی کومی لاری څخه دا ثابته کړی چه د مدعی دعوه د درواغو ده ، نو بیا قاضی خپله پریکړه بیرته اخستی شی [529].

په اوسنی وخت کې د قاضی په لاس کې ډیر وسایل موجود دی. چه د هغی په اساس قاضی کولای شی د پولیسو په واسطه مدعی علیه محکمی ته حاضر کړی. خو د دی وسایلو د ډیر والی سره اوس د هیواد په دننه او د باندی د مجرمانو پټیدل ، فرار کیده د پخوا څخه ډیر شوی دی ، د دی علت د الله جل جلاله څخه د خلکو په ویره کې کموالی او د مسئولیت نه احساسول دی. بل عامل ئی د وگړو ډیر والی او د تلوراتلو د وسائلو پر اخوالی دی. نو په دی خاطر قاضی ته په کار دی چی لومړی مدعی علیه ته اطلاع ورکړی او د هغی څخه به کفیل بالنفس یعنی حاضر ضمانت واخلی اویا ئی د ضرورت د پیدا کیدو په صورت کې هغه د شخړی تر پریکړی پوری په بندی خانه کې واچوی چی فقها ورته (حبس تفتیش) وائی. خو که د دی ټولو تدابیرو سره سره بیاهم مدعی علیه حاضر نه کړی شو، نوبیا یوطرفه (په غیاب کې فیصله) پریکړه روا ده .

د قاضی آداب

528- معالم السنن برحاشیه سنن ابو داود 4 ټوک 12مخ

529 - المغنی لابن قدامه 1 ټوک 96مخ

نیو لیك

دآدابو څخه مقصد نیک اخلاق دی. خو دلته ترې هغه قواعد او ضوابط مقصد دی چې د هغې پابندی د قاضی له پاره قانوناً ضروری ګڼل کیږی. په دی هکله د حضرت عمر فاروق رضی الله تعالی عنه هغه خط بنستیز حیثیت لری چی هغه د عراق قاضی ابوموسی اشعری رضی الله تعالی عنه ته لیکلی وه چی مسبوط سرخسی رحمه الله علیه او بدائع الصنایع دی لیک ته د "کتاب السیاسه القضاء" نوم ورکړی د خط د حدیثو او فقهی په ډیرو کتابونو کې رانقل شوی دی. د هر وخت قاضیانو ، علماء او فقهاء دا لیک د خپل ځان له پاره یو قانونی سند ګرځولی دی او د حکم او قضاء د اصولو په ټاکلو کې ئی بنسټ ګرځولی دی د دی لیک پوره متن د (سنن دار قطنی) څخه نقل شوی دی چی په لاندی توګه دی :

د قاضی د ادابو په هکله د عمر فاروق رضی الله عنه
لیك د ابو موسی اشعری رضی الله عنه په نوم

من عمر بن الخطاب الی ابی موسی الاشعری رضی الله تعالی عنه اما بعد فان القضاء فریضه محکمه و سنه متبعه ~ فافهم اذا ادلی الیك بحجه ~ و انفذ الحق اذا وضح فانه لاینفع تکلم بحق لانفاذله و اس بین الناس فی وجهك و مجلسك و قضاءك حتی ییاس الضعیف من عدلك ولایطمع الشریف فی جیفك ~ البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر ~ والصلح جائز بین المسلمین الاصلحا احل حراماً وحرم حلالا لایمنعك قضاء قضیته راجعت فیه نفسك و هدیت فیه لرشدك ان تراجع الحق فان الحق قدیم و مراجعه الحق خیر من التمادی فی الباطل الفهم الفهم فیما یختلج فی صدرك مما لم یبلغك فی الکتاب او السنه اعرف الامثال و الا شباه ثم قیس الامور عند ذالك فاعمد الی احبها عندالله و اشبهها بالحق فیما تری ~ و اجعل لمن یدعی بینه املا ینتهی الیه فان احضر بینه اخذبحقه و الاوجهت القضاء علیه فان ذلك اجلی للعمی و ابلغ فی العذر المسلمون عدول بعضهم علی بعض الا مجلود فی حد او مجرب فی

....
شهاده زور او ظنین فی ولاء او قرابه ان الله تولی منکم السرائر و دراء عنکم بالبینات ~ و ایاك و القلق و الضجر والتاذی بالناس و التنکر للخصوم فی مواطن الحق الذی یوجب الله بها الاجر و یحسن بها الزخر(او الذکر) فانه من یصلح نیته فیما بینه وبین الله ولو علی نفسه یکفه الله فیما بینه و بین الناس ومن تزین للناس بما یعلم الله منه غیر ذلك یشنه الله فما ظنك بثواب غیر الله عزوجل فی عاجل رزقه و خزائن رحمته والسلام علیك

(قضا یوه کلکه فریضه او مسلمه دینی لاره ده- کله چه تاته کومه معامله راشی نو په هغه د ټولو اړخونو له پلوه ددلیلونو په واسطه ځان پوه کړه او کله چه حق راڅرګند شی نو بیا هغه نافذ کړه ، د دی امله چی په ژبه دحق دویلو څخه کومه ګټه نه شته تر هغو چی هغه په عملی ډول جاری نه شی- په خپله غونډه کې د کښیښنولو، د نیغ په نیغه خبرو کولو، او د انصاف په اساس په پریکړی کولوکې ، د خلکو سره یو رنګ سلوک کوه ترڅو چی بی اثره کمزوری خلک ستاد انصاف کولو څخه مایوس نه شی او باثره قوی خلک له تا څخه د مراعات او طرفداری امید ونه کړی- د مدعی په ذمه د ثبوت وړاندی کول دی او منکر ته به سوګند ورکول کیږی- د مسلمانانو ترمنځ صلح کول روا دی ، پرته د هغی صلحی څخه چی حلال حرام او حرام حلال وکړی یعنی چی د هغی په واسطه د شریعت د کوم حکم خلاف ورزی وشی - په هیځ یوه معامله کې د پرون پریکړه نن حق رجوع په لاره کې خنډ جوړول نه دی په کار ، مګر کله چی د پوره تحقیق او څیړنی وروسته د صحیح پریکړی کولو توفیق تاته په برخه شی ، داپه دی خاطر چه حق ازلی دی او د هغه په لور راګرځیده په غلطی باندی د ټینګیدو څخه ډیر غوره دی - په هغه معاملو کې د ډیر غور او فکرڅخه کار واخله، د کومو حل چی تا ته د قران او سنتو څخه په لاس درنه شی او هغه ستا په زړه کې ځوړنده وی ، مثالونه او نظائر په ذهن کې کیښنوه هغه حل اختیار کړه چی ستا د څیړنی مطابق د الله جل جلاله ډیر

خوښ او حق ته ډیر نژدی وی - مدعی ته تریوی ټاکلی مودی پوری مهلت ورکړه که چیری هغه تر ټاکلی وخت پوری شاهدان راوړل نو بیا هغه ته د هغه حق وروسپاره ، اوکه نه نو بیا د همغه په خلاف پریکړه وکړه د دی په اساس شک وشبه هم له منځه ځی او مدعی ته اعتراض هم نه پیدا کیږی ، ټول مسلمانان یو په بل باندی د ګواهی په ورکولوکې عادل دی. پرته له هغه شخص څخه چی هغه ته د دورو سخته سزاوار کول شوی وی ، د دروغو په ګواهی کې مشهور وی اووربادی دا شک وی چی دی دمدعی سره د دوستانه اړیکو د لرلو په اساس د درواغو بیان ورکوی الله جل جلاله به ستاسو د پټو خبرو پریکړه په خپله کوی او هغه د ګواهانو په واسطه ستاسی شخړی پای ته رسولی - د قضا په غونډه کې دشور ، د خلکو د خفه کولو او هغوی ته ضرر رسولو او د ډلو ترمنځ د تریویدو څخه ځان وژغوره ، په دی ځایونو کې د حق د قائمولو په واسطه خدای اجر او ثواب ورکوی. او دهغه یادونه په خیر سره کوی یا د هغه له پاره ذخیره جوړ وی د چا نیت چی په هغه معاملو کې چی د ده او د الله جل جلاله ترمنځ ښه وی نو خدای تعالی به د خلکو سره د ده معاملی سمی کړی ، او هغه چا چی خپل ځان د خلکو ترمنځ په هغه صفاتو متصف ښکاره کړ په داسی حال کې چی هغه صفت په هغه کې موجود نه وی نو الله جل جلاله به هغه د خلکو ترمنځ بد نام کړی - نو د الله جل جلاله د ورکول شوی رزق او د هغه د رحمت د خزانو په مقابل کې ته د بل چا څخه امید څه ته کوی) [530].

حافظ ابن قیم رحمه الله علیه د فاروق رضی الله عنه د دی لیک تشریح په اعلام الموقعین کې په ډیر تفصیل سره کړی ده [531].

---

530 - سنن الدار قطنی معی التعلیق المغنی فی الاقصیه و الاحکام 4 ټوک 206 مخ السنن الکبری للبیهقی کتاب الشهادت 10 ټوک 150 مخ - کنز العمل 5 ټوک 806 مخ - الخلافه نصب الرایه فی تخریج احادیث الهدایه 4 ټوک 81 مخ - اعلام الموقعین د ابن قیم رحمه الله علیه 1 ټوک 85 مخ

531 - اعلام الموقعین لومړی ټوک 86 مخ

د دی خط و کتابت او سنتو په رڼاکې د اسلام فقهاو ځینی نور مفصل آداب بیان کړی دی ، چی لنډیزئی په دی توګه دی :

د قضا دمنصب د غوښتلو څخه لری والی : رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی چی هغه څوک چه د قاضی کیدو فکر ولری او د هغه له پاره عریضه ورکوی ، او د دی منصب دلاس ته راړلو له پاره واسطی او سفارش راوړی نو هغه خپل نفس ته ورسپارل کیږی ، او هغه څوک چه د هغه د غوښتنی او خواهش پرته قاضی وټاکل شو ، نو هغه ته په صحیح لاره د ثابت پاتی کیدو په خاطر الله جل جلاله ملائکې رالیږی [532].

د دی روایت څخه معلومیږی چی‌د قضا د منصب غوښتل او یا خواهش کول منع دی خو د ابوداود شریف په یوه بل روایت کې راغلی دی : من طلب قضاء المسلمین حتی ینا له ثم غلب عدله جوره فله الجنه و من غلب جوره عدله فله النار (چاچی د قضاء غوښتنه وکړه او دا منصب ئی لاس ته راوست او بیا د هغه عدل د هغه په ظلم غالب شو نو هغه ته جنت دی او که د هغه ظلم د هغه په عدل غالب شو، نو هغه ته د دوزخ اوردی [533]).

د دی حدیث څخه خو په ښکاره توګه د قضاء د طلب جواز ثابتیږی ددی امله چی په دی کې عادل قاضی ته د جنت زیری ورکړی دی یعنی هغه چا چی د دی منصب د لاس ته راوړلو کوښښ کړی وی ځینی محدیثینو دی حدیث ته ضعیف ویلی دی .

---

532 - سنن ابو داود فی الاقضیه باب فی طلب القضاء – سنن ترمذی الاحکام باب ماجاء فی القاضی - جامع الاصول 10 ټوک 169مخ

533 - ابو داود فی الاقضیه باب فی القاضی یخطی

خو قاضی شوکانی رحمه الله علیه فرمائی چی: ابو داود اوالمنذری رحمه الله علیهم دا روایت د څه انتقاد پرته رانقل کړی دی او د هغه په سند کوم اعتراض نه شته دی [534] .

علامه ماوردی ، قاضی ابو یعلی ، مجدین الدین ابن تیمیه رحمه الله علیهم (د مشهور ابن تیمیه نیکه وه) علاوالدین طرابلسی او قاضی شوکانی رحمه الله علیهم چی د دواړو حدیثونو ترمنځ چی کوم تطبیق کړی دی هغه زما د نظره ډیره ښه توجیه ده

او هغه د اختلاف تنوع او اختلاف الحالتین مسئله ده ، په یوه حالت کې د قضا غوښتنه منع شوی ده او په بل حالت کې روا ده ، که چیری با اهلیته علماء او فقهاء موجود وی ، نو په دی حالت کې د دی منصب غوښتل روانه دی ، دا دحکومت فرض دی ، چی د هیواد د علماو او فقهاء څخه غوره او اهل کسان وټاکې او دامنصب ورته ورو سپاری. خو که په کوم ځای کې د یوه کس پرته بل څوک اهل موجود نه وه. نو په دی حالت کې دغه اهل کس ته د قضا غوښتنه روا ده بلکه د ځینو په نظرمحتسب او یا واجب ده [الله جل جلاله ډیرښه پوهیږی][535].

د اجتهاد او تحقیق وروسته د پریکړی کول :

د قاضی له پاره ضرور ده چه هغه د ارام غوښتنی ، تنبلی او بی پروائی څخه کار وانخلی بلکه د معاملی څرنګوالی ، د دواړو خواو ویناوی او د ګواهانو په ګواهی د پوهیدو، شرعی حکم معلومولو او په وړاندی کړی شوی دعوی باندی ئی د منطبق کیدو له پاره خپل ټول امکانی تحقیق او صلاحیت په کار اچولو څخه وروسته پریکړه وکړی ، که چیری هغه په خپل ځان کې د دی له پاره عملی قابلیت نه وینی ، یا ددعوی په څرنګوالی او نوعیت پوه نه شی او یا د محکمی په کارونو کې د حکومت

534 - نیل الاوطار9 ټوک 159 مخ 1973بیروت چاپ

535- منتقی الاخبار سره نیل الاوطار 9 ټوک 161 مخ – معین الحکام 11 مخ – الاحکام ملخصا د ماوردی لیکنه 74 مخ

له خوا ځخه د بی ځایه مداخلی ویره وه ، نو بیا د قضاء د منصب قبلول یا د دائر شوی دعوی د پریکړی ځخه لاس واخلی .

د غصی او خفکگان په حالت کیگ د پریکوی نه کول :

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى ابْنِهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَقْضِي الْحَكَمُ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانُ

(رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی چی هیڅکله دی یو پریکړی کونکې د غصی په حالت کې د دوو تر منځ پریکړه نه کوی) [536].

فقهاو لیکلی دی چی د دعوی اوریدل او د هغه په هکله پریکړه کول د اطمینان او سکون په حالت کې کول په کاردی په جذباتی او د غصی نه په ډک وخت کې نه ده په کار (هر هغه حالت چی په هغه کې طبیعت پر خپل حال نه وی او زړه ته اطمینان او ډاډ پیدا نه وی) لکه (لوږه - تنده - مرض - اړتیا ، غم او تکلیف او یا ذهنی پریشانتیا) [537].

دواړو ألو ته برابره درجه ورکول
او په یوه ځگای کښگینول :

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ حَدَّثَنَا مُصْعَبُ بْنُ ثَابِتٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ الْخَصْمَيْنِ يَقْعُدَانِ بَيْنَ يَدَيْ الْحَكَمِ

(رسول الله صلی الله علیه وسلم حکم کړی دی چی د دعوی دواړه ډلی باید د قاضی په مخکې برابر کښینول شی) [538].

---

536 - صحیح بخاری فی الاحکام باب هل یقضی القاضی وهو غضبان – صحیح مسلم فی الاقضیه – جامع ترمذی فی الاحکام - سنن ابو داود فی القضیه - سنن نسائی فی القضاء - جامع الاصول 10 ټوک 175مخ

537- المغنی 10 ټوک 45 مخ - بدائع الصنائع 6 ټوک 9مخ

538- سنن ابو داود فی الاقضیه - جامع الاصول 10 ټوک 174مخ

هغه دا هم فرمایلی دی چی : هغه څوک چی قاضی وګرځیده نو هغه ته د دواړو ډلو په کښینولو ، اشاره کولو او د خبرو په طرز کې برابر والی په کاردی [539].

د تحفو او رشوت د اخستو خګخه لری والی

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

رشوت اخستونکې پریکړه کونکې او په رشوت ورکونکې دواړو باندی رسول الله صلی الله علیه وسلم لعنت ویلی دی [540].

رسول الله صلیالله علیه وسلم و فرمایل د امیرانو او حاکمانو له پاره د تحفو اخستل خیانت دی [541].

دعلم دخاوندانو او شریعت پوهانو
خګخه مشوره اخستل

عمر بن عبدالعزیز رحمه الله علیه فرمایلی دی چی پنځه شیان دی ، که چیری د هغو څخه یو هم د قاضی څخه پاته شو نو په هغه کې به عیب او خرابوالی پیداشی :

لومړی دا چی هغه باید پوهه او دانش ولری او په معاملو وپوهیږی .

دوهم دا چی هغه نرم زړی ، بردباره ، او دپراخی سینی خاوندوی .

دریم دا چی پاک لمنی ، سپیڅلی او د لوړو اخلاقو خاوند وی .

539 - دارقطنی ملتان چاپ 4 ټوک 205 مخ - کنزل المعال 6 ټوک 102مخ - المغنی 10 ټوک 71 مخ

540 - ترمذی فی الاحکام – سنن ابو داود فی الاقضیه - جامع الاصول 10 ټوک 172مخ

541 - مجمع الزوائد 5 ټوک 249 مخ - کنز العمال 6 ټوک 111مخ

ځلورم دا چی د قوانینو په جاری کولو کې د کلک زړه خاوند وی .
پنځم داچی د دین عالم وی او د علم د خاوندانو سره مشوره کونکې وی [542].
د امام شافعی رحمه الله علیه شاګرد ابو علی الکرابیسی رحمه الله علیه په خپل کتاب ادآب القضاء کې لیکلی دی قاضی ته په کار دی چی د علم د خاوندانو سره همیشه مشوری کونکې او خبری کونکې اوسی [543]
.

د اسلام فقهاو لیکلی دی چه په مشکل او نغښتو معاملو کې قاضی باید د دیانت لرونکې شریعت پوهانو څخه مشوره واخلی او ضرور ده چه د قاضی په غونډه کې د فقهاو یو ډله موجوده وی ترڅو د ضرورت په وخت کې په ټولنیزه توګه مشوره وکړی شی[544].

د عادل او پوه لیکونکیګ تګاکل

د قاضی له پاره دا هم ضروری ده چی هغه د خپلی محکمی له پاره داسی کاتبان و ټاکې چی مسلمان وی ~ دیانت لرونکې وی او د اسنادو او دسیو د ښه ساتنی او حفاظت ښه صلاحیت او تجربه ولری په ملحد ، کافر او فاسق باندی باور نه شی کیدای ، په قرانکریم کې د کتابت بالعدل حکم شوی دی چی له دی څخه معلومیږی چیکاتب ته د ښه لیکوال په څنګ کې عدالت هم یو ضروری امر دی - امام بخاری رحمه الله علیه لیکلی دی چي د کاتب له پاره په کاردی چي امانت ساتونکې او دیانتدار وی ، عاقل او ذهین هم وی[545].

---

542 - صحیح بخاری فی الاحکام 2 ټوک 161مخ تعلیق.
543 - فتح الباری ج 16 ټوک 266 مخ
544 - کتاب الام للشافعی 7 ټوک 203 مخ 1973 عیسوی کال چاپ - المغنی 10ټوک 47 مخ - بدائع صنائع 7 ټوک 11مخ
545 - صحیح بخاری فی الاحکام باب ما یستجب للکاتب ان یکون اميناً و عاقلاً

ابو موسی اشعری رضیالله عنه یو عیسوی د خپل ځان له پاره کاتب ټاکلی وه نو حضرت عمر رضی الله تعالی عنه ورته وفرمایل چی ایا په مسلمانانو کې کوم لیکونکې نه پیداکیده ؟ په داسی خلکو اعتماد ونه کړی ، چا ته چی الله جل جلاله خائن ویلی دی[546] .

د عادل او یوه ژباړونکیگ تگاکل

کله کله د ترجمانی له پاره هم اړتیا پیدا کیږی ، نو په دی اساس قاضی ته په کارده چی د خپلی محکمی له پاره عادل امین او دیانت لرونکې ژباړن وټاکې ، امام بخاری رحمه الله علیه په خپل کتاب کې د ژباړونکې د اړتیا د ثابتولو له پاره مستقل باب (باب ترجمه الحکام) په نوم جوړکړی دی ، امام ابوحنیفه ،امام مالک ، امام ابو یوسف ، محمد بن المنذر او د امام بخاری رحمه الله علیهم مسلک دا دی چی د قاضی له پاره یو ژبارن کافی دی ، په دی شرط چی هغه امین او عادل اوسی ، خو د امام شافعی ، امام احمد ، او امام محمد رحمه الله علیهم نظر دا دی چه ژباړن ته د گواهی درجه ورکول شوی، له دی امله د یوه شخص ترجمانی کافی نه ده ، بلکه د دوه کسو ترجمانی ضروری ده [547].

د دلائلو څخه دا خبره صحیح څرگندیږی چه یو ژباړن کافی دی که چیری چا انتقاد کړی وی ، یا په خپله قاضی ته شک پیدا شو نو بل ژباړن راغوښتلای شی، او که نه نو همدا یو کافی دی .

امام بخاری رحمه الله علیه دیوه ژباړن دکافی کیدو له پاره دری دلائل راوړی دی :

546- فتح الباری الاحکام 14 ټوک 207مخ

547 - المغنی 7 ټوک 88 مخ - عمده القاری الاحکام 24 ټوک 266 مخ - نیل الاوطار 9 ټوک 179 مخ

لومړی دا چی د رسول الله صلی الله علیه وسلم او یهودو ترمنځ د ترجمان کار حضرت زید بن ثابت په ځانګړی ځان کاوه .

دوهم دا چی د حضرت عمر رضی الله عنه غونډی ته یوه عجمه ښځه راغلی وه چی ترجمانی یی یوازی عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه کړی وه .

دریم دا چی د حضرت علی رضی الله تعالی عنه د خلافت په دوره کې عبدالله بن عباس رضی الله تعالی عنه د بصری قاضی وه ، د هغه محکمی او عدالت ته به دایران او فارس ځینی دا ډول خلک راتلل چی هغوی به فارسی ویله دا چی ابن عباس رضی الله عنه په فارسی نه پوهیده نو د دی امله د ترجمانی دنده حضرت ابوحمزه سرته رسوله او هغه یو ترجمان کافی ګڼل کیده [548].

د عدالت د روازی خلاصی پری شګوول

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ حَدَّثَنَا إِسْمَعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحَكَمِ حَدَّثَنِي أَبُو الْحَسَنِ قَالَ قَالَ عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ لِمُعَاوِيَةَ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَا مِنْ إِمَامٍ يُغْلِقُ بَابَهُ دُونَ ذَوِي الْحَاجَةِ وَالْخَلَّةِ وَالْمَسْكَنَةِ إِلَّا أَغْلَقَ اللَّهُ أَبْوَابَ السَّمَاءِ دُونَ خَلَّتِهِ وَحَاجَتِهِ وَمَسْكَنَتِهِ فَجَعَلَ مُعَاوِيَةُ رَجُلًا عَلَى حَوَائِجِ النَّاسِ قَالَ وَفِي الْبَاب

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی هغه حاکم چی خپلی دروازی د خلکو پرمخ وتړی نو الله تعالی جل جلاله هم د هغه د حاجت له پاره د اسمان دروازی تړی (د رحمت دروازی) [549].

---

548 - بخاری کتاب الاحکام باب ترجمه الحکام وهل یجوز ترجمان واحده

549 - ابوداود فی الخراج و الاماره - ترمذی فی الاحکام مسند احمد 5 ټوک 238 - جامع الاصول 4 ټوک 51 مخ

د دی حدیث څخه دا راڅرګندیږی ، چی قاضی ته په داسی ځای کښېښینا ستل په کار دی چی هلته خلک په اسانی او په خپل وخت سره انصاف لاس ته راوړی او دعوه کونکي ته د دفترنو اوکاتبانو د نازونو د وړلو تکلیف پیدا نه شی ، بلکه پرته د کوم ځنده دوسیه خپل ځای ته ورسی او مقدمه درج کړی .

دروازه چی تګاکل

په بخاری کتاب الاحکام کي یو باب اینښودل شوی چی رسول الله صلی الله علیه وسلم د خپلی دروازی له پاره کوم دروازه چی نه وه ټاکلی. ددی دثبوت له پاره د یوښځی یادونه شوی ده چي هغی د حضور صلی الله علیه وسلم ځای ته تشریف راوړ ~ نو په دروازی کي هیڅ دروازه چی نه وه خود امام بخاری په خپل کتاب المناقب کي په یوه فصل کي راغلی دی ~ چی یو وخت رسول الله صلی‌ذالله علیه وسلم د یوه باغ په داخل کي د کوهی په غاړه ناست وه ، او ابو موسی‌اشعری رضی الله تعالی عنه د باندی په دروازه پهره دار ولاړ وه او د اجازی د اخستلو وروسته به یی ملاقات کوونکو ته د راتلو اجازه ورکوله ، په همدی توګه د بخاری په کتاب النکاح کي دایلاء د قصی په لړ کي یو روایت راغلی دی چی د رسول الله صلی الله علیه وسلم په دروازی به یو رباح رضی الله عنه نومی دروازه چی ولاړ وه.

حضرت عمر رضی الله عنه هم یو دروازه چی (حاجب) لروده چی نوم ئی یرفاء وه کله چی حضرت علی رضی‌الله تعالی عنه او حضرت عباس رضی الله تعالی عنه د بنو نضیر د مالونو په سلسله کي تشریف راوړ ، نویرفا حضرت عمر رضی الله تعالی عنه ته خبر ورکړه او د اجازی ورکولو وروسته د عمررضی الله تعالی عنه په خدمت کي حاضر شول - محدثینو په ښکاره ډول د دغه مختلفو روایتونو ترمنځ د موافقت او

تطبيق دوه صورتونه بيان کړی دی ، لومړی دا چی د رسول الله صلی الله علیه وسلم او دراشدينو خلفاو دروازو ته مستقل دروازه چيان نه وه ټاکل شوی خو د ضرورت په وخت کې به ځينی صحابو رضی الله عنهم څخه په دی لارکې خدمت اخستل کيده او دوهم حالت دا چی د اوسيدو په ځای او خلوت ځای کې به کله کله دروازه چی موجود وه ، خو په عدالتی او تعليمی غونډو کې هيڅ دروازه چی نه وه موجود [550].

حقيقت دا دی چه د دروازه چی د ټاکلو اصل مقصد د حاجت لرونکو څخه پټيدل نه وه ، بلکه (ترتيب الخصوم) وه، يعنی خلک د ترتيب او نظم سره محکمی ته وړاندی کول ، ترڅو په محکمه کې غير ضروری ازدحام او شور او غال مغال جوړ نه شی ، اګر چی په نبوی صلی الله عليه وسلم دور او دراشدينو خلفاو په دور کې د دعوو شمير هم کم وه او د خلکو تر منځ هم د سکون، متانت او د نيکو اخلاقو غلبه چی وه نو د دی امله په دروازه کې د دروازه چی ټاکلو ته اړتيانه ليدل کيده. خو کله چه د ابادی د زياتوالی په اساس نفوس زيات شو نو د شخړو او دعوو شمير هم زيات شو او په خلکو کې هم د پورته ذکر شوو صفاتو کمی راغی ، نو فقهاو او محدثينو فتوی ورکړه چی اوس د دروازه چی ټاکل مستحب دی . خود فرياد لرونکې د فرياد څخه بی د عذره پټيدل او د عدالت او محکمی دروازی تړل مکروه بلکه حرام دی [551].

مشهور حنفی فقيه قاضيخان ليکې کله قاضی په مسجد يا خپل کور (ياپه بل کوم ځای کې) کښينی نو يو دروازه چی دی وټاکې چی

550 - فتح الباری 16 ټوک 252مخ
551 - فتح الباری 16 ټوک 252مخ

خلک د ازدحام ځخه منع کړیږو دروازه چی ته یو څه د رشوت په ورکولو داخل ته تلل روانه دی[552] .

تګول وخت د قضاء د کار ورکول

دقاضی او دهغه د اولاد نفقه د ټولنی په غاړه ده- امام بخاری رحمه الله علیه په صحیح بخاری کتاب الاحکام کې لیکلی دی چی د حکامو او قاضیانو اقتصادی اړتیاوی پوره کول د ملت مسئولیت دی قاضی شریح رحمه الله علیه به د ملت د خزانی څخه تنخواه اخسته ، حضرت ابوبکر رضی الله تعالی عنه او حضرت عمر رضی اله تعالی عنه به هم د خلافت په وخت کې دبیت المال څخه تنخواه اخسته .

ابو علی الکرابیسی رحمه الله علیه فرمایی چی : په قضاء تنخواه اخستل روا دی ما ته د صحابه رضی الله عنهم او د هغوی څخه وروسته د علماء د هیڅ یوه څخه دا معلومه نه ده چی‌دی ته ئی حرام ویلی وی هغه خلکو چی په قضا تنخواه نه ده اخستی هغوی یوازی د تورع او احتیاط په اساس دا کار نه دی کړی‌او نه ی ده اخستی بلکه په دی خاطر یی کړی چی ځینی وخت کې بیت المال ته مشتبه مالونه هم راځی د بلی خواکه چیری دبیت الملل مال په حرامه لاره لاس ته راغلی وی. په هغه حالت کې تری تنخواه اخستل هم حرام وی [553].

د حنفی فقهاو فتوی هم دا ده چی قاضی په خپله قضا ء تنخواه اخستی شی [554].

---

552 - قاضی خان په حاشیه د عالمگیری 2 ټوک 265 مخ - عالمگیری 3 ټوک 420 مخ - عمده القاری 24 ټوک 232مخ

553 - فتح الباری 16 ټوک 271 مخ

554 - هدایه فی القضاء وبدائع 7 ټوک 13~ 14 مخونه

کله چی د قاضی کفالت د بیت المال په غاړه دی نوهغه ته بیا په کار دی چی د شخصی تجارت څخه ځان وژغوری.
رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی چی تجارت لرونکې قاضی او حاکم په عدل ټینګ نه شی پاته کیدای[555] .
حنفی فقهاو لیکلی دی چی : قاضی ته په خپله اخستل او پلورل په کار نه دی بلکه هغه ته په کار دی چه داکار دنورو په واسطه وکړی امام محمد رحمه الله علیه او (د مبسوط لیکونکې) څخه روایت دی چی قاضی د عدالت او محکمی څخه د باندی په بل ځای کې داخستلو او خرڅولو کار کولی شی - خو صحیح داده چی په بل ځای کې هم باید دا کار ونه کړی له دی امله چی خلک به د خپل ځان په حق د پریکړی کولو په خاطر د ده سره دراکړی ورکړی په معامله کې مراعات وکړی (چی دا د رشوت کار ورکوی)[556].

د محکمی آزادی او د قانون پورته والی

د عدل د قائمیدو له پاره په کار دی چی قضائیه او اجرائیه قوی یو د بل څخه بیلی وی او قانون په ټولو پورته او لوړ وی د اسلامی نظام په عدل کې د هیواد د ولس مشر د ریس څخه نیولی تر یو عام او سیدونکې پوری او د یو لوی عسکری صاحب منصب څخه نیولی تریو کوچنی عسکر پوری ټول برابر او هر یو د پوښتنی ځواب په خاطر راغوښتل کیږی او دوی ته د قانون مطابق سزا هم ورکول کیږی خو د قضائیه قوی په کارکې د اجرائیه قوی هیڅ شخص ، کوچنی دی اوکه غټ د مداخلی کولو هیڅ حق نه لری . دا د قاضی پورته والی نه دی ، بلکه د قانون هسکوالی دی چی

555 - المغنی 10 ټوک 69 ~ 70 مخونه
556 - قاضیخان په حایشه د عالمگیری 2 ټوک 364 - کتاب الام للشافعی 6 ټوک 204مخ

خپله په قاضي هم نافذیږي ، که چیری چا په قاضي القضات باندی هم دعوه وکړه نو بل قاضي به د هغی دعوی اوری او بیا د قانون په مطابق پریکړه کوی .

د یهودیانو کؤنلاره

د اسلام څخه ترمخه د قوی او طاقت لرونکې له پاره یو ډول قانون وه او د کمزوری او ضعیف له پاره بل ډول قانون وه ، لکه څنګه چی نن هم په ځینی تش په نامه پرمخ تللو هیوادونو کې د تور او د سپین ترمنځ قانون بیل دی ، په مدینی کې دیهودو دوه ډلی بنو نضیر او بنو قریظه اوسیدل ، چی بنو نضیر د قوت او دولت له پلوه په بنو قریظه باندی قوی وه د بنو نضیر ډلی بنو قریظه په دی ظالمانه تړون باندی واداره کړی وه ، چی که چیری د بنو نضیر د ډلی څخه کوم سړی د بنو قریظه څوک قتل کړی ، نو هغه ته به د قصاص (بدلی) د اخستلو حق نه وی ، بلکه یوازی70 وسق[557] کجوری به د هغه د وینی په بدله کې ورکوی وسق نژدی 32 منه کیږی او 70 وسق نږدی 2240 منه کیږی .

خو که چیری معامله د دی په خلاف وی نو بیا قانون دا وه چی د بنو قریظه د وینی د تویولو دوه برابره یعنی 140 وسقه کجوری به هم ورکوی او قصاص به هم ورځنی اخلی او یوازی دا نه چی قصاص او دوه چنده دیت به ورڅخه اخستل کیږی بلکه دا هم وه چی که چیری یی د بنو نضیر د قبیلی ښځه ووژله نو د هغه په بدل کې به د بنو قریظه نارینه وژل کیږی او که چیری مقتول سړی وی ، نو د هغه به بدل کې به بنو قریظه دوه کسه سړی به وژل کیږی، او که چیری د بنو نضیر غلام

557- وسق د پاکستان په حساب پنځه منه او لس سیره کیږی چی 70 وسقه نږدی 348 منه او شل سیره کیږی چی د افغا تستان د من په حساب تقریبا 2240 منه کیږی [ژباړن] .

ئی وژلی وی نو د هغه په بدل کې به بنوقریظه ازاد سړی به په قتل رسیږی ، که چیری د بنو نضیر قبیلی د چا لاس پریکړل شو ، نو د بنو قریضه څخه به د یوه کس دوه لاسه پری کیږی او که یو غوږ پری شوی وی نو هغوی څخه به دوه غوږونه پری کړل کیږی [558]

په تورات کې د واده کړی ښځی سره زنا کولو سزا قتلول یا په تیګو ویشتل وه "[559] " نو د یهودو د زنا د یوه معاملی په وخت کې رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغوی یو ستر عالم ته وویل چی زه تا ته د هغه الله جل جلاله په نوم سوګند دریادوم او پوښتنه در څخه کوم ، چه هغه په موسی علیه السلام تورات رانازل کړی وه چی په تورات کې د زنا سزا یوازی مخ تورول دی چی ستاسی په منځ کې ئی رواج موندلی دی ، هغه وویل ریښتیا خبره خو دا ده چی په تورات کې د دی جرم سزا رجم (په تیګو ویشتل) ښوولی شوی ده ، خو کله چه زمونږ شهزاده ګانو په منځ کې زنا ډیره شوه . نو مونږ هغوی ته سزا ورکول پری ښوه مګر په کمزوری‌خلکو هماغسی سزا جاری کیدله. وروسته مونږ مشوری وکړه چی داسی سزا ټاکل په کاردی چه په ټولو یو ډول جاری کویی شی ، نو هماغه وه چی مونږ د وهلو ټکولو او د مجرم د مخ تورولو او هغه پسی د ډلی خلکو د ویستلو سزا و ټاکله او رجم مو پر ینښوده . په دی خبره رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل : ای خدایه زه هغه ړومبنی شخص یم چه ستا دا حکم می را ژوندی کړ ، کوم چی هغو خلکو ځنډ کړی وه او بیائی هغه یهودی زانیانو ته د

---

558 - مظهری ج3 ټوک 111 ~ 112 نقل د معالم التنزیل څخه المائده 41- سنن ابو داود مختصراً فی الایات باب النفس بالنفس و نسانی مختصراً القامه باب تاویل قوله تعالی وان حکمت ...

559 اخبار باب 20 – استثناء باب 22. 23 .**24**

سنگسار کولو سزا و اورولە د کومو د عوە چە د رسول الله صلی الله علیه وسلم عدالت او محکمی ته راوړل شوی وه او د همدی واقعی په باب د المائدی سورت 44 آیت څخه تر 47 آیت پوری را نازل شوی وه .

د نبوی صلی الله علیه وسلم
او راشدینو خلفاو د دورو تګګ لاری

د انسانیت ستر لار ښود محمد صلی الله علیه وسلم راغی او ټول توپیرونه ئی له منځه یوړل او د آدم علیه السلام د اولاد د حقوقو د برابری اعلان ئی وکړد قانون لوړ والی یی وساته او د کمزوری او قوی له پاره ئی یو ډول احکام جاری کړل .

1 - د قریشو د بنو مخزوم د قبیلی د یوی ښځی فاطمه اسود څخه د غلاکولو جرم وشو ، د قریشو د ټینګار په اساس حضرت اسامه بن زید رضی الله عنه د سزا بخښولو سپارښته وکړه په دی خبره رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل ایا تاسی د الله جل جلاله د ټاکلی حد بخښنل غواړی او بیا ودریده او خلکو ته ئی په وینا کې وویل :

یا ایها الناس انما ضل من کان قبلکم انهم کانوا اذا سرق الشریف ترکوه و اذا سرق الضعیف فیهم اقاموا علیه الحد وایم الله لو ان فاطمه بنت محمد سرقت لقطع محمد یدها

(ای خلکو ! له تاسو پخوا چی کوم امتونه تیر شوی دی هغوی په دی اساس گمراه او بی لاری شوی وه چی کله به د هغوی د لوړی کورنی چا غلا وکړه نو هغه به ئی پری ښوولو او کله به ئی چی د ښکته درجی چا غلا وکړه نو په هغه به یی حد جاری کړ او زه په الله جل جلاله سوګند کوم

چی که چیری د محمد صلی الله علیه وسلم لور فاطمی غلا کړی وای نو محمد صلی الله علیه وسلم به خامخا د هغه لاس ورپری کړی وه) [560].

2 - د فوت کیدو د مرض په وخت کې یوه ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم د فضل بن عباس رضی الله تعالی عنه په مرسته مسجد ته تشریف یووړ او د لمانځه وروسته په ممبر وخوت او وئی فرمایل :که چیری ما چا ته ښکنځل کړی وی نو هغه دی خپله بدله له ما څخه واخلی او که چیری ما د چا مال اخستی وی نو هغه دی هم خپل حق له ما څخه وغواړی او یا دی راته بخښنه وکړی څو چی زه رب العالمین ته په ډاډه زړه ورشم ، ټول مسجد کې د خلکو د ډلی څخه یوازی یو شخص پورته شو او وئی ویل چی تا په هغه ورځ زما څخه دری روپی پور کړی وی هغه ماته راکړه رسول الله صلی الله علیه وسلم د خپل کاکا زوی فضل بن عباس رضی الله تعالی عنه ته وویلی چی زما له خوا نه هغه ته دری روپی ورکړه [561].

3 - عبدالله بن جبیر خزاعی رضی الله تعالی عنه فرمائی چی یو وخت د رسول الله صلی الله علیه وسلم په لاس کې د کجورو یوه لښته وه او یا مسواک وه چی د هغه په واسطه د یو سړی په ملاکې داغ وشو، هغه وویل (ما ته دی درد ورسا وه) نو په دی خاطر ما ته د بدلی اخستلو اجازه راکړی ، هغه هماغه لښته ده ته ورکړه او ورته ئی وفرمایل : بدله واخله ، هغه د ده شاه مبارکه ښکل کړه او ویی ویل ما ته بخښلی یی او امید لرم چی ته به د قیامت په ورځ زما شفاعت وکړی[562] .

560 - بخاری فی الحدود باب کراهیه الشفاعه فی الحدود - مسلم فی الحدود باب قطع السارق الشریف ...
561 - المصنف د عبد الرزاق 9 ټوک 469 مخ 1972عیسوی کال بیروت چاپ
562 - المصنف د عبد الرزاق 9 ټوک 467 ~ 466 - مجمع الزوائد 6 ټوک 289مخ

4 - همدا سی یوه بله واقعه ده چی د ازدحام په اساس د رسول الله صلی الله علیه وسلم د لاس مبارک په واسطه د یوه سړی په ملاکې درد پیدا شو~ هغه ورته وویل چی راشه او بدله واخله ، هغه سړی د هغه نوم مبارك ښکل کړ او هغه لښته ئی و غورځوله او ویی ویل یا نبی الله زما اراده او مقصد همدا وه چیمونږ ستا څخه وروسته ظالمان و ټکوو او د هغوی څخه بدله واخستی شو[563].

5 - ابو سعید خدری رضی الله عنه چی یوه ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم کور څخه ووت نو یو سړی د هغی د اوښی رسی ونیوله او وئی ویل چی زما یو کار دی هغه ورته وویل چی پرېږده ستا کار کیږی ، دری ځلی ئی همداسی وویل ، لیکن هغه سړی اوښه تللو ته پری نه ښووه، په دی خبره رسول الله صلی الله علیه وسلم لښته پورته کړه او هغه ته ئی یو شړق ورکړ، کله چی د لمانځه څخه فارغه شو نو وئی ویل هغه سړی چیر ته دی چی ما همدا اوس یو شړق وواهه هغه سړی د اخر صف څخه راپورته شو او راغی او وئی ویل زه حاضر یم د الله جل جلاله او د هغه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د غضب څخه پناه غواړم رسول الله صلی الله علیه وسلم همغه لښته هغه ته وروغورځوله او ورته ئی وویل : نزدی راشه او خپله بدله واخله ، هغه ورته وویل چی ما بخښلی ئی ، په دی وخت کې هغه رسول الله صلی الله علیه وسلم حاضرینو ته په وینا کې وویل په هغه الله سوګند یادوم چی زما نفس د هغه په اختیار کې دی چی کوم مسلمان چی پر بل باندی ظلم وکړی او د هغی بدله یی نه وی ورکړی نو د قیامت په ورځ به په خپله الله تعالی جل جلاله د هغه د ظلم بدله تری واخلی[564] .

---

563 - مجمع الزوائد فی الدیات 2 ټوک 289مخ

564 - المنصف عبدالرزق 9 ټوک 465 – سنن ابی داود فی الدیات باب القود بالضربه

د همدی واقعاتو په لور په اشاره کولوکې حضرت عمر رضی الله تعالی عنه فرمایلی وه: و قد رائیت رسول الله صلی الله علیه وسلم اقتص من نفسه (ما په خپله رسول الله صلی الله علیه وسلم کتلی دی هغه د خپل ذات څخه هم بدله ورکوله)[565].

سعید بن مسیب رضی الله عنه فرمایلی دی : رسول الله صلی الله علیه وسلم هم د خپل ذات څخه د بدلی اخستو حق ورکړی دی ، ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه هم یو سړی ته د خپل ذات څخه بدله ورکړی وه او حضرت عمر رضی الله عنه هم حضرت سعد رضی الله تعالی عنه ته د خپل ذات څخه بدله ورکړی وه .

6 - د حضرت عایشه رضی الله عنها څخه روایت دی چی د ابوجهم بن حذیفه رضی الله تعالی عنه د یوه سړی سره د زکات د اخستو په وخت کې ثه شخړه راغله او ابوجهم رضی الله تعالی عنه د کوتک په واسطه هغه سړی زخمی کړ د وهل شوی سړی خپلوان د رسول الله صلی الله علیه وسلم عدالت ته راغله او د قصاص غوښتنه ئی وکړه ، هغه ورته فرمایل چی تاسو د وینی تویولو دومره بدله واخلی او راضی نامه وکړی هغوی په دی خبره راضی نه شو ، هماغه وه چی رسول الله صلی الله علیه وسلم د توی شوی وینی بدله ډیروله تر دی پوری چی هغوی راضی شول او بیا ئی خلک را وبلل او په عامه ټولنه کې د هغوی څخه بیا پوښتنه وکړه چی تاسو راضی یاست هغوی وویل چی هو اوس راضی یو[566].

565- ابو داود فی الذیات - سنن النسائی فی القسامه - مسند احمد 1 ټوک 41 المنصف 9 ټوک 468 مخ

566- سنن ابو داود فی الدیات باب العامل یصاب علی یدیه - سنن النسائی فی القسامه – سنن ابن ماجه فی الدیات و المنصف باب القود من السلطان 9 ټوک 462 مخ

7 - د ابو فراس حارثي رحمه الله عليه څخه روايت شوی دی چه يو ځل حضرت عمر رضی الله عنه په خپله عامه وينا کې و ويل چی : انی لم ابعث عمالی ليضربوا ابشارکم و لاليا خذوا اموالکم فمن فعل به ذالک فلير فعه الی اقصه منه قال عمرو بن عاص رضی الله تعالی عنه لوان رجلاً ادب بعص رعيته اتقصه منه؟ قال ای و الذی نفسی بيده اقصه و قد رئيت رسول الله صلی الله عليه وسلم اقص نفسه (ما خپل حکام د دی له پاره نه دی ټاکل چی هغوی دی تا سو بی د کوم علته ووهی او وټکوی ستاسی په مالونو په ناروا ډول قبضه وکړی د هر هغه چا سره چی دا ډول ظلم شوی وی نو هغه دی ما ته خبر را کړی چی تر څو زه ورته د هغه حاکم څخه بدله واخلم ، حضرت عمرو بن عاص ورته وويل چه که چيری کوم حاکم خپل رعيت ته ادآب ښی ، نوايا ته په د هغه څخه هم بدله اخلی ؟ حضرت عمر رضی الله تعالی عنه ورته وفرمايل ، بلی په خدای سوګند چی زما روح د هغه په لاس کې دی ، زه به ضرور تری بدله واخلم ، د دی امله چه ما رسول الله صلی الله عليه وسلم ليدلی دی چی د خپل ذات (وجود مبارک) څخه به يی بدله ورکوله) [567].

8 - حضرت عمروبن عاص چه د فاروق رضی الله تعالی عنهما د خلافت په دوران کې د مصروالی وه وائی چه زه په خپل کورکې ناست وم. چه د عمر فاروق رضی الله تعالی عنه ځوی عبدالرحمان ابو شحمه رضی الله تعالی عنه او ابو سروعه عقبه بن حارث رضی الله تعالی عنه دواړه ځنګيدلی راغلل ، او وئی ويل چی مونږ شراب څښلی دی او مونږ نشه کړی - پر مونږ حد جاری کړی ما په هغوی د خپل کور په انګړکې حد نافذ

567 - سنن ابو داود الديات باب قص الامير من نفس – سنن النسائی القسامه باب القصاص من السلاطين - مسند احمد 1 ټوک 41 مخ - طبقات ابن سعد 1 ټوک281مخ

کړ . په خدای جل جلاله سوګند چه ما ددی واقعی خبر حضرت عمر رضی الله تعالی عنه ته نه وه ورکړی . خو نا څا په د هغه یو لیک ما ته را ورسید

او په هغه کې ئی په دی ډول لیکلی وه چی : د لوی الله په نوم چی بخښونکې او مهربانه دی دا لیک د الله جل جلاله د بنده عمر له خوا د عاصی بن عاصی په نوم دی د عاصی زویه، حیرانتیا ده ستا په جرئت باندی چی تا څنګه زما د حکم مخالفت کړی دی ، زما زړه غواړی چه تا عزل کړم ځکه چه تا زما د حکم مخالفت کړی دی (د عمر رضی الله تعالی عنه په دوره کې په دوری به عامه تولنه کې وهل کیدی) عبدالرحمان ستا درعیت یو فرد وه، د هغه سره همغسی کار کول په کار وه لکه څنګه ئی چی ته د نورو عامو خلکو سره کوی . خو تا فکر کړی دی چی دا د امیرالمومنین زوی دی ، نو په دی خاطر د هغه سره امتیازی سلوک په کاردی . حال دا چی تا ته ښکاره ده ، چه زما لاره دا ده چه د حق په معامله کې له هیچا سره رعایت ونه کړی شی . زما د دی لیک د دررسیدو څخه سمدستی وروسته عبدالرحمان ته د غټی او ډبلی توټی کمیس ورواغونده. او د (عبا) غوندی په سپرلی ئی مدینی ته راولیږه چه په هغه د زین په ځای یو وړه کجاوه وی تر څو چی د هغه مجرموالی مشهور شی .

هماغه وه چه هغه ئی همداسی ورولیږه او ورسره ئی د عمر فاروق رضی الله تعالی عنه په نوم یو لیک هم رووليږه ، چیپه هغه کې لیکلی وه، چی په خدای سوګند چی زه عامو مسلمانانو او ذمیانو ته د خپل کور په انګړ کې سزا ورکوم . ستا د ځوی سره په هیڅ ډول مراعات نه دی شوی . دا خط د حضرت عمر رضی الله تعالی عنه د بل ځوی حضرت عبدالله رضی الله تعالی عنه په لاس جدا رالیږل شوی وه کله چه عبدالرحمن

مدينې ته راورسيد ، نو حضرت عمر رضی الله تعالی عنه هغه ته دوهم ځل د دورو سزا ورکړه [تعزيراً زائداً علی حد][568]

9 - د انس بن مالک رضی الله تعالی عنه څخه روايت دی چه د مصر يو سړی حضرت عمر رضی الله عنه ته راغی او وئی ويل چه ما او د عمروبن عاص (د مصر والی) زوی د منډو مقابله کوله کله چی زه د هغی څخه تر مخه شوم او مقابله می وګټله نو هغه کوتک راواخست او زما په وهلوئی شروع وکړه او وئی ويل چی زه د شريفی مور او شريف پلار زوی يم - عمر فاروق حضرت عمرو بن عاص رضی الله تعالی عنهما ته وليکل چی د زوی سره دلته راحاضرشه، کله چه دواړه را حاضر شول نو حضرت عمر فاروق رضی الله عنه وفرمايل چی هغه شکايت کونکې مصری چيرته دی کله چی هغه راغی نو ورته ئی وفرمايل کوتک راواخله او بدله واخله ، مصری په وهلو شروع وکړه انس رضی الله عنه فرمايی چي مونږ د هغی په وهلو خوشحاله وه خو هغه دومره زيات ووهلو چی مونږ په زړه کې دا هيله لرله چی اوس نو بايد بس کړی د دی وروسته حضرت عمر فاروق رضی الله عنه مصری ته و ويل چه عمرو بن عاص رضی الله تعالی عنه هم يو کوتک ووهه ليکن هغه ووېل : ای اميرالمؤمنين زه د هغه زوی وهلی وم او ما دهغه څخه خپله بدله واخسته د بدلی دور کولو وروسته حضرت عمر فاروق حضرت عمرو بن عاص رضی الله عنهما ته په ويناکې و ويل چی : مذ کم تعبد تم الناس و قد ولدتهم امهاتهم احراراً قال يا امير المؤ منين لم اعلم ولم ياتينی (تاسی له کوم وخته راهيسی خلک غلامان کړی دی. حال دا چی د هغوی ميندو هغوی ازاد زيږولی وه ، عمرو بن عاص رضی الله تعالی عنه ورته و فرمايل چی ای اميرالمومنينه : ماته د

568 - کنزالعمال په حواله د ابن سعد بن راهويه - سنن کبری د بيهقی - منصف د عبد الرزاق مختصر 9 ټوک 232 مخ

دی واقعی په هکله نه کوم معلومات وه. او نه دا سړی ما ته د فریاد له پاره راغلی وه .

10 - حضرت عطا رحمه الله علیه فرمائی چه عمر فاروق رضی الله تعالی عنه خپلو ټولو والیانو او مامورینو ته حکم کړی وه چه هغوی دی په هر کال د حج په وخت کې موجودوی. کله به چی ټول حکام او مامورین راټول شوه.نو بیا به حضرت عمر فاروق رضی الله تعالی عنه ورته په خطاب کې ویل ، ای خلکو ! ما خپل والیان او مامورین د دی له پاره نه دی ټاکلی چه هغوی دی ستاسی په مالونو په ناروا توګه قبضه وکړی او تاسو دی ووهی او وټکوی او ستاسو ابرو دی تویه کړی ، بلکه ما هغوی د دی له پاره ټاکلی دی چی ستاسو ترمنځ امن راوړی او سرکاری خزانه په صحیح لاره کې مصرف کړی . که چیری په کوم فرد باندی دی حکامو ظلم کړی وی پورته دی شی او په ګوته دی ئی کړی ترڅو زه ورته بدله واخلم [569].

11 - یو ځل حضرت عثمان رضی الله عنه په یوی عامی غونډی کې و ویل. چی که چیری د چا پرما حق وی یاد ظلم کولو د عوه وی ، نوزه حاضریم که غواړی زما څخه بدله واخلی او که غواړی چه ما وبخښی [570] .

12 - په تاریخ طبری کې دی چی د حضرت عثمان رضی الله عنه په وخت کې ټول مامورین راغوښتل کیده او د خلکو د شکایت د اوریدو وروسته به ئی د هغه تدارک کاوه .

13 - عامر شعبی رحمه الله علیه فرمایی چی یوځل د حضرت علی رضی الله تعالی عنه زره چیرته لویدلی وه او یوه عیسوی ته په لاس

---

569 - کنزل العمال 12 ټوک 659 مخ په حواله د ابن سعد ابن راهویه - طبقات ابن سعد ج 3 ټوک 293مخ

570 - کنز العمال 13 ټوک 83 مخ بحواله ابن ابی داود ابن عساکر

ورغلی وه کله چه حضرت علی رضی الله تعالی عنه د هغه په لاس کې ولیده نووئی پیژندله او د قاضی شریح رحمه الله علیه په عدالت کې ئی پری دعوه دائر کړه ، عیسایی وویل چی زره زما ده او امیر المؤمنین دروغ وایی. قاضی شریح رحمه الله علیه ور څخه پوښتنه وکړه چی ایا له تا سره کوم ډول ثبوت موجود دی ؟ هغه ورته وویل چی نه ، قاضی د عیسائی په حق کې پریکړه وکړه. د دی پریکړی په اساس په هغه دومره اثر وشو چه ایمان ئی راور، او وئی ویل دا خو د انبیاو په څیر انصاف دی . چی امیرالمومنین ما د خپل قاضی محکمی ته راوراندی کوی او هغه د امیرالمومنین په خلاف پریکړه کوی ، وروسته بیا عیسائی اقرار وکړ چی دازره د حضرت علی رضی الله عنه څخه د صفین په لور د تلو په وخت کې لویدلی وه حضرت علی رضی الله عنه د هغه د ایمان په راوړو ډیر خوښ شو هغه زره ئی هم هغه ته ورکړه او یو اس ئی هم د کومک په شکل ورکړه ، دا نوی مسلمان وروسته د خوارجو په خلاف په جنگ کې د حضرت علی رضی الله تعالی عنه په صف کې جنگیده [571]-

د راشدینو خلفاو رضی الله عنهم دا کړنلاره د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم د شخصی عمل پرته د هغه د دی وینا په اساس هم وه [المؤمنون تتکافاء دماء هم] د مسلمانانو وینی د یو بل سره برابر حیثیت لری .

د فقهاو رائی

د سلطان په هکله د قاضی د پریکړې په باب

د امام ابوحنیفه رحمه الله علیه رائی دا ده چې د قاضی حکم په خلیفه نافذ کیدای شی او که قاضی خپله فیصله په هغه او د هغه په مامورینو

571- الکامل د ابن لاثیر 3 ټوک 399مخ 1965عیسوی کالد د بیروت چاپ

نشی نافذ کولای نو د قضاء مسئولیت دی په غاړه نه اخلی د د امویانو او عباسیانو به دور کې د محکمه ازادی ختم شوی وه او د حکومت په مامورینو د پریکړی نافذ کول ممکن نه و نو له دی امله امام ابوحنیفه رحمه الله علیه د قضاء د منصب د قبولو څخه انکار وکړه چې د امویانو په دور کی د عراق والی یزید بن عمر بن هبیره ددی عمل له امله ئې شل یا دیرش دوری وواهه او ځینو روایتونو کې دی چې هر ورځ به لس لس دوری واهه خو هغه به انکار کاوه د عباسیانو په دور کی المنصور په امام ابوحنیفه رحمه الله علیه باندی د قضاء د منصب د منلو کوښښ وکړ تردی پوری چی د قاضی القضاه منصب ئی ورته وړاندی کړ مګر هغه انکار وکړه او د انکار کولو اصلی علت یې داسی بیان کړو:

والله ما انا بمامون الرضی فکیف اکون مامون الغضب ولو اتجه الحکم علیک ثم هددتنی ان تغرقنی فی الفرات او ان تلی الحکم لاخترت ان اغرق ولک حاشیه یحتاجون الی من یکرمهم لک فلا اصلح لک (په الله جل جلاله سوګند چه که چیری زه په خوښه سره هم دا منصب قبول کړم نوبیا هم ستاسو د امید وړنه ګرځم نو چیرته لا په زور سره ، که چیری په کومه معامله کې پریکړه ستاسی په خلاف وشی او بیا ته ماته اخطار راکړی چی یا دی د فرات په سیند کې غرقوم او یا دی پریکړه بدله کړه نو زه به ډوبیدلو ته غاړه کیږدم خو پریکړه به بدله نه کړم ، بیا خو ستا د دربار خاوندان او دهغه په څنګ کې نور خلک داسی ډیر دی ، هغوی ته داسی قاضی په کاردی چی ستا په خاطر د هغوی هم لحاظ وساتی ، زه د دی کار صلاحیت نه لرم) [572].

572- تاریخ بغداد 3 ټوک 328 مخ بغداد د خطیب لیکنه د بیروت چاپ چی نوموړی په 463 عیسوی کال مړ شوی دی

کله چه د امام ابو حنيفه رحمه الله عليه شاګرد رشيد ابويوسف دا احساس وکړ چې حالات يو څه بدل شوي دي. او د عدليې ازادي بيرته خپل ځاى ته راځي نو هغه د قضا منصب قبول کړ ، په 166 هجرى قمرى کال کې المهدي هغه د شرقي بغداد قاضي وټاکه د الهادي په زمانه کې هم دې هلته قاضي وه خو کله چه د هارون الرشيد د حکومت وخت راغى نو په هغه ئې (هارون الرشيد ئې) نور هم اثر زيات وکړ او د ټول عباسي حکومت قاضي القضاه ئې وټاکه تر دې د مخه هيڅوک په داسې منصب نه وه ټاکل شوي. هغه ته به قاضي القضاه الدنيا ويل کيده ،هغه ته د قاضيانو د ټاکلو ټول واک ورکړى شوى وه بلکه په ټولو معاملاتو کې قانوني لارښوونه هم دده په غاړه وه يعنى هغه ته د قانون د وزير حيثيت ورکړل شوى وه[573].

د هغه په محکمه کې به د علماويوه ډله د پريکړو په وخت کې تل له پاره موجوده وه چې په دې ډله کې امام احمد بن حنبل رحمه الله عليه هم شامل وه هغه په دې وخت کې ځوان وه ، د دعوى د اوريدو په وخت کې به د دې علماو ترمنځ بحث اوګده څيړنه کيدله [574].

ذکر شوى امام رحمه الله عليه هارون الرشيد ته يو کتاب د کتاب الخراج په نوم ترتيب کړو، د دې په شروع کې ليکل شوي دي. ټول خلک قانون ته يو څيرو ګرځوى که څه هم هغوى تاسې ته نژدې وي يا لرې [575].

573- البدايه و النهايه لابن کثير 10 ټوک 180 مخ - تاريخ بغداد ج 14 ټوک 242 – 243 مخونه

574 - البدايه و النهايه لابن کثير 10 ټوک 181 مخ

575 - کتاب الخراج 5 مخ 1352 هجرى قمرى کال د مصر چاپ

هغه د عدلیی د ازادی په هکله لیکې چی د انصاف په معامله کې د هر ډول واسطی او مداخلی دروازی بندول په کار دی او نه د کوم شخص د مرتتی او حیثیت څه لحاظ هم و نه ساتل شی [576] .

د هارون الرشید په وخت کې یو زوړ عیسوی د خلیفه په خلاف د یوه باغ دعوی وکړه قاضی ابو یوسف رحمه الله علیه نه یوازی دا چی د خلیفه ترمخ یی د دی دعوی اوریدنه وکړه بلکه د خلیفه څخه ئی دری ځلی د سوګند یادولو غوښتنه هم وکړه. کله چه هر کرت هغه د سوګند یادولو څخه مخ واړاوه. نو ذکر شوی امام د مدعی یعنی عسیوی په حق کې پریکړه وکړه - خو د مرګ پوری په دی پښیمانه و چی ولی خلیفه یی د عیسوی برابر و نه دراوه [577].

قاسم بن الحکم عراقی فرمائی چی ماپه خپله د قاضی ابو یوسف رحمه الله علیه څخه د وفات په وخت کې اوریدلی وه.

یالیتنی مت علی ما کنت علیه من الفقر و انی لم ادخل فی القضاء علی انی ما تعمدت بحمد الله و نعمته جوراً ولا حابیت خصما علی خصم من سلطان ولا سوقه (کاشکې چه زه د فقر په حالت کې وفات شوی او د قضاء په مسئولیت کې نه وی داخل شوی خو د دی سره د الله جل حلاله شکر او د هغه فضل دی چی ما قصداً په چا ظلم نه دی کړی او نه د دعوه کونکې د یوی ډلی سره می د بلی په نسبت زیاته مینه کړی ده که څه هم هغه حکمران وی یا عام فرد وی) [578].

د حسن بصری رحمه الله علیه لیك

د عمر بن عبدالعزیز رحمه الله علیه په نوم

576- کتاب الخراج 151 مخ 1352 هجری قمری کال د مصر چاپ

577 - البدایه و النهایه 10 ټوک 181مخ

578 - تاریخ بغداد للخطیب 13 ټوک 252 مخ

و اعلم یا امیرالمومنین ان الله انزل الحدود لیزجربها عن الخبائث و الفواحش فکیف اذا اتاها من یلیها و ان الله انزل القصاص حیاه لعباده فکیف اذا قتلهم من یقتص لهم (ای امیرالمومنین ! ښه پوه شه ، چی الله جل جلاله سزا ګانی د دی له پاره رالیږلی دی چه خلک د هغی په اساس د ګنده او بدو کارونو څخه منع شی ، نو عام خلک به څنګه منع شه چی د هغوی حکمران په خپله د بدیو او فحش کارونو مرتکب ګرځی ~ الله جل جلاله د قصاص حکم په دی خاطر را نازل کړی دی چه د هغه د بندګانو ارواح محفوظ وساتل شی ، نو د خلکو د ځان ساتنه به څنګه وشی کله چه د هغوی حکمران په خپله قتلول شروع کړی[579].

د سفیان ثوری رحمه الله علیه لیك
د هارون الرشید په نوم

هارون الرشید د ځواک دلاسته راوړو وروسته امام سفیان ثوری رحمه الله علیه ته دعباد الطالقانی په لاس یو لیک ورواستاوه چی په هغه کې ئی لیکلی وه چی زه ستا د لیدو ارزو لرم ، او شکایت ئی کړی وه چی نورو علماو و زما سره لیدنی وکړی او مبارکې ئی راکړه لیکن تا نه مبارکې راکړی او نه دی راسره لیدنه وکړه. دا خط امام ته هغه وخت وررسید چی هغه د کوفی په مسجد کې د شاګردانو ترمنځ ناست وه د خط د اوریدو وروسته هغه وویل د دی لیک په شا زما ځواب ولیکې ، د سفیان ثوری رحمه الله علیه دا لیک د حق یوه ښکاره نمونه وه ، د قضاء د لوړوالی او د قضاء (علی السلطان و اعوانه) په هکله دا لاندی اقتباس ملاحظه کړی: یا هارون قعدت علی السریر ولبست الحریر اسبلت سترا

579- العقد الفرید لابن عبد ربه کتاب للؤلوه فی السلطان صفه الامام العادل لومړی ټوک 24مخ

دون بابک و تشبهت بالحجبه برب العالمین ثم اقعدت اجنادک الظلمه دون بابک وسترک یظلمون الناس ولا ینصفون یشربون الخمور و یضربون من یشربها ویزنون ویحدون الزانی ویسرقون و یقطعون یدالسارق افلا کانت هذه الاحکام علیک و علیهم قبل ان تحکم للناس (ای هارونه ! ته په تخت ناست ئی ، دوریښمو کالی دی اغوستی دی په دروازی دی پردی راځوړندی کړی او د خلکو څخه په پټوالی سره د الله جل جلاله سره مشابهت کوی ، د دی نه پرته تا په دروازه کې هم خلک ټاکلی دی چی په ظلم حکم کوی انصاف نه کوی ، هغوی په خپله شراب څکې خو نورو شرابو څکونکو ته سزا ورکوی ، په خپله زنا کوی خو نورو زنا کونکې ته سزا ورکوی په خپله غلا کوی خو د نورو غلو لاسونه ورپری کوی په خپله وژل کوی خو د نورو وژونکو څخه قصاص اخلی نوایا د خدای دا قوانین په تا او ستا په دی مامورینو د نورو څخه تر مخه د جاری کیدو له پاره نه دی راغلی ؟

د لیک په شروع کې ئی د ملت د خزانی په بی ځایه استعمال سخت تنقید کړی دی او په اخر کې ئی د قیامت دورځی څخه ویرولی دی) .

او لیکلی ئی دی چی : فایاک ایاک ان تکتب لی کتابا بعد هذا فلا اجیبک والسلام (خبر اوسه ، خبراوسه ، چی په راتلونکې کې زما په نوم هیڅ لیک ونه لیکې او که نه نو زه به ځواب درنه کړم والسلام) .

کله چه هارون الرشید دا لیک ولوست نو د سترګو څخه ئی اوښکې روانی شوی ، یو درباری ورنه پوښتنه وکړه چی هغه ستا په مقابل کې ډیر جرئت ښولی دی د هغه نیول په کار دی هارون ورته وویلی ته د دنیا بنده یی او سفیان رحمه الله علیه یوازی د یوه امت حیثیت لری [580].

580 - الادب العربی و تاریخه 2 ټوک 176 مخ 1937 عیسوی کال د مصطفی البابی مصر چاپ

نیو لیك

....

د کتاب لنأیز

د دی کتاب د دری واړو برخو او ټولو څبرکو لنډیز دا دی چی د اسلامی سیاست د مانی بنسټ په دی څلورو شیانو ایښودل شوی دی :

۱ } د الله جل جلاله حاکمیت او د کتاب او سنتو پورته والی.

2 } د عابدینو فقهاو څخه جوړه شوی شوری چی د مسلمانانو معتمده هم وی.

3 } دیانت لرونکې ، دخدایه ویریدونکې او اهل اجرائیه چی مشر ئی مسلمان او باوری وی.

4} ازاده او مستقله عدلیه (قضاء) چی غړی ئی فقها هم وی ، عادل او متقی هم وی کوم خلک چه په دی وخت کې په مسلمانانو حکومت کوی په هغوی په شرعی ډول فرض دی چی هغوی د همدیاصولو په بنسټ یو نظام جوړکړی او که چیری داسی نه کوی نو بیا په مسلمانانو فرض دی چی د دی حکمرانانو په عزل کولو او د هغوی پر ځای د صالح او عادل حکومت د جوړولو له پاره خپلی هلی ځلی تیزی کړی .

الهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه و الباطل باطلاً وارزقنا اجتنابه و صلی الله علی سیدنا و نبینا محمد و علی اله واصحابه اجمعین

نیو لیك

....

کتابونه

د دی کتاب په لیکوکې چه د کومو کتابونو څخه استفاده شوی د هغو فهرست په لاندی ډول دی :

تفاسیر

1-{ جامع البیان تفسیر القرآن د محمد بن طبری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 310د هجری قمری کال

2-} تفسیر حکام القرآن د امام جصاص حنفی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 370 هجری قمری کال

3-} تفسیر معالم التنزیل د حسین بن محمد البغوی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 516 هجری قمری کال

4-} تفسیر احکام القرآن د قاضی ابوبکر محمد بن عبدالله ابن عربی لیکنه د مړینی نیټه 547 هجری قمری کال

5-} تفسیر زاد المسیر فی علم التفسیر د ابوالفرج ابن جوزی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 597 هجری قمری کال

6-} تفسیر مفاتیح الغیب (تفسیر کبیر) د امام فخر الدین محمد بن عمرو رازی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 606 هجری قمریکال

7-} تفسیر الجامع لاحکام القرآن د محمد بن احمد القرطبی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 671 هجری قمری کال

8-} تفسیر انوار التنزیل (بیضاوی) د قاضی بیضاوی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 685 هجری قمریکال

9-} تفسیر مدارک التنزیل د عبدالله بن احمد النسفی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 701 هجری قمریکال

10- } تفسیر لباب التاویل (الخازن) د عبدالله بن محمد الخازن لیکنه د مړینی نیټه 741 هجری قمریکال

11- تفسیر البحر المحیط د محمد بن یوسف ابن حیان الاندلسی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 754 هجری قمری کال

12- } تفسير القران العظيم د اسمعيل بن محمد بن عمروبن كثير رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 774 هجری قمریکال
13- } تفسير جلالين د جلال الدين سيوطی رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 911 هجری قمری کال
14- } تفسير مظهری د قاضی ثناء الله پانی پتی رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 1225 هجری قمری کال
15- } تفسير موضح القرآن د شاه عبدالقادر محدث دهلوی رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 1230 هجری قمریکال
16- } تفسير فتح العزيز تفسير عزيزی د شاه عبدالعزيز محدث دهلوی ليكنه د مړينی نيټه1239 هجری قمری کال
17- } تفسير ترجمان القران د مولا نا ابو الكلام ازاد رحمه الله عليه ليكنه
18- } تفسير عثمانی د علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 1369 هجری قمری کال
19- } تفسير تفهيم القران د مولا نا سيد ابوالاعلی مودودی رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 1399 هجری قمریکال
20- } تفسير روح المعانی د شهاب الدين سيد محمود الالوسی بغدادی ليكنه د مړينی کال 1270 هجری قمری کال
21- } بائيبل

احاديث او د احاديثو شرحی

1-} صحيح بخاری د محمد بن اسمعيل بخاری رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 256 هجری قمری کال
2-} صحيح مسلم د مسلم بن حجاج قشيری رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 260 هجری قمری کال
3-} سنن ابو داود د ابوداود سليمان بن اشعث سجستانی رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 275 هجری قمری کال
4-} جامع ترمذی د ابو عيسی ترمذی رحمه الله عليه ليكنه د مړينی نيټه 279 هجری قمری کال
5-} سنن نسائی د ابو عبدالرحمن احمد بن شعيب نسائی ليكنه د مړينی نيټه 303 هجری قمری کال

6-} سنن ابن ماجه د محمد بن یزید قزوینی ابن ماجه لیکنه د مړینی نیټه 275 هجری قمری کال
7-} موطا امام مالک د امام مالک بن انس رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 179 هجری قمریکال
8-} مسند احمد د امام احمد بن حنبل رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 241 هجری قمری کال
9-} المصنف د عبدالرزاق بن همام صنعانی لیکنه د مړینی نیټه 211 هجری قمری کال
10- صحیح ابن خزیمه د محمد بن اسحاق بن خزیمه لیکنه د مړینی نیټه 311 هجری قمری کال
11- } الادب المفرد د محمدبن اسمعیل بخاری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 256 هجری قمری کال
12- } معجم صغیر د امام طبرانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 360 هجری قمری کال
13- } المستدرک د ابو عبد الله الحاکم النشاپوری لیکنه د مړینی نیټه 405 هجری قمری کال
14- } سنن دارمی د ابو محمد عبدالله بن عبدالرحمن دارمی لیکنه
15- } السنن الکبری د ابو احمد بن حسین بیهقی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 458 هجری قمری کال
16- } سنن دار قطنی علی بن عمر الدار قطنی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 385 هجری قمری کال
17- } کنز العمال د علی المتقی بن حسام الدین الهندی لیکنه د مړینی نیټه 957 هجری قمری کال
18- } شرح معانی الاثار د امام طحاوی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 321 هجری قمری کال
19- } مشکل الاثارد امام طحاوی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 321 هجری قمری کال
20- } جامع الاصول د ابن اثیر جزری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 606 هجری قمری کال

21- } الترغیب والترهیب د حافظ زکي الدین منذری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 656 هجری قمری کال
22- } مجمع الزوائد د علامه نورالدین هیثمی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 807 هجری قمری کال
23- } عمده القاری د بدرالدین عینی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 855 هجری قمری کال
24- } فتح الباری د ابن حجر عسقلانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 852 هجری قمری کال
25- } شرح مسلم د امام نووی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 676 هجری قمری کال
26- } معالم السنن د امام ابو سلیمان خطابی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 388 هجری قمری کال
27- } ارشاد الساری د بخاری شرح د شهاب الدین قسطلانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 923 هجری قمری کال
28- } نیل الاوطار د قاضی شوکانی یمنی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 1250 هجری قمری کال
29- مرقات شرح مشکواه د ملا علی قاری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 1014 هجری قمری کال
30- } تحفه الاحوذی د ترمذی شرح د علامه عبدالرحمان مبارک پوری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 1353 هجری قمری کال
31- } فیص الباری امالی بخاری د علامه انورشاه کشمیری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 1352 هجری قمری کال
32- } معارف السنن امام ترمذی د علامه انورشاه کشمیری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 1352 هجری قمری کال
33- } کتاب الخراج د قاضی ابو یوسف رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 182 هجری قمری کال
34- } کتاب الموضوعات د ابن جوری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 597 هجری قمری کال

35- } موضوعات کبیر د ملاعلی قادری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 1104 هجری قمری کال
36- } نصب الرایه علامه جمال الدین زیلنی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 762 هجری قمری کال

فقه

1-} المسبوط د شمس الائمه سرخی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 490 هجری قمری کال
2-} هدایه د شیخ الاسلام مرغینانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 593 هجری قمری کال
3-} البدائع الصنائع د علامه کاشانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 587 هجری قمری کال
4-} فتح القدیر د هدایه شرح ابن الهمام حنفی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 861 هجری قمری کال
5-} عنایه الهدایه دعلامه بابرتی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 786 هجری قمری کال
6-} فتاوی قاضیخان (خانیه) د علامه قاضی خان رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 592 هجری قمری کال
7-} بحرالرائق د ابن نجیم مصری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 970 هجری قمری کال
8- } فتاوی بزازیه د ابن البزار الکرء ای لیکنه د مړینی نیټه 827 هجری قمری کال
9-} فتاوی عالمگیریه - درمختارد علامه علاوالدین حصکفی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1088 هجری قمری کال
10- } مجموعه شامی د ا بن عابدین شامی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 1252 هجری قمری کال
11- } رسائل د ا بن عابدین شامی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 1252 هجری قمری کال
12- } کتاب الام د امام شافعی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 204 هجری قمری کال

13- } بدايه المجتهد د ابن رشد مالکي رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 595 هجری قمری کال

14- } المغنی د ابن قدامه حنبلی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 334 هجری قمری کال

15- } فتاوی ابن تیمیه د شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 728 هجری قمری کال

16- } اعلام الموقعین د حافظ ابن قیم رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 751 هجری قمری کال

17- } المحلی د ابن حزم ظاهری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 456 هجری قمری کال

18- } معین الحکام د علامه علاء الدین طرابلسی رحمه الله علیه لیکنه

اصول فقه

19- } الاصول د فخر الاسلام بزدوی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 482 هجری قمری کال

20- } المستصفی د امام غزالی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 505 هجری قمری کال

21- } توضیح تلویح د سعد الدین تفتازانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 791 هجری قمری کال

22- } تحریر الاصول د ابن الهمام حنفی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 861 هجری قمری کال

23- } منهاج الاصول د قاضی بیضاوی لیکنه د مړینی نیټه 791 هجری قمری کال

24- } الاعتصام د ابو اسحق شاطبی رحمه الله علیه لیکنه د مړینۍ نیټه 790 هجری قمری کال

25- } ارشاد الفحول د قاضی شوکانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 1250 هجری قمری کال

26- } الاشباه والنظائر د ابن نجیم مصری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 970 هجری قمری کال

27- } الاشباه والنظائر د جلال الدین سیوطی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 911 هجری قمری کال

کلام (عقائد) :

1-}التمهید فی بیان التوحید د ابو الشکور سالمی حنفی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 465 هجری قمری کال

2- } المنقدمن الضلال د امام غزالی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 505 هجری قمری کال

3- } المعتمد فی المعتقد د قاضی فضل الله نور پشی لیکنه د مړینی نیټه 630 هجری قمری کال

4-} اصول الدین د شیخ عبدالقاهر بغدادی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 429 هجری قمری کال

5-} شرح عقائد سعد الدین تفتازانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 791 هجری قمری کال

6-} شرح مواقف د سید شریف جرجانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 816 هجری قمری کال

7-} المسائره د ابن الهمام حنفی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی نیټه 861 هجری قمری کال

8-} شرح المطالع

سیرت او تاریخ :

1-} .سیرت ابن هشام رحمه الله علیه د ابن هشام رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 213 هجری قمری

2-} طبقات ابن سعد د محمد بن سعد رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 235 هجری قمری

3- } فتوح البلدان د احمد بن یحیی بلاذری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 277 هجری قمری

4-} تاریخ بغداد د خطیب بغدادی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 463 هجری قمری

5-} تاریخ الامم و الملوک د محمد بن جریر طبری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 310 هجری قمری

6-} جوامع السير د ابن حزم ظاهری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 456 هجری قمری
7-} الاستعاب د ابن عبدالبر رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 463 هجری قمری
8-} اسد الغابه د ابن الاثیر جزری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 630 هجری قمری
9-} زاد المعاد د حافظ ابن قیم رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 756 هجری قمری
10- } البدایه والنهایه د حافظ ابن کثیر رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 774 هجری قمری
11- } السیره النبویه د حافظ ابن کثیر رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 774 هجری قمری
12- } الکامل فی التاریخ د ابن الاثیر جزری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 630 هجری قمری
13- } مقدمه ابن خلدون د علامه ابن خلدون رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 808 هجری قمری
14- } الاصابه فی تمیزالصحابه د حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 852 هجری قمری
15- } السیره الحلبیه د علی بن برهان الدین حلبی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 900 هجری قمری
16- } وفاء الوفاء علامه سمهودی رحمه الله علیه 911 هجری قمری
17- } مناقب امام اعظم د موفق الدین مکي رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 568 هجری قمری
18- } الملل و النحل د علامه شهرستانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 548 هجری قمری کال
19- } الفصل بین الملل و النحل د ابن حزم ظاهری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 456 هجری قمری
20- } مناقب امام احمد بن حنبل ابن حوزی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 597 هجری قمری

21- } نهج البلاغه سید شریف رضی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 404 هجری قمری
22- }الخصائص الکبری د جلال الدین سیوطی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 911 هجری قمری
23- } حسن المحاضره د جلال الدین سیوطی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 911 هجری قمری
24- } سفر السعاده د شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 958 هجری قمری
25- } شرح نهج البلاغه د ابن ابی حدید رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 656 هجری قمری
26- } مکتوبات د امام ربانی مجددالف ثانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 103 هجری قمری
27- } ازاله الخفاء د شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1176 هجری قمری
28- } قره العنین د شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1176 هجری قمری
29- } قصص الانبیاء د عبدالوهاب بجار مصری مولانا لیکنه
30- } قصص القرآن د مولانا حفظ الرحمان سیو هاروی رحمه الله علیه لیکنه
31- } رحمه العالمین قاضی محمد سلیمان منصور پوری رحمه الله علیه لیکنه
32- }الریاض النضره ابو جعفر احمد المحب الطبری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 164 هجری قمری
33- } ثلاثه من اعلام الحریه د قدری لیکنه
34- } رسول رحمه د مولانا غلام رسول مهر لیکنه
35- } تاریخ عالم د ولیم ایل لینګر (اردو ژباړه)
36- } تمدن هند د ډاکټرګستاولی بان (اردو ژباړه)
37- } جنګ عظیم دوم لوئیس سنائیدر (اردو ترجمه)

لغت او ادب

نیو لیك

1-} جمهره اللغه د ابن درید رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 321 هجری قمری
2-} مفردات القرآن د امام راغب اصفهانی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 502 هجری قمری
3-} النهایه د ابن الاثیر جزری رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 706 هجری قمری
4-} مختار الصحاح محمد بن ابی بکر رازی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 666 هجری قمری
5-} صراح للغات علامه جمال قرشی رحمه الله علیه لیکنه کال 681 هجری قمری
6-} تاج العروس د قاموس شرح د علامه زبیدی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1205 هجری قمری
7-} لسان العرب د ابن منظور افریقی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 711 هجری قمری
8-} المنجد
9-} الادب العربی و تاریخه
10- } العقد الفرید د ابن عبدربه رحمه الله علیه لیکنه
11- } مجمع البحار د شیخ محمد طاهر رحمه الله علیه لیکنه
12- } کلیات د ابو البقاء حنفی لیکنه د مړینی کال 1095 هجری قمری

سیاسیات :

1-} الاحکام السلطانیه د امام ابو الحسن ماوردی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 450 هجری قمری
2- } الاحکام السلطانیه د قاضی ابویعلی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 458 هجری قمری
3-} السیاسه المدنیه د ابو نصر فارابی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 339یا 343 هجری قمری
4-} احصاء العلوم د ابو نصر فارابی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 339یا 343 هجری قمری

نیو لیك

5-} الفخری فی الادب السلطانیه د ابن المطقطقی رحمه الله علیه اردو ژباړه د مړینی کال 709 هجری قمری
6-} السیاسه الشرعیه د ابن تیمیه رحمه الله علیه 728 لیکنه د مړینی کال هجری قمری
7-} منهاج السنه د ابن تیمیه رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 728 هجری قمری
8-} الطرق الحکمیه ابن قیم رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال د 156 هجری قمری
9-} مجموعه رسائل اخوان الصفا رساله سابعه
10- } علم السیاسه د ډاکټر حسن صعف لبنان پوهنتون استاد لیکنه
11- } مدخل الی علم السیاسه ډاکټر جمال الاتاشی لیکنه
12- } اسلام کا نظام حکومت مولانا حامد الانصاری رحمه الله علیه لیکنه
13- } مبادیات سیاسیات د شروانی رحمه الله علیه لیکنه
14- } دی پرنس عربی ژباړه د میکیاولی لیکنه د مړینی کال هجری قمری
15- } نظام الحکم فی الشریعه والتاریخ د ظافر قاسمی رحمه الله علیه لیکنه
16- } اسلامی ریاست د مولا نا سید ابو الاعلی مودودی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1399 هجری قمری
17- } خلافت و ملوکیت د مولا نا سید ابو الاعلی مودودی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1399 هجری قمری
18- } سلامی کاسیاسی نظام مولا نا ابو الاعلی رحمه الله علیه مودودی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1399 هجری قمری
19- } العداله الاجتماعیه د شهید سید قطب رحمه الله علیه لیکنه
20- } الفتنه الکبری د ډاکټر طه حسین رحمه الله علیه لیکنه
21- } احیاء العلوم د امام غزالی رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 505 هجری قمری
22- } التفهیمات الالهیه د شاه ولی الله رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1176 هجری قمری
23- } اصول الدعوه د ډاکټر عبدالکریم زیدان لیکنه

نيو ليك

24- } اقتضاء الصراط المستقيم د امام ابن تیمیه رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1399 هجری قمری

25- } المیزان الکبری د امام عبدالوهاپ شعرانی لیکنه

26- } کتاب النبی پروفیسور مصطفی الاعظمی رحمه الله علیه

27- } جامع بیان العلم د ابن البر رحمه الله علیه لیکنه د مړینی کال 1399 هجری قمری

28- } ارض القرآن د سید سلیمان ندوی رحمه الله علیه لیکنه

29- } تلبیس ابلیس د ابن جوزی رحمه الله علیه لیکنه

30- } انسانی دنیا پر مسلمانون ک عروج وزوال کا اثر د سید ابوالحسن علی ندوی لیکنه

-31

پای